

ISSN 2663-1636 (p)

ISSN 2663-1644 (o)

Збірник наукових праць

**Центральноукраїнський
науковий вісник
Економічні науки**

**Central Ukrainian Scientific Bulletin
Economic Sciences**

Випуск 5(38)

2020

ISSN 2663-1636 (print)
ISSN 2663-1644 (on-line)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський національний технічний університет

**ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ВІСНИК
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В и п у с к 5(38)

Кропивницький • 2020

ISSN 2663-1636 (print)
ISSN 2663-1644 (on-line)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Central Ukrainian National Technical University

**CENTRAL UKRAINIAN
SCIENTIFIC BULLETIN
ECONOMIC SCIENCES**

Issue 5(38)

Kropyvnytskyi • 2020

Рекомендовано до друку Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного університету, протокол №5 від 21.12.2020р.

Редакційна колегія:

Левченко О. М. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Шалімова Н.С. (заст. головного редактора), д.е.н., проф.;
Бугаєва М.В. (відповідальний секретар), к.е.н., доц.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар), к.е.н., доц.;
Дробязко С.І., к.е.н., проф.;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Жовновач Р.І., д.е.н., проф.;
Каленюк І.С., д.е.н., проф.;
Кузьменко Г.І., к.е.н., доц.;
Левченко А.О., к.е.н., доц.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф., дійсний член Академії економічних наук України;
Малаховський Ю.В., к.е.н., доц.;
Маничуров І.Г., д.е.н., проф., член-кореспондент НАН України;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Ревенко А.Д., к.е.н., доц.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Трохимець О.І., д.е.н., проф.;
Ушенко Н.В., д.е.н., проф.;
Царенко І.О., к.е.н.;

Гечбаія Бадрі, д.е.н, проф. (Грузія);
Деніс Д'якон, PhD, Dr.oec, асоц. проф. (Литва);
Манолє Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Хані Хайдур, PhD, к.е.н.; (Лівія).

Адреса редакційної колегії:

25030, м. Кропивницький, пр. Університетський, 8,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
тел.: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Офіційний сайт: <http://economics.kntu.kr.ua>

Збірник заснований у 2001 році, з 2018 року видається під назвою «Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки». Був включений до переліку наукових фахових видань України (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2; накази Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528, від 07 листопада 2018 року №1218).

Наказом Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року №886 включений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» (спеціальності 051, 071, 072, 073, 075, 076, 232, 241, 242, 281, 292).

Збірник наукових праць зберігається в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та представлено у міжнародних наукометричних базах даних, пошукових інформаційно-аналітичних системах, репозитаріях (електронних архівах):

**Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Index Copernicus, CrossRef, Open Ukrainian Citation Index,
Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index)**

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB №23512 - 13352 ПП від 13.07.2018 р.
ISSN 2663-1636 (p), 2663-1644 (o) DOI: 10.32515/2663-1636

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може приймати рішення про публікацію статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

© Центральноукраїнський національний технічний університет, 2020

Recommended by Academic Council of Central Ukrainian National Technical University, minutes №5, 21.12.2020

Editorial Board:

Oleksandr Levchenko (Editor-in-Chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Nataliia Shalimova (Assistant to Editor-in-chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Maria Buhaieva (Executive secretary), Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Iryna Smirnova (Executive secretary), Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Svetlana Droblyazko, Candidate of Economic Sciences, Professor;
Iryna Drozd, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ruslana Zhovnovach, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor;
Iryna Kalenyuk, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Halyna Kuzmenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Anna Levchenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Larisa Lutay, Doctor of Economic Sciences, Professor, Member of the Academy of Economic Sciences of Ukraine;
Yurii Malakhovsky, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Igor Mantsurov, Doctor of Economic Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Science of Ukraine;
Halyna Palchevych, Candidate of Economic Sciences, Professor;
Revenko Anatolii, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Maryna Semykina, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olena Trokhymets, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Natalya Ushenko, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ilona Tsarenko, Candidate of Economic Sciences;

Badri Gechbaia, Doctor of Economics, Professor, Academician of Georgian Academy of Business Science (Georgia);
Deniss Djakons, PhD, Dr.oec, Associated Professor (Latvia);
Tatiana Manole, Doctor hab. of Economic Sciences, Professor (Republic of Moldova);
Hani Haidoura, Candidate of Economic Sciences (Lebanon).

Editorial address:

Central Ukrainian National Technical University, Prospekt Universytetskyi, 8, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25030
phone: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Official site: <http://economics.kntu.kr.ua>

The Journal was founded in 2001, since 2018 is published under the title "Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences".

The Journal was included in the List of Scientific Special Editions (Decisions of the Presidium of Higher Attestation Commission of Ukraine on November 14, 2001, № 2-05/9, on March 10, 2010 № 1-05/2; Orders of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on May 12, 2015, № 528, on November 07, 2018, № 1218).

The Journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine, category "B" (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020 №886; specialties 051, 071, 072, 073, 075, 076, 232, 241, 242, 281, 292).

The Collection is presented in Bibliographic Database "Ukrainika scientific" of Vernadsky National Library of Ukraine and indexed in the international scientometric databases, searching information-analytical systems, repositories (electronic archives):

**Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Index Copernicus, CrossRef, Open Ukrainian Citation Index,
Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index)**

Certificate of State Registration: KB № 23512-13352 ПП of July 13, 2018.

ISSN 2663-1636 (p), 2663-1644 (o) DOI: 10.32515/2663-1636

Languages: Ukrainian, Russian, English. Periodicity - twice per year

Authors of published material are responsible for the selection and accuracy of facts, quotations, data, proper names and other information, as well as that the materials do not contain data that are not open publication. Editorial board may decide to publish article in order of discussion without sharing the author's view.

© Central Ukrainian National Technical University, 2020

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.

<i>О.М. Левченко, А. Аль-Газалі (Україна)</i> Новітні форми та національні моделі регулювання фундаментальними науковими дослідженнями (українською мовою)	9
<i>О.А. Суценко, В.Є. Єрмаченко (Україна)</i> Технологічні платформи ЄС як інструмент забезпечення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури (українською мовою)	18
<i>О.В. В'юнник, Б.О. Вавінський (Україна)</i> Напрями вдосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах інноваційних змін (українською мовою)	30
<i>І.Г. Карзун, А.С. Музиченко (Україна)</i> Сучасні тренди розвитку вищої освіти у глобалізованому світовому освітньому просторі (українською мовою)	39
<i>Ю.В. Малаховський, М. Мохамед (Україна)</i> Механізми сталого розвитку міжнародних альянсів авіаційних перевізників (українською мовою)	48
<i>Л.Г. Саркісян (Україна)</i> Стимулювання зеленого експорту в умовах євроінтеграції (українською мовою)	56
<i>Д.В. Попова (Україна)</i> Інтелектуалізація економіки в контексті генези світового господарства (українською мовою)	67

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

<i>М.В. Орлик (Україна)</i> Розвиток дрібного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX сторіч (українською мовою)	83

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>А.О. Левченко (Україна)</i> Демографічні передумови інноваційного розвитку людських ресурсів в Україні (українською мовою)	97
<i>Ю.В. Малаховський, С.В. Коваленко, А. Кансо (Україна)</i> Перспективи формування соціального капіталу мезоекономічного рівня національної економіки (українською мовою)	106
<i>В.В. Шалімов, В.А. Черноглазов, Г.В. Черноглазова (Україна)</i> Управління соціальним захистом населення регіону: сучасний стан та напрями вдосконалення в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку (українською мовою)	118
<i>О.В. Кіріченко (Україна)</i> Соціально-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів: напрями вдосконалення в умовах формування інформаційно-мережевої економіки (українською мовою)	131

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>В.С. Волошин, В.В. Гончар (Україна)</i> Дослідження властивостей грошей в умовах сегментації їх цифрових аналогів (українською мовою)	141

<i>О.М. Левченко, О.В. В'юнник (Україна)</i> Механізми активізації зовнішньоекономічної діяльності інноваційно-інтегрованих структур (українською мовою).....	152
<i>Н.Ю. Головченко, О.О. Головченко (Україна)</i> Побудова ефективних систем контролю розрахунків непобутових споживачів в умовах різних форм оплати за спожиті енергетичні ресурси (українською мовою).....	163
РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ	
<i>К.С. Жадько, Д.М. Самойленко (Україна)</i> Економічна безпека підприємств в умовах цифрових технологій і пандемії (українською мовою)	170
<i>Л.О. Жилінська (Україна)</i> Пріоритетні напрями стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях (українською мовою).....	176
<i>В.Л. Корінев, С.А. Романчук, С.В. Бойко (Україна)</i> Витрати в системі планування маркетингу на підприємстві (українською мовою).....	182
<i>Н.В. Кузьминчук, Т.М. Куценко, В.В. Коваль, В.А. Бондарь (Україна)</i> Маркетинг лікарських препаратів у контексті державного регулювання фармацевтичного ринку (українською мовою)	190
<i>І.М. Труніна, М.Ю. Білик (Україна)</i> Управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти (українською мовою)	197
<i>Ю.Г. Горященко (Україна)</i> Інформаційне забезпечення маркетинг-статистики інноваційних підприємств (українською мовою).....	207
<i>Б.В. Дмитришин, М.В. Боровий (Україна)</i> Бізнес-аналітика та її роль в управлінні конкурентоспроможністю підприємства (українською мовою).....	214
<i>А.М. Лисенко, А.С. Коряк (Україна)</i> Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування підприємства (українською мовою)	221
<i>С.С. Нісфоян, Н.П. Сисоліна, Г.В. Савеленко (Україна)</i> Розвиток методу аналізу ієрархій як механізму вибору інвестиційного проекту на підприємстві (українською мовою).....	228
<i>М.В. Поленкова (Україна)</i> Специфіка функціонування підприємств аграрного сектору у контексті соціально-економічного розвитку України (українською мовою).....	238
<i>О.М. Скібіцький, В.О. Липчанський (Україна)</i> Дистанційна освіта фахівців туристичного і готельно-ресторанного бізнесу (українською мовою).....	246
<i>Ю.В. Малаховський, О.П. Онофрійчук, О.О. Кулішова (Україна)</i> Економічна безпека підприємницьких структур в умовах діджиталізації (українською мовою).....	263
<i>О.С. Роева (Україна)</i> Розвиток управлінського обліку запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності (українською мовою)	273
<i>О. Ю. Коцюрба, Д. С. Насипайко (Україна)</i> Страховий ринок України: сучасний стан та проблеми розвитку (українською мовою)	284
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	292

СОДЕРЖАНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ.

<i>А.Н. Левченко, А. Аль-Газали (Украина)</i> Новейшие формы и национальные модели регулирования фундаментальных научных исследований (на украинском языке)	9
<i>Е.А. Сущенко, В.Е. Ермаченко (Украина)</i> Технологические платформы ЕС как инструмент обеспечения конкурентоспособности транспортной инфраструктуры (на украинском языке).....	18
<i>О.В. Вьюнык, Б.О. Вавинский (Украина)</i> Направления совершенствования механизма регулирования внешнеэкономической деятельности в условиях инновационных изменений (на украинском языке)	30
<i>И.Г. Карзун, А.С. Музиченко (Украина)</i> Современные тенденции развития высшего образования в глобализированном мировом образовательном пространстве (на украинском языке).....	39
<i>Ю.В. Малаховський, М. Мохамед (Украина)</i> Механизмы устойчивого развития альянсов авиационных перевозчиков (на украинском языке).....	48
<i>Л. Г. Саркисян (Украина)</i> Стимулирование зеленого экспорта в условиях евроинтеграции (на украинском языке)	56
<i>Д.В. Попова (Украина)</i> Интеллектуализации экономики в контексте генезиса мирового хозяйства (на украинском языке)	67

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

<i>М.В. Орлик (Украина)</i> Развитие мелкого кредитования в Поднепровской Украине во второй половине XIX - начале XX веков (на украинском языке).....	83

ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

<i>А.А. Левченко (Украина)</i> Демографические предпосылки инновационного развития человеческих ресурсов (на украинском языке)	97
<i>Ю.В. Малаховський, С.В. Коваленко, А. Кансо (Украина)</i> Перспективы формирования социального капитала мезоэкономического уровня национальной экономики (на украинском языке)	106
<i>В.В. Шалимов, В.А. Черноглазов, А.В. Черноглазова (Украина)</i> Управление социальной защитой населения региона: современное состояние и направления совершенствования в контексте обеспечения социально-экономического развития региона (на украинском языке)	118
<i>О.В. Кириченко (Украина)</i> Социально-экономический механизм повышения конкурентоспособности человеческих ресурсов: направления совершенствования в условиях формирования информационно-сетевой экономики (на украинском языке)	131

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

<i>В.С. Волошин, В.В. Гончар (Украина)</i> Исследование свойств денег в условиях сегментации их цифровых аналогов (на украинском языке)	141
<i>А.Н. Левченко, О.В. Вьюнык (Украина)</i> Механизмы активизации внешнеэкономической деятельности инновационно-интегрированных структур (на украинском языке)	152

Н.Ю. Головченко, А.А. Головченко (Украина)

Построение эффективных систем контроля расчетов бытовых потребителей в условиях различных форм оплаты за потребленные энергетические ресурсы *(на украинском языке)*..... 163

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

К.С. Жадько, Д.М. Самойленко (Украина)

Экономическая безопасность предприятий в условиях цифровых технологий и пандемии *(на украинском языке)* 170

Л.А. Жилинская (Украина)

Приоритетные направления стимулирования развития промышленности в городах, которые находятся на постконфликтных территориях *(на украинском языке)*..... 176

В.Л. Коринев, С.А. Романчук, С.В. Бойко (Украина)

Расходы в системе планирования маркетинга на предприятии *(на украинском языке)*..... 182

Н.В. Кузьминчук, Т.М. Куценко, В.В. Коваль, В.А. Бондарь (Украина)

Маркетинг лекарственных препаратов в контексте государственного регулирования фармацевтического рынка *(на украинском языке)*..... 190

И.М. Трунина, М.Ю. Билык (Украина)

Управление конкурентоспособностью учреждений высшего образования *(на украинском языке)* 197

Ю.Г. Горященко (Украина)

Информационное обеспечение маркетинг-статистики инновационных предприятий *(на украинском языке)* 207

Б.В. Дмитришин, М.В. Боровой (Украина)

Бизнес-аналитика и ее роль в управлении конкурентоспособностью предприятия *(на украинском языке)* 214

А.Н. Лысенко, А.С. Коряк (Украина)

Понятие экономического потенциала и концептуализация подходов к его трактовке *(на украинском языке)* 221

С.С. Нисфоян, Н.П. Сысолина, Г.В. Савеленко (Украина)

Развитие метода анализа иерархий как механизма выбора инвестиционного проекта на предприятии *(на украинском языке)*..... 228

М. В. Поленкова (Украина)

Специфика функционирования предприятий аграрного сектора в контексте социально-экономического развития Украины *(на украинском языке)*..... 238

А.Н. Скибицкий, В.А. Липчанский (Украина)

Дистанционное образование специалистов туристического и гостинично-ресторанного бизнеса *(на украинском языке)* 246

Ю.В. Малаховский, А.П. Онофрийчук, А.А. Кулишова (Украина)

Экономическая безопасность предпринимательских структур в условиях диджитализации *(на украинском языке)* 263

О.С. Роева (Украина)

Развитие управленческого учета запасов в информационном обеспечении инновационной деятельности *(на украинском языке)* 273

О.Ю. Коцюмба, Д. С. Насыпайко (Украина)

Страховой рынок Украины: современное состояние и проблемы развития *(на украинском языке)* 284

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ..... 292

CONTENT**INTERNATIONAL ECONOMIC RELATION.
ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY**

<i>Oleksandr Levchenko, Amin Al-Ghazali (Ukraine)</i> The Latest Forms and National Models of Regulation by Fundamental Scientific Research (in Ukrainian)	9
<i>Olena Sushchenko, Volodymyr Yermachenko (Ukraine)</i> EU Technology Platforms as a Tool to Ensure the Transport Infrastructure Competitiveness (in Ukrainian)	18
<i>Olga Viunyk, Bohdan Vavinskii (Ukraine)</i> Directions for Improving the Mechanism of Regulation of Foreign Economic Activity in the Conditions of Innovative Changes (in Ukrainian)	30
<i>Iryna Karzun, Anatolii Muzychenko (Ukraine)</i> Current Trends in the Development of Higher Education in the Globalized World Educational Space (in Ukrainian)	39
<i>Yurii Malakhovskiy, Mohamed Mohamed (Ukraine)</i> Mechanisms for Sustainable Development of Airline Alliances (in Ukrainian)	48
<i>Larysa Sarkisian (Ukraine)</i> Stimulation of Green Export in the Context of European Integration (in Ukrainian)	56
<i>Diana Popova (Ukraine)</i> Intellectualization of the Economy in the Context of the Genesis of the World Economy (in Ukrainian)	67

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Mykhailo Orlyk (Ukraine)</i> The Development of Small Lending in the Naddnieper Ukraine in the Second Half of the 19th - Early 20th Century (in Ukrainian)	83

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

<i>Anna Levchenko (Ukraine)</i> Demographic Prerequisites for Innovative Development of Human Resources in Ukraine (in Ukrainian)	97
<i>Yurii Malakhovskiy, Snizhana Kovalenko, Ali Canso (Ukraine)</i> Prospects for the Formation of Social Capital of the Mesoeconomic Level of the National Economy (in Ukrainian)	106
<i>Volodymyr Shalimov, Viktor Chornohlazov, Hanna Chernohlazova (Ukraine)</i> Management of Social Protection of the Region's Population: Current State and Areas of Improvement in the Context of Ensuring the Region's Socio-Economic Development (in Ukrainian)	118
<i>Kirichenko Olha (Ukraine)</i> Socio-Economic Mechanism of Increasing the Competitiveness of Human Resources: Areas for Improvement Under the Conditions of Information and Network Economy Formation (in Ukrainian)	131

FINANCE AND CREDIT

<i>Vyacheslav Voloshin, Viktoriya Gonchar (Ukraine)</i> Research of Money Characteristics in the Conditions of Segmentation of their Digital Analogues (in Ukrainian)	141

<i>Oleksandr Levchenko, Olga Viunyk (Ukraine)</i> Mechanisms for Intensifying Foreign Economic Activity of Innovative-Integrated Structures (in Ukrainian)	152
<i>Nataliia Holovchenko, Oleksandr Holovchenko (Ukraine)</i> Building of Effective Control Systems for Settlements of Non-household Consumers in Terms of Various Forms of Payment for Consumed Energy Resources (in Ukrainian)	163
DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES	
<i>Kostiantyn Zhadko, Dmytro Samoilenko (Ukraine)</i> Economic Security of Enterprises in the Conditions of Digital Technologies and Pandemic (in Ukrainian)	170
<i>Ludmila Zhylynska (Ukraine)</i> Priority Areas for Stimulating Industrial Development in Cities Located in Post-conflict Areas (in Ukrainian)	176
<i>Valentyn Korinyev, Serhii Romanchuk, Svitlana Boiko (Ukraine)</i> Costs in the Marketing Planning System at the Enterprise (in Ukrainian)	182
<i>Nataliia Kuzmynchuk, Tetiana Kutsenko, Viktor Koval, Victoria Bondar (Ukraine)</i> Marketing of Medication in the Context of State Regulation of the Pharmaceutical Market (in Ukrainian)	190
<i>Iryna Trunina, Maryna Bilyk (Ukraine)</i> Management of Competitiveness of Higher Education Institutions (in Ukrainian)	197
<i>Yulia Horiashchenko (Ukraine)</i> Information Support of Marketing Statistics of Innovative Enterprises (in Ukrainian)	207
<i>Bohdan Dmitrishin, Maksym Boroviy (Ukraine)</i> Business Analytics and Its Role in Managing the Competitiveness of an Enterprise (in Ukrainian)	214
<i>Alla Lysenko, Anastasiya Koryak (Ukraine)</i> The Concept of Economic Potential and Conceptualization of Approaches to Its Interpretation (in Ukrainian)	221
<i>Serhii Nisfoian, Nataliia Sysolina, Hryhorii Savelenko (Ukraine)</i> Improving the Efficiency of Investment Project Selection Mechanisms at the Enterprise (in Ukrainian)	228
<i>Maryna Polenkova (Ukraine)</i> Specifics of the Functioning of Agricultural Enterprises in the Context of Socio-Economic Development of Ukraine (in Ukrainian)	238
<i>Olexandr Skibitsky, Volodymyr Lypchansky (Ukraine)</i> Distance Education of Specialists in Tourist and Hotel & Restaurant Business (in Ukrainian)	246
<i>Yurii Malakhovskiy, Oleh Onofriichuk, Olena Kulishova (Ukraine)</i> Economic Security of Entrepreneurial Structures in the Minds of Digitalization (in Ukrainian)	263
<i>Olha Roieva (Ukraine)</i> Development of Management Accounting of Stocks in Information Support of Innovative Activity (in Ukrainian)	273
<i>Olha Kotsiurba, Daria Nasypaiko (Ukraine)</i> Insurance Market of Ukraine: Current State and Development Problems (in Ukrainian)	284
INFORMATION ABOUT AUTHORS	292

**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.**

УДК 330.123.1:001.894.2:303.02:303.833

JEL Classification: A11, B41, O31, O38

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).9-17](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).9-17)

О.М. Левченко, проф., д-р екон. наук

А. Аль-Газалі, стажист

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Новітні форми та національні моделі регулювання фундаментальними науковими дослідженнями

Статтю присвячено дослідженню особливостей регулювання фундаментальними науковими дослідженнями, що здатні забезпечити підвищення рівня та якості задоволення життєвих потреб соціуму засобами цілеспрямованої діяльності щодо формування найбільш загального за масштабом динамічного комплексу знань з автономними закономірностями функціонування та саморегулювання. Особливу увагу приділено засобам активізації, нарощування масштабів та універсалізації практико-перетворювання діяльності на основі добування принципово нового знання за умов чіткого дотримання об'єктивних критеріїв формування наукового світогляду про базові структури природи, суспільства та мислення.

фундаментальні наукові дослідження, форми регулювання, національні моделі, організаційно-економічний механізм регулювання

А.Н. Левченко, проф., д-р екон. наук

А. Аль-Газалі, стажер

Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Новейшие формы и национальные модели регулирования фундаментальных научных исследований

Статья посвящена изучению особенностей регулирования фундаментальными научными исследованиями, которые способны обеспечить повышение уровня и качества удовлетворения жизненных потребностей общества на основе целенаправленной деятельности по формированию наиболее общего динамического комплекса знаний с автономными законами функционирования и саморегулирования. Особое внимание уделяется средствам активизации, наращивания масштабов и универсализации практико-преобразующей деятельности на основе извлечения принципиально новых знаний в условиях строгого соблюдения объективных критериев формирования научного мировоззрения об основных структурах природы, общества и мышления.

фундаментальные научные исследования, формы регулирования, национальные модели, организационно-экономический механизм регулирования

Постановка проблеми. За визначенням ОЕСР, фундаментальні наукові дослідження - це первинні вишукування, експериментальні або теоретичні роботи, що здійснюються допитливими дослідниками з метою отримання нових знань про основоположні властивості явищ та спостережуваних фактів без будь-якої конкретної мети застосування, але при цьому розцінюються як чисте суспільне благо [16]. Фундаментальні наукові дослідження, як чисте суспільне благо, є соціальним, неподільним, тотальним і невиключним, неперевантажуваним, невідбирковим у споживанні, неконкурентним, локалізованим до використання елітною науковою спільнотою, пов'язаним з взаємообумовленим авансовим фінансуванням, тимчасово невизначеним економічним ефектом від його використання. Одночасно, таке благо потенційно здатне до необмеженого акумулювання, з очікуванням високим потенціалом формування доданої вартості, супроводжуваним соціальним ефектом у випадку використання, порівняно невисокими витратами з обмеження доступу до нього для споживачів, ефективно забезпечення та поширення якого відбувається за змішаної участі інноваційно налаштованих інституціональних агентів національної економіки,

вигоду від використання якого у випадку оприлюднення неподільно розділено по всьому суспільству незалежно від того, хочуть чи не хочуть окремі представники придбавати його. Потребу у здійсненні фундаментальних наукових досліджень окремі дослідники розуміють як емоційний стан здатної до креативу соціальної групи науковців-дослідників та суспільства в цілому, який виражає залежність від об'єктивного змісту умов існування та розвитку і виступає джерелом різноманітних форм активності в суспільних інтересах [2]. Ось чому змістом регулювання фундаментальних наукових досліджень повинен стати всебічний розвиток потенціалу, суспільної здатності до активізації процесів цілеспрямованого, витратного, тривалого за часом нелінійного, багатоетапного та кумулятивного навчання, що призводить до інтерактивної, технологічно спеціалізованої та культурно обумовленої постійної інноваційної діяльності університетів з наступним отриманням ринкових переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективного розвитку ФНД викладені у публікаціях низки представників зарубіжних та вітчизняних наукових шкіл. Концептуальні міркування щодо предмету дослідження протягом останніх років висловлено у роботах щодо логіки зростання наукового знання у процесі реалізації науково-дослідницьких програм Karl Raimund Popper [7; 8; 17], процесу зміни наукових парадигм як змісту циклічного розвитку науки за тріадою “нормальна наука – трансформація – наукова революція” Thomas Samuel Kuhn [3; 4], розробника концепції структури конкурентних дослідницьких програм критичного конвенціоналіста Imre Lakatos [5; 14], ліберального прагматика та прихильника “анархістської теорії пізнання” Paul Feyerabend [12; 13], представників основних течій сучасної еволюційної епістемології у сфері здійснення фундаментальних наукових досліджень (когнітивних еволюціоністів, інтерпретаторів знань з позицій природного відбору та епігенетичних правил, дослідників пізнання як результату біологічної еволюції, реконструкторів процесу зростання наукового знання на основі еволюційних теорій) тощо. Разом з тим, невирішеними залишаються питання практичного втілення запропонованих підходів у процесі формування організаційно-економічного механізму регулювання.

Постановка завдання. Метою публікації є узагальнення підходів до розуміння сутності процесів здійснення фундаментальних наукових досліджень у контексті дослідження особливостей використання традиційних та новітніх форм їхнього регулювання, а також національних акцентів функціонування моделей адміністрування академічними дослідженнями у різних сферах знань.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-економічний механізм регулювання фундаментальних наукових досліджень у подальшому буде розглядатись у якості структурованої системи засобів розпорядно-індикативного впливу на суб'єктів управління, діяльність яких зосереджено на евристичних аспектах когнітивної мобільності з метою сприяння процесам системної об'єктивації базових структур природи, суспільства та мислення, вербалізації концептуальних компонентів, циклічного оновлення предметного контенту галузевих підсистем знань, сприяння процесу творення об'єктивних уявлень про дійсність, формування абстрактних образів реальності за дотримання динамічно поновлюваних ціннісних критеріїв раціональності результатів дослідницьких програм. Регулювання підпорядковуються меті підвищення рівня та якості задоволення життєвих потреб соціуму у процесі надання суспільних благ адекватного відображення об'єктивної картини універсуму, організування на цій основі ефективної практико-перетворювальної діяльності з формування максимально можливого рівня добробуту, нарощування соціального капіталу різнорівневих інноваційно орієнтованих соціовітальних екосистем постіндустріальної економіки (рис. 1).

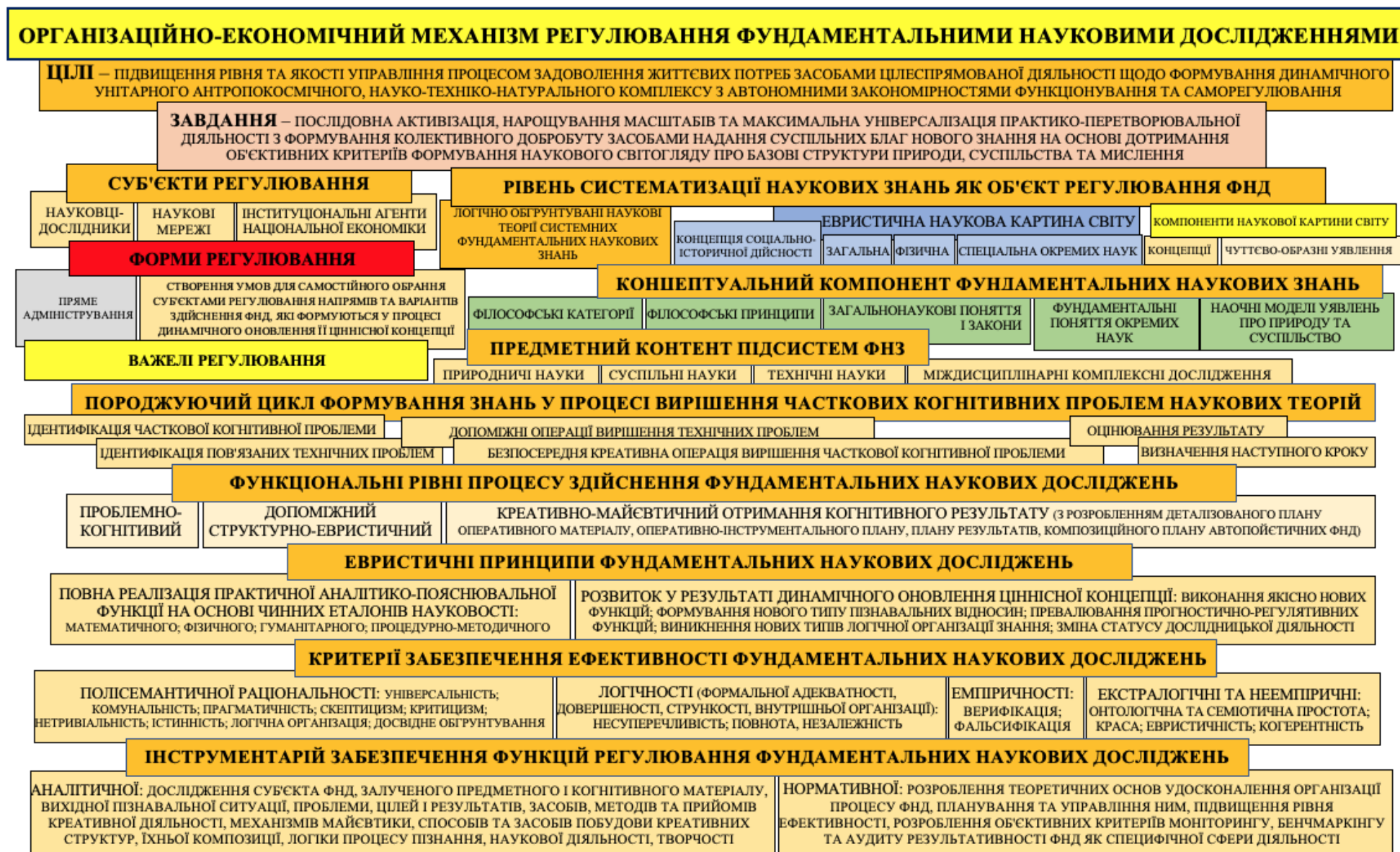

Рисунок 1 – Схема організаційно-економічного механізму регулювання фундаментальними науковими дослідженнями

Джерело: складено авторами

Особливістю організаційно-економічного механізму регулювання фундаментальних наукових досліджень є підпорядкування економічного інструментарію циклічно організованої діяльності у сфері стратегічних R&D, завданням формування групи партнерів та стейкхолдерів, управління портфелем, процесом, функціями R&D з метою послідовного проходження таких етапів: 1) заохочення схильних до неформальних фундаментальних наукових досліджень; 2) запровадження формальної системи управління фундаментальними науковими дослідженнями; 3) інституалізації структур сприяння поширенню даних досліджень [6].

Комплексний характер організаційно-економічного механізму регулювання фундаментальних наукових досліджень забезпечує формування наукового капіталу як підсистеми соціального капіталу національної економіки, що втілюється у активних діях суб'єктів фундаментальних наукових досліджень щодо формування сукупності соціально значимих ресурсів знань, вмінь, професійно-кваліфікаційних здібностей і навичок, інших творчих якостей індивідів, що полягають у володінні та використанні ними на постійній основі потенціалу креативного способу мислення, об'єктів інтелектуальної власності, тимчасово некомерціалізованих результатів наукової та науково-технічної діяльності тривалого використання [9; 10].

Елементами наукового капіталу є: 1) когнітивна компонента природних егоцентричних соціальних мереж, що формується під впливом персоналізованого навчання, індивідуального ціннісного орієнтування; 2) по-друге, структурна, когнітивна та реляційна компоненти солідаризованих соціоцентричних соціальних мереж, що розвивається засобами прямого регулятивного впливу зі сторони інституційних структур публічного сектора національної економіки, непрямого індикативного впливу – зі сторони стейкхолдерів публічної сфери національної економіки.

Форма публічного регулювання фундаментальними науковими дослідженнями – засіб впливу суб'єкта регулювання на його об'єкт, що втілено у конкретний спосіб реалізації повноважень щодо упорядкування діяльністю соціальних мереж з метою заохочення бажаної для регулятора моделі формування фундаментальних когнітивних соціальних компетентностей та інклюзивних компетенцій носіями роз'єднувального ексклюзивного соціального капіталу у межах функціонування інноваційно орієнтованих соціовітальних екосистем [18] (рис. 2).

Конкретні форми регулювання фундаментальними науковими дослідженнями представлено: 1) засобами адміністративно-розпорядного впливу, що мають за мету використання владних компетенцій щодо формування та використання базових компетентностей у сфері продукування фундаментальних наукових знань; 2) прийомами опосередкованого регулятивного впливу, договірного солідаризування суб'єктів фундаментальних наукових досліджень в межах функціонування професійних соціальних мереж продукування фундаментальних наукових знань, внутрішнього орієнтування виконавців, стимулювання заходів щодо імплементації глобальних стандартів практико-перетворювальних компетентностей суб'єктів фундаментальних наукових досліджень у сфері формування фундаментальних наукових знань.

Хоча національні моделі регулювання фундаментальними науковими дослідженнями незначним чином відрізняються за принципами, цілями та елементами, вони всебічно враховують специфіку використання форм адміністративно-розпорядного впливу та опосередкованого регулятивного впливу, у значній мірі детермінуються особливостями науково-технічної політики держави, рамками прийнятих моделей національної політики у сфері формування соціального капіталу соціоцентричних професійних мереж публічної сфери національної економіки (рис. 3).

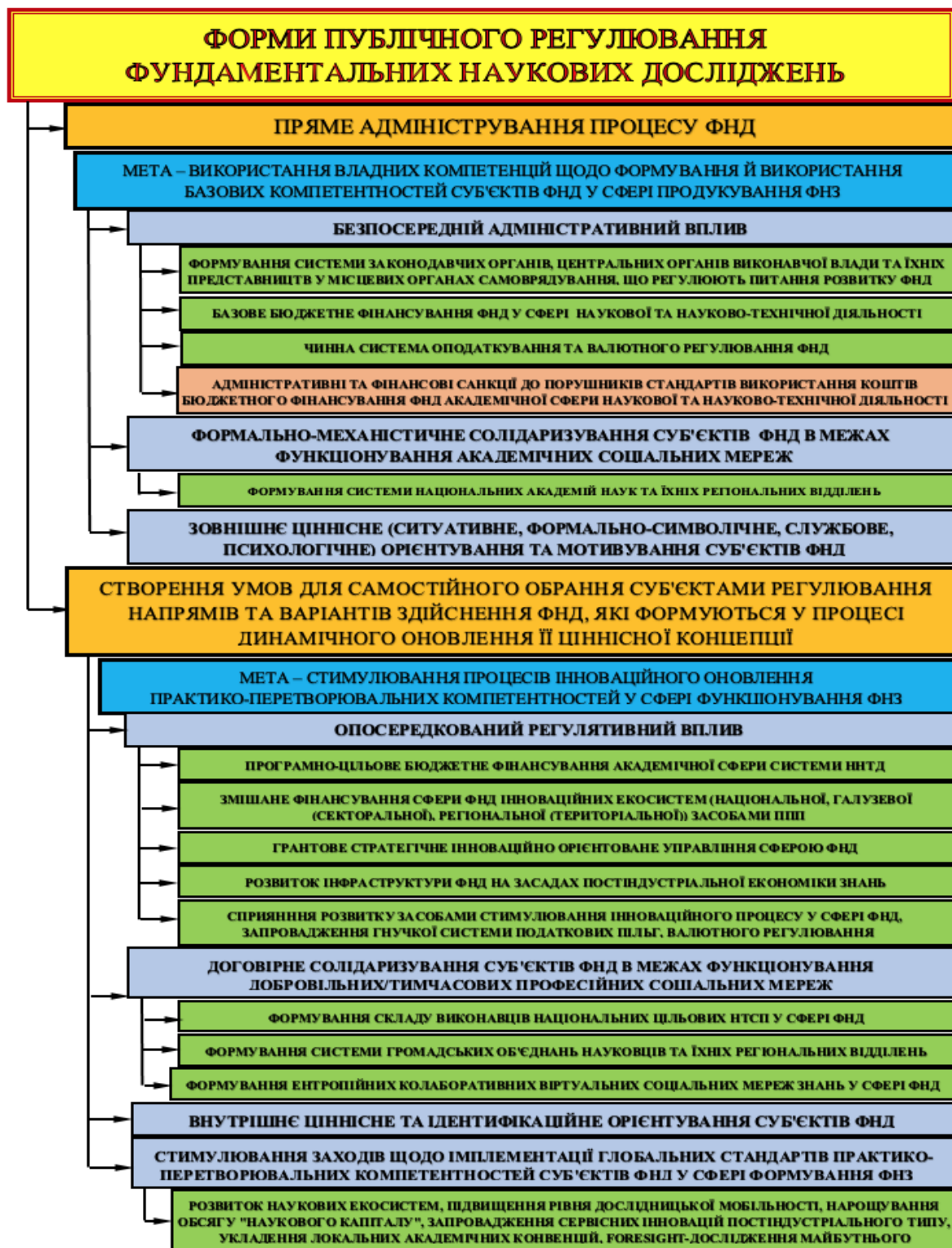
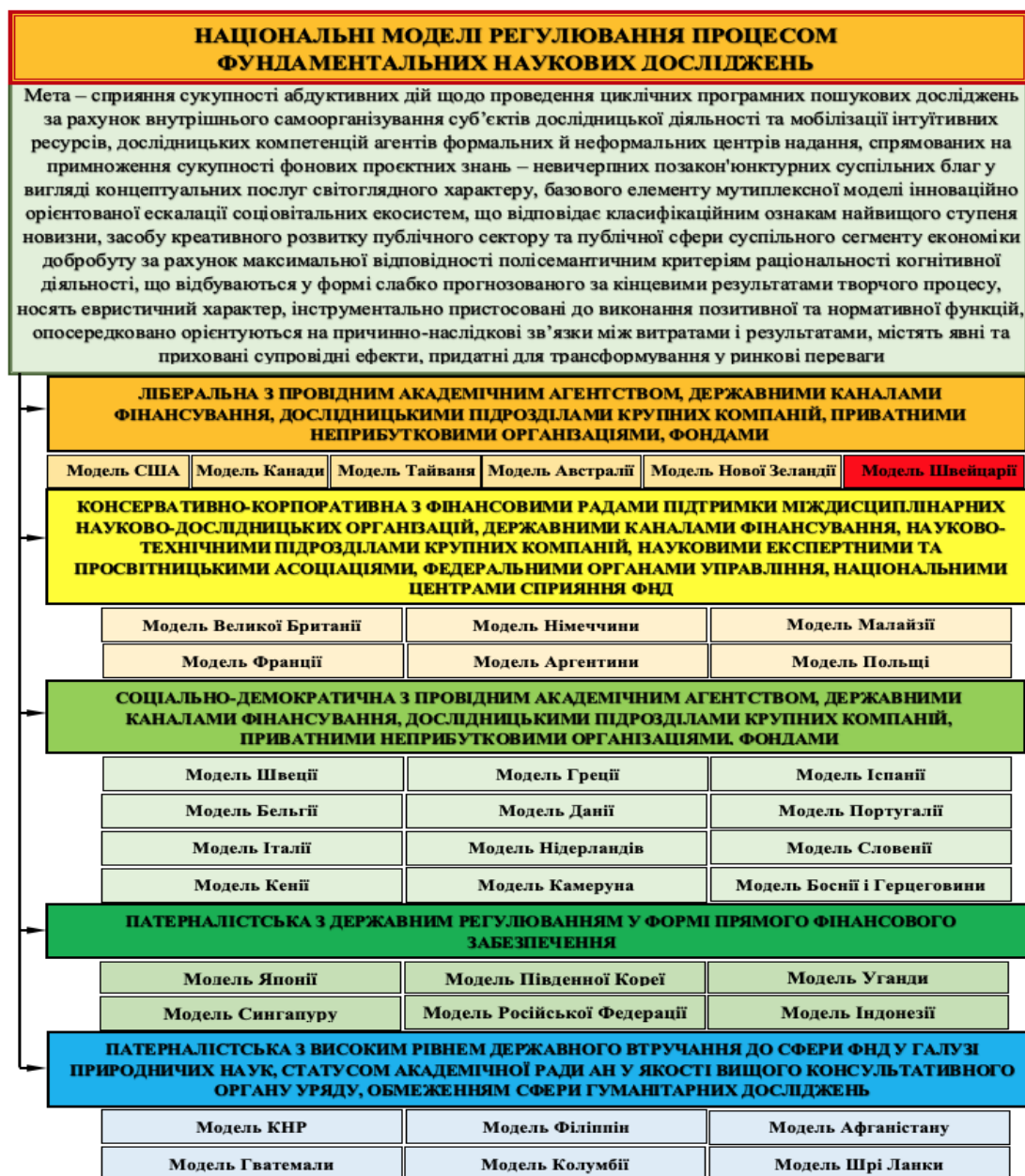

Рисунок 2 – Форми та зміст важелів публічного регулювання сфери фундаментальних наукових досліджень

Джерело: розроблено авторами

Примітка: ■ – автономна модель фінансового регулювання фундаментальними науковими дослідженнями

Рисунок 3 – Особливості національних моделей регулювання фундаментальними науковими дослідженнями

Джерело: розроблено авторами

Такими, як впливає з досліджень проявів феномену соціального капіталу національної економіки, є національні різновиди неоліберальної, консервативно-корпоративістської (континентальної), соціально-демократичної та патерналістської моделі оптимізації трансформаційних витрат національної економіки з обігу та кінцевого споживання товарів/послуг інституційних одиниць (агентів) багатуукладної ринкової економіки на рівні публічного сектору національної економіки у контексті реалізації соціально-економічної політики держави зі свідомою орієнтацією на рівень декомодифікації, стратифікації суспільства, ступеня втручання центральних органів

виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у регулювання ринків послуг [1].

Характерними особливостями моделей є об'єктивно обмежені можливості використання ринкового механізму публічно-приватного партнерства, залучення інноваційних моделей фінансування фундаментальних наукових досліджень, специфічні особливості застосування засад стратегічного та виробничого менеджменту діяльністю суб'єктів партнерства, забезпечення запитів стейкхолдерів, необхідність ретроспективно-інформаційного супроводження процесів продукування фундаментальних наукових знань із залученням академічного середовища, використання інтенсивного обміну науковою інформацією, інструментарію футурологічних технологічних розвідок, Foresight-досліджень тощо [11; 15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Потреба у формуванні та застосуванні альтернативних національних форм та моделей регулювання фундаментальними науковими дослідженнями пояснюється принциповим впливом академічного, а з часом, комерційного використання фундаментальних наукових теорій та знань у процесах розширення ресурсів суспільного споживання та підвищення рівня колективного добробуту в умовах формування постіндустріальної та постінформаційної економіки знань. Перспективи подальших досліджень вбачаються у детальному вивченні особливостей прояву функціонування національних моделей, участі у них академічних установ, інституціональної структури, стратегічних напрямів розвитку, базових принципів втілення, проведенні бенчмаркінгу ефективного досвіду запровадження моделей здійснення фундаментальних наукових досліджень у різних країнах.

Список літератури

1. Богуш Л.Г. Соціальний капітал і соціогуманітарний простір: методологія визначення, взаємозв'язки, вектори розвитку. *Економіка та держава*. 2010. № 4. С. 15-20. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2010/5.pdf (дата звернення 15.11.2020).
2. Гасслер Х., Шибани А. Непрактичная наука. Как оценить результативность фундаментальных исследований. *Форсайт*. 2011. Т. 5. № 1. С. 40-47. URL: <https://foresight-journal.hse.ru/2011-5-1/28506086.html> (дата звернення 10.11.2020).
3. Кун Т. После структуры научных революций. Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2014. 510 с.
4. Кун Т. Структура научных революций. Київ: Port-Royal, 2001. *Ізборник*. URL: <http://izbornyk.org.ua/kuhn/kuhn.htm> (дата звернення 12.11.2020).
5. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки / пер. с англ. Веселовского И.Н., Никифорова А.Л., Поруса В.Н. Москва: Академический Проект; Триеста, 2008. 475 с.
6. Панин А.В. Диалектический материализм и постпозитивизм (критический анализ некоторых современных буржуазных концепций науки). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1981. 240 с.
7. Поппер К. Логика и рост научного знания. Москва: Прогресс, 1983. 605 с.
8. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход / пер. с англ. Лахути Д.Г.; отв. ред. Садовский В.Н. Москва: Эдиториал УРСС, 2002. 384 с.
9. Стрюковский В.И. История и логика развития научно-технической деятельности. Москва: Мысль, 1985. 160 с.
10. Штракс Г.М., Штракс М.Г. Диалектика формирования научных убеждений. Москва: Издательство Московского университета, 1985. 168 с.
11. Drobyazko S., Malakhovskyi Yu., Zhovnovach R., Mohamed M. The concept of the mechanism of managing the intellectual resources of the innovative active enterprises' employees (experience of Great Britain). *Economics. Ecology. Socium*. 2020. Vol. 4, No. 1. P. 24-32. DOI: 10.31520/2616-7107/2020.4.1-3 (дата звернення 15.11.2019).
12. Feyerabend P. *Against Method*. London: Verso, 1975. 279 p. URL: https://monoskop.org/images/7/7e/Feyerabend_Paul_Against_Method.pdf (дата звернення 11.11.2020).
13. Feyerabend P. *Science in a Free Society*. London: New Left Books, 1978. 221 p.

14. Lacatos I. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. Criticism and Growth of Knowledge / eds. Lacatos I. & Musgrave A. Cambridge University Press, 1970. Pp. 91-195. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-010-1863-0_14 (дата звернення 12.11.2020).
15. Malakhovskiy Yu., Zhovnovach R., Nabulsi H. Features of public-private partnership as a means of regulating the development of the social sphere of innovative ecosystems. PIRETC. *Proceeding of The International Research Education & Training Centre*. 2020. Vol. 8. Issue 01. P. 13-22. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUK-Ewjnhcudwd3uAhURmYsKHZMLCtEQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fdspace.kntu.kr.ua%2Fjspui%2Fhandle%2F123456789%2F9394&usg=AOvVaw00TmqQiYGxWxV8almC4QZr> (дата звернення 15.11.2020).
16. Oslo Manual: The measurement of scientific and technological activities. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264013100-en.pdf?expires=1603171707&id=id&accname=guest&checksum=A9451010DECB2EA8CC91EFF9D2BF2EFA> (дата звернення 10.11.2020).
17. Popper K. Three views concerning human knowledge. Contemporary British philosophy / ed. H.D. Lewis. L.-N.Y.: Allen & Unwin, 1956. 366 p.
18. R&D. Gartner. URL: <https://www.cebglobal.com/innovation-strategy/research-development/activity-map.html> (дата звернення 13.11.2020).

References

1. Bogush, L.G.(2010). Sotsial'nyy kapital I sotsiohumanitarnyy prostir: metodolohiya vyznachennya, vzayemozvyazky, vektory rozvytku [Social capital and socio-humanitarian space: methodology of definition, relationships, vectors of development]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 4, 15-20. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/4_2010/5.pdf [in Ukrainian].
2. Gassler, H., & Shibani, A. (2011). Nepraktichnaya nauka. Kak otsenit' rezul'tativnost' fundamental'nykh issledovaniy [Impractical science. How to evaluate the performance of fundamental research]. *Forsait – Foresight*, 5, 1, 40-47 [in Russian].
3. Kuhn, T. (2014). *Posle struktury nauchnykh revolyutsiy [After the structure of scientific revolutions]*. Moscow: AST; Minsk: Harvest [in Russian].
4. Kuhn, T. (2001). *Struktura naukovykh revolyutsiy [The structure of scientific revolutions]*. Kyiv: Port-Royal. Izbornik. izbornyk.org.ua. Retrieved from <http://izbornyk.org.ua/kuhn/kuhn.htm> [in Russian].
5. Lakatos, I. (2008). *Selected Works on Philosophy and Methodology of Science*. (I.N. Veselovsky, A.L. Nikiforova, V.N. Porusa, Trans). Moscow: Academic Project; Tricksta.
6. Panin, A.V. (1981). *Dialekticheskiy materializm I postpozitivizm (kriticheskiy analiz nekotorykh sovremennykh burzhuaiznykh kontseptsiy nauki) [Dialectical materialism and post-positivism (a critical analysis of some modern bourgeois concepts of science)]*. Moscow: Publishing house Mosk. University [in Russian].
7. Popper, K. (1983). *Logika I rost nauchnogo znaniya [Logic and the growth of scientific knowledge]*. Moscow: Progress [in Russian].
8. Popper, K. (2002). *Objective knowledge. Evolutionary approach*. (D.G. Lakhuti, Trans.; V.N. Sadovsky, Eds). Moscow: Editorial URSS.
9. Stryukovsky, V.I. (1985). *Istoriya i logika razvitiya nauchno-tekhnicheskoy deyatel'nosti [History and logic of development of scientific and technical activities]*. Moscow: Mysl [in Russian].
10. Shtraks, G.M., & Shtraks, M.G. (1985). *Dialektika formirovaniya nauchnykh ubezhdeniy [Dialectics of the formation of scientific beliefs]*. Moscow: Moscow University Publishing House [in Russian].
11. Drobyazko, S., Malakhovskiy, Yu., Zhovnovach, R., & Mohamed, M. (2020). The concept of the mechanism of managing the intellectual resources of the innovative active enterprises' employees (experience of Great Britain). *Economics. Ecology. Socium*, 4, 1, 24-32 [in English].
12. Feyerabend, P. (1975). *Against Method*. London: Verso. [monoskop.org](https://monoskop.org/images/7/7e/Feyerabend_Paul_Against_Method.pdf). Retrieved from https://monoskop.org/images/7/7e/Feyerabend_Paul_Against_Method.pdf [in English].
13. Feyerabend, P. (1978). *Science in a Free Society*. London: New Left Books [in English].
14. Lacatos, I. (1970). Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. *Criticism and Growth of Knowledge*. I. Lacatos, A. Musgrave (Eds.). Cambridge University Press. Springer Link. [doi.org](https://doi.org/10.1007/978-94-010-1863-0_14). Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-94-010-1863-0_14 [in English].
15. Malakhovskiy, Yu., Zhovnovach, R., & Nabulsi, H. (2020). Features of public-private partnership as a means of regulating the development of the social sphere of innovative ecosystems. PIRETC. *Proceeding of The International Research Education & Training Centre*, 8, 01, 13-22. Retrieved from

- <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjnhcudwd3uAhURmYsKHZMLCtEQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fdspace.kntu.kr.ua%2Fjspui%2Fhandle%2F123456789%2F9394&usg=AOvVaw00TmqQiYGxWxV8almC4QZr> [in English].
16. OECD/Eurostat (2005), *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition*, The Measurement of Scientific and Technological Activities, OECD Publishing, Paris. *doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/9789264013100-en> [in English].
 17. Popper, K. (1956). *Three views concerning human knowledge. Contemporary British philosophy*. H.D. Lewis. (Ed.). L.-N.Y.: Allen & Unwin [in English].
 18. R&D (n.d.). *cebglobal.com*. Retrieved from <https://www.cebglobal.com/innovation-strategy/research-development/activity-map.html> [in English].

Oleksandr Levchenko, Professor, Doctor of Economic Sciences

Amin Al-Ghazali, Intern

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Latest Forms and National Models of Regulation by Fundamental Scientific Research

The purpose of the publication is to generalize approaches to understanding the essence of the processes of fundamental scientific research in the context of studying the peculiarities of the use of traditional and modern forms of their regulation, as well as national emphases of administrative administration models in academic fields.

The form of public regulation of fundamental scientific research is considered as a means of influencing the subject of regulation on its object, which is embodied in a specific way of exercising powers to streamline the activities of social networks to encourage the desired model for the formation of fundamental cognitive social competences and inclusive competences. Social capital within the functioning of innovation-oriented socio-vital ecosystems of the post-industrial economy. The national varieties of neoliberal, conservative-corporatist (continental), social-democratic and paternalistic models of fundamental scientific research optimization in the context of the implementation of the state's socio-economic policy on the regulation of intellectual services markets are studied.

The functions of the process of formation and application of forms and models of fundamental scientific research regulation are the constant expansion of public consumption resources and the formation of knowledge-intensive sources of increasing the level of collective welfare; management of the design and structure of the complex of unproduced assets of national wealth, goods produced by the real sector of the national economy/services provided by the social sector of the national economy, tangible and intangible assets with high potential for value added; formation of high-tech services based on the use of basic concepts and meeting consumer expectations in them; development of logically substantiated fundamental scientific theories of formation, updating and use of fundamental scientific knowledge, concepts and sensory-image models of the scientific picture of the world with the possibility of further use in social practice.

fundamental scientific research, forms of regulation, national models, organizational and economic mechanism of regulation

Одержано (Received) 26.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 338.49:656

JEL Classification: D41, L91, O52

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5\(38\).18-30](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5(38).18-30)

О.А. Сущенко, проф., д-р екон. наук

В.Є. Єрмаченко, проф., канд. екон. наук

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

Технологічні платформи ЄС як інструмент забезпечення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури

В статті розглянуто можливості та особливості використання технологічних платформ Європейського Союзу в процесі забезпечення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури України. Обґрунтовано доцільність використання технологічних платформ ЄС як сучасного інструменту інноваційного розвитку секторів і галузей економіки. Визначено складові та основні завдання функціонування технологічних платформ, представлено стандартний алгоритм формування і роботи технологічних платформ. Представлено трифазний процес діяльності технологічних платформ. Показано можливості забезпечення та підвищення рівня конкурентоспроможності транспортної інфраструктури шляхом використання ресурсного та комунікативного потенціалу технологічних платформ ЄС.

конкурентоспроможність, технологічні платформи, транспортна інфраструктура, Європейський Союз, національна економіка

Е.А. Сущенко, проф., д-р екон. наук

В.Е. Ермаченко, проф., канд. екон. наук

Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина

Технологические платформы ЕС как инструмент обеспечения конкурентоспособности транспортной инфраструктуры

В статье рассмотрены возможности и особенности использования технологических платформ Европейского Союза в процессе обеспечения конкурентоспособности транспортной инфраструктуры Украины. Обоснована целесообразность использования технологических платформ ЕС как современного инструмента инновационного развития секторов и отраслей экономики. Определены составляющие и основные задачи функционирования технологических платформ, представлены стандартный алгоритм формирования и работы технологических платформ. Представлен трехфазный процесс деятельности технологических платформ. Показаны возможности обеспечения и повышения конкурентоспособности транспортной инфраструктуры путем использования ресурсного и коммуникативного потенциала технологических платформ ЕС.

конкурентоспособность, технологические платформы, транспортная инфраструктура, Европейский Союз, национальная экономика

Постановка проблеми. В сучасних умовах перманентних змін, викликаних глобалізаційними процесами та турбулентністю світової економіки, а також загостренням конкурентної боротьби на всіх рівнях, економічна потужність та стійкість держави все більше визначається конкурентоспроможністю її господарських комплексів. Особливої уваги при цьому потребує саме транспорт та транспортна інфраструктура, від ефективного розвитку яких залежить не тільки економічний потенціал та конкурентоспроможність країни, а й успішність реалізації євроінтеграційного вектору України.

Транспорт та транспортна інфраструктура відіграють визначальну роль у розвитку економіки та її галузей у кожній країні як Європейської спільноти, так і України. Транспортний сектор включає широкий спектр взаємопов'язаних галузей, що забезпечують його розвиток: виробники та постачальники транспортних засобів, логістика, енергетичні компанії, комунікаційні технології та ін. Транспорт та транспортна інфраструктура мають значну питому вагу в економіці України, однак світова фінансова криза, негативні явища в національній економіці та глобальна

пандемія COVID-19 негативним чином вплинули на транспортний сектор. Результатом став незадовільний рівень конкурентоспроможності транспортного сектору й транспортної інфраструктури України, що вимагає розробки невідкладних заходів щодо його покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці забезпечення та підвищення конкурентоспроможності, її теоретико-методологічним та практичним аспектам присвячено наукові праці багатьох вчених як зарубіжних, так і вітчизняних. Зокрема, слід відзначити, дослідження таких науковців, як М. Портер [18], К. Омає [10], О. Білорус [2], Я. Жаліло [6], Б. Кваснюк [7], І. Труніна [15] та ін. Суттєвий внесок в дослідження розвитку транспорту та транспортної інфраструктури, забезпечення їхньої конкурентоспроможності здійснили такі вітчизняні дослідники, як О. Хумаров [16], Н. Каличева [5], М. Андрієнко [1], А. Ткаченко [14] та ін. Однак при цьому, питання використання техніко-економічних та експертних можливостей ЄС задля забезпечення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури України потребують додаткової уваги та вимагають поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження і систематизація європейського досвіду щодо функціонування технологічних платформ ЄС та визначення напрямів їх використання задля забезпечення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу. Важливість ефективного розвитку транспорту та транспортної інфраструктури, забезпечення й підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності вимагає прискореного розроблення та імплементації стійких, інтегрованих транспортних управлінських рішень. Послідовна реалізація євроінтеграційного вектору України дозволяє використовувати задля досягнення поставлених цілей європейський досвід та відповідні технічні, економічні рішення й експертні можливості ЄС. Одним із таких інструментів є технологічні платформи ЄС, досвід діяльності яких дозволяє зробити висновок щодо їх ефективності та результативності, зокрема й в питаннях забезпечення конкурентоспроможності. Функціонування таких платформ дозволяє забезпечити зосередження скоординованих зусиль державних та приватних ресурсів на необхідній дослідницькій діяльності за різними секторами й галузями, у т.ч. й у сфері транспорту і транспортної інфраструктури.

У 2000 р. Європейська комісія висунула ініціативу створення Європейського наукового простору (European Research Area – ERA), орієнтуючись на зменшення фрагментарності дослідницької діяльності в європейському співтоваристві. Потреба в збільшенні державних і приватних інвестицій в розробку передових технологій була визнана в якості одного з основних шляхів вирішення проблеми зайнятості та економічного зростання. У доповіді Європейської Комісії 2002 р. «Промислова політика в розширеній Європі» була запропонована концепція технологічних платформ у якості основи для визначення тематичних напрямів розвитку ЄС. Сьогодні європейські технологічні платформи визначають тематичні напрями, у межах яких формулюються науково-технічні пріоритети ЄС, з метою сприяння створенню Європейського наукового простору шляхом подолання роздробленості і зосередження зусиль дослідників як на європейському, так і національних рівнях. Визначальною рисою технологічних платформ з-поміж інших інструментів (серед яких – спільні дослідження, спільні технологічні ініціативи і координація національних програм досліджень) є безпосередня спрямованість на практичну реалізацію підприємствами малого і середнього бізнесу і в цілому промисловістю; їхнє створення на основі аналізу попиту потенціальних споживачів і ринку передових технологій, запитів виробників,

що передбачає проведення науково-дослідних робіт для досягнення мети і стратегій сталого і ресурсно-відтворювального розвитку сучасного суспільства [17].

Є.Є. Єрмолаєв та Д.М. Силка [4] дають таке визначення: технологічна платформа – це новий сучасний інструмент інноваційного розвитку секторів і галузей економіки; об'єднання передових наукових організацій; лідируючих виробничих підприємств; авторитетних некомерційних організацій і ін.

Отже, технологічна платформа являє собою опосередкований, непрямий механізм участі держави у розвитку пріоритетних галузей. У зв'язку з цим необхідно нормативно закріпити організаційно-правову форму створення технологічних платформ, що дозволить чітко визначити права і обов'язки її учасників, а також частку їх участі у спільній діяльності. При цьому найбільш зручною формою в даному випадку є організаційно-правова форма некомерційного партнерства.

Найважливішою метою створення технологічних платформ зазвичай є розробка перспективних для комерціалізації результатів наукової діяльності наукомістких технологій вищих технологічних укладів. Сам цей інструмент розвитку співробітництва і узгодження інтересів основних учасників платформ позиціонується не як фінансовий, а як комунікаційний (між владою, наукою і бізнесом) [12].

На сьогодні у ЄС зареєстровано близько 40 так званих «окремих» платформ (табл. 1) та 3 багатогалузеві – Nanofutures (дослідження у галузі нанотехнологій, <http://www.nanofutures.info>), Industrial Safety (зменшення впливу виробничих підприємств на навколишнє середовище, забезпечення безпечних умов праці, упередження технологічних катастроф, <http://www.industrialsafety-tp.org>) та ConXEPТ (розробка та реалізація інноваційної продукції кінцевим споживачам, маркетингові дослідження ринку, <http://www.conxep.eu>) [11].

Таблиця 1 – Європейські технологічні платформи

№	Сфера діяльності	Перелік технологічних платформ
1	Біо-економіка	EATIP; ETPGAN; FABRE TP; Food for Life; Forest-based; Plants for the Future; TP Organics
2	Енергетика	Biofuels; EU PV TP; TP OCEAN; RHC-ETIP; SmartGrids; SNETP; ETIPWind; ZEP
3	Охорона навколишнього середовища	WssTP
4	Інформаційно-комунікаційні технології	ARTEMIS; ENIAC; EPoSS; ETP4HPC; euRobotics [AISBL]; NEM; NESSI; Networld 2020; Photonics 21
5	Виробництво та технології	ECTP; ESTEP; EuMaT; FTC; Manufuture; Nanomedicine; SMR; SusChem
6	Транспорт	ACARE; ALICE; ERRAC; ERTRAC; Waterborne

Джерело: узагальнено авторами на основі [11].

Основними напрямками наукових досліджень у межах названих ЄТП є такі:

EATIP (the European Aquaculture Technology and Innovation Platform, <http://www.eatip.eu>) – раціональне управління використанням водних ресурсів та збереження біорізноманіття;

ETPGAN (European Technology Platform for Global Animal Health, <http://www.etpgah.eu>) – наукові дослідження у ветеринарії, розробка вакцин та нових засобів діагностики захворювань у тварин, безпечне постачання продукції для переробки на підприємствах харчової промисловості;

FABRE TP (Farm Animal Breeding & Reproduction Technology Platform, <http://www.fabretp.eu>) – упровадження інновацій у діяльність фермерських господарств у галузі тваринництва;

Food for Life (<http://etp.fooddrinkeurope.eu>) – розвиток харчової промисловості у ЄС, нарощування її експортного потенціалу та підтримка малих і середніх підприємств даної галузі;

Forest-based (<http://www.forestplatform.org>) – підтримка соціально-економічної інфраструктури у сільській місцевості, регіональний розвиток, запровадження нових маловідходних технологій з метою захисту довкілля, відновлення лісових насаджень, виробництво біопалива;

Plants for the Future (<http://www.plantetp.org>) – розвиток рослинництва у ЄС, стимулювання наукових досліджень у агропромисловому комплексі, розширення виробництва продукції галузі за рахунок рослинних фармацевтичних препаратів, хімічних речовин та зеленої енергетики;

TP Organics (Technology Research Platform for organic food and farming, <http://www.tporganics.eu>) – органічне тваринництво та рослинництво (без використання шкідливих речовин та хімічних сполук, генномодифікованого насіння), постачання органічної продукції підприємствам переробної галузі;

Biofuels (<http://biofuelstp.eu>, платформа знаходиться на шляху до трансформації у ЄТП "Біоенергія" – ETIP Bioenergy) – виробництво альтернативних видів енергії з використанням біопалива, розроблення програм із переведення споживачів, що користуються традиційними видами енергії, на безпечне біопаливо;

EU PV TP (The European Technology & Innovation Platform Photo Voltaic, <https://etip-pv.eu>) – виробництво сонячної енергії;

TP OCEAN (the European technology and Innovation Platform for Ocean Energy, <http://www.oceanenergy-europe.eu/tp-ocean>) – виробництва енергії за рахунок ресурсів морів та океанів – наприклад, припливів, кінетичної енергії хвиль, конверсії термальної енергії (різниці між теплими та холодними водними масами), осмотичного напруження у гирлах рік завдяки різниці у солоності водних мас;

RHC-ETIP (the European Technology and Innovation Platform on Renewable Heating & Cooling), <http://www.rhc-platform.org>) – використання відтворювальних джерел енергії для потреб обігріву та охолодження, об'єднує підприємства, що спеціалізуються на виробництві біопалива, енергії з термальних джерел, теплових насосів та генераторів сонячної енергії;

SmartGrids (the European Technology Platform for Electricity Networks of the Future, <http://www.smartgrids.eu>) – переобладнання існуючих електромереж з метою запровадження альтернативної енергетики;

SNETP (Sustainable Nuclear Energy Technology Platform, <http://www.snetp.eu>) – виробництво безпечної ядерної енергії, модернізація та будівництво нових атомних електростанцій з урахуванням останніх доробок у галузі ядерної енергетики (у 2025 р. планується запуск натрієвого реактора), проведення наукових досліджень;

ETIPWind (European Technology and Innovation Platform on Wind Energy, <https://etipwind.eu>) – будівництво вітрових електростанцій, зниження собівартості вітрової енергії, розроблення нових вітрогенераторів;

ZEP (Zero Emissions Platform, <http://www.zeroemissionsplatform.eu>) – розроблення заходів із зменшення викидів двоокису вуглецю у повітря, технологій його консервації та зберігання;

WssTP (European Water Platform, <http://wsstp.eu>) – раціональне водовикористання, збереження водних ресурсів, забезпечення населення якісною питною водою;

ARTEMIS (Advanced Research & Technology for EMbedded Intelligent Systems, <https://artemis-ia.eu>) – має три головні напрями дослідження: вбудовані кіберо-фізіологічні системи (автоматизація технологічних процесів, інтеграція приладів та живих організмів, у тому числі у медичних цілях), Інтернет речей (дослідження поведінки споживачів у Інтернет, електронна комерція, фінансові розрахунки, збір та обробка даних з різних приладів, дистанційне управління об'єктами інфраструктури), цифрові платформи (хмарні обчислення, відкриті ресурси та файлоховища, архітектура API (взаємодія різнотипного програмного забезпечення));

ENIAC (<http://www.eniac.eu/web/index.php>) – розробки у галузі наноелектроніки;

EPoSS (European Technology Platform on Smart Systems Integration, <http://www.smart-systems-integration.org/public>) – розробка та удосконалення т. зв. "розумних систем" – інтеграція програмного та апаратного забезпечення, дистанційне управління технологічними процесами, робототехніка – у транспорті, охороні здоров'я, виробництві, енергетичному секторі та секторі зв'язку;

ETP4HPC (European Technology Platform for High-Performance Computing, <http://www.etp4hpc.eu>) – побудова трансєвропейських комп'ютерних мереж з метою дослідження та збереження даних у різних галузях;

euRobotics [AISBL] (European Technology Platform (ETP) in the area of High-Performance Computing) – дослідження у галузі робототехніки;

NEM (New European Media, <https://nem-initiative.org>) – поширення електронних засобів масової інформації, управління об'єктами авторських прав у цифровому форматі, дослідження поведінки відвідувачів мережі Інтернет (т. зв. "соціальне суспільство");

NESSI (Networked European Software and Services Initiative, <http://www.nessi-europe.eu>) – впровадження технології хмарних обчислень, інтеграції інформаційних ресурсів та технологій обміну даними у діяльність офіційних установ та науково-дослідних інститутів;

Networld 2020 (European Technology Platform for communications networks and services, <https://www.networld2020.eu>) – налагодження зв'язку та обміну даними між науковими установами, ключовими підприємствами галузі та компаніями сфери малого та середнього бізнесу, що впроваджують інновації;

Photonics 21 (<http://www.photonics21.org>) – розробка та впровадження технологій фотоніки (застосування оптичних сигналів) у різних прикладних областях, таких як інформаційно-комунікаційні технології, освітлення, промислове виробництво, природничі науки, безпека, транспорт, а також в галузі освіти і професійної підготовки;

ECTP (<http://www.ectp.org>) – упровадження інновацій у галузь будівництва;

ESTEP (European Steel Technology Platform, https://www.estep.eu/cordis.europa.eu/estep/home_en.html) – об'єднання зусиль виробників та науково-дослідних інститутів у сталеливарній галузі, запровадження безпечних для довкілля та енергозберігаючих технологій;

EuMaT (European Technology Platform for Advanced Engineering Materials and Technologies, <http://www.eumat.eu>) – об'єднання зусиль виробників та науково-дослідних інститутів у галузі матеріалопостачання для потреб промисловості, у тому числі машинобудування та транспорту;

FTC (the European Textile Technology Platform, <http://www.textile-platform.eu>) – об'єднання зусиль виробників та науково-дослідних інститутів у текстильній галузі;

Manufuture (<http://www.manufuture.org>) – об'єднання зусиль виробників та науково-дослідних інститутів електротехнічної промисловості, підвищення конкурентоспроможності продукції країн ЄС та впровадження екологічно ефективних продукції та технологій;

Nanomedicine (<http://www.etp-nanomedicine.eu/public>) – використання нанотехнологій у медицині, наприклад, точкова доставка лікарських речовин, діагностика із застосуванням мікроприладів, регенеративна медицина;

SMR (European Technology Platform on Sustainable Mineral Resources, <http://www.etpsmr.org>) – модернізація управління та переобладнання видобувної промисловості, збільшення кількості робочих місць та забезпечення безпечних умов праці, зменшення впливу видобувних підприємств на навколишнє середовище, підвищення конкурентоспроможності національних виробників;

SusChem (European Technology Platform for Sustainable Chemistry, <http://www.suschem.org>) – об'єднання зусиль виробників та науково-дослідних інститутів хімічної промисловості, інтеграція біотехнологій та традиційного виробництва хімічних сполук, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, підвищення ефективності використання кінцевої продукції, мінімізація шкідливих викидів;

ACARE (Advisory Council for Aeronautics Research in Europe, <http://www.acare4europe.com>) – розвиток цивільної авіації та літакобудування;

ALICE (Alliance for Logistics Innovation through Collaboration in Europe, <http://www.etp-logistics.eu/alice/>) – розробка та практичне впровадження сучасних транспортно-логістичних мереж, удосконалення ланцюгів постачання;

ERRAC (European Rail Research Advisory Council, <http://www.errac.org>) – модернізація сектору залізничних перевезень, створення єдиної трансєвропейської мережі залізничних сполучень;

ERTRAC (European Road Transport Research Advisory Council, <http://www.ertrac.org>) – модернізація сектору наземного транспорту;

Waterborne (<http://www.maritime-rdi.eu>) – підвищення конкурентоспроможності морської промисловості в Європі і зміцнення її потенціалу для задоволення потреб ринку, енергетики, безпеки та вирішення проблем навколишнього середовища шляхом впровадження інноваційних технологій в управління припортовою інфраструктурою, оновлення парку суден, використання нових технологій зв'язку та дистанційного керування; надання техніки і ноу-хау для підтримки підприємств, які планують розпочати діяльність у таких галузях, як: поновлювані джерела енергії, видобуток корисних копалин з морського шельфу, розробка підводних родовищ нафти і газу, судноплавство, круїзний туризм, прибережний туризм, рибальство, безпека судноплавства, біотехнології, опріснення води, аквакультура, розведення риби і т.п.

З огляду завдань існуючих технологічних платформ зрозуміло, що пріоритетами ЄС у найближчі роки є зменшення залежності від традиційних енергоносіїв та підвищення продовольчої безпеки, на що спрямовуються значні зусилля як наукових установ, так і ділових кіл.

Технологічні платформи ЄС мають значний ресурсний та науково-технічний потенціал, використання якого дозволить значним чином підвищити рівень конкурентоспроможності галузі транспорту та транспортної інфраструктури та забезпечити їх стабільний розвиток. Технологічні платформи дозволяють залучити задля вирішення цього завдання всі відповідні зацікавлені сторони, зокрема, виробників (машинобудування, верфі, авіабудування, локомотиво- та вагонобудування та ін.), науково-дослідні інститути, спеціалізовані класифікаційні товариства,

європейські установи та регулятори та ін. В цілому, такий інструмент, як технологічні платформи, спрямований на розроблення ефективних механізмів, які, незалежно від загальносвітових викликів та національних секторальних політик, забезпечуватимуть належну координацію наукових досліджень і розробок, а також взаємодію всіх зацікавлених сторін на мікро-, мезо- та макрорівнях. Важливим завданням для вітчизняних стейкхолдерів є приєднання до цих надзвичайно вагомих та значущих європейських ініціатив.

Механізм функціонування технологічних платформ полягає у об'єднанні зусиль усіх зацікавлених сторін при провідній ролі промислового сектора навколо найбільш перспективних з точки зору попиту інноваційних проектів протягом всього циклу розробки і виробництва інноваційної продукції. У створенні та функціонуванні технологічних платформ беруть участь:

- бізнес – великі, середні та малі підприємства, що представляють весь ланцюжок розробки, виробництва і поставок продукції, включаючи постачальників комплектуючих і устаткування, підприємства і організації, які беруть участь у передачі технологій і надання інших видів послуг;
- наука – державні наукові центри, науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, науково-виробничі об'єднання, науково-технічні центри і ін.;
- фінансовий сектор – приватні банки, венчурні фонди, інститути державного фінансування НДДКР;
- громадянське суспільство – споживчі асоціації та спілки, професійні спілки та організації та ін.;
- державний сектор – державні органи управління і корпорації, органи влади, які є споживачами результатів діяльності платформ, регіональні та місцеві органи влади [3].

Автори роботи [12] серед основних завдань діяльності технологічних платформ виокремлюють такі:

- координація досліджень, здійснюваних на доконкурентній стадії, в тому числі в рамках створюваної системи технологічного прогнозування;
- виявлення пакетів технологій, включаючи ключові виробничі технології, які можуть забезпечити стійку конкурентоспроможність секторів національної економіки на світовому ринку;
- визначення тематичних областей досліджень, фундаментальних і прикладних проблем, вирішення яких необхідне для формування відповідних пакетів технологій;
- оцінка необхідного ресурсного забезпечення для проведення досліджень, а також вимог до компетенції кадрів і інфраструктурних рішень.

Разом з тим, діяльність технологічних платформ практично не фінансується безпосередньо Європейською Комісією або національними урядами, тому мотивація учасників носить інший характер. Не всяка структура, яка претендує на статус ЄТП, його реально отримує. Єврокомісія попередньо оцінює заявку за наступними критеріями [8]:

- ключові зацікавлені сторони (стейкхолдери), що пропонують створення платформи у конкретній, чіткої визначеній області, готові об'єднати свої ресурси для досягнення загальних цілей;
- існують очевидні вигоди від структурування та координації зусиль, а також зв'язку досліджень з заходами з регулювання і впровадження технологій.

Стандартний алгоритм формування і роботи платформ включає три основних етапи:

- 1) визначаються пріоритети, які задають тематику кластерів;
- 2) розробляються "дорожні карти" платформ;
- 3) починається реалізація проектів, в тому числі досліджень і розробок, які фінансуються з різних джерел.

На кожному етапі прийнято прописувати умови та задачі майбутніх заходів у стратегічних документах [9]:

- об'єднання інтересів стейкхолдерів з метою формування довгострокової стратегії розвитку (Strategic vision document, SVD);
- розробка стратегічного плану (Strategic research agenda, CPA), а також робочої програми його реалізації на рік (Working programme);
- реалізація стратегічного плану досліджень із залученням механізмів і інструментів наукових програм ЄС.

Європейські технологічні платформи мають такі характерні ознаки:

- інтеграція ключових промислових та наукових партнерів у специфічних галузях економіки для спільних досліджень, розвитку технологій і технологічних ініціатив;
- наявність формальних координуючих структур, коопераційних угод;
- коопераційна мережа та підтримувальні ланки;
- провідна роль промисловості;
- науково-дослідна мережа, співробітництво з науковими центрами;
- тісний контакт із відповідними органами виконавчої влади [13].

Типова організаційно-управлінська структура технологічних платформ ЄС включає такі елементи [3].

Рада зацікавлених сторін (Board of Stakeholders) є основним органом, який приймає рішення: визначає і реалізує цілі платформи, обирає голову, представника малого та середнього бізнесу у Виконавчому комітеті, визначає повноваження Виконавчого комітету, утворює і припиняє діяльність робочих груп, приймає або відкидає членів Ради, приймає і затверджує річний звіт про діяльність Виконавчого комітету, робочих груп і Секретаріату і приймає рішення з питань членства та умов співпраці.

Виконавчий комітет (Executive Board) є органом управління платформою. У його завдання входить координація діяльності в рамках напрямків платформи, підготовка та реалізація рішень Ради зацікавлених сторін, уявлення платформи на міжнародному рівні і контроль Секретаріату платформи. Виконавчий комітет складається з голів робочих груп, представника малого і середнього бізнесу та голови платформи. Виконавчий комітет призначає президента технологічної платформи для представлення її на зустрічах високого рівня.

Робочі групи (Working groups) є основними центрами діяльності в рамках платформи. Вони визначають напрямки досліджень і розробок, пріоритети технологічних розробок, промислові та наукові цілі і заходи, які необхідно забезпечити для досягнення цих цілей.

«Дзеркальна група» (Mirror group) забезпечує участь органів державної влади (законодавчих, регулюючих і фінансових) на національному, регіональному та європейському рівнях відповідно до їх функцій. Завдання цієї групи полягають в забезпеченні взаємодії європейської технологічної платформи з національними і дослідницькими програмами та законодавством окремих країн. «Дзеркальна група»

сприяє мобілізації необхідних ресурсів в рамках платформи для здійснення стратегічного плану. Група також може виступати посередником у діалозі між різними структурами платформи: бізнесом, держорганами, науковим співтовариством, фінансовими організаціями, галузевими асоціаціями та ін., сприяючи підтримці ефективності інноваційної середовища, а також сучасного стану науково-дослідницької інфраструктури.

Національні експерти (National experts) відіграють ключову роль в поширенні стратегії платформи та інформації про її діяльність для національних органів. Вони здійснюють підтримку прийнятих рішень, оцінюють результативності платформи з урахуванням стратегічного плану досліджень. Національні експерти, як частина наукового співтовариства (як правило, вони є представниками державних науково-дослідних інститутів і університетів), також задіяні в безпосередній реалізації цілей платформи.

Секретаріат (Secretariat) забезпечує організаційну та оперативну підтримку Ради, Виконавчого комітету, робочих груп і підтримку представницьких заходів платформи.

Кожна технологічна платформа індивідуальна в плані створення і використовуваних підходів до роботи. Проте, як показує досвід їх діяльності, всі вони слідує трифазного процесу, а успішне закінчення кожної фази є необхідною умовою реалізації наступної:

1. *Створення платформи*: стейкхолдери за підтримки промислових лідерів об'єднуються для того, щоб узгодити загальний довгостроковий (на 20 – 30 років) план для даного технологічного сектора. Основний результуючий документ цієї фази – стратегічне бачення (strategic vision document – SVD), в якому описується стратегічна важливість даної технології, а також середньо- і довгострокові цілі конкретної платформи. Він також пояснює, чому для розвитку даної технології (сектора) необхідний європейський рівень інтеграції зусиль. Крім того, на цій фазі встановлюються основні організаційні принципи платформи.

2. *Розробка стратегічного плану досліджень* (strategic research agenda – SRA), координувана Виконавчим комітетом, в якому беруть участь стейкхолдери. У деяких випадках країни-члени ЄС також включені в розробку плану через "дзеркальні групи", які відображають точку зору окремих держав на пріоритети плану. Одночасно формується план впровадження (deployment strategy), який описує елементи, необхідні для знищення розривів між поточним станом технологічного сектора і майбутнім впровадженням. Наприклад, до уваги береться потреба в мобілізації приватних та державних інвестицій, стратегії для реалізації оптимальних демонстраційних заходів, дії щодо навчання та тренінгів; можливість синергії з іншими платформами і ліквідації дублювання діяльності різних платформ. Підтримку в розробці стратегічного плану часто надають створювані спеціалізовані робочі групи.

3. *Реалізація стратегічного плану досліджень* за підтримки дослідницьких програм європейської спільноти через різні інструменти. У той же час план використовується Європейською Комісією для ідентифікації пріоритетів при підготовці майбутніх конкурсів [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання механізмів і інструментів наукових програм та технологічних платформ ЄС є вагомим чинником інтеграції вітчизняних суб'єктів господарювання та інноваційно-дослідницьких інституцій до Європейського наукового простору, бізнес-спільноти ЄС. В реаліях сьогодення тільки спільна скоординована співпраця дозволить забезпечити необхідний

рівень конкурентоспроможності національної економіки в цілому, та транспортної інфраструктури зокрема.

При забезпеченні конкурентоспроможності транспортної інфраструктури слід враховувати нові конкурентні умови розвитку світової економіки, обумовлені глобалізацією та загальносвітовими тенденціями. Оскільки процес глобалізації має декілька аспектів, то кожен з них має своє значення для формування конкурентних переваг транспортної інфраструктури та забезпечення її конкурентоспроможності, зокрема: економічний – лібералізація товарних та фінансових ринків, концентрація міжнародного капіталу у глобальних корпораціях; політичний – глобальні інтеграційні процеси одночасно із суперечливими дезінтеграційними тенденціями, процеси локалізації та регіоналізації; науково-технічний – поширення техноглобалізму, виникнення технологічних макросистем у сфері зв'язку, транспорту, виробництва, телекомунікацій; соціокультурний – зближення соціокультурних стереотипів, життєвих цінностей, соціальних та політичних уявлень людей; демографічний – стрімке зростання народонаселення, старіння населення у промислово розвинених країнах, посилення міграційних процесів призупинене глобальним поширенням заборон на пересування внаслідок пандемії COVID-19; екологічний – глобальне загострення екологічних проблем у планетарному масштабі.

Урахування означених чинників та тенденцій вимагає розробки основних напрямів глобального позиціонування національної економіки та визначенні стратегічних факторів, що формують макроконкурентоспроможність і забезпечують конкурентні переваги й конкурентоспроможність транспортної інфраструктури. При цьому найважливішими передумовами означеного є безумовне дотримання національних інтересів та пріоритетів розвитку.

Посилення конкурентних позицій та конкурентоспроможності транспортної інфраструктури має базуватися на таких стратегічних заходах:

- налагодження міжрегіональних економічних зв'язків з метою маневрування ресурсами та запасами, розвитку трансрегіональних транспортних мереж, налагодження міжрегіональних поставок сировини й матеріалів, що надасть можливість знизити витрати виробництва та збуту;
- активізація інноваційної діяльності та створення науково-технологічних центрів і мереж знань, нарощування інтелектуального потенціалу задля ефективних інвестицій у інноваційні процеси технологічного переозброєння транспортної інфраструктури;
- підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня людських ресурсів із використанням мережі освітніх установ всіх рівнів, активізація міжнародної професійної та академічної мобільності;
- нарощування інтенсивності досліджень в галузі транспорту та ІКТ, постійне впровадження інноваційних технологій та процесів;
- диверсифікація на нові ринки – офшорна вітрова енергія, морська енергія тощо;
- формування міжрегіональних систем зв'язку та телекомунікацій задля ефективного функціонування інформаційного середовища.

Таким чином слід відзначити, що тільки програмне вирішення на всіх рівнях управління і господарювання завдання підвищення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури забезпечить очікуваний ефект та дозволить транспортній галузі успішно конкурувати на національному та світових ринках, а перспективними напрямками подальших досліджень є визначення можливостей та розробка механізмів реалізації означених стратегічних заходів.

Список літератури

1. Андрієнко М.М. Особливості функціонування ринку транспортних послуг. *Проблеми та перспективи розвитку транспортних систем: техніка, технологія, економіка і управління*. 2004. № 2. С. 68-69.
2. Білорус О., Мацейко Ю. Конкурентоспроможність у сучасному глобальному світі. *Економічний часопис XXI*. 2002. № 9. С. 7-13.
3. Годенов И.С. Европейские технологические платформы. URL: http://www.kt.kharkov.ua/_upload/file/-/etps.pdf. (дата звернення 07.11.2020)
4. Ермолаев Е.Е., Силка Д.Н. Технологические платформы как инструмент расширения организационно-экономических пределов развития. *Науковедение*. 2014. № 1. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/25EVN114.pdf>
5. Каличева Н.С. Методологічні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств залізничного транспорту за рахунок управління конкурентними позиціями. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2017. Вип. 27. Ч. 1. С. 139 – 142.
6. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації [Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська, С.В. Давиденко, В.А. Комаров] ; за ред. Я.А. Жаліла. К.: Знання України, НІСД, 2005. 388 с.
7. Конкурентоспроможність української економіки / [Кваснюк Б.Є., Кіреєв С.І., Болховітінова О.Ю. та ін.] ; за ред. Б.Є. Кваснюка. К. : Ін-т екон. та прогноз., 2006. 96 с.
8. Лукша О. П. Европейские технологические платформы: возможности использования европейского опыта для создания нового инструмента содействия инновационному развитию российской экономики. *Инновации*. 2010. № 9. С. 34-41.
9. Нехорошева Л. Н. Технологические платформы как новая модель реализации промышленной и инновационной политики. *Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость: материалы VI Международной научно-практической конференции*, Минск, 15-16.05.2013 г. Минск: БГЭУ, 2013. Т. 1. С. 200-201.
10. Омае К. Мышление стратега. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 215 с.
11. Офіційний сайт ініціативи ЄС "Європейські технологічні платформи". URL: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=etp. (дата звернення 10.11.2020)
12. Слонимский А.А., Слонимская М.А. Научно-инновационные кластеры и технологические платформы: вопросы партнерства и государственной поддержки. *Наука та наукознавство*. 2015. № 1. С. 23-35.
13. Смертенко П. С. Кластеры і технологічні платформи як механізми розвитку економіки України / П. С. Смертенко, Л. І. Чернишев, І. І. Білан, Ю. М. Солонін, М. Я. Гороховатська, І. І. Кульчицький, О. В. Кот, Н. В. Бойко // *Вісник НАН України*. 2014. № 3. С. 67-76.
14. Ткаченко А.М. Підвищення конкурентоспроможності перевезень морським транспортом в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 23. С. 383-388.
15. Труніна І. Забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності : монографія. Харків : Точка, 2013. 435 с.
16. Хумаров О.А. Підвищення конкурентоспроможності України: мобілізація транзитного потенціалу. URL: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/11_2009/23.pdf.
17. Commission Communication «Industrial Policy in an enlarged Europe», December 2002. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/enterprise/industry/n26022_en.htm.
18. Porter M. E. Location, competition, and economic development : local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*. 2000. February. Vol. 14. № 1. P. 15-34. URL: http://www.development.wne.uw.edu.pl/_uploads/Courses/ied_porter_2000.pdf. (дата звернення 22.11.2020)

References

1. Andrijenko, M.M. (2004). Osoblyvosti funkcionuvannja rynku transportnyh poslug [Features of the transport services market]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku transportnyh system: tehnika, tehnologija, ekonomika i upravlinnja - Problems and prospects of transport systems development: engineering, technology, economics and management*, 2, 68-69 [in Ukrainian].
2. Bilorus, O., & Macejko, Ju. (2002). Konkurentospromozhnist' u suchasnomu global'nomu sviti [Competitiveness in today's global world]. *Ekonomichnyj chasopys XXI - Economic Journal XXI*, 9, 7-13 [in Ukrainian].
3. Godenov, Y.S. (2011). Evropejskie tehnologicheskie platformy [European technology platforms]. *kt.kharkov.ua*. Retrieved from http://www.kt.kharkov.ua/_upload/file/-/etps.pdf [in Russian].

4. Ermolaev, E.E. & Silka, D.N. (2014). Tehnologicheskie platformy kak instrument rasshirenija organizacionno-jekonomicheskikh predelov razvitija [Technological platforms as a tool for expanding organizational and economic development limits]. *Naukovedenie - Science of Science. 1*. Retrieved from <http://naukovedenie.ru/PDF/25EVN114.pdf> [in Russian].
5. Kalycheva, N.Je. (2017). Metodologichni aspekty pidvyshhennja konkurentospromozhnosti pidprijemstv zaliznychnogo transportu za rahunok upravlinnja konkurentnymi pozycijamy [Methodological aspects of increasing the competitiveness of railway transport enterprises through the management of competitive positions]. *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University, Vol. 27, Vol. 1*, 139-142 [in Ukrainian].
6. Zhalilo, Ja.A., Bazyljuk, Ja.B., & Belins'ka, Ja.V. et al. (2005). *Competitiveness of Ukraine's economy in the context of globalization*. Ja.A. Zhalilo (Ed.). K.: Znannja Ukrai'ny, NISD.
7. Kvasnjuk, B.Je., Kirjejev, S.I., & Bolhovitinova, O.Ju. (2006). *Competitiveness of the Ukrainian economy*. B.Je. Kvasnjuk (Ed.). K.: In-t ekon. ta prognuzuv.
8. Luksha, O.P. (2010). Evropejskie tehnologicheskie platformy: vozmozhnosti ispol'zovaniya evropejskogo opyta dlja sozdaniya novogo instrumenta sodejstvija innovacionnomu razvitiju rossijskoj jekonomiki [European technology platforms: possibilities of using European experience to create a new instrument for promoting the innovative development of the Russian economy]. *Innovacii – Innovations, 9*, 34-41 [in Russian].
9. Nehorosheva, L.N. (2013). Tehnologicheskie platformy kak novaja model' realizacii promyshlennoj i innovacionnoj politiki [Technology platforms as a new model for the implementation of industrial and innovation policy]. Proceedings from Economic growth of the Republic of Belarus: globalization, innovation, sustainability: *Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija (15-16.05.2013) - International scientific and practical conference (May 15-16, 2013)*. (pp. 200-201). Minsk: BGEU [in Russian].
10. Omae, K. (2008). *Myshlenie stratega [Thinking strategist]*. M.: Al'pina Biznes Buks [in Russian].
11. European technology platforms. (n.d.). ec.europa.eu. Retrieved from http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=etp [in English].
12. Slonimskij, A.A., & Slonimskaja, M.A. (2015). Nauchno-innovacionnye klasteri i tehnologicheskie platformy: voprosy partnerstva i gosudarstvennoj podderzhki [Scientific and innovative clusters and technology platforms: issues of partnership and state support]. *Nauka ta naukoznavstvo - Science and science, 1*, 23-35 [in Russian].
13. Smertenko, P.S., Chernyshev, L.I., & Bilan I.I. et al. (2014). Klasteri i tehnologichni platformy jak mehanizmy rozvytku ekonomiky Ukrai'ny [Clusters and technology platforms as mechanisms of economy development of Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrai'ny - Bulletin of the NAN of Ukraine, 3*, 67-76 [in Ukrainian].
14. Tkachenko, A.M. (2018). Pidvyshhennja konkurentospromozhnosti perevezen' mors'kym transportom v Ukrai'ni [Improving the competitiveness of transport by sea in Ukraine]. *Infrastruktura rynku - Market infrastructure, Vol. 23*, 383-388 [in Ukrainian].
15. Trunina, I. (2013). *Zabezpechennja konkurentospromozhnosti sub'ektiv pidprijemnych'koi' dijal'nosti : monografija [Ensuring the competitiveness of business entities: monograph]*. Kharkiv : Tochka [in Ukrainian].
16. Humarov, O.A. (2009) Pidvyshhennja konkurentospromozhnosti Ukrai'ny: mobilizacija tranzynogo potencialu [Increasing the competitiveness of Ukraine: mobilization of transit potential]. *old.niss.gov.ua*. Retrieved from http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/11_2009/23.pdf [in Ukrainian].
17. Commission Communication «Industrial Policy in an enlarged Europe» (2002). *europa.eu*. Retrieved from http://europa.eu/legislation_summaries/enterprise/industry/n26022_en.htm [in English].
18. Porter, M.E. (2000) Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly, Vol. 14, 1*, 15-34. Retrieved from http://www.development.wne.uw.edu.pl/uploads/Courses/ied_porter_2000.pdf [in English].

Olena Sushchenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences)

Volodymyr Yermachenko, Professor, PhD in Economics (Candidate of Economics sciences)

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

EU Technology Platforms as a Tool to Ensure the Transport Infrastructure Competitiveness

The article describes the capabilities and features of the European Union technology platforms using in ensuring the Ukraine's transport infrastructure competitiveness. The purpose of the article is to study and systematize the European experience in the functioning of EU technology platforms and identify areas for their use to ensure the Ukraine's transport infrastructure competitiveness. The functioning of technology platforms makes it possible to ensure the coordinated use of public and private resources for research activities in various industries, including in the field of transport and transport infrastructure. European technology platforms define the thematic areas within which the EU's

science and technology priorities are formulated. Their goal is to promote the creation of a European Research Area by focusing the researchers' efforts at both European and national levels. The most important goal of the technology platforms creating is the innovations and science-intensive technologies development of higher technological mode. EU technology platforms have significant resource, scientific, and technical potential, the use of which will significantly increase the transport industry and transport infrastructure competitiveness level.

The expediency of the EU technological platforms using as a current tool for the economy sectors and industries innovative development is grounded. The components and main tasks of the technology platforms functioning are determined; a standard algorithm of the technology platforms formation and operation is presented. The three-phase process of the EU technology platforms activity is presented. The possibilities of ensuring and increasing the transport infrastructure competitiveness by using the EU technology platforms' resource and communication potential are shown.

competitiveness, technology platforms, transport infrastructure, European Union, national economy

Одержано (Received) 08.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 15.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 339.5

JEL Classification: F23, F63, O31, O47

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5\(38\).30-39](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5(38).30-39)

О.В. В'юник, доц., канд. екон. наук

Б.О. Вавінський, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Напрями вдосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах інноваційних змін

Стаття присвячена обґрунтуванню шляхів удосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Наведено сутність зовнішньоекономічної діяльності та механізму її регулювання. Проаналізовано динаміку експорту та імпорту товарів і послуг, зміну сальдо зовнішньої торгівлі України за останні роки. Визначено основні країни-партнери України в експорті та імпорті товарів і послуг. Проведено аналіз частки регіонів України в експорті та імпорті товарів і послуг, реалізації інноваційної продукції промисловості за кордон. Визначено напрями вдосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах інноваційних змін (законодавче регулювання, інфраструктурне забезпечення, запровадження стратегічного підходу та оптимізація політики регулювання, стимулювання залучення інвестицій, використання можливостей цифрової економіки).

зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, механізм, інноваційна діяльність, цифрова економіка

О.В. В'юник, доц., канд. екон. наук

Б.О. Вавінський, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина

Направления совершенствования механизма регулирования внешнеэкономической деятельности в условиях инновационных изменений

Статья посвящена обоснованию путей для усовершенствования механизма регулирования внешнеэкономической деятельности в Украине. Приведена сущность внешнеэкономической деятельности и механизма ее регулирования. Проанализирована динамика экспорта и импорта товаров и услуг, изменения сальдо внешней торговли Украины за последние годы. Определены основные страны-партнеры Украины по экспорту и импорту товаров и услуг. Проведен анализ доли регионов Украины в экспорте и импорте товаров и услуг, реализации инновационной продукции промышленности за границу. Разработаны направления совершенствования механизма регулирования внешнеэкономической деятельности в условиях инновационных изменений (законодательное регулирование, инфраструктурное обеспечение, внедрение стратегического подхода и оптимизация политики регулирования, стимулирование привлечения инвестиций, использование возможностей цифровой экономики).

внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, механизм, инновационная деятельность, цифровая экономика

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економічного простору посилюються тенденції співпраці та взаємодії між країнами світу, а ефективна зовнішньоекономічна діяльність виступає запорукою сталого розвитку держав, галузей і територій. Конкурентні переваги в процесі зовнішньоекономічної діяльності одержують ті країни, які здатні забезпечити високі темпи інноваційного зростання, пропонувати на світовому ринку товари і послуги високої якості, створювати сприятливі умови для взаємовигідної взаємодії із зарубіжними партнерами та залучення інвестицій, гарантувати стабільність законодавчої бази та нормативних вимог в процесі зовнішньоекономічних відносин.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності України на сьогодні варто відзначити її недостатню ефективність, констатувати суттєві асиметрії у міжрегіональному вимірі, сировинну орієнтацію вітчизняного експорту, відсутність дієвої політики сприяння розвитку міжнародних економічних відносин. Низька якість продукції і послуг, застаріла матеріально-технічна база багатьох суб'єктів господарювання, відсутність фінансових ресурсів для оновлення техніки і технологій призводять до стагнації у сфері зовнішньої торгівлі, недостатньої конкурентоспроможності цих суб'єктів на світових ринках. Зважаючи на викладене, пошук шляхів удосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні вбачається надзвичайно актуальним і пріоритетним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження питанням регулювання зовнішньоекономічної діяльності, варто виокремити низку авторів. Теоретичні засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності та практично орієнтовані аспекти її активізації розглядають Заячківська О. [8], Андріанова І. та Бричка А. [2], Акименко О. [1], Ковтун Е., Поліщук В. та Турець Ю. [10], Гордополов В. [5]. Стратегічний підхід щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності висвітлено у працях Зборовської Ю. [9], Вітко Ю. [4]. Аналітичні питання оцінювання зовнішньоекономічної діяльності на державному та регіональному рівнях є предметом наукових досліджень таких фахівців, як Брух О. [3], Тибінка Г. [14], Хромушина Л. [15], Манаєнко І. та Просяник І. [12], Легостаєва О. та Кондратенко Н. [11], Чернишев В., Окара Д. та Ковальова І. [16] тощо.

Разом з тим, існує доцільність пошуку комплексних шляхів удосконалення складових механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які б найбільш повно відповідали вимогам розвитку глобалізованого суспільства, формування інноваційної моделі економіки під час стрімкої цифровізації.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах інноваційних змін, що базуються на результатах аналізу теоретичних підходів, статистичних даних щодо стану і тенденцій здійснення такої діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», зовнішньоекономічна діяльність – це «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами» [13].

Заячківська О. визначає зовнішньоекономічну діяльність як «частину загальної діяльності підприємства, яка виникає внаслідок взаємодії суб'єктів господарювання України та іноземних партнерів, задля ефективного здійснення міжнародної діяльності між ними» [8]. На думку Гордополова В., під зовнішньоекономічною діяльністю слід розуміти «діяльність, що передбачає здійснення зовнішньоекономічних операцій в

сфері господарювання, побудовану на взаємовідносинах між суб'єктами господарювання України та іноземними суб'єктами господарювання, які здійснюються як на митній території України, так і за її межами» [5].

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, відповідно до Господарського кодексу України, «спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, створення рівних умов для розвитку усіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин та використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності доходів та інвестицій, заохочення конкуренції і обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності» [6].

Формами здійснення зовнішньоекономічної діяльності виступають: здійснення експортних та імпорتنних операцій на ринках товарів, робіт, послуг, фінансових та людських ресурсів, забезпечення наукової і виробничої кооперації та інтеграції, міжнародні фінансові, кредитні та розрахункові операції [3].

Під механізмом регулювання зовнішньоекономічної діяльності Акименко О. пропонує розуміти «цілісну сукупність взаємозумовлених і взаємопов'язаних методів, форм, інструментів, що здійснюють регулюючий, стимулюючий та координаційний вплив на ЗЕД суб'єктів господарювання з метою розвитку внутрішнього та розширення зовнішнього ринку збуту високотехнологічної продукції і забезпечення експортно орієнтованого виробництва» [1].

Україна, маючи достатньо високий експортний потенціал (забезпеченість природними ресурсами, сприятливі кліматичні та географічні умови, наявність кваліфікованих людських ресурсів тощо), на сьогодні використовує його недостатньо ефективно [10].

Аналіз обсягів експорту та імпорту товарів і послуг України у 2017-2019 роках (рис. 1) дозволяє стверджувати про наявність тенденцій до зростання. Так, сумарний обсяг експорту товарів і послуг збільшився з 52579,5 млн. дол. США у 2017 році до 64050,3 млн. дол. США у 2019 році. Однак, за аналогічний період відбулося також і зростання обсягів імпорту – з 55080,6 млн. дол. США до 67739,4 млн. дол. США.

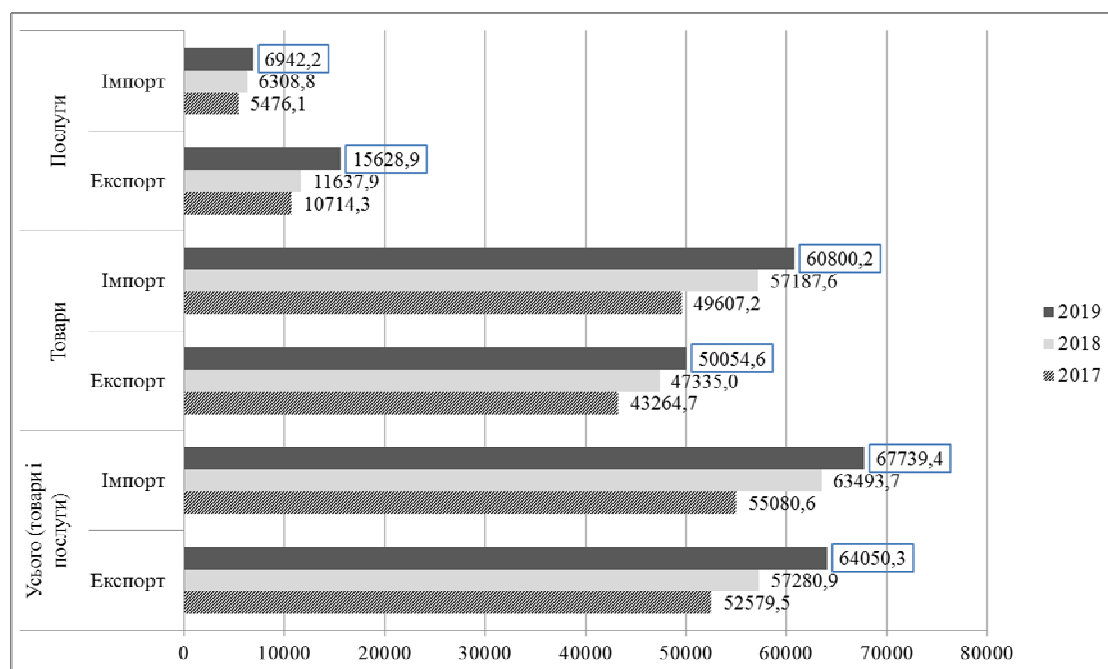

Рисунок 1 – Обсяги експорту та імпорту товарів і послуг України у 2017-2019 роках (млн. дол. США)

Джерело: побудовано за даними [7].

Як результат, загальне сальдо зовнішньої торгівлі України за останні три роки характеризувалося від'ємними значеннями: (-2501,1) млн. дол. США у 2017 році, (-6212,8) млн. дол. США у 2018 році та (-3689,1) млн. дол. США у 2019 році. Однак, у розрізі товарів і послуг ситуація характеризувалася протилежними тенденціями. З рис. 2 спостерігаємо зростання позитивних значень сальдо зовнішньої торгівлі послугами (з 5238,2 млн. дол. США у 2017 році до 8686,7 млн. дол. США у 2019 році) за одночасного зростання від'ємних значень даного показника стосовно товарів (від (-6342,5) млн. дол. США у 2017 році до (-10745,6) млн. дол. США у 2019 році).

Важливий практичний інтерес становить дослідження основних країн-партнерів України в експорті та імпорті товарів і послуг (табл. 1).

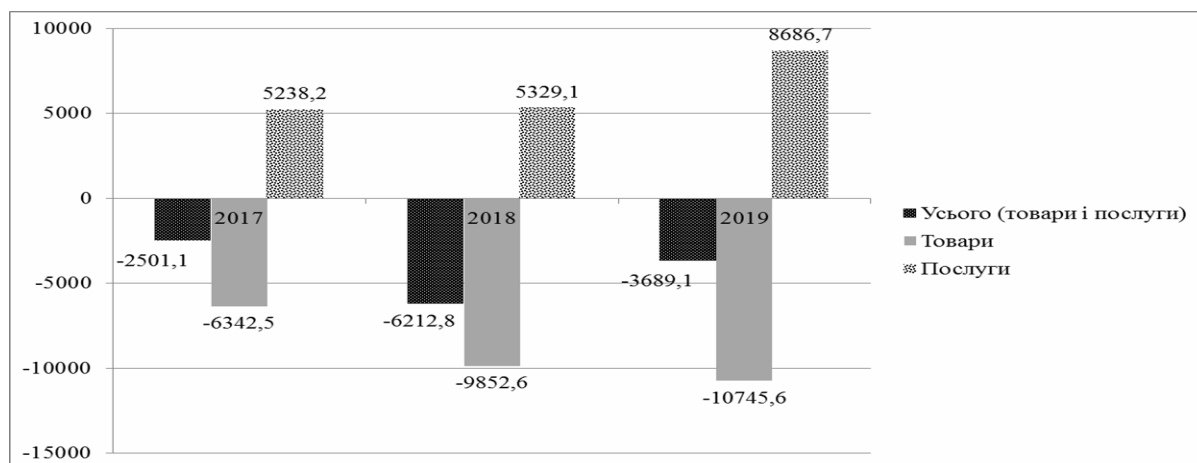

Рисунок 2 – Сальдо зовнішньої торгівлі України у 2017-2019 роках (млн. дол. США)

Джерело: побудовано за даними [7].

Таблиця 1 – Основні країни-партнери України в експорті та імпорті товарів і послуг у 2019 році, відсотків

Товари				Послуги			
Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
Китай	7,2	Китай	15,1	Російська Федерація	39,7	Великобританія	8,8
Польща	6,6	Російська Федерація	11,5	США	8,2	Туреччина	8,2
Російська Федерація	6,5	Німеччина	9,8	Швейцарія	6,3	США	7,2
Туреччина	5,2	Польща	6,8	Німеччина	3,9	Німеччина	7,1
Італія	4,8	Білорусь	6,2	Великобританія	3,9	Кіпр	5,9
Німеччина	4,8	США	5,4	Польща	2,7	Ірландія	4,5
Єгипет	4,5	Туреччина	3,9	Кіпр	2,3	Російська Федерація	4,4
Разом	39,6	Разом	58,7	Разом	67,0	Разом	46,1

Джерело: побудовано за даними [7].

У 2019 році найбільші обсяги експорту товарів з України припадали на такі держави світу, як Китай (7,2%), Польща (6,6%), Російська Федерація (6,5%), Туреччина (5,2%), Італія (4,8%), Німеччина (4,8%) та Єгипет (4,5%), що в сукупності складає 39,6% вітчизняного експорту. Щодо імпорту товарів в Україну, безперечне лідерство за

питомою вагою тут належить Китаю, оскільки його частка в імпорті до України становила 15,1%. Найбільші обсяги експорту послуг Україною у 2019 році мали місце до Російської Федерації (39,7%), США (8,2%), Швейцарії (6,3%), а імпорту послуг до України – з Великобританії (8,8%), Туреччини (8,2%), США (7,2%), Німеччини (7,1%), Кіпру (5,9%). В контексті обраного Україною курсу європейської інтеграції зауважимо, що у 2019 році питома вага країн ЄС у загальному обсязі експорту з України складала 37,7%, а частка імпорту до України була дещо більшою і становила 42,4%.

У територіальному вимірі частка регіонів України в експорті та імпорті товарів і послуг характеризувалася такими даними (табл. 2): найвищу питому вагу за всіма показниками зафіксовано у місті Києві, високі показники мали місце також у Дніпропетровській, Одеській, Київській, Донецькій та декількох інших областях.

Таблиця 2 – Питома вага регіонів України в експорті та імпорті товарів і послуг у 2019 році, відсотків

Товари				Послуги			
Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
м. Київ	25,0	м. Київ	42,3	м. Київ	26,8	м. Київ	50,4
Дніпропетровська	15,8	Дніпропетровська	9,1	Одеська	5,2	Одеська	3,8
Донецька	9,3	Київська	6,8	Львівська	3,9	Дніпропетровська	3,7
Запорізька	6,2	Львівська	5,1	Миколаївська	3,1	Київська	2,4
Львівська	4,4	Донецька	3,7	Харківська	2,5	Донецька	2,1
Миколаївська	4,3	Одеська	3,1	Київська	2,2	Полтавська	1,9
Полтавська	4,2	Харківська	2,9	Закарпатська	2,1		
Інші	30,8	Інші	27,0	Інші	54,2	Інші	35,7

Джерело: побудовано за даними [7].

Проведемо аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2019 році (рис. 3). Як бачимо, у структурі експорту товарів з України у 2019 році переважали продукти рослинного походження (25,8%), недорогоцінні метали та вироби з них (20,5%), а в структурі імпорту до України – машини, обладнання, механізми та електронне обладнання (21,9%), мінеральні продукти (21,4%).

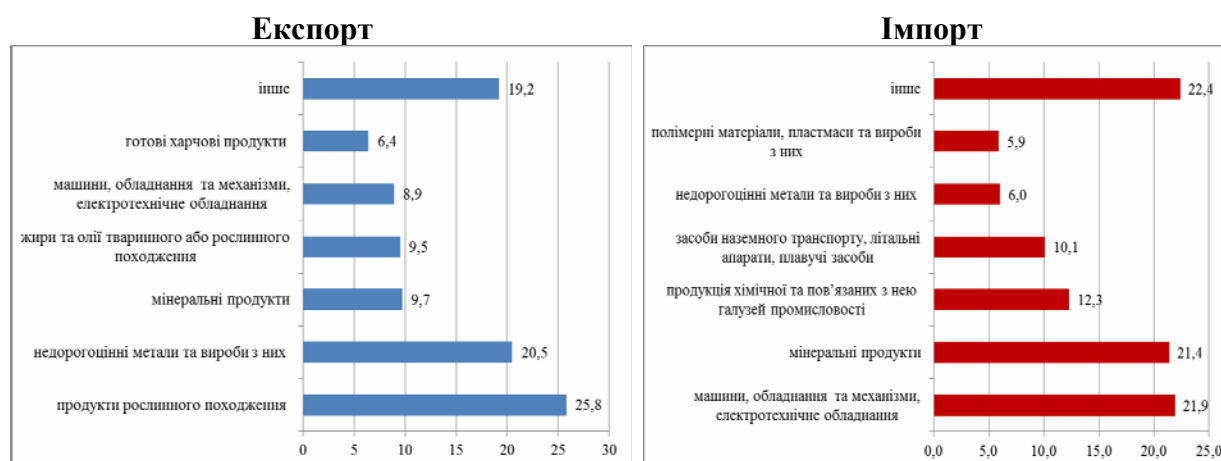

Рисунок 3 – Товарна структура зовнішньої торгівлі України (експорту та імпорту товарів) у 2019 році (відсотків)

Джерело: побудовано за даними [7]

Структура експорту та імпорту послуг України у 2019 році наведена на рис. 4.

Рисунок 4 – Структура експорту та імпорту послуг України у 2019 році (відсотків)

Джерело: побудовано за даними [7]

У структурі експорту послуг України у 2019 році переважали послуги трубопровідного транспорту (37,8%) та комп'ютерні послуги (13,1%), а імпорту послуг до України – послуги, пов'язані з подорожами (18,7%), державні та урядові послуги (13,1%).

Слід також відзначити, що у структурі реалізації інноваційної промислової продукції за межі України у 2019 році 71,4% припадало на долю Донецької області, 5,3% – Запорізької області, 4,1% – Київської області, 3,4% – Дніпропетровської області, 3,1% – Сумської області, 3,0% – м. Києва, 2,9% – Кіровоградської області, 2,1% – Харківської області, 1,4% – Одеської області. При цьому, частка решти 16 регіонів становила лише 3,3%.

Таким чином, в умовах сьогодення необхідно запроваджувати низку заходів, спрямованих на підвищення ефективності механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. До таких заходів вважаємо за доцільне віднести: удосконалення законодавчого регулювання, поліпшення інфраструктурного забезпечення, запровадження стратегічного підходу та оптимізацію політики регулювання, стимулювання залучення інвестицій, своєчасне проведення процедур моніторингу, аналізу, оцінювання та прогнозування тенденцій зовнішньоекономічної діяльності, використання можливостей цифрової економіки.

Проголошений Україною курс щодо європейської інтеграції, з одного боку, вимагає всебічної підтримки та контролю зі сторони державних інституцій, а з іншого боку – нарощування глобалізаційних процесів в економічній сфері потребує певної її лібералізації, тобто спрощення процедур та мінімізації обмежень під час здійснення міжнародних торговельних, фінансових, розрахункових операцій [12]. Отже, потребують вирішення питання вдосконалення вітчизняної законодавчої бази та приведення її у відповідність до вимог та норм міжнародних стандартів.

Існує нагальна потреба у розв'язанні завдань щодо інфраструктурного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в Україні, що передбачає поліпшення якості митного обслуговування та спрощення митних процедур, оптимізацію систем транспортного, логістичного обслуговування та зв'язку, поліпшення діяльності у сфері надання інформаційних та інших послуг [11].

Важливим принципом удосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності є його стратегічна орієнтація. Метою розробки та реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності є вироблення низки заходів та напрямів дії, які є найбільш доцільними під час входження, адаптації та розширення обсягів діяльності на світових ринках [9]. Під час формування стратегії слід враховувати стратегічні тенденції функціонування світових ринків та специфіку економічних, соціальних,

полїтичних та інших чинників, що дїють на внутрішніх ринках країни та її територій, потенційні можливості та загрози участі у зовнішньоекономїчній дїяльності [4].

В контексті активізації зовнішньоекономїчної дїяльності України доцільною є реалізація політики, спрямованої на зростання обсягів експорту, впровадження інновацій задля поліпшення якїсних характеристик вітчизняної продукції та забезпечення її відповідності світовим вимогам і стандартам, що дозволить підвищити її конкурентоспроможність у міжнародному вимірі [14].

Розвиток зовнішньоекономїчної дїяльності значною мірою визначається інвестиційною привабливістю країни, галузей, територій для потенційних інвесторів, зокрема, зарубїжних. Тому, необхідним є формування належного інституціонального забезпечення інвестиційної дїяльності, включаючи оптимізацію регулювання дїяльності інвесторів (поліпшення процедур реєстрації, ліцензування, дозвільних процедур), сприяння реалізації інвестиційних проєктів у високотехнологїчному секторі економїки, консультативну та інформаційну підтримку підприємств в процесі розробки інвестиційних проєктів, організацію та сприяння участі вітчизняних суб'єктів господарювання у спільних заходах (міжнародних виставках, ярмарках, форумах) [2].

Невід'ємними складовими механізму управління зовнішньоекономїчною дїяльністю є здійснення систематичного монїторингу внутрішнього та зовнішнього середовища, аналіз та оцінювання стану і тенденцій розвитку зовнішньоекономїчних відносин [15], формування поточних і довгострокових прогнозів.

Слушним є твердження щодо переваг, які дозволить забезпечити у сфері здійснення зовнішньоекономїчної дїяльності в Україні активне впровадження цифрової моделі економїки. Наприклад, забезпечення електронного обліку операцій експорту та імпорту дозволить мінімізувати корупційні ризики [16]. Крім того, цифровізація відкриває нові перспективи щодо розширення зовнішньоекономїчних зв'язків з діловими партнерами з-за кордону із використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій, засобів та мереж зв'язку і взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах глобалізації зовнішньоекономїчна дїяльність здатна забезпечити інтеграцію країн до світового економїчного простору, сприяє підвищенню конкурентоспроможності та якості продукції. Аналіз динаміки експорту та імпорту товарів і послуг України за останні три роки засвідчив зростання кількісних їх обсягів у динаміці. Загальне сальдо зовнішньої торгівлі в Україні є від'ємним, проте мали місце позитивні значення щодо торгівлі послугами та негативні – стосовно торгівлі товарами. Для України характерною є значна територіальна диференціація щодо зовнішньоекономїчної активності.

Пріоритетними напрямками вдосконалення механізму регулювання зовнішньоекономїчної дїяльності в умовах інноваційних змін в Україні є поліпшення законодавчого регулювання та інфраструктури, запровадження стратегїчного підходу щодо регулювання зовнішньоекономїчних відносин, підвищення інвестиційної привабливості країни, використання можливостей цифрової економїки задля подолання корупційних ризиків та активізації ділових зв'язків із зарубїжними партнерами.

Перспективними напрямками наукових досліджень в контексті активізації зовнішньоекономїчної дїяльності України вважаємо розроблення заходів щодо економїчного і податкового її стимулювання, визначення пріоритетів здійснення зовнішньоекономїчних відносин в умовах формування цифрової моделі економїки.

Список літератури

1. Акименко О.Ю. Формування механізму сучасного регулювання зовнішньоекономїчної дїяльності як важливої передумови розвитку експортно орієнтованого виробництва. *Науковий вїсник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економїчні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24(1). С. 5-9.

2. Андріанова І.К., Бричка А.Ю. Удосконалення системи управління зовнішньоекономічної діяльністю аграрних підприємств. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2014. №5. С. 70-74.
3. Брух О. Сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності у Львівській області. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*. 2019. №26. С. 40-43.
4. Вітко Ю.Д. Стратегічні підходи до розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2017. №3. С. 129-137.
5. Гордополов В.Ю. Сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності резидентів України. *Ефективна економіка*. 2016. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5264> (дата звернення: 30.09.2020).
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV, зі змінами та доповненнями. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n525>. (дата звернення: 25.09.2020).
7. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 10.10.2020).
8. Заячківська О.В. Характеристика наукових поглядів щодо поняття «Зовнішньоекономічна діяльність». *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Вип. 3. С. 72-78.
9. Зборовська Ю.Л. Формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК України в контексті глобалізації. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2014. №5. С. 108-116.
10. Ковтун Е.О., Поліщук І.В., Турець Ю.М. Шляхи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6(1). С. 172-174.
11. Легостаєва О.О., Кондратенко Н.Д. Тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. №2. С. 28-32.
12. Манасенко І.М., Просяник І.В. Особливості зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18(3). С. 11-15.
13. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. №959-ХІІ, зі змінами та доповненнями. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 25.09.2020).
14. Тибінка Г. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності України. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*. 2020. №27. С. 68-70.
15. Хромушина Л.А. Аналіз зовнішнього середовища в процесі менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Економічний простір*. 2020. №154. С. 137-140.
16. Чернишев В.Г., Окара Д.В., Ковальова І.Л. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України. *Ефективна економіка*. 2019. №6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_6_42 (дата звернення: 25.09.2020).

References

1. Akymenko, O.Yu. (2019) Formuvannia mekhanizmu suchasnoho rehuliuвання zovnishn'oeekonomichnoi diial'nosti yak vazhlyvoi peredumovy rozvytku eksportno oriietovanoho vyrobnytstva [Formation of the mechanism of modern regulation of foreign economic activity as an important prerequisite for the development of export-oriented production] *Naukovyj visnyk Uzhhorod'skoho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy* 24(1), 5-9 [in Ukrainian].
2. Andrianova, I.K., & Brychka, A.Yu. (2014) Udoskonalennia systemy upravlinnia zovnishn'oeekonomichnoi diial'nistii ahrarnykh pidpriemstv [Improving the management system of foreign economic activity of agricultural enterprises] *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky – Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences* 5, 70-74 [in Ukrainian].
3. Brukh, O. (2019) Suchasnyj stan zovnishn'oeekonomichnoi diial'nosti u L'viv'skij oblasti [The current state of foreign economic activity in the Lviv region] *Visnyk L'viv'skoho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK – Bulletin of Lviv National Agrarian University. Series: Economics of agro-industrial complex* 26, 40-43 [in Ukrainian].
4. Vitko, Yu.D. (2017) Stratehichni pidkhody do rozvytku zovnishn'oeekonomichnoi diial'nosti ahrarnykh pidpriemstv [Strategic approaches to the development of foreign economic activity of agricultural enterprises] *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky – Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences* 3, 129-137 [in Ukrainian].

5. Hordopolov, V.Yu. (2016) Suchasnyj stan zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti rezydentiv Ukrainy [The current state of foreign economic activity of residents of Ukraine] *Efektivna ekonomika – Efficient economy* 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5264> (Last accessed: 30.09.2020).
6. Hospodars'kyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. №436-IV, zi zminamy ta dopovnenniamy [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003 №436-IV, as amended] Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n525>. (Last accessed: 25.09.2020) [in Ukrainian].
7. Ofitsijnyj sajт Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy – Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Last accessed: 10.10.2020) [in Ukrainian].
8. Zaiachkivs'ka, O.V. (2020) Kharakterystyka naukovykh pohliadiv schodo poniattia «Zovnishn'oekonomichna diial'nist'» [Characteristics of scientific views on the concept of "Foreign Economic Activity"] *Visnyk Natsional'noho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky – Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. Economic sciences* 3, 72-78 [in Ukrainian].
9. Zborovs'ka, Yu.L. (2014) Formuvannia stratehii zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti pidpriemstv APK Ukrainy v konteksti hlobalizatsii [Formation of strategy of foreign economic activity of the enterprises of agro-industrial complex of Ukraine in the context of globalization] *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky – Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences* 5, 108-116 [in Ukrainian].
10. Kovtun, E.O., Polischuk, I.V., & Turets', Yu.M. (2016) Shliakhy optymizatsii zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti vitchyznianskykh pidpriemstv [Ways to optimize the foreign economic activity of domestic enterprises] *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy* 6(1), 172-174 [in Ukrainian].
11. Liehostaieva, O.O., & Kondratenko, N.D. (2020) Tendentsii rozvytku zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti pidpriemstv Ukrainy [Trends in the development of foreign economic activity of Ukrainian enterprises] *Naukovyj pohliad: ekonomika ta upravlinnia – Scientific view: economics and management* 2, 28-32 [in Ukrainian].
12. Manaenko, I.M., & Prosianyk, I.V. (2018) Osoblyvosti zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti vitchyznianskykh pidpriemstv v umovakh ievrointegratsii [Features of foreign economic activity of domestic enterprises in the conditions of European integration] *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy* 18(3), 11-15 [in Ukrainian].
13. Pro zovnishn'oekonomichnu diial'nist': Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 r. №959-XII, zi zminamy ta dopovnenniamy [On foreign economic activity: Law of Ukraine of 16.04.1991 №959-XII, as amended] Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (Last accessed: 25.09.2020) [in Ukrainian].
14. Tybinka, H. (2020) Analiz zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti Ukrainy [Analysis of foreign economic activity of Ukraine] *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu. Serii: Ekonomika APK – Bulletin of Lviv National Agrarian University. Series: Economics of agro-industrial complex* 27, 68-70 [in Ukrainian].
15. Khromushyna, L.A. (2020) Analiz zovnishn'oho seredovyscha v protsesi menedzhmentu zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti pidpriemstva [Analysis of the external environment in the process of management of foreign economic activity of the enterprise] *Ekonomichnyj prostir – Economic space* 154, 137-140 [in Ukrainian].
16. Chernyshev, V.H., Okara, D.V., & Koval'ova, I.L. (2019) Zovnishn'oekonomichna diial'nist' rehioniv Ukrainy [Foreign economic activity of the regions of Ukraine] *Efektivna ekonomika – Efficient economy* 6 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_6_42 (Last accessed: 25.09.2020) [in Ukrainian].

Olha Viunyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Bohdan Vavinskii, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Directions for Improving the Mechanism of Regulation of Foreign Economic Activity in the Conditions of Innovative Changes

The paper is devoted to substantiation the ways of improvement of the mechanism of foreign economic activity regulation in Ukraine. The essence of foreign economic activity and the mechanism of its regulation have been given. The dynamics of exports and imports of goods and services has been analyzed, which allowed to state the growth of these indicators over the past three years. The research of changes in Ukraine's foreign trade balance in recent years provided an opportunity to mark out the negative balance in relation to foreign trade in goods and positive – in relation to services.

The main partner countries of Ukraine in the export and import of goods and services have been identified. It has been noted that the largest volumes of exports and imports of Ukrainian goods in 2019 belong to China. The analysis of the share of the regions of Ukraine in the export and import of goods and services, the sale of innovative industrial products abroad has been carried out. The highest values of foreign economic activity were recorded in the city of Kyiv, Dnipropetrovsk, Odessa, Kyiv, Donetsk regions.

In the structure of exports of goods from Ukraine in 2019 dominated the plant products, base metals, and in the structure of imports to Ukraine – machinery and equipment, electronic equipment and mineral products. In the structure of exports of services in Ukraine in 2019 dominated the pipeline services and computer services, and among the imports of services to Ukraine – travel services, government and government services.

The directions of improvement of the mechanism of foreign economic activity regulation in the conditions of innovative changes have been developed. They include legislative regulation, infrastructural maintenance, introduction of the strategic approach and optimization of regulation policy, stimulation of attraction of investments, use of opportunities of digital economy.

foreign economic activity, export, import, mechanism, innovation activity, digital economy

Одержано (Received) 01.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 15.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 351:378

JEL Classification: I2, I23, I25, F2

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5\(38\).39-47](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5(38).39-47)

І.Г. Карзун, канд. екон. наук

Міністерство освіти і науки України, м. Київ, Україна

А.С. Музиченко, проф., докт. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Сучасні тренди розвитку вищої освіти у глобалізованому світовому освітньому просторі

Стаття присвячена вивченню сучасних тенденцій функціонування та розвитку вищої освіти в умовах цифровізації та глобалізації світового освітнього простору. Проведено порівняльний аналіз позицій України та інших країн світу за станом розвитку вищої освіти відповідно до даних Глобального інноваційного індексу, а також за рівнем якості підготовки випускників закладів вищої освіти відповідно до даних Індексу глобальної конкурентоспроможності. Досліджено динаміку підготовки здобувачів у закладах вищої освіти України та наведено рейтинг регіонів України за чисельністю осіб, які здобувають вищу освіту. Охарактеризовано основні складові поліпшення функціонування вищої освіти України, а саме: підвищення ефективності фінансового забезпечення вищої освіти, якості вищої освіти, удосконалення інформаційного забезпечення в умовах цифровізації та глобалізації освітнього простору тощо. Обґрунтовано шляхи подальшого розвитку вітчизняних закладів вищої освіти.

вища освіта, заклад вищої освіти, глобалізація, цифровізація, фінансове забезпечення

І.Г. Карзун, канд. екон. наук

Міністерство образования и науки Украины, г. Киев, Украина

А.С. Музыченко, проф., докт. екон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Современные тенденции развития высшего образования в глобализированном мировом образовательном пространстве

Статья посвящена изучению современных тенденций функционирования и развития высшего образования в условиях цифровизации и глобализации мирового образовательного пространства. Проведен сравнительный анализ позиций Украины и других стран мира по состоянию развития высшего образования в соответствии с данными Глобального инновационного индекса, а также по уровню качества подготовки выпускников учебных заведений согласно данным Индекса глобальной конкурентоспособности. Исследована динамика подготовки соискателей в учреждениях высшего образования Украины и приведен рейтинг регионов Украины по численности лиц, получающих высшее образование. Охарактеризованы основные составляющие улучшения функционирования высшего

образования Украины, а именно, повышение эффективности финансового обеспечения высшего образования, качества высшего образования, совершенствование информационного обеспечения в условиях цифровизации и глобализации образовательного пространства и другие. Обоснованы пути дальнейшего развития отечественных высших учебных заведений.

высшее образование, учреждение высшего образования, глобализация, цифровизация, финансовое обеспечение

Постановка проблеми. Розвиток глобалізованого освітнього простору обумовлює необхідність відповідних змін у сфері функціонування освітніх систем країн світу. Не є виключенням у цьому процесі й вітчизняна система вищої освіти. Зокрема, найбільші зміни стосуються необхідності підвищення якості застосування дистанційних форм надання освітніх послуг, диверсифікації джерел фінансування освітніх послуг, комерціалізації діяльності закладів вищої освіти, активної інтеграції наукової, навчально-методичної та інноваційної діяльності закладів вищої освіти, підвищення їх конкурентоспроможності в міжнародному вимірі.

Разом з тим, вітчизняній системі вищої освіти притаманні низка деструктивних явищ і процесів, які лежать в площині неналежного рівня фінансового забезпечення, втрати якісного кадрового потенціалу, низького рівня якості освітніх послуг, неналежного забезпечення розвитку матеріально-технічної бази закладів вищої освіти країни, стрімкого скорочення чисельності абітурієнтів та зростання міграції молоді з метою здобуття вищої освіти в інших державах, низьких темпів впровадження результатів наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, які мають стратегічне й тактичне значення для розвитку держави.

У свою чергу, розвиток цифрових технологій та їх поширення в усіх сферах життєдіяльності людства призводить до необхідності введення нових методів, важелів та інструментів регулювання системи вищої освіти, актуалізуючи питання забезпечення конкурентних переваг вищої освіти в контексті глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти розвитку вищої освіти в умовах глобалізації досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями. Так, Каленюк І. висвітлює сучасні проблеми розвитку освітньої сфери [7]. Атаманчук Ю. вивчає специфіку впливу освітнього середовища на якісні аспекти підготовки здобувачів у закладах вищої освіти [1]. Бережна Л. здійснює порівняльний аналіз якості послуг вищої освіти в Україні та Польщі [2], Воробйова О. досліджує кращий зарубіжний досвід у сфері оцінювання якості освітніх послуг країн світу [3]. Питання фінансового забезпечення діяльності закладів вищої освіти ґрунтовно висвітлено в працях таких науковців, як Світяшук І., Солодько А., Стадний Є. [12], Загірняк Д., Кратт О., Загірняк М. [6], Левченко О., Левченко А., Ткачук О., Царенко І. [13]. Методичні засади оцінювання конкурентоспроможності вищої освіти є предметом розгляду таких науковців, як Сандул М. [11], Левченко О. та Царенко І. [8]. Завдання впровадження цифрових технологій та інформаційного забезпечення функціонування вищої освіти розглядають Гільтай Л. [4], Ревенко О. та Ревенко Т. [9].

Водночас, зазначаємо, що новітні тренди у сфері надання освітніх послуг потребують визначення теоретичних, методичних та прикладних засад удосконалення вищої освіти України, які б відповідали вимогам цифровізації та глобалізації освітнього простору, потребам економіки та суспільства в цілому.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання сучасних тенденцій розвитку вищої освіти України в контексті міжнародних порівнянь, визначення пріоритетних складових активізації розвитку вищої освіти та напрямів її удосконалення відповідно до вітчизняних та міжнародних потреб розвитку закладів вищої освіти в умовах цифровізації та глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови цифровізації та глобалізації потребують істотних трансформацій функціонування закладів вищої освіти в розрізі всіх напрямів діяльності: навчальної, методичної, наукової, міжнародної, інноваційної, виховної, фінансової, інвестиційної тощо. Впровадження цифрової економіки в Україні і світі актуалізує завдання підготовки фахівців, всебічно обізнаних у сфері інформаційно-комунікативних технологій, здатних до генерування, поширення та практичного застосування сучасних знань, швидкої адаптації до зміни умов внутрішнього та зовнішнього середовища, встановлення і реалізації стратегічних завдань та пріоритетів.

Перш за все, проведемо аналіз сучасних тенденцій функціонування вищої освіти у міжнародному, національному та регіональному вимірах.

За рівнем розвитку вищої освіти відповідно до даних звіту «Глобальний інноваційний індекс – 2020», Україна в порівнянні з іншими країнами Європейського Союзу та світу характеризується показником, наведеним на рис. 1. Україна займає 32-гу рейтингову позицію серед 131 держави з показником 43,9 бали за 100-бальною шкалою. Перше місце в рейтингу 2020 року займав Сінгапур із значенням показника розвитку вищої освіти 69,1 бали. Доволі високі рейтингові позиції мали також Австрія (4 місце, показник – 62,4 бали), Німеччина (6 місце, показник – 56,1 бали), Фінляндія (14 місце, показник – 52,2 бали), Великобританія (15 місце, показник – 51,3 бали).

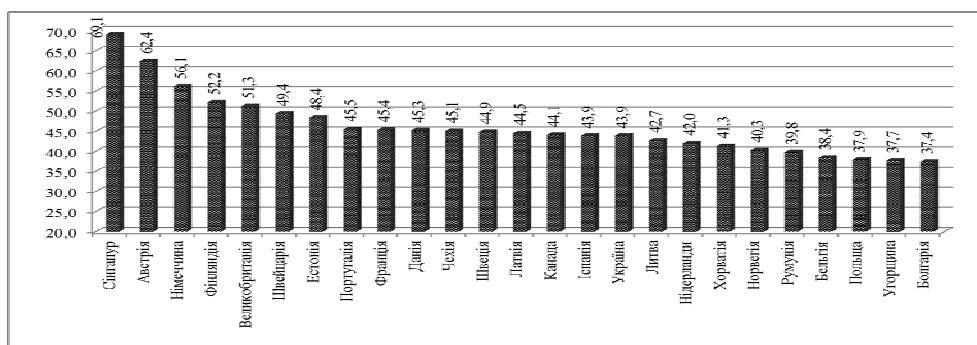

Рисунок 1 – Рейтинг країн світу за станом розвитку вищої освіти у 2020 році (відповідно до Глобального інноваційного індексу), шкала від 0 до 100

Джерело: побудовано за даними [15]

За показником якості підготовки випускників закладів вищої освіти відповідно до Індексу глобальної конкурентоспроможності (рис. 2) Україна у 2019 році одержала 54,5 бали (за 100-бальною шкалою). Подібні значення мали Чехія (56,9 бали), Латвія (53,9 бали), а найвищі бали серед досліджуваної групи країн мали Швейцарія (81,4 бали), Фінляндія (77,0 бали), Нідерланди (74,4 бали), Сінгапур (73,4 бали), США (71,2 бали), Данія (71,0 бали), Австрія (70,8 бали), Швеція (69,8 бали), Німеччина (68,4 бали), Бельгія (67,5 бали), Канада (66,6 бали), Норвегія (66,1 бали), Естонія (62,5 бали), Португалія (62,5 бали), Великобританія (62,3 бали), Франція (61,5 бали), Іспанія (58,0 бали), Чехія (56,9 бали), Україна (54,5 бали), Латвія (53,9 бали), Литва (48,5 бали), Угорщина (47,8 бали), Болгарія (47,1 бали), Польща (44,5 бали), Румунія (41,9 бали), Хорватія (39,2 бали).

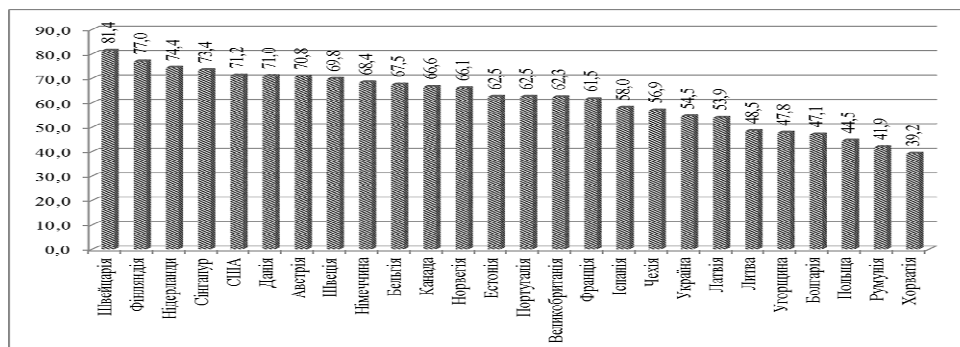

Рисунок 2 – Рейтинг країн світу за рівнем якості підготовки випускників закладів освіти у 2019 році (відповідно до Індексу глобальної конкурентоспроможності), шкала від 0 до 100

Джерело: побудовано за даними [14].

Отже, у вимірі міжнародних порівнянь Україна характеризується середніми рейтинговими позиціями.

Натомість, аналіз тенденцій функціонування вищої освіти на державному рівні свідчить про наявність негативної динаміки. Зокрема, за даними табл. 1 загальна чисельність здобувачів вищої освіти в Україні складала 2418111 осіб у 2010/11 навчальному році (н.р.) та 1439706 осіб у 2019/20 н.р., тобто, зменшилася на 978405 осіб. Кількість осіб, прийнятих на навчання до закладів вищої освіти України, в 2010/11 н.р. становила 506486 осіб, а в 2019/20 н.р. – 297142 осіб, тобто, зменшилася на 209344 особи. Кількість випускників закладів вищої освіти України складала 636291 осіб у 2010/11 н.р. та 383865 осіб у 2019/20 н.р., тобто зменшилася на 252426 осіб.

Таким чином, за останні десять років кількісні показники діяльності закладів вищої освіти в Україні зменшилися майже вдвічі.

Таблиця 1 – Динаміка підготовки фахівців у закладах вищої освіти України

	2010/11	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	Абсолютне відхилення, 2019 до 2010 рр.
Кількість здобувачів – усього, осіб	2418111	1689226	1605270	1586754	1538565	1522250	1439706	-978405
Кількість осіб, прийнятих на навчання – усього	506486	361110	323064	313856	323577	310326	297142	-209344
Кількість осіб, випущених із ЗВО – усього	636291	484482	447418	386668	421131	412914	383865	-252426

Джерело: складено та розраховано за даними [5].

У територіальному вимірі чисельність здобувачів закладів вищої освіти України має суттєву диференціацію (рис. 3). Так, станом на 2019/20 н.р. кількість здобувачів вищої освіти в місті Києві складала 341282 особи, в Харківській області – 165230 осіб, в Львівській області – 115700 осіб, в Дніпропетровській області – 107995 осіб, в Одеській області – 95240 осіб, тоді як у Закарпатській області – 21589 осіб, Луганській області – 20078 осіб, Чернігівській області – 17684 особи, Кіровоградській області – 13357 осіб.

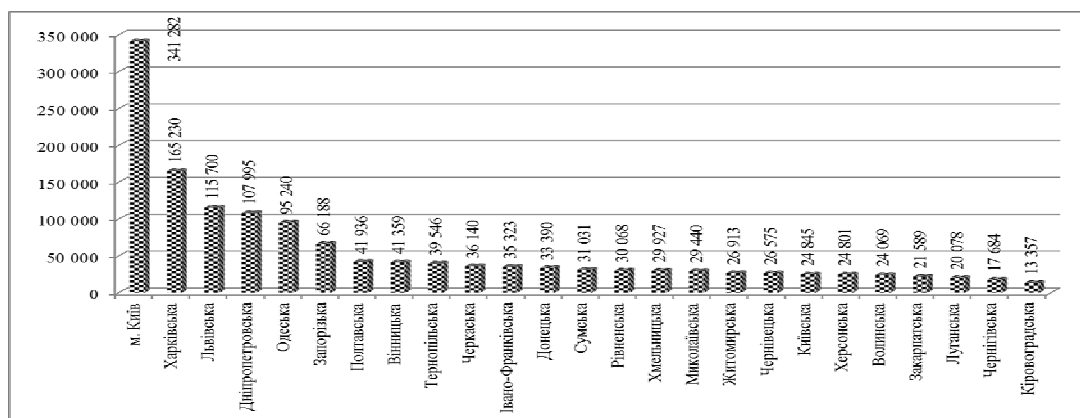

Рисунок 3 – Рейтинг регіонів України за кількістю здобувачів у закладах вищої освіти на початок 2019/20 навчального року (осіб)

Джерело: розраховано та побудовано за даними [5].

Таким чином, зазначені тенденції кількісного розвитку вищої освіти України можуть бути охарактеризовані як негативні. За таких умов особливої ваги набувають

питання полїпшення якостї надання освїтнїх послуг, пїдвищення ефективностї фїнансового забезпечення дїяльностї закладїв вищої освїти, пїдвищення конкурентоспроможностї вїтчизняної вищої освїти до рївня кращих свїтових стандартїв, що сприятиме бїльш активному залученню вїтчизняних абїтурїєнтїв та зростанню потенцїйної чисельностї здобувачїв вищої освїти з-за кордону.

Вїдзначимо, що у європейському освїтньому просторї набули поширення двї моделї забезпечення якостї вищої освїти: англїйська, за якої рївень якостї визначається академїчною спїльнотою за допомогою процедур внутрїшнього самооцїнювання; французька, яка ґрунтується на процедурах зовнїшньої оцїнки якостї вищої освїти [2].

У США показники оцїнювання якостї вищої освїти можуть бути згрупованї у три основнї блоки: показники, якї характеризують наявнї умови провадження дїяльностї у сферї освїти (концепцїя розвитку, фїнансове забезпечення, кадрове забезпечення, освїтнї ресурси); показники, якї характеризують процес управлїння закладом вищої освїти (їснуючї процедури внутрїшнього гарантування якостї, стан розвитку соцїальної інфраструктури, змїстовне наповнення освїтнїх програм та їх компонентїв); показники результативностї функцїонування закладу вищої освїти (якїсть пїдготовки фахївцїв, результати наукової та навчально-методичної роботи) [3].

Науковцї розрїзняють такї складовї пїдготовки фахївцїв у сферї вищої освїти: гуманїтарна, економїчна, інженерно-теоретична, управлїнська, інформацїйна, практична, технологїчна, правова, екологїчна тощо [10].

На наше переконання, в умовах формування цифрової моделї економїки, незалежно вїд спецїальностї та профїлю професїйної дїяльностї фахївця, особливого значення набуває інформацїйна пїдготовка здобувачїв вищої освїти, включаючи їх навчання навичкам застосування сучасних інформацїйно-комунїкативних технологїй, інформацїйно-мережевої взаємодїї, критичного опрацювання великих обсягїв інформацїї, створення й ефективного використання баз даних та їх здатнїсть до аналітичної роботи.

Розвиток інформацїйного суспїльства та процесїв глобалїзацїї актуалїзують доцїльнїсть адаптацїї вищої освїти до новїтнїх вимог, що полягають у необхідностї першочергової орієнтацїї на отримання сучасних знань щодо використання цифрової форми вїдображення об'єктїв, врахування динамїчного характеру й невизначеностї соцїальних процесїв, інновацїйного й вїртуального характеру взаємодїї, якї вїднесенї до одноїї з найвагомїших навичок людини – вмїння ефективно використовувати сучаснї інформацїйно-комунїкативнї технологїї [4].

Таким чином, одним з прїоритетних чинникїв пїдвищення якостї вищої освїти є надання можливостей здобувачам засвоєння навичок і принципїв застосування інформацїйно-комунїкативних технологїй. Квалїфікований випускник закладу вищої освїти має володїти новїтнїми інструментами автоматизацїї у сферї виконання своїх професїйних фахових функцїй та вїрїшення практичних завдань з застосуванням інформацїйних систем [1].

Крім того, слїд враховувати доцїльнїсть розгляду пїдвищення якостї вищої освїти у декїлькох взаємопов'язаних вимїрах: «якїсть освїти як педагогїчна категорїя», «якїсть освїти як категорїя управлїння» та «якїсть освїти як соцїальна категорїя» [9].

В умовах сьогодення у багатьох країнах свїту вища освїта все бїльше пїдпорядковується законам ринкової економїки та розвитку конкурентних вїдносин. Саме такий пїдхїд показав свою ефективнїсть щодо фїнансового забезпечення закладїв вищої освїти розвинутих країн свїту [11]. Водночас, у сферї фїнансового забезпечення дїяльностї закладїв вищої освїти України мають мїсце як проблеми, пов'язанї з недостатнїми обсягами фїнансування, так і з низькою ефективнїстю розподїлу

бюджетних коштів, які спрямовуються на розвиток потреб освітньої галузі [6], що потребує особливої уваги при вирішенні питання підвищення якості вищої освіти.

Одним із перспективних шляхів підвищення рівня фінансового забезпечення вітчизняних закладів вищої освіти є їх активна участь у системі грантового фінансування, різноманітних науково-дослідних та інноваційних проєктах і грантах, які передбачають фінансування міжнародними партнерами [8]. При цьому, фінансування вищої освіти є значним викликом для всіх груп стейкхолдерів: держави, бізнес-структур та керівництва, науковців, здобувачів закладів вищої освіти. У розвинених країнах світу уряд держави надає певний обсяг ресурсів для фінансування діяльності університетів, проте й самі заклади вищої освіти докладають суттєвих зусиль у сфері мобілізації, диверсифікації та пошуку потенційних додаткових джерел фінансового забезпечення [13].

У табл. 2 наведено порівняльну характеристику фінансування університетів на міжнародному рівні [12], який може бути корисним при вирішенні питання підвищення ефективності фінансового забезпечення закладів вищої освіти України.

Таблиця 2 – Міжнародний досвід фінансування університетів

Україна	Польща	Франція	Англія	Нідерланди	Фінляндія
Тривалість циклу державного фінансування					
1 бюджетний рік	1 бюджетний рік	1 рік	1 бюджетний рік	1 бюджетний рік	1 бюджетний рік
Тип державного фінансування					
Державне замовлення на підготовку фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів. Окремо фінансується наукова діяльність	Немає обмежень на використання освітньої частини суми, проте кошти на наукові дослідження спрямовуються безпосередньо конкретним факультетам	Block grant ділиться на окремі категорії призначення. Нема змоги переносити кошти з однієї групи витрат на іншу	Університет сам вирішує, як витратити отримані кошти		
Залишок у кінці бюджетного періоду					
Надлишок загального фонду не зберігається, надлишок спеціального фонду зберігається за Законом, однак це суперечить Бюджетному кодексу	Надлишок залишається у ЗВО, але його використання визначається регуляторним органом	Надлишок зберігається повною мірою без обмежень			
Нерухомість					
Університети не можуть продавати свої будівлі, вони не можуть бути предметом застави	За певних обмежень університети можуть продавати свої будівлі	Університети можуть продавати свої будівлі за згоди регуляторного органу	Університети можуть вільно продавати свої будівлі		Університети можуть продавати свої будівлі з певними обмеженнями. Університетська нерухомість зберігається у власності агентств нерухомості, де ЗВО мають найбільшу частку голосу

Джерело: [12]

Сучасні прояви глобалізації в освітній сфері відображаються не лише в залученні міжнародних фінансових ресурсів, але й у розвитку світового ринку послуг вищої освіти (залученні іноземних студентів, зростанні обсягів експорту та імпорту послуг освіти), запровадженні спільних організаційних форм освітньої діяльності на міжнародному рівні [7].

Отже, в умовах цифровізації та глобалізації світового освітнього простору до пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти України вважаємо за доцільне віднести наступні:

- всебічне сприяння розвитку інформаційної культури та навичок використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників, зокрема, поліпшення якості дистанційної форми надання освітніх послуг;
- запровадження кращого світового досвіду щодо диверсифікації джерел фінансових ресурсів та пошук механізмів ефективного фінансового забезпечення діяльності закладів вищої освіти України;
- запровадження прозорих і справедливих процедур оцінювання результатів діяльності вітчизняних закладів вищої освіти та розподілу коштів відповідно до підсумків такого оцінювання;
- підвищення якості та практичної спрямованості освітніх послуг закладів вищої освіти України;
- розвиток співпраці ключових стейкхолдерів щодо підвищення якості вищої освіти, зокрема, забезпечення практичної підготовки здобувачів (практика, стажування, працевлаштування);
- активізація участі вітчизняних закладів вищої освіти у міжнародних проєктах, грантах і програмах;
- оновлення матеріально-технічної бази закладів вищої освіти (створення центрів колективного користування науковим обладнанням);
- формування на базі закладів вищої освіти потужних науково-дослідних центрів, здатних надавати експертні, інформаційні та аналітичні послуги замовникам;
- запровадження прозорих та ефективних методів забезпечення конкурсного відбору проєктів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, у тому числі, проєктів молодих вчених, виконання яких спрямовано на вирішення стратегічних і тактичних потреб держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведених досліджень було констатовано, що в умовах цифровізації та глобалізації вища освіта значною мірою трансформується. Наголошено, що в порівнянні з розвиненими країнами світу, Україна займає середні рейтингові позиції за показниками якості вищої освіти та підготовки випускників закладів вищої освіти. Аналіз стану та динаміки надання освітніх послуг засвідчив спадну динаміку кількісних показників та суттєву диференціацію у регіональному вимірі. Відзначено, що пріоритетними напрямками вдосконалення вищої освіти в Україні є поліпшення її фінансування з урахуванням зарубіжного досвіду, підвищення якості вищої освіти, розвиток інформаційної культури та навичок застосування інформаційно-комунікативних технологій.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у визначенні доцільності вдосконалення процедур оцінювання ключових результуючих показників діяльності закладів вищої освіти, імплементації міжнародних стандартів щодо підвищення якості освітніх послуг.

Список літератури

1. Атаманчук Ю.М. Вплив освітнього середовища на якість підготовки студентів у вищому навчальному закладі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 3. С. 17-21.
2. Бережна Л.Г. Якість вищої освіти в Україні та Польщі. *Менеджер*. 2020. №1. С. 264-270.
3. Воробйова О.П. Порівняльний аналіз міжнародного досвіду оцінювання забезпечення якості вищої освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. №2. С. 110-115.

4. Гільтай Л.С. Вплив цифрових освітніх технологій на сучасний стан вищої освіти. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 145. С. 37-47.
5. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 15.11.2020).
6. Загірняк Д.М., Кратт О.А., Загірняк М.В. Фінансова політика держави у сфері вищої освіти: необхідна та достатня умови. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2020. Вип. 1. С. 173-179.
7. Каленюк І.С. Сучасні виклики розвитку вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 18-27.
8. Левченко О.М., Царенко І.О. Конкурентоспроможність вищої освіти України у вимірі міжнародних систем ранжування. *Економіка і організація управління*. 2016. №3(23). С. 73-81.
9. Ревенко О.В., Ревенко Т.В. Прозорість інформації у процедурах внутрішнього забезпечення якості вищої освіти. *Теорія та практика державного управління*. 2019. Вип. 3. С. 54-60.
10. Романчук Н.О., Гайша О.О. Реалізація сучасних технологій навчання в процесі підготовки студентів вищих технічних закладів освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. №2. С. 397-401.
11. Сандул М.С. Методики оцінювання міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 8(2). С. 83-87.
12. Світяшук І., Солодько А., Стадний Є. Дослідження Центру дослідження суспільства «Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики». К., 2014. 76 с. URL: http://iro.org.ua/uploads/Report_CSR_finance_HEI.pdf. (дата звернення: 01.11.2020).
13. Levchenko O., Levchenko A., Tkachuk O., Tsarenko I. Higher Education's Funding Model Transformation of Georgia and Ukraine in the Context of Integration to the European Higher Education Area. Strategic Priorities for Developing Ukraine and Georgia: Innovation and Partnership : monograph / ed. D. G. Lukianenko, T. Beridze. Batumi, 2018. P. 181-199.
14. The Global Competitiveness Report (2019). URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>. (Last accessed: 10.11.2020).
15. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? URL: <https://www.globalinnovationindex.org> (Last accessed: 15.11.2020).

References

1. Atamanchuk, Yu.M. (2017). Vplyv osvitynoho seredovyscha na yakist' pidhotovky studentiv u vyschomu navchal'nomu zakladi [The impact of the educational environment on the quality of students' training in higher education]. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Pedagogical sciences*, 3, 17-21 [in Ukrainian].
2. Berezhna, L.H. (2020). Yakist' vyschoi osvity v Ukraini ta Pol'schi [Quality of higher education in Ukraine and Poland]. *Menedzher – Manager*, 1, 264-270 [in Ukrainian].
3. Vorobjova, O.P. (2017). Porivnial'nyj analiz mizhnarodnoho dosvidu otsiniuvannya zabezpechennia yakosti vyschoi osvity [Comparative analysis of international experience in assessing the quality assurance of higher education]. *Naukovyy visnyk Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Pedagogichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky. Pedagogical sciences*, 2, 110-115 [in Ukrainian].
4. Hil'taj, L.S. (2019). Vplyv tsyfrovyykh osvitynykh tekhnolohiy na suchasnyj stan vyschoi osvity [The impact of digital educational technologies on the current state of higher education]. *Naukovi zapysky Natsional'noho pedagogichnoho universytetu im. M.P. Dragomanova. Seriya: Pedagogichni nauky – Scientific notes of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Series: Pedagogical sciences*, 145, 37-47 [in Ukrainian].
5. Ofitsijnyj sayt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Zahiriak, D.M., Kratt, O.A., & Zahiriak, M.V. (2020). Finansova polityka derzhavy u sferi vyschoi osvity: neobkhidna ta dostatnia umovy [State financial policy in the field of higher education: necessary and sufficient conditions]. *Visnyk Kremenchuts'koho natsional'noho universytetu imeni Mykhajla Ostrohrads'koho – Bulletin of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradsky National University*, 1, 173-179 [in Ukrainian].
7. Kaleniuk, I.S. (2015). Suchasni vyklyky rozvytku vyschoi osvity [Modern challenges of higher education development]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya 18: Ekonomika i pravo – Scientific journal of NPU named after M.P. Dragomanov. Series 18: Economics and Law*, 27, 18-27 [in Ukrainian].
8. Levchenko, O.M., & Tsarenko, I.O. (2016). Konkurentospromozhnist' vyschoi osvity Ukrainy u vymiri

- mizhnarodnykh system ranzhuvannia [Competitiveness of higher education in Ukraine in measuring international ranking systems]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 3(23), 73-81 [in Ukrainian].
9. Revenko, O.V., & Revenko, T.V. (2019). Prozorist' informatsii u protsedurakh vnutrishn'oho zabezpechennia iakosti vyschoi osvity [Transparency of information in the procedures of internal quality assurance of higher education]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 3, 54-60 [in Ukrainian].
 10. Romanchuk, N.O., & Hajsha, O.O. (2017). Realizatsiia suchasnykh tekhnolohij navchannia v protsesi pidhotovky studentiv vyschykh tekhnichnykh zakladiv osvity [Implementation of modern learning technologies in the process of training students of higher technical educational institutions]. *Naukovy visnyk Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Pedagogichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky. Pedagogical sciences*, 2, 397-401 [in Ukrainian].
 11. Sandul, M.S. (2016). Metodyky otsiniuvannia mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti natsional'nykh system vyschoi osvity [Methods for assessing the international competitiveness of national higher education systems]. *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 8(2), 83-87 [in Ukrainian].
 12. Svitiaschuk, I., Solod'ko, A., & Stadnyj, Ye. (2014). Doslidzhennia Tsentru doslidzhennia suspil'stva «Derzhavne finansuvannia pidhotovky kadrov u vyschij osviti: dosvid ta vyklyky» [Research of the Center for the Study of Society «State funding of training in higher education: experience and challenges»]. *iro.org.ua*. Retrieved from http://iro.org.ua/uploads/Report_CSR_finance_HEI.pdf. [in Ukrainian].
 13. Levchenko, O., Levchenko, A., Tkachuk, O., & Tsarenko, I. (2018). Higher Education's Funding Model Transformation of Georgia and Ukraine in the Context of Integration to the European Higher Education Area. *Strategic Priorities for Developing Ukraine and Georgia: Innovation and Partnership : monograph*. D. G. Lukianenko, T. Beridze (Ed.). (pp. 181-199). Batumi.
 14. The Global Competitiveness Report. (2019). *weforum.org*. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019> [in English].
 15. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? (n.d.). Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org> [in English].

Iryna Karzun, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Anatolii Muzychenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Current Trends in the Development of Higher Education in the Globalized World Educational Space

The paper is devoted to the study of current trends in the functioning and development of higher education in the context of globalization and digitalization. A comparative analysis of the positions of Ukraine and other countries in the development of higher education according to the Global Innovation Index, as well as the level of quality of training of educational institutions graduates according to the Global Competitiveness Index. The dynamics of training of applicants in higher education institutions of Ukraine is studied and the rating of the regions of Ukraine by the number of persons receiving higher education is given.

The main components of improving the functioning of the higher education system of Ukraine are described, including financial support, quality of training of applicants, information support in the conditions of digitalization, etc.

The ways to intensify the development of domestic higher education institutions are substantiated. In the sphere of financing, it is advisable to study and implement the best world experience in the field of diversification of funding sources, optimal use of financial resources, the introduction of transparent procedures for evaluating the performance of higher education institutions. Emphasis is placed on the need to improve the quality, accessibility and practical orientation of educational services, promote the development of information culture and skills of using of modern information and communication technologies. It is important to intensify the participation of domestic higher education institutions in international projects, grants and programs, as well as to develop cooperation between key stakeholders in improving the quality of higher education. It is necessary to form on the basis of higher education institutions powerful research centers capable to provide expert, informational and analytical services to customers.

higher education, higher education institution, globalization, digitalization, financial support

Одержано (Received) 23.10.2020

Прорецензовано (Reviewed) 15.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК656.7.025:656.029.4:65.011.1

JEL Classification: F2, L93, M21

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5\(38\).48-55](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5(38).48-55)

Ю.В. Малаховський, проф., канд. екон. наук

М. Мохамед, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Механізми сталого розвитку альянсів авіаційних перевізників

Дослідження присвячено проблемам поглиблення теоретико-методичних положень та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму менеджменту ресурсів стійкого розвитку альянсів авіаційних підприємств у кластері пасажирських авіаперевезень. Сформульовано стратегічні засади формування системного підходу до управління економічними ресурсами учасників альянсів. Обґрунтовано тезу про можливість забезпечення системи управління безпекою польотів (СУБП) засобами планування організаційних заходів щодо ідентифікації та ліквідації ризиків інцидентів, співпраці з питань їхньої профілактики всіма учасниками авіаційної транспортної системи під час здійснення польотів, організаційного забезпечення та розслідування наслідків нестандартних подій. Запропоновано підпорядкувати СУБП чіткій послідовності створення організаційних структур, виділення сфер відповідальності, керівних принципів, політики та процедур управління сукупністю окремих елементів економічних ресурсів авіаційних підприємств (ЕРАП): персоналу, технологій, повітряних суден, інформаційних потоків, системи мотивації, менеджменту якості. Перелічені елементи розглянуто у складі підсистем комплексу заходів щодо підвищення ефективності управління ЕРАП з метою забезпечення безпеки польотів.

економічні ресурси авіаційних підприємств, система управління безпекою польотів, організаційно-економічний механізм

Ю.В. Малаховський, проф., канд. екон. наук

М. Мохамед, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Механизмы устойчивого развития альянсов авиационных перевозчиков

Исследование посвящено проблемам углубления теоретико-методических положений и разработке научно-практических рекомендаций по совершенствованию организационно-экономического механизма менеджмента ресурсов устойчивого развития альянсов авиационных предприятий в кластере пассажирских авиаперевозок. Сформулированы стратегические принципы формирования системного подхода к управлению экономическими ресурсами участников альянсов. Обосновано утверждение о возможности обеспечения системы управления безопасностью полетов (СУБП) средствами планирования организационных мероприятий по идентификации и ликвидации рисков инцидентов, сотрудничества по вопросам их профилактики всеми участниками авиационной транспортной системы при осуществлении полетов, организационного обеспечения и расследования последствий нестандартных событий. Предложено подчинить СУБП четкой последовательности создания организационных структур, выделение сфер ответственности, руководящих принципов, политики и процедур управления совокупностью отдельных элементов экономических ресурсов авиационных предприятий (ЭРАП): персонала, технологий, воздушных судов, информационных потоков, системы мотивации, менеджмента качества. Перечисленные элементы рассмотрены в составе подсистем комплекса мероприятий по повышению эффективности управления ЭРАП с целью обеспечения безопасности полетов.

экономические ресурсы авиационных предприятий, система управления безопасностью полетов, организационно-экономический механизм

Постановка проблеми. Одним з ресурсів поступального розвитку постіндустріальної економіки виступає креативний потенціал сфери надання послуг, у тому числі, її найбільш мобільної частини – авіаційного транспорту. Здатність транспортної галузі прискорено генерувати додану вартість за рахунок забезпечення максимальної мобільності високоінтелектуальних активів, проактивної участі у формуванні мультимодульних ланцюгів використання матеріальних елементів

національного багатства, підкреслює її принципову роль у формуванні найвищих стандартів персонального та колективного добробуту членів суспільства. Очевидно, що це забезпечується за рахунок підвищення рівня мобільності агентів сфери реальної економіки, діяльність яких зосереджується на використанні матеріальних чинників формування валового національного продукту та національного доходу. Реалізація моделі економічного зростання є можливою лише за умови формування у сфері господарювання цілісного та комплексного організаційно-економічного механізму менеджменту стійкого розвитку, який охоплює широкий загальний питань управління системними елементами підвищення ефективності управління економічними ресурсами авіаційних перевезень з метою забезпечення безпеки польотів: персоналом, технологіями, літаками, інформаційними потоками, системою мотивації, механізмом менеджменту якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності управління ресурсами стійкого розвитку глобальних альянсів у сфері авіаційних перевезень присвячено публікації таких науковців, як Коломієць Т., Курило І., Маньков В., Полинцев П. [1], Костін К. [2], Мухін В. [3], Сичева О. [9; 10], Юткіна А. [11] та ін. Особливості регулювання окремих аспектів розвитку сфери авіаційних перевезень досліджують у своїх роботах авторські колективи А. Роу (Rowe A., Mason R., Dickel K., Mann R., Mockler R.) [16], Л. Лоува (Louw L., Radder L.) [15], П. Дойла (Doyle P., Gidengil Z.) [13], дослідники С. Дуглас (Douglas S.) [12], Х. Джейн (Jain H.) [14].

Віддаючи належне вагомих здобуткам у дослідженні означеної проблематики, слід визнати, що формування ефективного механізму регулювання стійким розвитком глобальних авіаційних альянсів вимагає чіткого стратегічного орієнтування на інноваційні стандарти менеджменту економічних ресурсів їхнього розвитку [4-7; 17]. З метою удосконалення системи менеджменту виробничо-економічних ресурсів авіаційних перевезень для забезпечення безпеки польотів необхідно деталізувати та конкретизувати склад його функцій, спрямувати їх на діагностику, планування та впровадження процедур повсякденної діяльності авіаційних транспортних компаній.

Постановка завдання. Метою публікації є поглиблення теоретико-методичних положень та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму менеджменту ресурсів стійкого розвитку глобальних альянсів у міжнародному кластері пасажирських авіаперевезень.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку транспортної галузі відбувається переосмислення проблем всебічного підвищення безпеки діяльності, особливо, авіаційних польотів. Управління авіаційними підприємствами (УАП) прийшло до розуміння необхідності змін за принциповими напрямками управління економічними ресурсами (ЕР) та створення умов для реалізації потенціалу їхніх працівників. При цьому є очевидним, що УЕРАП з метою підвищення загальної або секторальної безпеки є багатогранною проблемою, яка не лише дозволяє, але й вимагає використовувати різні підходи та концепції. Тому найважливішим для компанії є вибір підходу, який є найбільш прийнятним для умов діяльності і таким, який максимально вписується в загальну систему управління. Комплексний процес такого типу має здійснюватись на єдиній методичній основі, що вимагає дотримання базових принципів системного аналізу та його основ – системного підходу (СП) [1; 2; 14].

СП потрібен для того, щоб заходи безпеки польотів на основі УЕРАП зробити інтегрованими і такими, що враховують всі можливі чинники. Одним з основних положень СПУЕРАП є використання системи категорії в дослідженні об'єктивних процесів або явищ.

Система – грецьке слово, що означає “ціле, що складається з частин”, “порядок, визначений систематичним, правильним розташуванням частин в цілому, що визначається взаємопов’язаністю частин”. Системою називається об’єктивна єдність природно пов’язаних між собою об’єктів або цілого, що складається з частин, об’єднаних певним законом або принципом. Сутність СП до управління авіакомпаніями полягає у всебічному вивченні результатів УЕРАП, розробленні напрямів та забезпеченні організаційної підтримки процесу вдосконалення такого управління з метою підвищення рівня безпеки польотів (БП) [15; 176]. У системі УЕРАП використовуються дві підсистеми: та, що здійснює управління (суб’єкт) і та, якою керують (об’єкт).

Загалом, система складається з систем нижчого порядку (підсистем). У цьому сенсі підсистеми управління фінансовими ресурсами, підсистема управління матеріальними ресурсами та підсистема управління людськими ресурсами можуть розглядатись у якості об’єкту управління. Цим підсистемам властиві всі якості системи (цілісність, синергізм, ієрархічність).

Впровадження СПУЕРАП здійснюється з дотриманням низки принципів (табл. 1).

Таблиця 1 – Стратегічні засади формування СПУЕРАП з метою підвищення рівня БП

Принцип	Зміст принципу
Цілісність	Діяльність щодо підвищення безпеки польотів на основі стратегічного управління економічними ресурсами авіапідприємства повинна носити загальний характер, поділятися усіма підрозділами підприємства, функціонування яких може бути корисним в рамках системи
Структурність	Передбачає можливість опису системи управління через встановлення її структури, зв’язків та відносин в системі
Ієрархічність	Кожна підсистема, що входить до складу системи, може розглядатись у якості системи нижчого порядку
Взаємозв’язок системи та середовища	Система формується і проявляється у процесі взаємодії із середовищем. Під середовищем розуміють все оточення системи управління економічними ресурсами авіаційного підприємства, яке складається з системи управління і зовнішнього середовища
Адаптивність та гнучкість	Систем управління економічними ресурсами авіаційного підприємства з метою підвищення безпеки польотів повинна легко перебудовуватись у відповідності до вимог факторів, які здійснюють вплив на неї
Багатоаспектність	Відображає багатоаспектний склад системи, який засновано на елементарному, функціональному, організаційному та динамічному аспектах

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення літературних джерел [9; 10]

УЕРАП доцільно здійснювати шляхом впровадження класичних функцій управління. Системний аналіз вимагає дотримання певних “правил”, за якими необхідно спочатку визначити параметри виходу, потім – вплив факторів навколишнього середовища, канали зворотного зв’язку, вимоги до входу, і, нарешті, розробити дизайн параметрів процесу в системі.

Така послідовність означає, що спочатку необхідно оцінити досягнутий рівень УЕРАП: оцінити якість, відповідність рівню запланованих витрат, вивчити специфіку

діяльності. Потім слід порівняти отримані показники з нормативними значеннями, визначити відхилення і рівень бажаних результатів. Третім етапом в послідовності аналізу є вивчення зворотного зв'язку, тобто кореляція отриманих виходів з рівнем безпеки польотів і доступними ресурсами.

Система управління безпекою польотів (СУБП) потребує планування організаційних заходів щодо ідентифікації та ліквідації ризиків інцидентів, співпраці з питань їхньої профілактики всіма учасниками авіаційної транспортної системи під час здійснення польотів, їхнього забезпечення та розслідування наслідків нестандартних подій. СУБП цивільної авіації є впорядкованою діяльністю щодо їхнього гарантовано безпечного перебігу, що передбачає створення необхідних організаційних структур, виділення сфер відповідальності, керівних принципів, політики та процедур. СУБП створює для АП можливість передбачити і виправити проблеми ще до того, як вони можуть призвести до авіакатастрофи.

Дослідження, проведені на об'єктах управління, показали, що на цілому ряді з них спостерігається низький рівень організації УЕРАП саме з метою забезпечення БП. Крім того, було виявлено організаційні проблеми, слабку зацікавленість керівництва в питанні належного матеріального забезпечення польотів, а також моніторингу дій пілотів та диспетчерів. Процеси забезпечення БП більше нагадують вимушені заходи, аніж прагнення менеджменту АП до підвищення рівня БП, і, відповідно, престижу її діяльності.

Основними завданнями державної Програми забезпечення БП в Україні є: перевірка ефективності вжитих заходів безпеки; контроль за виконанням вимог програми авіаційної безпеки цивільної авіації; підтримка на належному рівні стану підготовки персоналу, який забезпечує виконання заходів авіаційної безпеки; забезпечення розслідування всіх видів актів незаконного втручання; визначення оцінки рівня загрози авіаційним об'єктам цивільної авіації [8].

Забезпечення авіаційної безпеки, а також захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання здійснюється уповноваженим підрозділом Державіаадміністрації через упровадження: сертифікаційних перевірок авіаційних суб'єктів і видачі сертифікатів експлуатантам, аеродромам, службам авіаційної безпеки, навчально-тренувальним закладам з підготовки авіаційного персоналу та іншим суб'єктам комерційної діяльності в галузі цивільної авіації (паливно-заправним і вантажно-переробним комплексам, цехам бортового харчування, підприємствам з прибирання та обслуговування повітряних суден тощо), які мають відношення до забезпечення авіаційної безпеки; нагляду за якістю виконання авіаційними суб'єктами заходів забезпечення авіаційної діяльності та вжиття відповідних заходів у разі недотримання ними сертифікаційних вимог; комплексних, планових, позапланових перевірок, а також ситуаційних експериментів з метою визначення ефективності захищеності авіаційних суб'єктів від актів незаконного втручання.

Основним методом забезпечення та здійснення контролю за діяльністю суб'єктів цивільної авіації у сфері забезпечення БП є здійснення сертифікаційних перевірок і видача відповідного сертифіката. Здійснення авіаційної діяльності авіаційним суб'єктом можливо лише за умови наявності сертифіката служби авіаційної безпеки, виданого згідно з чинним законодавством. Незважаючи на це, забезпечення безпеки польотів є фрагментарним, не існує системного підходу до його організації.

У зв'язку з викладеними міркуваннями, постає необхідність у розробці системи удосконалення менеджменту ЕРАП з метою забезпечення БП. Системне представлення діяльності з удосконалення менеджменту ЕРАП з метою забезпечення БП має відбуватись з врахуванням наступних засторог:

- розроблення заходів з менеджменту повинно здійснюватись з урахуванням всіх чинників і типів підтримки, розробки і функціонування системи;
- організаційний аспект є найважливішим для досягнення цілей підвищення ефективності роботи системи;
- система удосконалення УЕРАП з метою забезпечення БП повітряних суден повинна розглядатись як підсистема вищого порядку, з іншого боку, як набір підсистем нижчого порядку.

Отже, система підвищення ефективності УЕРАП з метою забезпечення БП має функціонувати у вигляді сукупності організаційних структур, специфічних форм і методів управління, за допомогою яких забезпечується належний рівень БП шляхом реалізації заходів з ефективного управління трьома видами ресурсів (економічних, фінансових і матеріальних).

Компонентами системи, на наше переконання, мають виступити такі підсистеми:

- функціональна – оцінка та аналіз стану організації авіаційної безпеки та людських ресурсів, планування, регулювання, мотивація, контроль витрачання ЕР (табл. 2);
- забезпечувальна – нормативно-правове та методичне забезпечення, техніка та технології, економічні ресурси;
- координаційна – перелік та склад підрозділів АП, які згруповано за трьома ключовими напрямками – персонал, інспекція безпеки, служба технічного забезпечення та обслуговування.

Таблиця 2 – Зміст функцій УЕРАП з метою підвищення рівня БП

Функція управління	Зміст функції у процесі УЕРАП з метою підвищення рівня БП
Планування	Величини грошових коштів, предметів праці, матеріалів, сировини для забезпечення БП, чисельності льотного складу, формування екіпажів, навчання пілотів
Організування	Створення структури управління, що забезпечує можливість для керівництва ефективно функціонувати для досягнення цілей, опис процесів у структурі управління
Мотивація	Заохочення трудових ресурсів, які беруть участь у процесі забезпечення БП
Контроль	Оцінювання стану використання ресурсів для досягнення заданого рівня БП

Джерело: розроблено автором

Функція оцінювання та аналізу стану УЕРАП дозволяє оцінити існуючі організаційні умови для досягнення запланованого рівня БП, виміряти рівень ЕР та фактичної БП. Вона реалізується на основі розробленої методології для поліпшення УЕРАП з метою забезпечення БП.

Функція планування визначає цілі з метою поліпшення рівня ефективності процесу УЕРАП для БП, структуру планів, їхню взаємозалежність, встановлює вихідні дані для планування потреби у ЕР, визначає загальну організацію процесу. У той же час, відбувається узгодження заходів, що розробляються, з діючим на АП планом підвищення ефективності функціонування.

Регуляторна функція забезпечує узгодження діяльності підрозділів у процесі реалізації розробленого плану підвищення ефективності УЕРАП. З метою реалізації функції можуть активно використовуватись економічні, організаційні та соціально-психологічні методи управління.

Моніторингова функція контролює зміни у зовнішньому середовищі функціонування АП, а саме: появу нових технологій і навчальних програм, технологій для матеріальної підтримки перед польотних тренінгів та польотів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Успішна реалізація функцій управління економічними ресурсами авіаційних підприємств – учасників глобальних авіаційних альянсів видається можливою за умови створення у перспективі належних організаційних умов, що тісно пов'язані з організацією польотної діяльності. До переліку останніх віднесемо підвищення рівня організації робочого місця, оперативного планування, застосування графіків роботи, покращення умов праці, забезпечення участі працівників у реалізації заходів безпеки та розвитку, групах ефективності. Ефективне забезпечення загальних функцій систем у тривалій перспективі можливе лише у випадку деталізування з метою закріплення конкретних заходів за безпосередніми виконавцями з врахуванням специфіки діяльності АП. Змістовна частина формування цілісного, спрямованого на стратегічні перспективи розвитку галузевої діяльності, механізму розвитку альянсів авіаційних перевізників полягає саме у цьому.

На наше переконання, формування комплексу заходів щодо підвищення ефективності УЕРАП з метою безумовного дотримання БП слід базувати на забезпеченні взаємозв'язку наступних елементів єдиної системи: персоналу, технологій, повітряних суден, інформаційних потоків, системи мотивації, системи менеджменту якості. Перелічені елементи у перспективних дослідженнях передбачається вбудувати до відповідних підсистем єдиного комплексу заходів щодо підвищення ефективності УЕРАП, що має за кінцеву мету всебічне забезпечення БП.

Отже, з точки зору подальших досліджень, з метою удосконалення системи УЕРАП для забезпечення БП, передбачається провести деталізацію, а також конкретизувати склад функцій, що повинні забезпечити управлінську діагностику, комплексне планування та ефективне впровадження заходів, що сприяють розвитку та використанню ЕР у повсякденній діяльності АП. Для цього процеси, що відбуваються в системі УЕРАП з метою підвищення БП, передбачається формувати у відповідності до універсальних вимог системного підходу до управління організаційною діяльністю.

Список літератури

1. Коломиец Т.Ю., Курило И.В., Маньков В.В., Полинцев П.С. Методы оптимизации управления доходами в корпоративных альянсах международных авиакомпаний. Молодой ученый. 2017. № 50 (184). С. 163-165. URL: <https://moluch.ru/archive/184/47235/> (дата звернення: 23.11.2020)
2. Костин К.Б. Инновационный подход к решению проблемы овербукинга как одного из ключевых аспектов эффективной маркетинговой политики отечественных и международных предприятий туристского бизнеса. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2016. № 1. С. 63-66.
3. Мухин В.И. Исследование систем управления. Москва: Экзамен, 2003. 384 с.
1. На высоте возможностей. Годовой отчет 2018. Aeroflot. *Russian airlines*: веб-сайт. URL: https://ir.aeroflot.ru/fileadmin/user_upload/files/rus/reports/annual_reports/aeroflot_ar18_rus.pdf. (дата звернення: 22.11.2020)
2. Официальный сайт альянса. *Oneworld*: веб-сайт. URL: <https://www.oneworld.com> (дата звернення: 20.11.2020)
3. Официальный сайт альянса. *SkyTeam*: веб-сайт. URL: <https://www.skyteam.com/en/> (дата звернення: 20.11.2020)
4. Официальный сайт альянса. *StarAlliance*: веб-сайт. URL: <https://www.staralliance.com/en> (дата звернення: 20.11.2020)
5. Про затвердження Програми контролю якості безпеки авіаційних суб'єктів. Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України № 329 від 20.04.2007 р. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0493-07#Text> (дата звернення: 23.11.2020)

6. Сычева Е.Г. Системный подход к управлению экономическими ресурсами авиапредприятий в целях обеспечения безопасности полетов. *Экономика и управление. Российский научный журнал*. 2015. № 2 (112). С. 69-74.
7. Сычева Е.Г. Теоретические основы управления экономическими ресурсами авиакомпаний с целью обеспечения безопасности полетов. *Новая наука: опыт, традиции, инновации*. 2016. № 3-1 (71). С. 176-178.
8. Юткина А.С. Анализ конкурентной среды авиакомпании “Аэрофлот”. *Молодой ученый*. 2018. № 22 (208). С. 466-470. веб-сайт. URL: moluch_208_ch5_EuVgGMu.pdf (дата звернення: 23.11.2020)
9. Douglas S.P. Global Marketing Myopia. *Journal of Marketing Management*. 1986. Vol. 2. URL: <https://doi.org/10.1080/0267257X.1986.9964008> (дата звернення: 24.11.2020)
10. Doyle P., Gidengil Z. A Strategic Approach for International Market Selection. Copenhagen, Denmark, 1987. 417 p.
11. Jain H. Revenue Management for Airline Alliances. *PODS*: веб-сайт. URL: http://web.mit.edu/airlines/industry_outreach/board_meeting_presentation_files/meeting-nov-2010/Jain%20Alliance%20RM.pdf (дата звернення: 21.11.2020)
12. Louw L., Radder L. The SPACE Matrix: A Tool for Calibrating Competition. *Social Sciences*. 1998. 4 (31): 549-559. URL: https://www.researchgate.net/publication/317070452_SPACE_Matrix_A_tool_for_calibrating_competition (дата звернення: 23.11.2020)
13. Rowe A.J., Mason R.D., Dickel K.E., Mann R.B., Mockler R.J. Strategic management: A methodological approach. Reading, MA: Addison-Wesley, 1994. 1040 p.
14. World Air Transport Statistics. *iata.org*. URL: <https://www.iata.org/en/services/statistics/air-transport-stats/> (дата звернення: 22.11.2020)

References

1. Kolomiets, T.Yu., Kurilo, I.V., Mankov, V.V., & Polyntsev, P.S. (2017). Metody optimizatsii upravleniya dokhodami v korporativnykh al'yansakh mezhdunarodnykh aviakompaniy [Methods for optimizing revenue management in corporate alliances of international airlines]. *Molodoy uchenyy – Young scientist*, 50 (184), 163-165. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/184/47235/> [In Russian]
2. Kostin, K.B. (2016). Innovatsionnyy podkhod k resheniyu problemy overbukinga kak odnogo iz klyuchevykh aspektov effektivnoy marketingovoy politiki otechestvennykh i mezhdunarodnykh predpriyatiy turistskogo biznesa [An innovative approach to solving the problem of overbooking as one of the key aspects of an effective marketing policy for domestic and international tourism enterprises]. *Izvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta – Bulletin of the St. Petersburg State University of Economics*, 1, 63-66 [In Russian]
3. Mukhin, V.I. (2003). *Issledovaniye sistem upravleniya [Research of control systems]*. Moskva: Ekzamen [In Russian]
4. Na vysote vozmozhnostey. Godovoy otchet 2018 [At the height of the possibilities. Annual report 2018]. *Aeroflot. Russian airlines*. Retrieved from https://ir.aeroflot.ru/fileadmin/user_upload/files/rus/reports/annual_reports/aeroflot_ar18_rus.pdf [In Russian]
5. Ofitsial'nyy sayt al'yansa [Official site of the alliance]. *Oneworld*. Retrieved from <https://www.oneworld.com>
6. Ofitsial'nyy sayt al'yansa [Official site of the alliance]. *SkyTeam*. Retrieved from <https://www.skyteam.com/en/>
7. Ofitsial'nyy sayt al'yansa [Official site of the alliance]. *Star Alliance*. Retrieved from <https://www.staralliance.com/en>
8. Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine № 329 dated 20.04.2007 “On approval of the Program of quality control of safety of aviation subjects”. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0493-07#Text> [In Ukrainian]
9. Sycheva, Ye.G. (2015). Sistemnyy podkhod k upravleniyu ekonomicheskimi resursami aviapredpriyatiy v tselyakh obespecheniya bezopasnosti poletov [A systematic approach to the management of the economic resources of aviation enterprises in order to ensure flight safety]. *Ekonomika i upravleniye. Rossiyskiy nauchnyy zhurnal – Economics and Management. Russian scientific journal*, 2 (112), 69-74 [In Russian]
10. Sycheva, Ye.G. (2016). Teoreticheskiye osnovy upravleniya ekonomicheskimi resursami aviakompaniy s tsel'yu obespecheniya bezopasnosti poletov [Theoretical foundations for managing the economic resources of airlines in order to ensure flight safety]. *Novaya nauka: opyt, traditsii, innovatsii – New science: experience, tradition, innovation*, 3-1 (71), 176-178 [In Russian]
11. Yutkina, A.S. (2018). Analiz konkurentnoy sredy aviakompanii “Aeroflot” [Analysis of the competitive environment of the airline “Aeroflot”]. *Molodoy uchenyy – Young scientist*, 22 (208), 466-470 [In Russian]

12. Douglas, S.P. (1986). Global Marketing Myopia. *Journal of Marketing Management*, 2. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/0267257X.1986.9964008>
13. Doyle, P., & Gidengil, Z. (1987). *A Strategic Approach for International Market Selection*. Copenhagen, Denmark.
14. Jain, H. (2010). Revenue Management for Airline Alliances. *web.mit.edu*. Retrieved from http://web.mit.edu/airlines/industry_outreach/board_meeting_presentation_files/meeting-nov-2010/Jain%20Alliance%20RM.pdf
15. Louw, L., & Radder, L. (1998). The SPACE Matrix: A Tool for Calibrating Competition. *Social Sciences*, 4 (31), 549-559. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/317070452_SPACE_Matrix_A_tool_for_calibrating_competition
16. Rowe, A.J., Mason, R.D., Dickel, K.E., Mann, R.B., & Mockler, R.J. (1994). *Strategic management: A methodological approach*. Reading, MA: Addison-Wesley.
17. World Air Transport Statistics. *iata.org*. Retrieved from <https://www.iata.org/en/services/statistics/air-transport-stats/>

Yurii Malakhovskyi, Prof., PhD, Prof. of Department of Economics, Management and Commercial Activity

Mohamed Mohamed, PhD student

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Mechanisms for Sustainable Development of Airline Alliances

The purpose of the publication is to deepen the theoretical and methodological provisions and develop scientific and practical recommendations for improving the organizational and economic mechanism of resource management of sustainable development of global alliances in the international cluster of passenger air transportation.

Strategic bases of formation of the system approach to management of economic resources of participants of alliances are formulated. The list of principles for the implementation of a systematic approach to the management of economic resources of aviation enterprises (UERAP) includes integrity, structure, hierarchy, the relationship between the organizational system and the external environment, adaptability and flexibility, multifacetedness. Thus, integrity is understood as activity on increase of safety of flights (FS) on the basis of strategic management of economic resources of the enterprise which has general character, is shared by all useful within system of functioning by divisions of the enterprise. Multidimensionality reflects the complex structure of the system, which operates taking into account the peculiarities of the deployment of elemental, functional, organizational and dynamic aspects of activity. It is proposed to design systems for improving the efficiency of MERAЕ in the form of a set of organizational structures, specific forms and methods of management, which ensure an adequate level of FS by implementing measures for effective management of three types of resources (economic, financial and material).

The thesis on the possibility of providing a flight safety management system (FSMS) by means of planning organizational measures to identify and eliminate the risks of incidents, cooperation on their prevention by all participants in the air transport system during flights, organizational support and investigation of non-standard events is substantiated. It is proposed to subordinate the FSMS to a clear sequence of organizational structures, responsibilities, guidelines, policies and procedures for managing certain elements of ERAE: personnel, technology, aircraft, information flows, motivation system, quality management. These elements are considered as part of the subsystems of a set of measures to improve the management of ERAE in order to ensure FS.

economic resources of aviation enterprises, flight safety management system, organizational and economic mechanism

Одержано (Received) 02.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 339.542.2

JEL Classification: F18, F47, F63, Q58

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).56-66](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).56-66)

Л.Г. Саркісян, доц., канд. екон. наук

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

Стимулювання зеленого експорту в умовах євроінтеграції

У статті проаналізовано роль екологічного чинника у подальших зовнішньоторговельних перспективах України в умовах євроінтеграційних процесів. Визначено роль Європейської Зеленої Угоди у стимулюванні трансформаційних процесів в охороні навколишнього середовища, оптимізації структури експорту та підвищенні його екологічної диверсифікованості. Запропоновано напрями дій для підтримки еколого-орієнтованого розвитку зовнішньоторговельної політики з метою наближення її до найкращих європейських зразків.

стратегія “Європейська Зелена Угода”, зелений експорт, екологізація, торговельні обмеження, лібералізація, податок на вуглецеві викиди при імпорті

Л.Г. Саркісян, доц., канд. екон. наук

Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина

Стимулирование зеленого экспорта в условиях евроинтеграции

В статье проанализирована роль экологического фактора в дальнейших внешнеторговых перспективах Украины в условиях интеграционных процессов. Определена роль Европейского Зеленого Соглашения в стимулировании трансформационных процессов в охране окружающей среды, оптимизации структуры экспорта и повышении ее экологической диверсифицированности. Предложены направления действий для поддержки эколого-ориентированного развития внешнеторговой политики с целью приближения ее к лучшим европейским образцам.

стратегия “Европейское Зеленое Соглашение”, зеленый экспорт, экологизация, торговые ограничения, либерализация, налог на углеродные выбросы при импорте

Постановка проблеми. Розширення торговельно-економічного співробітництва між країнами включає в себе досягнення міждержавних домовленостей щодо спрощення умов торгівлі та стимулювання розвитку широкого спектру співробітництва. В умовах сучасних глобальних викликів кооперація між країнами набуває, в тому числі, форм інтеграційних процесів, які значно трансформують усталену систему зовнішньоекономічних зв'язків та включають у порядок денний питання, які є поза межами традиційного економічного дискурсу. Екологічний аспект економічної політики став одним із наріжних каменів у визначенні відповідності найкращим міжнародним практикам торговельної політики та включення її в унормовані за єдиними правилами економічні простори. Включення України в європейський єдиний економічний простір в умовах дії Угоди про асоціацію (далі – Угода) та впровадження Європейської Зеленої Угоди спонукає до перегляду екологічних аспектів торговельної політики. Вирішення цього питання потребує, в тому числі, розробки заходів стимулювання зелених експортних потоків в умовах євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти впровадження екологічних інструментів у зовнішньоторговельній політиці досліджувались Бохан А.В. [2], Панченко В.Г. [8], Горянською Т.В. [4], Бечтелом М., Бернуер Т., Рето М. [13] та іншими. Значний внесок у дослідження євроінтеграційних перспектив та подальших її трансформацій був внесений Дугінець Г.В. [6], Балажентісом А., Яценко О. [1], Ван дер Лу Дж., Ахвледіані Т. [24], Берденом К. [14], Мовчан В. [15] та іншими. Однак, враховуючи накопичений фундаментальний та практичний досвід, відображений у наукових дослідженнях, додаткової уваги

потребують питання щодо обґрунтування наслідків створення стимулюючих заходів для розвитку зеленого експорту в умовах євроінтеграції.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення детермінуючої ролі екологічних чинників у формуванні політики стимулювання зеленого експорту в умовах євроінтеграції. Методологічна база дослідження включає низку підходів (системний, інтегрований, інституційний) та кількісних методів для відображення перспективних напрямів розвитку співробітництва із Європейським Союзом щодо екологізації торговельного співробітництва. Дослідження виконано на основі статистичних і аналітичних даних Світової організації торгівлі, Конференції ООН з торгівлі і розвитку, Всесвітнього економічного форуму та Державної служби статистики України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна конкурентоспроможність значно обумовлена потенціалом національної економіки нарощувати прогнозовані та наявні можливості у виробництві та просуванні на внутрішніх та зовнішніх ринках товарів та послуг. Пріоритетами у стимулюванні інтенсивного розвитку для них є експорт орієнтовані стратегії, які прискорюють процес трансформування потоків товарів та послуг від сировинних до складно-диверсифікованою структур. Участь у міжнародній торгівлі дозволяє підвищувати стійкість економічних систем та впливає на їхню здатність пом'якшувати інтенсивність флуктуацій на світових ринках. Підтримку формуванню та розвитку експортних стратегій здійснюють національні інституції, основною метою яких є формування резистентної системи підтримки підприємств, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Процес екологізації економічних відносин, розпочатий у 70-х роках минулого століття, значно вплинув на структуру міжнародної торгівлі. Незважаючи на відсутність сформованої міжнародно визнаної методології із розрахунку екологічних або зелених потоків, можемо відзначити, що секторальні зміни у енергетичній, хімічній, машинобудівній, харчовій та інших сферах значною мірою відображають вплив екологічного тренду на ланцюги створення вартості та випуск кінцевої продукції. Це знайшло віддзеркалення у підписаних міжнародним співтовариством торговельних угодах, які створювали нові правила гри, продовжуючи загальну лібералізацію світової торгівлі. Наприклад, у квітні 1994 року при підписанні Маракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі (СОТ), у преамбулі був зроблений наголос на важливості сталого розвитку. Зокрема, було зазначено, що торгівля та економічна діяльність повинні проводитись із урахуванням покращення стандартів життя, оптимального використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку (захисту та збереження навколишнього середовища) [7]. Акцент на врахуванні екологічного фактору та важливості безпечності виробничих процесів зроблений і в багатьох інших міжнародних і національних документах, які регулюють торговельні відносини.

Усвідомлення значимості практичного утвердження імперативу екологічної безпеки засобами дипломатичної діяльності є передумовою для активізації міжнародної економічної взаємодії, суспільної консолідації й стратегічного партнерства у сфері еколого-економічного та природоохоронного співробітництва [2, с. 80]. Незважаючи на участь у СОТ країн із різними рівнями економічного та соціального розвитку, провідну роль у систематичному та послідовному включенні екологічного порядку денного як складової торговельної політики відіграють розвинуті країни.

Останніми роками з'явилися нові інструменти та розроблений ряд аргументів, які підсилюють доказову базу тих країн, які реалізують екологічно-орієнтовану торговельну політику. Серед них варто виділити наступні три: (і) застосування

концепцій “зеленого зростання” і “зеленої економіки” в якості нового виправдання для застосування торговельних заходів і екологічних заходів, які впливають на торгівлю; (ii) заходи з реагування на зміну клімату як спосіб обмеження імпорту; (iii) лібералізація екологічних товарів і послуг як механізму, за допомогою якого розвинені країни прагнуть поліпшити доступ своєї експортної промислової продукції на інші ринки [8]. В цілому, посилення захисних і обмежувальних практик у торговельній політиці та зміцнення їхньої ролі у зовнішньоекономічних стратегіях вказує на підвищення ризиків виникнення так званого зеленого “протекціонізму” та використання його не як засобу для покращення стану навколишнього середовища, а надання привілейованого статусу національним виробникам у глобальній конкурентній боротьбі.

Важливим питанням є те, як “зелений протекціонізм” впливатиме на перспективи зростання в окремих країнах. Процес екологізації глобальної економіки може призвести до введення обмежень щодо торгівлі через встановлення в односторонньому порядку нормативів або коректування міжнародних цін. При цьому більше можуть зазнати втрат країни, що розвиваються, оскільки у них може не виявитися достатньо можливостей для дотримання всесвітньо встановлених жорстоких стандартів, що призведе до втрати ринків збуту [4]. З іншого боку, усталені підходи із високими нормативами забруднення навколишнього середовища під час промислового виробництва не створюють внутрішніх стимулів в стратегічному плануванні для процесів екологізації в країнах, що розвиваються, в більшості кейсів.

Також, одним із дискусійних питань може вважатись, які товари в міжнародній класифікації відносити до екологічних або зелених і, відповідно, як їх обліковувати та тарифікувати при перетині кордонів. За одним із підходів, екологічні (зелені) товари доцільно групувати за метою використання товарів та послуг, тобто на ті, які мають виключно екологічне спрямування і ті, які мають подвійне призначення, а саме:

1. Товари та послуги, що використовуються для надання екологічних послуг, таких як очищення стічних вод, управління твердими відходами та контроль забруднення повітря. Супутні товари включають широкий спектр промислових продуктів, таких як клапани, насоси, компресори тощо, які можуть бути спеціально використані в екологічних цілях.

2. Товари та послуги, виробництво, кінцеве використання та/або утилізація яких зменшили негативний або потенційно позитивний вплив на навколишнє середовище щодо традиційного товару-замінника, що забезпечує подібні функції та корисність. Ця категорія включає товари, які зазвичай використовуються для інших цілей, крім екологічних. Наприклад, супутні товари можуть включати такі предмети, як безхлорний папір, технології відновлюваних джерел енергії, енергоефективні офісні машини, органічне мило або упаковки з натурального волокна, матеріали для покриття підлоги. Такі екологічно бажані продукти (ЕПЗ), мають екологічно вищі якості, ніж товари-субститути. Супутні послуги включають послуги екотуризму або транспорту відновлюваних джерел енергії та послуги з електропостачання [23].

Створений екологічний інструментарій у торговельній політиці країн діє за принципом “забруднювач платить”, має широкий набір варіацій та може включати в себе наступні: вуглецевий податок при імпортуванні товарів (Carbon border tax), звільнення від сплати мита для екологічних товарів, подвоєння ставки тарифу під час імпорту неекологічних товарів, “зелене” сертифікування тощо. Експортні субсидії, пільгові кредити, звільнення від податків, прискорена амортизація обладнання як основні види нетарифних заходів продовжують широко застосовуватись і для екологічних товарів.

Завданням урядів, незважаючи на посилені протекціоністські настрої, є зменшення бар'єрів для екологічних товарів та послуг та запровадження широкої суспільної дискусії щодо екологізації зовнішньоекономічних торговельних відносин. Серед заходів можна виділити: узгодження термінології для уникнення двозначності у роз'ясненнях; усунення бар'єрів для створення дочірніх підприємств з метою надання екологічних послуг; зменшення бар'єрів, пов'язаних із передачею даних [16]. Суттєвим невирішеним питанням залишається адекватна оцінка еколого-економічних наслідків від лібералізації торгівлі і економічної діяльності в цілому [3]. Відповідно, в умовах посилення невизначеності в глобальній економіці та суттєвому екологічному впливу на економічну діяльність в країнах (на численними дослідженнями, кліматичні зміни можуть призвести до значних наслідків, особливо у прибережних містах-мегаполісах, які є центрами здійснення економічних операцій та створення доданої вартості) роль урядів у здійсненні торговельно-економічної політики із врахуванням екологічного фактору та відповідною оцінкою наслідків та довготермінових бенефіцій зростає.

Ще одним аспектом, який ототожнюється із екологізацією торговельних відносин, є пов'язаність економічної відкритості та екологічної політики, особливо в розвинених демократіях. За однією із концепцій, "екологізація світової торгівлі" є результатом демократичної підзвітності, що спонукає уряди вирішувати стурбованість громадян щодо екологічних негативних наслідків вільної торгівлі [13, с. 18]. Яка, в тому числі, зумовлена загальними соціальними та демографічними трендами, що безпосередньо встановлюють взаємозв'язок між тривалістю і якістю життя та станом навколишнього середовища, визначають рівень стурбованості населення. Особливого значення набуває вимірювання впливу вищезазначених взаємозв'язаних процесів у країнах, що розвиваються, транзитивних економіках, в яких демократичні інституції все ще перебувають на етапі становлення, для яких саме із підзвітністю урядів і формуванням відповідної економічної/екологічної політики виникають ускладнення.

Відкритість економіки України та її географічне розташування певною мірою зумовлюють характер розвитку зовнішньоекономічних відносин та його стратегічні орієнтири. Геополітичні та гео економічні виклики, які істотно визначили перебіг трансформаційних процесів в національній економіці, актуалізували та пришвидшили інтеграційні процеси між Україною та ЄС. Стратегічна орієнтованість була закріплена в Конституції України в 2019 р. та у одній з найбільших міжнародних угод для України – Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, підписану у 2014 році, яка складається із політичної та економічної частин. Економічна складова Угоди включила в себе положення щодо поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі Україна-ЄС (ПВЗВТ), яка дозволила національним зовнішньоекономічним суб'єктам відкрити та/або значно розширити свою присутність на європейському ринку. За період дії ПВЗВТ експортні показники сформували позитивний тренд, який продовжує зростати (рис. 1).

Структура експорту зберігає товарні позиції, які є усталеними, але незважаючи на її загальні характеристики, всередині її відбуваються суттєві зміни (табл. 1). Найбільшого скорочення зазнали товарні групи викопне паливо та добрива. Аграрна продукція стала лідером у структурі, беручи до уваги, що кількісно значна доля обмежень у ПВЗВТ була задокументована саме у агропромисловому секторі.

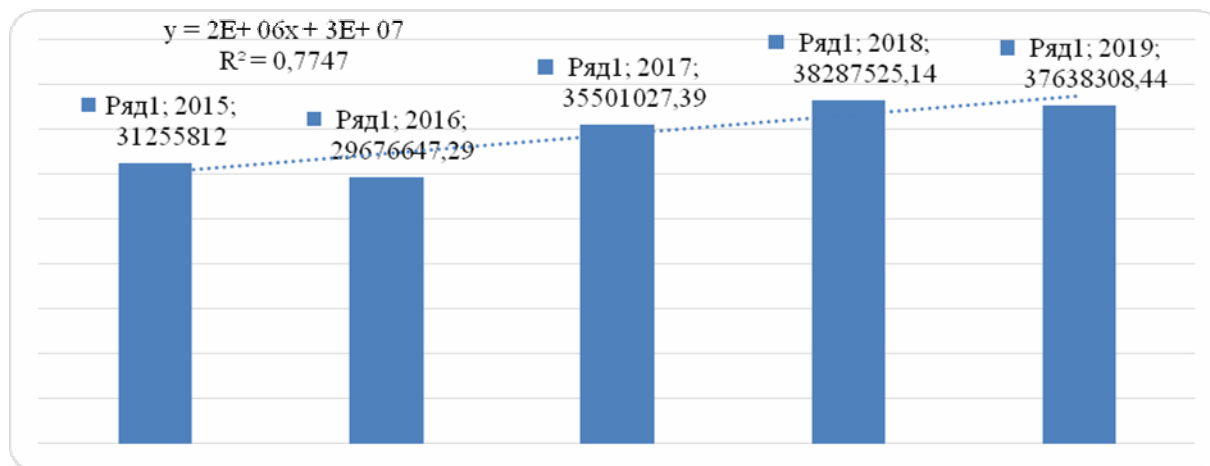

Рисунок 1 – Обсяги експорту України до Європейського Союзу (тис. дол. США)

Джерело: побудовано автором з використанням [19]

Таблиця 1 – Структура експорту України до Європейського Союзу за товарними групами, 2010-2019 рр., дол. США

2010	2016	2017	2018	2019
Метали та мінерали 6,3 млрд.	Метали та мінерали 4,3 млрд.	Аграрна продукція 5,6 млрд.	Метали та мінерали 6,5 млрд.	Аграрна продукція 7,7 млрд.
Аграрна продукція 2 млрд.	Аграрна продукція 4,1 млрд.	Метали та мінерали 5,6 млрд.	Аграрна продукція 6,1 млрд.	Метали та мінерали 5,8 млрд.
Викопне паливо 1,6 млрд.	Лісопродукція 735 млн.	Викопне паливо 943 млн.	Лісопродукція 914 млн.	Лісопродукція 833 млн.
Лісопродукція 493 млн.	Викопне паливо 449 млн.	Лісопродукція 757 млн.	Викопне паливо 589 млн.	Викопне паливо 462 млн.
Добрива 97,4 млн.	Добрива 125 млн.	Добрива 59,6 млн.	Добрива 25,9 млн.	Добрива 51,3 млн.

Джерело: сформовано автором з використанням [19]

Суттєве зростання аграрної продукції у 2019 р. було сформовано за наступними товарними групами: жири та олії (3,7 млрд. дол.), зернові (3,1 млрд. дол.), плодіві і ягідні культури (309 млн. дол.), м'ясо (272 млн. дол.), молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед (119 млн. дол.). Аналіз індексу економічної складності (Economic Complexity Index) дозволяє визначити провідні експортні товари та послуги, та загальну ступінь диверсифікованості експорту (рис. 2).

Зміни в структурі експорту мали вплив і на загальні екологічні показники, одним із яких є викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю у атмосферне повітря (рис. 3), які суттєво скорочуються через низку об'єктивних причин, в тому числі через скорочення попиту на металургійну та хімічну продукцію національного виробництва.

Скорочення викидів забруднюючих речовин є наслідком зниження рівня негативного навантаження на навколишнє середовище та оновленням засад екологічної політики, а також скорочення обсягів промислового виробництва в умовах транзитивного періоду та вбудовування у світові ринки та фінансові інституції.

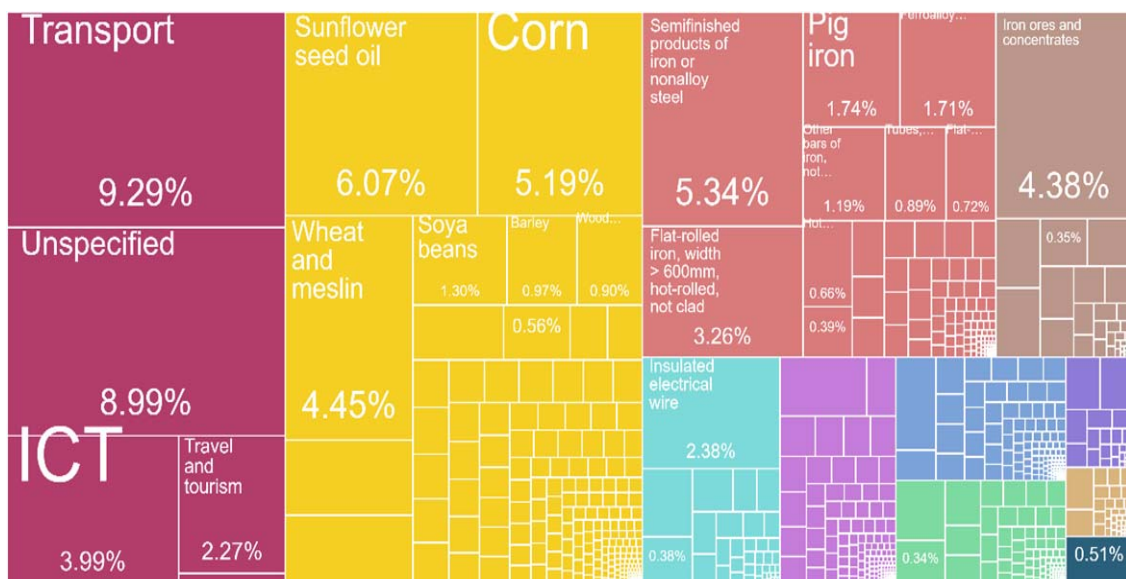

Рисунок 2 – Індекс економічної складності України, 2018 р.

Джерело: [12]

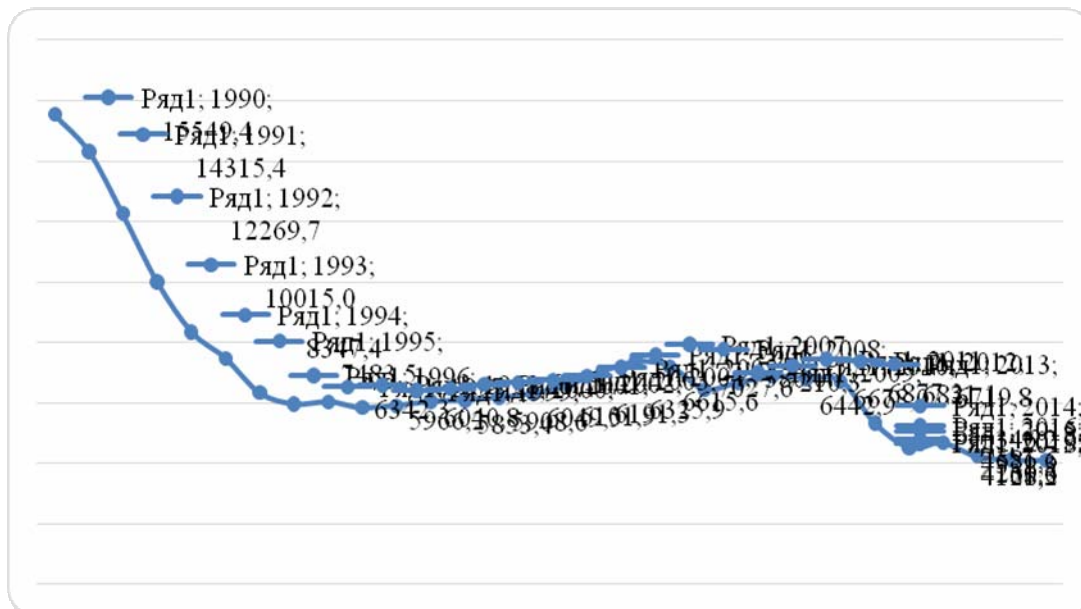

Рисунок 3 – Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю у атмосферне повітря в Україні, 1990-2019 рр., тис. т.

Джерело: побудовано автором з використанням [5]

Рівень соціально-економічного розвитку країни визначає не лише її наявні можливості та потенціал для досягнення цілей сталого розвитку, але й впливає на формування тактичних й стратегічних цілей (короткострокові-довгострокові; національні-глобальні) і пріоритетів її політики (економічні-екологічні; екологічні-соціальні) [8]. Нинішня структура експорту та імпорту демонструє небезпечну для України технологічну диспропорційність: сировинний імпорту з України та високотехнологічний експорт ЄС; збереження негативного сальдо в зовнішній торгівлі за більшістю груп товарів; обмежений вихід вітчизняного бізнесу на ринок ЄС внаслідок високого рівня нетарифного захисту, насамперед на сільськогосподарську

продукцію [1, с. 57]. Переважання у структурі експорту товарів із низькою доданою вартістю продовжує стримувати потенціал національної економіки до подальшої диверсифікації. Суттєвим викликом для нарощування темпів торговельного співробітництва між Україною та ЄС є прийняття у 2019 році Європейської Зеленої Угоди (European Green Deal) Європейською Комісією, яка передбачає перехід до моделі сталого розвитку із інтенсивною адаптацією економічних та соціальних умов до екологічних змін.

Європейська Зелена Угода була розроблена на основі актів законодавчої та виконавчої влади, і передбачає реалізацію 50 ініціатив у галузі промисловості, будівництва, мобільності, сільського господарства та харчової промисловості, землекористування та лісового господарства, фінансів, НДДКР, контролю за забрудненням, бюджетування, торгівлі, міжнародного розвитку, дипломатії тощо [9, с. 113]. Набуття чинності положень Зеленої Угоди та поширення її дії на інші країни передбачає системні ризики для торговельних партнерів, потребуючи повного технологічного оновлення індустріальних потужностей із відповідними економічними трансформаційними процесами. Оновлення інфраструктури (транспорт і комунікації) та модернізація енергетичного сектору (перехід на відновлювані джерела енергії) переміщуються на новий пріоритетний рівень.

Питання узгодження положень Зеленої Угоди із діючими цілями ПВЗВТ із неєвропейськими партнерами поки що знаходяться на етапі міжнародних перемовин. У торговельних партнерів ЄС не є імplementованими механізми оподаткування CO₂, прямі податки на викиди, схеми торгівлі викидами [11]. Запровадження вуглецевого податку при імпорті товарів (Carbon border tax) є суттєвою загрозою для подальшого перегляду діючої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і нарощування експортних обсягів, особливо у первинному та вторинному секторах економіки із суттєвим ймовірним зниженням конкурентоспроможності національних товарів на європейських ринках.

Введення податку може вплинути на виробництво сталі, хімікатів, будівельних виробів та цементу через високу енергоємність продукції [15]. Посилення екологічних вимог також відобразиться на АПК через високу залежність обсягів виробленої продукції від кліматичних змін та підвищення вимог до безпечності [17; 18]. В цілому, введення податку суперечитиме загальному принципу дії ПВЗВТ про поступове повне усунення бар'єрів для торговельних потоків. Але, з іншого боку, європейські виробники будуть у нерівних конкурентних умовах із неєвропейськими у зв'язку із значно вищою часткою витрат у собівартості на екологічні заходи.

Додатки Угоди про асоціацію, які стосуються охорони навколишнього середовища, потребують оновлення у наступних напрямках: управління навколишнім середовищем, забруднення повітря, якість води та морського середовища, поводження з відходами, природні середовища існування, промислове забруднення, управління хімічними речовинами та зміни клімату. Переговори між ЄС та Україною щодо оновлення додатків перебувають у стадії розвитку. На шостій Раді асоціації Україна-ЄС Україна ініціювала діалог щодо розробки спільної дорожньої карти в рамках Зеленої угоди [14; 20; 21; 24]. У середньо- та довгостроковій пріоритетах подальшої розробки та імplementації нових аспектів торговельної політики має здійснюватися із чітко сформульованим акцентом на екологічній диверсифікованості торговельної структури та стимулювання зеленого експорту в тому числі.

Відповідно, сформульовані напрями дій для підтримки еколого-орієнтованого розвитку зовнішньоторговельної політики, представлені на рис. 4.

Рисунок 4 – Напрями дій для стимулювання зеленого експорту в умовах євроінтеграції

Джерело: створено автором за [10; 16; 22; 25]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування економічних систем, заснованих на засадах сталого розвитку, визначило перелік ризиків та викликів, які спонукають національні уряди та глобальне співтовариство переглядати традиційні підвалини та стимули, трансформуючи структурні та секторальні стратегії та програми. В умовах підвищення рівня стурбованості станом навколишнього середовища та його впливом на якість життя майбутніх поколінь реалізація Європейської Зеленої Угоди потенційно може стати прикладом для наслідування та імплементації в країнах-партнерах Європейського Союзу, в тому числі Україні, через тісні соціально-економічні й політичні міждержавні взаємовідносини. Одним із найбільших викликів для національної економіки є вчасне і адаптивне запровадження довгострокової економічної політики, яка дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності зелених товарів та послуг на європейському ринку. При цьому, провідну та визначальну роль екологічних чинників у формуванні політики стимулювання зеленого експорту в умовах євроінтеграції обумовлено високим рівнем очікуваного економічного ефекту від реалізації дорожньої карти комплексу заходів “виклики – завдання – програмні дії – результати”. Подальші дослідження доцільно зосередити на розробці стимулюючих заходів і інструментарію для підтримки технологічного переоснащення експортерів екологічної продукції та усунення бар’єрів для нарощування присутності національного товаровиробника на європейських ринках.

Список літератури

1. Балежентіс А., Яценко О. Асиметрії торговельної інтеграції України та ЄС. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 1. С. 32-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2018_1_4 (дата звернення: 17.11.2020)
2. Бохан А.В. Екологічні застороги в дипломатії миру і торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 4. С. 71–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2017_4_8 (дата звернення: 18.11.2020)

3. Гнатишин М.А. Перспективи екологічно безпечної лібералізації світової торгівлі. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_15/M_A_HnatyshynProspects_for_environmentally_safe_world_trade_liberalization.pdf (дата звернення: 17.11.2020)
4. Горянська Т.В. “Зелена економіка” як чинник розвитку зовнішньоторговельних відносин. *Економічний вісник НТУУ “Київський політехнічний інститут”*. 2014. № 11. С. 67-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2014_11_13 (дата звернення: 19.11.2020)
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.11.2020)
6. Дугінець Г. В. Україна в зоні вільної торгівлі з Європейським Союзом. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 1. С. 32-41.
7. Міжнародна торгівля і навколишнє середовище. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/1.Trade_Environment.pdf (дата звернення: 16.11.2020)
8. Панченко В.Г. Екологічний протекціонізм в міжнародній економічній політиці. *Розвиток міжнародної торгівлі в умовах глобальних економічних дисбалансів: матеріали виступів Всеукраїнського форуму з проблем міжнародних економічних відносин* (11 квітня 2019 року). Житомир: ЖДТУ, 2019. С. 294-298. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/rozvytok-mizhnarodnoyi-torgivli-v-umovah-globalnyh-ekonomichnyh-dysbalansiv-11-kvitnya-2019-r/> (дата звернення: 17.11.2020)
9. Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. V. Київ, APREI, 2020. 179 с. URL: <http://yearlybook-aprei.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/Ukrayinskyj-SHHorichnyk-z-YEvropejskyh-Integracijnyh-Studij-Vypusk-V.-2020-r..pdf> (дата звернення: 18.11.2020)
10. A European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 14.11.2020)
11. Are EU trade agreements in line with the European Green Deal? URL: <https://wiiw.ac.at/are-eu-trade-agreements-in-line-with-the-european-green-deal-n-484.html> (дата звернення: 16.11.2020)
12. Atlas of economic complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu/explore?country=228&product=undefined&year=2018&productClass=HS&target=Product&partner=undefined&nodeSizing=None&startYear=undefined> (дата звернення: 17.11.2020)
13. Bechtel M., Bernauer T., Meyer R. The Green Side of Protectionism: Environmental Concerns and Three Facets of Trade Policy Preferences. *Review of International Political Economy*. 2010. 19. 10.1080/09692290.2011.611054 (дата звернення: 17.11.2020)
14. Berden R., Berden T., Francois J., Baker P., Plaisier N., Vermeulen J. Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Egypt. 2014.
15. European Green Deal: Opportunities and Threats for Ukraine. *Policy Paper*. Executive Summary (April, 2020). URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/09/web_european-green-deal_2020_en.pdf (дата звернення: 14.11.2020)
16. How Can Trade Rules Support Environmental Action? URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GFC_Briefin77g_on_Trade_and_Environment_Report_2020.pdf (дата звернення: 17.11.2020)
17. Kostetska K., Khumarova N., Umanska Y., Shmygol N., Koval V. Institutional qualities of inclusive environmental management in sustainable economic development. *Management Systems in Production Engineering*. 2020. №28 (2). С. 15-22.
18. Koval V., Mikhno I. Ecological sustainability preservation of national economy by waste management methods. *Economics. Ecology. Socium*. 2020. № 3(2). С. 30-40.
19. Resource trade. Earth. URL: <https://resourcetrade.earth/?year=2018&exporter=804&units=value&autozoom=1> (дата звернення: 18.11.2020)
20. Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Morocco. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151926.pdf (дата звернення: 17.11.2020)
21. Stefanishyna O. Ukraine is following the European Green Deal. URL: <https://eu-ua.org/en/news/olga-stefanishyna-ukraine-following-european-green-deal> (дата звернення: 19.11.2020)
22. Ukraine's participation in the European Green Deal. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2020/European%20Green%20Deal/Informatsiyni%20materialy/ukraines-participation-in-the-european-green-dealcompressed.pdf> (дата звернення: 18.11.2020)
23. UNCTAD National Green Export Reviews. URL: <https://unctad.org/system/files/information-document/NGERs%20explanation%20short.pdf> (дата звернення: 16.11.2020)
24. VanderLoo G., Akhvlediani T. Catch me if you can: Updating the Eastern Partnership Association Agreements and DCFTAs. URL: <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2020/05/GVDL-and-TA-Updating-AA-DCFTAs.pdf> (дата звернення: 17.11.2020)
25. Zhang Hong. China-Ukraine economic cooperation in a changing world: the current situation and proposals. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2019. Вип. 1. С. 5-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rmegt_2019_1_3 (дата звернення: 19.11.2020)

References

1. Balezhentis, A., & Yatsenko, O. (2018). Asymetrii torhovelnoi intehratsii Ukrainy ta YeS [Asymmetries of Ukraine and EU trade integraion]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International economic policy*, 1, 32-62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2018_1_4 [in Ukrainian].
2. Bokhan, A. (2017). Ekolohichni zastorohy v dyplomatii myru i torhivli [Ecological challenges in the peace and trade piplomacy]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 4, 71–83. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2017_4_8. [in Ukrainian].
3. Hnatyshyn, M. (2011). Perspektyvy ekolohichno bezpechnoi liberalizatsii svitovoi torhivli [Trends of green orientation of world trade liberalization]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of economy regulation*, 4, 218-223. Retrieved from https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_15/M_A_HnatyshynProspects_for_environmentally_safe_world_trade_liberalization.pdf [in Ukrainian].
4. Horianska, T. (2014). “Zelena ekonomika” yak chynnyk rozvytku zovnishnotorhovelynykh vidnosyn [“Green economy” as a factor of a foreign trade relations development]. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut” – Economic bulletin of National technical university of Ukraine “Kyiv polytechnical institute”*, 11, 67-71. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2014_11_13 [in Ukrainian].
5. Ofitsiyniy sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Committee of Ukraine]. (n.d.). (2019). www.ukrstat.gov. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Duhinets, H. (2017). Ukraina v zoni vilnoi torhivli z Yevropeiskym soiuzom [Ukraine in the free trade zone with the European Union]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 1, 32-41 [in Ukrainian].
7. Mizhnarodna torhivlia i navkolyshnie seredovyshche [International trade and environment]. (n.d.). (2018). www.ier.com.ua. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/1.Trade_Environment.pdf [in Ukrainian].
8. Panchenko, V. (2019). Ekolohichniy protektsionizm v mizhnarodnii ekonomichnii politytsi [Ecological protectionism in international economic policy]. Development of international trade in the conditions of global economic imbalances: *Materials of speeches of the Ukrainian forum on problems of international economic relations*, 294-298. Retrieved from <https://conf.ztu.edu.ua/rozvytok-mizhnarodnoyi-torgivli-v-umovah-globalnyh-ekonomichnyh-dysbalansiv-11-kvitnya-2019-r/> [in Ukrainian].
9. Ukrainskyi Shchorichnyk z Yevropeyskykh Intehratsiinykh Studii [Ukrainian Yearbook of European integration studies]. (2020). Kyiv: APREI. yearlybook-aprei.com.ua. Retrieved from <http://yearlybook-aprei.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/Ukrayinskyj-SHHorichnyk-z-YEvropejskyh-Integracijnyh-Studij-Vypusk-V.-2020-r..pdf> [in Ukrainian].
10. A European Green Deal (n.d.). (2019). ec.europa.eu. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
11. Are EU trade agreements in line with the European Green Deal? (n.d.). (2019). wiiw.ac.at. Retrieved from <https://wiiw.ac.at/are-eu-trade-agreements-in-line-with-the-european-green-deal-n-484.html>.
12. Atlas of economic complexity. (2018). Retrieved from <https://atlas.cid.harvard.edu/explore?country=228&product=undefined&year=2018&productClass=HS&target=Product&partner=undefined&nodeSizing=None&startYear=undefined>
13. Bechtel, M., Bernauer, T., & Meyer, R. (2010). The Green Side of Protectionism: Environmental Concerns and Three Facets of Trade Policy Preferences. *Review of International Political Economy*, 19, 837-866.
14. Berden, K., Berden, T., Francois, J., Baker, P., Plaisier, N., & Vermeulen, J. (2014). Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Egypt.
15. European Green Deal: Opportunities and Threats for Ukraine (2020). *Policy Paper*. Executive Summary (April 2020). Retrieved from https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/09/web_european-green-deal_2020_en.pdf
16. How Can Trade Rules Support Environmental Action? (2020). Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GFC_Briefin77g_on_Trade_and_Environment_Report_2020.pdf
17. Kostetska, K., Khumarova, N., Umanska, Y., Shmygol, N., & Koval, V. (2020). Institutional qualities of inclusive environmental management in sustainable economic development. *Management Systems in Production Engineering*, 28 (2), 15-22.
18. Koval, V., & Mikhno I. (2020). Ecological sustainability preservation of national economy by waste management methods. *Economics. Ecology. Socium*, 3(2), 30-40.
19. Resource trade. Earth. (2018). Retrieved from <https://resourcetrade.earth/?year=2018&exporter=804&units=value&autozoom=1>

20. Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Morocco. (2013). Retrieved from https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151926.pdf
21. Stefanishyna, O. (2020). Ukraine is following the European Green Deal. Retrieved from <https://eu-ua.org/en/news/olga-stefanishyna-ukraine-following-european-green-deal>
22. Ukraine's participation in the European Green Deal. (2020). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2020/European%20Green%20Deal/Informatsiyni%20materialy/ukraines-participation-in-the-european-green-dealcompressed.pdf>
23. UNCTAD National Green Export Reviews. (2020). Retrieved from <https://unctad.org/system/files/information-document/NGERs%20explanation%20short.pdf>
24. VanderLoo, G., Akhvlediani, T. (2020). Catch me if you can: Updating the Eastern Partnership Association Agreements and DCFTAs. Retrieved from <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2020/05/GVDL-and-TA-Updating-AA-DCFTAs.pdf>
25. Zhang Hong. (2019). China-Ukraine economic cooperation in a changing world: the current situation and proposals. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 1*, 5-16. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rmegt_2019_1_3

Larysa Sarkisian, PhD in Economics (Candidate of Economics Sciences)

Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

Stimulation of Green Export in the Context of European Integration

Increased trade and economic cooperation between countries includes inter-state agreements on trade facilitation and the promotion of a wide range of cooperation. In the face of current global challenges, cooperation among countries is taking, inter alia, forms of integration processes, significantly transforming the established system of foreign economic relations and including in the agenda issues that are outside the traditional economic discourse. The environmental dimension of economic policy has become one of the cornerstones in determining conformity with the best international practices of trade policy and its incorporation into the rules of economic spaces. The inclusion of Ukraine in the European Single Economic Area under the Association Agreement and the introduction of the European Green Deal require a review of the environmental aspects of trade policy. Addressing this issue demands, inter alia, the development of incentives for green export flows in the context of integration processes.

The aim of the article is to define the determinative role of environmental factors in the formulation of policies to promote green exports in the context of European integration.

The formation of economic systems based on the principles of sustainable development has generated a list of risks and challenges that have influenced national governments and the global community to rethink traditional frameworks and incentives, transforming structural and sectoral policies and programmes. In the face of increasing environmental concerns and their impact on the quality of future generations life, the implementation of the European Green Deal could potentially serve as a model for emulation and implementation in the partner countries of the European Union, including Ukraine through close socio-economic and political inter-state relations. One of the biggest challenges for the national economy is the timely and adaptive introduction of appropriate long-term economic policies that will increase the competitiveness of green goods and services in the European market. Further research should focus on the development of enabling measures and tools to support the technological upgrading of environmental exporters and the removal of barriers to increase their presence in new markets.

European Green Deal, green exports, greening, trade restrictions, liberalization, carbon border tax

Одержано (Received) 24.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 30.11.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 330.34

JEL Classification: O15; P46

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).67-82](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).67-82)

Д.В. Попова, здобувач

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна

Інтелектуалізація економіки в контексті генези світового господарства

Стаття присвячена дослідженню змісту категорій «інтелект», «інтелектуальний капітал», «інтелектуалізація» в контексті генези світової економіки. Проаналізовані погляди вітчизняних та зарубіжних вчених на категорії «інтелектуальна економіка», «економіка знань», «інтелектуалізація». Досліджено ключові аспекти інтелектуалізації, визначені особливості неоіндустріалізації економіки. З урахуванням проведеного термінологічного аналізу виявлена багатоаспектність досліджуваного поняття «інтелектуальна економіка» і запропоноване власне визначення. Визначені сучасні тенденції трансформаційних перетворень соціально-економічних категорій в контексті інтелектуалізації економіки.

інтелектуалізація, інтелектуальна економіка, інтелектуальний капітал, людський капітал, економічне зростання, світове господарство, трансформація економіки

Д.В. Попова, соискатель

Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

Інтелектуалізації економіки в контексте генезиса мирового хозяйства

Стаття посвящена исследованию содержания категорий «интеллект» «интеллектуальный капитал», «интеллектуализация» в контексте генезиса мировой экономики. Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных ученых на категории «интеллектуальная экономика», «экономика знаний», «интеллектуализация». Исследованы ключевые аспекты интеллектуализации, определены особенности неоиндустриализации экономики. С учетом проведенного терминологического анализа обнаружена многоаспектность исследуемого понятия «интеллектуальная экономика» и предложено собственное определение. Определены современные тенденции трансформационных преобразований социально-экономических категорий в контексте интеллектуализации экономики.

інтелектуалізація, інтелектуальна економіка, інтелектуальний капітал, людський капітал, економічний розвиток, світове господарство, трансформація економіки

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства поряд з такими традиційними ресурсами, як земля, праця, капітал та підприємницькі здібності вагомую роль відіграють інтелектуальні ресурси. Реалізація інтелектуальних ресурсів здійснюється в контексті інноваційного розвитку – шляхом створення, передачі і впровадження інновацій. У світовій економіці саме від ступеня розвитку та ефективного використання інтелектуальних ресурсів залежить конкурентоспроможність країн, регіонів, підприємств та добробут суспільства в цілому. Перехід від минулих етапів генези світового господарства до новітнього призводить до принципових трансформацій умов економічної діяльності. На сьогоднішній день основними ресурсами розвитку світової економіки стали люди і їх інтелектуальний капітал. Саме інтелект не має ні яких кордонів, а тому вільно переміщається за допомогою цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій.

Таким чином, для сучасного економічного розвитку характерні такі категорії, як інтелект, інтелектуальний капітал, інтелектуалізація. На сьогоднішній день, незважаючи на велику кількість вітчизняної та закордонної наукової літератури не існує єдиного загальноприйнятого підходу до сутнісного визначення цих економічних категорій. Тому вкрай важливо визначити зміст даних економічних категорій, зокрема дефініції «інтелектуалізація економіки» в контексті генезису світової економіки і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питаннями теорії та методології інтелектуалізації економіки займаються такі сучасні вчені, як О. Амоша [1], Ю. Бажал [2], О. Бутнік Сіверський [5], В. Воронкова [7], О. Грішнова [11], В. Геєць [8, 9], О. Кендюхов [14], А. Колот [15], Й. Ситник [22], А. Чухно [26, 27] та інші.

У світі проблематика інтелектуалізації економіки та соціально-економічного розвитку в останні десятиліття досліджувалась такими ученими, як Е. Брукінг [4], Дж. Гелбрейт [10], Т. Стюарт [23, 32, 33], Г. Бекер [28], Д. Белл [3], П. Друкер [29], В. Іноземцев [12], М. Кастельс [13], Б. Санто [20], Е. Тоффлер [24], С. Пайк, Й. Руус [21], Р. Фатхутдиновим [25] та ін.

У більшості сучасних наукових робіт, присвячених дослідженню закономірностей і тенденцій розвитку економічного середовища, інтелектуалізація економіки розглядається як аксіома, на тлі якої відбуваються соціально-економічні трансформації в сучасному суспільстві. І тільки в деяких роботах автори вивчають процес інтелектуалізації як самостійне явище, що потребує окремого предметного дослідження. Продовження досліджень у сфері інтелектуалізації економіки в контексті генези світової економіки покликане внести вклад у вивчення процесів генерування ідей і їх втілення в матеріальних і нематеріальних формах.

Постановка завдання. Метою статті є визначення змісту дефініцій «інтелект», «інтелектуальний капітал», «інтелектуалізація», дослідження їх поступової трансформації і значущості у сучасних умовах господарювання та визначення поняття «інтелектуалізація економіки».

Виклад основного матеріалу. Сучасна світова економіка, що безпосередньо заснована на інтелектуальному багатстві і використанні розумового потенціалу, є інтелектуальною економікою або економікою знань.

В загальному розумінні, інтелектуальна економіка - це економіка, в рамках якої створюються такі цінності, виробництво і споживання яких забезпечує одночасно всебічний розвиток людини і розширене відтворення самих умов її життя, включаючи, звичайно ж, неявне відтворення життєвих неекономічних цінностей. Важливою характеристикою сучасності є збільшення питомої ваги інтелекту в кожному виробленому товарі. Вже у 1920-ті роки в США відзначалося зростання випуску продукції при постійному рівні вкладеного капіталу і праці та навіть його суттєвому зниженні. Саме це свідчило про те, що критичним фактором виробництва стало знання, перш за все наукове.

На думку теоретиків постіндустріального, інформаційного суспільства (Д. Бела, Т. Турена, Р. Дарендорфа, Е. Тоффлера, І. Масуда, Дж. Несбіта та ін.) впровадження нових комп'ютерних і телекомунікаційних технологій якісно змінює показники соціально-економічного розвитку світового господарства і, в кінцевому рахунку, повинно призвести до формування нового типу суспільного устрою, в якому провідну роль відіграватимуть знання і інформаційне забезпечення. Одним із наслідків цього є зниження матеріальної ресурсоемності виробництва, що створює умови для зростання суспільного добробуту. Іншим наслідком - підвищення попиту на послуги, пов'язані з науково-технічним знанням і, відповідно, зменшення ролі промислової праці.

Таким чином, передумовою інтелектуалізації економіки є, зростаюча потреба людини в таких благах, які, як мінімум, не руйнують особистість і оточуючу її соціальну та природну дійсність. У цій економіці система соціально-економічних і пов'язаних з ними відносин спрямована на всебічний і найбільш повний розвиток людини.

Сучасні тенденції інтелектуалізації економічного розвитку зумовили перехід економіки від екстенсивного типу, за якого відбувається збільшення масштабів

виробництва при збереженні технологій, до більш складних і наукомістких технологій, що характеризується інтенсивним економічним зростанням. Даний перехід проявляється за такими ключовими напрямками:

- оновлення виробництва за рахунок досягнень науково-технічного прогресу;
- підвищення професійної компетентності трудових ресурсів підприємств;
- розширення асортименту продукції, що випускається і запропонованих послуг;
- підвищення якості продукції.

С. Міхнеева [18] досить чітко описує основні ознаки змін, які відбуваються у світовій економіці під впливом попиту інтелектуалізації, з якими ми повністю згодні:

- заміна праці знаннями, що означає перехід від технічних навичок до інтелектуальних;
- випереджаючі темпи розвитку нематеріалізованої продукції над матеріалізованою;
- перехід від технократичної до антропоцентричної організації виробництва і праці (перехід і зміна вимог до функцій працівника від вузькоспеціалізованого до працівника-універсалу);
- демократизація економічних відносин (інтеграція колективу з підприємством);
- соціалізація праці, в основу якої покладена зміна потреб людини, а саме зміщення в цій сфері пріоритетів з матеріального багатства на інтелектуальне;
- деструкція основ приватної власності (в основі цього перехід знань в розряд колективної власності, що пов'язано з великою насиченістю інформаційних потоків);
- новий тип економічної влади, який можна виразити гаслом «знання - влада», який проявляється в тому, що наявність і відсутність знань стає лімітуючим фактором технологічного та економічного прогресу;
- формування нових пріоритетів особистості і соціуму, що означає перехід від максимізації матеріального споживання до «якості життя»;
- прозьюмеризм, який означає перехід від «чесного виробництва» до «процесу», тобто виробничої діяльності, яка розглядається як «різновид відпочинку».

Оскільки процес інтелектуалізації економіки є складним та поетапним, то необхідно також відслідкувати його витoki. Нами були досліджені основні терміни і поняття, які передували безпосередньо усталеним науковим уявленням про інтелектуальну економіку.

Термін «інтелектуальний капітал» був вперше використаний у 1969 р. американським економістом Дж. Гелбрейтом. У своїй праці «Нове індустріальне суспільство» він стверджував, що високий рівень виробництва і доходу, який є результатом застосування передових технологій і великих масштабів виробництва, призводить до того, що на досить значну частину населення перестає тиснути тягар турбот, пов'язаних із задоволенням елементарних фізичних потреб. А внаслідок цього і економічна поведінка стає більш гнучкою. Не тільки ціни і витрати, пов'язані з виробництвом, але і споживчий попит стає об'єктом управління. До того ж Гелбрейт стверджує, що в індустріальній системі на ринку праці продовжує діяти тенденція до надлишку робочої сили. У минулому столітті більш важливе значення набув капітал: влада перейшла до капіталу. Вимоги, які диктуються технікою і організацією виробництва, а не ідеологічні символи – ось що визначає стан економічного суспільства [10, с. 14-16]. Дж. Гелбрейт визначає інтелектуальний капітал, як інтелектуальну діяльність співробітників фірми, що включена у виробничий процес і пов'язана з генеруванням ідей і прибутку. Дане визначення неодноразово коригувалось і доповнювалось через призму збагачення наукової думки.

Далі, термін «інтелектуальний капітал» був популяризований американським економістом і публіцистом Томасом Стюартом. Він розглядав «... інтелектуальний капітал як накопичені корисні знання ... у вигляді патентів, процесів, управлінських навичок, технологій, досвіду і інформації про споживачів і постачальників» [33]. У своєму науковому дослідженні «Інтелектуальний капітал. Нове багатство організацій» відзначає, що інтелектуальна компанія – це в багатьох відношеннях щось зовсім інше. Її основні фонди не мають матеріальної форми, і взагалі не зрозуміло, кому вони належать і хто відповідає за їх зміст.

У поняттях «інтелектуальна економіка» і «інтелектуальна компанія» найцінніша вихідний матеріал, необхідний для вирішення нашого завдання – інформація [32, с. 372-400, с. 4-6]. Отже, Т. Стюарт піднімає питання про витіснення фізичної праці новітніми та більш зручними технологіями і засобами праці.

У подальших публікаціях, зокрема в праці «Інтелектуальний капітал. Нове багатство організацій» (1997) дослідник представляє структурні елементи інтелектуального капіталу: людський, структурний (технології, організаційні процеси, патенти) та споживчий (клієнти, постачальники та ін.) капітал (рис. 1).

Рисунок 1 - Складові елементи інтелектуального капіталу за Т. Стюартом
Джерело: складено авторами на основі [33]

Учення про роль інтелектуального капіталу зазнає еволюції. Характерні особливості інтелектуального капіталу розкриті багатьма вченими північноамериканської школи. Представники академічного середовища США розглядають «інтелектуальний капітал» у динамічному стані, обґрунтовуючи його вплив на забезпечення конкурентоспроможності. Згідно з трактуванням професора Кейт Брейді «інтелектуальний капітал – це перетворення знань і невидимих активів у ... ресурси, які надають конкурентні переваги індивідуумам, фірмам, країнам» [16].

Інший представник цієї наукової школи у 1993 р. вчений Вільям Хадсон (1993) у своїх працях більш детально описує інтелектуальний капітал як «компетентність людини, яку формують психофізіологічні можливості особистості, здобуті знання і поведінка, сформована в процесі навчання, виховання та практичної діяльності, набуті вміння і здібності, визначні здібності (таланти)» [30].

Пожвавилися дослідження теорії інтелектуального капіталу в межах європейського наукового простору, зокрема, це – англійська школа, основоположником якої вважається Енні Брукінг, Уенді Буковіч, Руф Вільямс, Гьйоран Рус, Йохан Рус, Лін Лім, Пітер Делімор та ін. Зокрема, Е. Брукінг у книзі «Інтелектуальний капітал ключ до успіху в новому тисячолітті» дає своє тлумачення інтелектуального капіталу – це термін для позначення матеріальних активів, без яких компанія не може існувати [4].

Своє продовження цей підхід знайшов у працях братів Йохана та Гьйорана Русів (1997), які стверджують, що інтелектуальний капітал – це «сума невідображених у фінансовій звітності активів, яка включає і те, що залишається у думках працівників ... після повернення додому» [21]. Використання узагальненого підходу до трактування поняття «інтелектуальний капітал» знаходимо в подальших публікаціях, здійснених протягом 1997–1999 рр. Йоханом Русом у співавторстві з іншими вченими, зокрема Гьйораном Русом, Лейфом Едвінсоном, Ніколя Драгонетті та Лізою Фернстрьом, де зазначається, що це «сума ... активів «мислячих» і «немислячих».

Далі ряд дослідників пропонували свою інтерпретацію даної категорії: «знання, які можна конвертувати у вартість» (Л. Едвінсон); «Всі негрошові та нематеріальні ресурси» (Й. Руус, С. Пайк і Л. Фернстейм); «Процес перетворення знань і прихованих активів в корисні ресурси» (С. Алберт і К. Бредлі); «Структуровані знання і здібності, що володіють потенціалом розвитку і створення вартості» (Дж. Даум)» [19].

Незважаючи на відсутність єдиної думки про визначення елементів інтелектуального капіталу, більшість дослідників і практиків сходяться на тому, що інтелектуальний капітал є системою певних складових (К.-Е. Свейбі, Л. Едвінссон, М. Мелоун, Е. Брукінг), сукупністю взаємопов'язаних елементів.

Так, наприкінці 80-х років минулого століття К.-Е. Свейбі розробив розгорнену структуру інтелектуального капіталу, визначаючи його як нематеріальні активи. [8, с. 194-209]. Перш за все відзначимо, що автор відносить до інтелектуального капіталу три компоненти: індивідуальну компетентність, внутрішню та зовнішню структуру фірми.

В свою чергу Е. Брукінг ототожнює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами: «Інтелектуальний капітал ... – це термін для позначення нематеріальних активів...». До інтелектуального капіталу фірми дослідник відносить ринкові активи, активи інтелектуальної власності та інфраструктури, гуманітарні активи [8, с. 194-209].

Загалом більшість існуючих думок зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів щодо визначення інтелектуального капіталу можна поділити на дві основні групи:

- 1) інтелектуальний капітал ототожнюється тільки з людським фактором;
- 2) інтелектуальний капітал – це розширена система, процеси і структура якої представлені пошуком оптимальної інтелектуальної ефективності і відносин між колегами.

Вітчизняна наукова думка має свої теоретико-методологічні положення інтелектуального капіталу, вміщені у працях таких учених як О. Бутнік-Сіверський, В. Врублевський, С. Вовканич, В. Геєць, О. Грішнова, А. Колот, М. Козоріз, С. Ілляшенко, О. Кендюхов, А. Череп, А. Чухно та ін. Так, Олесь Бутнік-Сіверський вважає, що «інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований, утримується підприємством для ймовірності одержання прибутку [5].

С. Вовканич і Л. Семів стверджують про доцільність розгляду інтелектуального капіталу в якості ендогенної домінанти людського капіталу, враховуючи те, що перший охоплює змістовні характеристики другого [6]. Дослідник Петро Крайнев визначає інтелектуальний капітал як «... знання, продукт творчих зусиль, розумової, інтелектуальної праці, які оцінені, належать організації, і ... приносять додаткову вартість» [17].

Українські вчені в основному, у визначенні поняття «інтелектуального капіталу» частіше всього в якості його основної складової висувають знання (а також інформацію, вміння, компетенції, здібності, досвід, спілкування і т.д.). З іншої сторони, у наведених визначеннях є тенденції до визначення інтелектуального капіталу в

контексті забезпечення приросту вартості компанії і створення конкурентних переваг за рахунок нематеріальних активів.

А. Чухно поділяє інтелектуальний капітал на дві складові частини: людський та структурний капітали [26, с.275-276]. Він стверджує, що інтелектуальний капітал втілений працівниками у вигляді досвіду, знань, навичок, здатності до нововведень, а також інформацією, яка належить компанії.

Академік Валерій Геєць стверджує що «інтелектуальний капітал – це, насамперед, люди та знання, якими вони володіють, а також їх навички і все те, що допомагає ефективно їх використовувати; збірне поняття для визначення нематеріальних цінностей, що об'єктивно підвищують ринкову вартість компанії» [9].

Вчений Олександр Кендюхов вважає, що «термінологічно інтелектуальний капітал – це капітал, створений людським і/або машинним інтелектом та представлений інтелектуальними ресурсами, здатними створювати нову вартість. ... Інтелектуальний капітал – це засіб створення нової вартості. Інтелектуальні ресурси включають, власне, інтелектуальний капітал, інтелектуальну працю та інтелектуальні продукти, які, в свою чергу, можуть бути використані як засоби виробництва» [14].

О.А. Грішнова розглядає інтелектуальний, людський та соціальний капітали як окремі самостійні поняття і вважає неправильною практику включення людського або соціального капіталу в інтелектуальний капітал [11, с. 19-23, с. 20]. Із такою позицією важко погодитись, адже без елементів, втілених у людському і соціальному капіталі, на нашу думку, поняття інтелектуального капіталу втрачає свою основну суть.

Отже, шляхом детального огляду поглядів більшості вітчизняних учених, можна зробити висновок, що вони суттєво не відрізняються від поглядів світової економічної думки.

У нашому дослідженні, вважаємо, що інтелектуальний капітал доцільно розглядати і детермінувати як багатокомпонентну категорію, що включає в себе соціально-економічні відносини, які виникають між суб'єктами економічної діяльності в рамках відтворення і використання знань, умінь, компетенцій і з приводу створення, використання і поширення інтелектуальних результатів.

Доцільно також зауважити, що у сучасному термінологічному полі виділяється три основні підходи до визначення сутності «інтелектуального капіталу»:

- балансовий підхід: інтелектуальний капітал як підвищення ринкової вартості компанії над балансовою вартістю її активів;
- ресурсний підхід: інтелектуальний капітал як ключовий ресурс;
- економіко-теоретичний підхід: інтелектуальний капітал як сукупність інформації, знань, навичок і професійного досвіду співробітників.

Варто також зауважити, що в науковому середовищі проходить дискусія з приводу співвідношення людського капіталу та інтелектуального. В свою чергу, вважаємо, що людський капітал слід розглядати, як сукупність знань, навичок і досвіду, сформованих за рахунок інвестицій, що дозволяють генерувати дохід і мати позитивні екстерналії для держави і суспільства в цілому. Його ключовим елементом є комплекс, що складається з формальної, корпоративної, додаткової і інформальної освіти.

Інтелектуальний капітал є результатом інтелектуальної діяльності суб'єктів економічної діяльності та їх колективів, інтелектуальний капітал створюється в процесі взаємодії їх окремих частин. Саме інтелектуальний капітал визначає характер і темп оновлення технології виробництва і продукції, які згодом стають конкурентною перевагою на ринку. Як найважливіший інвестиційний ресурс він бере участь в господарському і комерційному обороті з метою отримання надприбутків.

Використання інтелектуального капіталу ґрунтується на принципах ринкових відносин і пов'язане з факторами часу, ризику, ліквідності та окупності.

З огляду на його етимологію, можна відзначити, що реально сформований і використовуваний інтелектуальний капітал виступає інструментом реалізації вимог економічної моральності, забезпечує прогресивний людський розвиток шляхом розширеного відтворення життєвих благ в умовах прагнення світового господарства до екологічної, ресурсної та соціально-економічної рівноваги.

В свою чергу, інтелектуалізація сучасної економіки є об'єктивним процесом, щозаконмірно зумовлюється новою якістю місця і ролі людини в системі світового господарства. Перетворення людини одночасно в ціль, засіб і умову господарської діяльності зобов'язує по-новому характеризувати процеси індивідуального і суспільного відтворення.

Серед найвагоміших причин інтелектуалізації економіки можна виділити наступні: - збільшення частки осіб, діяльність яких так чи інакше пов'язана з творчою або інноваційною працею; - зміна суті і принципів освіти з огляду на нові вимоги і виклики сьогодення; - зростання інтелектуальної культури на виробництві; - підвищення наукоємності виробництва і нових технологій, форм організації та режимів трудової діяльності; - розширення практики використання в розвитку економіки новітніх досягнень з різних областей наукових знань.

Безпосередньо процес інтелектуалізації передбачає: - формування інноваційної якості економічного розвитку, його невід'ємний зв'язок з підвищенням якості товарів та послуг; - впровадження науково-технічного прогресу в різні сфери економічного соціального середовища; - усталений економічний розвиток в контексті збереження екології та дотримання світових екологічних принципів; - зростання соціальної інфраструктури; - активізація інвестування в інтелектуальний капітал; - поліпшення умов праці; - посилення соціальної орієнтованості економічного розвитку.

Перераховані якісні результати досягаються за рахунок наступних умов, які будуть широко запроваджені у систему світового суспільного устою:

- інтелектуалізація індивідуальних характеристик на основі безперервного якісного навчання, вдосконалення та придбання нового досвіду і знань;
- широкомаштабна інтелектуалізація об'єктів техноструктури: оснащення новітніми цифровими та інформаційно-комунікаційними технологіями будівель, бізнес-центрів, об'єктів інфраструктури і промисловості, комунального господарства, культурно-дозвільних та оздоровчих центрів тощо;
- розвиток інтелектуально-інформаційного простору, що включає в себе Інтернет, засоби зв'язку, їх постійне вдосконалення і повсюдне впровадження;
- загальна автоматизація, роботизація, створення штучного інтелекту.

В даний час не вироблено єдиної позиції в підходах до визначення поняття «інтелектуалізація економіки» (табл. 1).

На наш погляд, процес інтелектуалізації економіки можна представити як перетворення інформації і знань як в економічний ресурс, так і в економічне благо. Перетворення знань в економічний ресурс в процесі інтелектуалізації призводить до збільшення частки наукоємного виробництва. У широкому сенсі інтелектуалізацію порівнюють з сукупністю процесів застосування інтелектуального та інноваційного капіталів. Знання, а згодом інновації та наукомісткі технології стають ключовим фактором виробництва, що дозволяє отримувати інтелектуальну ренту і забезпечує економічне зростання за рахунок збільшення доданої вартості.

Таблиця 1 – Підходи до визначення поняття «інтелектуалізація економіки»

Підходи	Визначення
Антропоцентричний підхід: 1) процес надання ціннісно-мислового навантаження економічним відносинам, в яких інтелект і моральність висуваються на перший план; 2) процес накопичення знань, що стає джерелом формування людського капіталу.	Інтелектуалізація сучасної економіки - це об'єктивно-імперативний процес формування і розвитку високоморальних основ господарської діяльності. Головним напрямком формування нової інтелектуальної економіки стають розвиток і удосконалення людського капіталу, його інтелектуалізація, наявність компонента знань і креативності у його діяльності.
Перетворення інтелектуальної праці у матеріальну форму	Сутність інтелектуальної праці полягає в тому, що її результати знаходять об'єктивну форму вираження, «матеріалізуючись» в об'єктах інтелектуальної власності. Інтелектуалізація економіки виявляється в підвищенні питомої ваги зайнятих інтелектуальною працею людей, зростанні її значення в розвитку суспільства, зростанні частки нових знань, що втілюються у технологічних, організаційних, продуктових і управлінських інноваціях.
Перетворення інформації та знань як в економічний ресурс, так і в економічне благо	Інтелектуалізація сучасної економіки – це процес перетворення інформації і, головне, знань, з однієї сторони, в економічний ресурс, який має першочергове значення для формування добробуту, а з іншої сторони, в економічне благо, задоволення потреби в якому сприяє розвитку людини, колективу і суспільства в цілому.
Процес збагачення праці знаннями і збільшення частки інтелектуальної складової в діяльності індивіду	Інтелектуалізація праці - це процес, що постійно збагачується знаннями і знаходиться в динамічному стані, основними факторами його розвитку є освіта, готовність його підвищення, генетичні здібності і врахування досвіду попередніх поколінь; це збільшення частки інтелектуальної праці в діяльності людини.

Джерело: узагальнено авторами

При цьому, коли говорять про зростаючу значущість знань в економіці, йдеться про потенційні можливості, які можуть бути реалізовані людьми, що володіють потрібним рівнем знань. Тому знання починають прирівнюватися до економічного блага, яке покликане задовольнити потреби людей в розвитку.

У загальному вигляді інтелектуалізація економіки розглядається як процес розвитку наукоємних основ в економічній дійсності, що здійснюється за допомогою проведення наукових досліджень і реалізації прикладних розробок, а також постійної генерації нових знань. Наслідком процесів інтелектуалізації стає трансформація економіки:

- нематеріальні товари - інформація та послуги - мають вищу ринкову вартість, ніж матеріальні товари, і це обумовлює значне зростання сфери послуг у порівнянні з реальним сектором;
- знання та інновації стають основним джерелом збільшення доданої вартості;
- змінюються характер і форма праці, з'являються диверсифікація, фрагментація і індивідуалізація праці;
- зростають витрати на освіту і на охорону здоров'я;
- відбувається демасифікація виробництва з урахуванням індивідуального попиту і включення культурно-ціннісної складової;
- формується нова система цінностей сучасного суспільства.

Вважаємо, що окрім цього, інтелектуалізація економіки стає індикатором якості та імперативом економічного зростання світового господарства, що відповідає за рівень наукоємності суспільного виробництва. Як наслідок, людський капітал як базове невід'ємне джерело інтелектуалізації економіки починає фігурувати в різних моделях економічного зростання.

На нашу думку, в результаті цього процесу модель базується на певній структурі, яка включає пріоритетне ставлення до інтелектуальної власності, креативної праці, наукомісткого виробництва, безперервної освіти і зростання потреб у самореалізації. Процеси швидкісної інтелектуалізації забезпечують визнання в економіці найвагомішої ролі знань над іншими факторами виробництва і ключовим елементом у створенні економічних цінностей.

В результаті проведеного нами аналізу узагальнення сутнісних категорій поняття «інтелектуалізація економіки» нами була виявлена багатоаспектність досліджуваного поняття (рис.2). Різні соціально-економічні категорії трансформуються в ході генези світового господарства, і сукупність їх змін може характеризувати ступінь інтелектуалізації як в цілому світової економіки, так і економіки окремих країн, регіонів, підприємств.

Інтелектуалізація економіки є узагальнюючою характеристикою одного з напрямків світового економічного розвитку, в основі якого лежить перехід на новий технологічний уклад, ядром якого є високотехнологічні галузі (біотехнології, наноелектроніка, космічна техніка тощо). Таким чином, інтелектуалізація економіки нами визначається як сукупність великої кількості трансформацій різних економічних процесів і об'єктів, що відбуваються внаслідок переходу до нової економіки, заснованої на інноваційних знаннях.

Результати проведеного нами аналізу і застосування інтегрованого підходу до визначення сутності поняття «інтелектуалізація економіки» дозволяють нам сформулювати наступне визначення: інтелектуалізація економіки - це процес безперервно зростаючого рівня матеріалізації новітніх інноваційних знань, які формуються за рахунок можливостей освітнього середовища, що враховують потреби в конкретних компетенціях, підтримуваних системою безперервної освіти і підвищують якість індивідуального і сукупного людського капіталу.

Як показує визначення, сутнісним елементом і головним суб'єктом при інтелектуалізації економіки є людський капітал як основне джерело генерування ідей. Внаслідок інтелектуалізації всі виробничі процеси і продукти, що виробляються в провідних галузях світової економіки стають все більш складними і високотехнологічними. В результаті зростаюча складність цих процесів і вихідних результатів, проникає в сферу виробництва і споживання, а індивід в свою чергу повинен володіти високим рівнем кваліфікації та адаптивності в новітніх умовах господарювання.

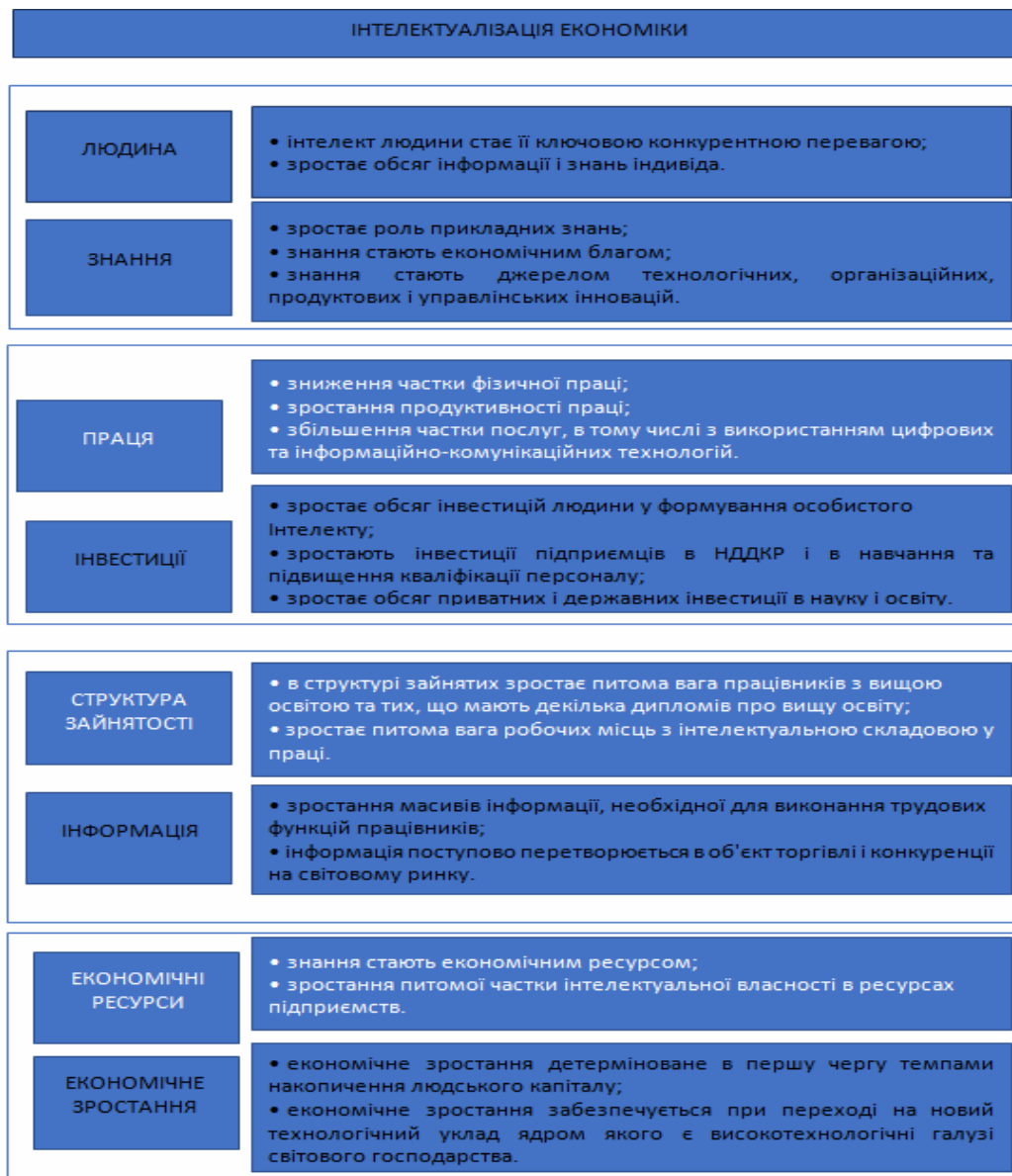

Рисунок 2 – Сучасні тенденції трансформаційних перетворень соціально-економічних категорій в контексті інтелектуалізації економіки

Джерело: побудовано авторами

Слід зазначити, по-перше, інтелектуалізація економіки безпосередньо не визначається інформатизацією суспільства і економіки. Інтенсифікація інформаційного простору є лише сприятливою умовою для інтелектуалізації економіки, але не є самою її суттю. По-друге, кількісне зростання і якісне оновлення інформаційного сектора економіки не є аргументом на користь пріоритету сфери послуг щодо трансформаційного сектора економіки в цілому або матеріального виробництва.

Економіка будь-якого періоду світового господарства завжди була одночасно і трансформаційною, і інформаційною. В процесі еволюції людина, пізнаючи світ, отримувала нову інформацію, розвивала свої вміння, навички, знання і одночасно удосконалювала свою матеріальну базу. Прогресивний розвиток суспільства передбачає зміну пріоритетів тих чи інших економічних ресурсів, а також вибір

найефективнішої їх комбінації для задоволення потреби у потрібних товарах та послугах.

Відповідно можемо визначити основні особливості і характеристики стадій розвитку світового господарства, що представлені в табл. 2.

Таблиця 2 – Основні характеристики стадій розвитку світового господарства

Показник	Доіндустріальне	Індустріальне	Неоіндустріальне
Основний вид взаємодії в процесі виробництва	людина, природа	людина, змінена нею природа	людина, людина
Тип виробничої діяльності	видобування	виготовлення	обробка
Стан ресурсо-енергетичної системи	необмежені ресурси і запаси	усвідомлення обмеженості ресурсів і запасів	вичерпність ресурсів, їх нестача, та пошук нових альтернативних джерел
Характер базових технологій	трудомісткі	капіталомісткі	наукомісткі
Головний ресурс	природні ресурси	енергія	інформація
Основний фактор виробництва	праця	капітал	знання

Джерело: узагальнено авторами

Таким чином, доіндустріальне суспільство характеризується тим, що основною формою життєдіяльності є взаємодія людини з природою. Робоча сила зайнята в сільському господарстві і гірничій справі, тоді як виробництво базується на важкій фізичній силі людини. По суті, людина не створює, а пристосовує природні ресурси для задоволення власних потреб.

Індустріальна стадія суспільно-економічного розвитку виникає в результаті промислової революції кінця XVIII - початку XIX ст. Вона зумовлює створення великого машинного виробництва, виробництво машин самими машинами. Новий технологічний спосіб виробництва поглиблює поділ праці, частково звільняючи людину. Спеціалізація і кооперація виробництва сприяють прискоренню науково-технічного прогресу, зростанню масштабів виробництва, а вихід машинного виробництва за національні кордони обумовлює інтернаціоналізацію господарської системи, створення і розвиток світового ринку.

Сучасний етап розвитку виникає на основі науково-технічної революції. Сучасні зміни, що відбуваються у світовій економіці можна охарактеризувати як зміну самого типу економіки: від машинно-індустріального - до індустріально-інформаційного типу. Можна стверджувати, що на даному етапі, економіка потребує людину, як таку, що не просто володіє фізичною силою, а як власника і розпорядника унікальної сили інтелектуальної енергії, здатної до генерації нових ідей і трансформації світового господарства.

Процес інтелектуалізації світового господарства зазвичай пов'язується з наростанням процесу інформатизації суспільства та економіки і трактується як перетворення індустріальної економічної системи в постіндустріальну. При цьому під постіндустріальною економікою розуміється економіка, в якій основний пріоритет змістився з виробництва товарів на виробництво послуг. Відповідно до цього визначення передбачається, що вартість вироблених послуг перевищує вартість вироблених товарів. Так, А.А. Чухно [27] зазначає, що зростання і розвиток технічної

озброєності праці, значне підвищення її продуктивності (при порівняно невеликій зайнятості) забезпечують такі обсяги виробництва матеріальної продукції, що більш-менш повне задоволення матеріальних потреб стає реальним і в свою чергу створює можливості для швидкого розвитку сфери послуг - освіти, науки, культури. На зміну індустріальному суспільству з переважанням у ньому виробництвом матеріальних благ і матеріальної продукції, приходить постіндустріальне - виробництво послуг, в якому переважають нематеріальне виробництво і нематеріальні блага.

Проте необхідно відзначити, що бурхливий розвиток сфери послуг не означає заміну сфери матеріального виробництва як такої. Бурхливий розвиток сфери послуг покликаний зробити наукомістким і ресурсозберігаючим процес використання природних ресурсів при створенні матеріальних благ, але не замінить сам процес матеріального виробництва. У зв'язку з цим вважаємо, що найдоцільнішим має бути термін «неоіндустріалізація», який більш точно характеризує сучасні зміни, що відбуваються у світовій економіці.

В контексті теми нашого дослідження вважаємо за необхідне згадати про швейцарського економіста, засновника і президента Всесвітнього економічного форуму Клауса Шваба, який є автором терміну «Четверта промислова революція» [31]. Він вважає, що настає новий індустріальний переворот, який буде суттєво відрізнятися від усіх попередніх технологічних укладів. «Світ знаходиться на роздоріжжі. Соціальні та політичні системи, які врятували мільйони людей від злиднів і півстоліття направляли нашу державну і глобальну політику, тепер працюють проти нас». Саме з цього тривожного твердження розпочинається книга «Технології Четвертої промислової революції» Клауса Шваба. Сам термін «Четверта промислова революція» Шваб ввів у економічний термінологічний апарат в 2015 році, і з тих пір концепція встигла набрати масштабні оберти з великою кількістю наукових досліджень і положень. Що ж стосується безпосередньо праці вченого К. Шваба «Технології Четвертої промислової революції» то основна її ідея досить справедлива і стверджує, що подібно до всіх попередніх промислових революцій, Четверта змінює не тільки виробництво, але і все суспільне життя - економіку, відносини між людьми, навіть в якійсь мірі саме розуміння того, що це означає - бути людиною. Штучний інтелект і роботизація, інтернет речей і 3D-друк, віртуальна і доповнена реальність, біо- і нейротехнології – всі ці новітні методи і технології з моментальною швидкістю в один час стають частиною людського повсякденного існування. Але існує й протилежна сторона - процес розвитку технологій в значній мірі безконтрольний, і це несе в собі чималі ризики. Людство не можемо дозволити дивному новому світу, який створює технології, просто з'явитися. Ми повинні усвідомлено формувати майбутнє, в якому хочемо жити.

Таким чином, можемо зробити висновок про необхідність розумного і обґрунтованого використання переваг економіки знань в цілому для розвитку світового господарства з урахуванням потенційних небезпек і загроз, урахуванням попереднього досвіду людства і все більшого переходу до автоматизованої праці і використання систем штучного інтелекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, з урахуванням проведеного дослідження, вважаємо, що інтелектуальний капітал доцільно розглядати і детермінувати як багатокомпонентну категорію, що включає в себе соціально-економічні відносини, які виникають між суб'єктами економічної діяльності в рамках відтворення і використання знань, умінь, компетенцій і з приводу створення, використання і поширення інтелектуальних результатів. Варто також зауважити, що відмінність між людським капіталом та інтелектуальним полягає в тому, що людський капітал - це сукупність знань, навичок і досвіду, сформованих за рахунок

інвестицій, що дозволяють генерувати дохід і мати позитивні екстерналії для держави і суспільства в цілому, а інтелектуальний капітал є результатом інтелектуальної діяльності суб'єктів економічної діяльності та їх колективів, який створюється в процесі взаємодії їх окремих частин. Саме інтелектуальний капітал визначає характер і темп оновлення технології виробництва і продукції, які згодом стають конкурентною перевагою на ринку. В свою чергу, інтелектуалізація сучасної економіки є об'єктивним процесом, що закономірно зумовлюється новою якістю місця і ролі людини в системі світового господарства, а тому ми визначаємо його, як перетворення інформації і знань як в економічний ресурс, так і в економічне благо. Наслідком процесів інтелектуалізації стає трансформація економіки в економіку знань.

В результаті проведеного аналізу узагальнення сутнісних категорій поняття «інтелектуалізація економіки» нами була виявлена багатоаспектність досліджуваного поняття, сутність якого полягає у процесі безперервно зростаючого рівня матеріалізації новітніх інноваційних знань, які формуються за рахунок можливостей освітнього середовища, що враховують потреби в конкретних компетенціях, підтримуваних системою безперервної освіти і підвищують якість індивідуального і сукупного людського капіталу. Можна стверджувати, що на сучасному етапі, економіка потребує людину, як таку, що не просто володіє фізичною силою, а як власника і розпорядника унікальної сили інтелектуальної енергії, здатної до генерації нових ідей і трансформації світового господарства. Саме таке суттєве зрушення у наукових поглядах на роль людини і її можливостей відбулось при переході від індустріального до неоіндустріального суспільства.

Отже, новітнє суспільство знань не заміщає індустріальне або навіть доіндустріальне суспільство, а надає їм новий аспект. Інформація, наука, знання стають основними джерелами зростання світової економіки і її ефективності. Таким чином, суспільство нічого не втрачає, а нарощує виробничий потенціал, переводить його на новий рівень якісного розвитку. Цей шлях базується на широкомасштабному використанні інтелектуального капіталу на всіх рівнях економічної системи. Відповідно, ефективність сучасної світової економіки у все більшій мірі залежить від ефективності використання і розвитку інтелектуальної складової. Перспективи подальших досліджень будуть пов'язані із концептуалізацією економіки знань у корпоративних ринкових стратегіях.

Список літератури

1. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення. *Економіст*. 2005, № 6. С. 28-32.
2. Бажал Ю. Знаннєва економіка: теорії і державна політика. *Економіка і прогнозування*. 2003, № 3. С. 71-76.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 786 с.
4. Брукінг Е. Интеллектуальный капитал: перевод с англ. под ред. Л.Н. Ковалик. СПб.: Питер, 2001. 288 с.
5. Бутнік Сіверський О. Інтелектуальний капітал : теоретичний аспект. Капітал. 2002, № 1. С. 16-27.
6. Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань. *Вісник НАН України*. 2008, № 3. С.19.
7. Воронкова В. Формування інноваційного управлінського потенціалу в контексті соціального простору міста. *Збірник наукових праць ДонДУУ: "Соціологія управління". Серія "Спеціальні та галузеві соціології"*, Т. VIII. Вип. 3 (80). Донецьк: ДонДУУ, 2007. 432, с. С. 391-397.
8. Геєць В., Семиноженко В. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3 т.К.: Фенікс, 2007, Т.1. С. 194-209.
9. Геєць В. Україна у вимірі економіки знань. Інститут економіки та прогнозування НАН України. К.: «Основа», 2006. С. 192.

10. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. 602 с.
11. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2009, № 3. С. 19–23.
12. Иноземцев В. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. Москва : Academia, 1998. 640 с.
13. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
14. Кендюхов О. Інтелектуальний капітал підприємства: гносеологія економічної категорії. *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2011, № 2. С. 14.
15. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань. *Економічна теорія*. 2007, № 2. С. 3–13.
16. Корнеева О. В. Використання характеристик інтелектуального капіталу і інтелектуального потенціалу в управлінні підприємством. *Наукові праці ДонНТУ*, Випуск 31-3. (Серія економічна). URL: <http://www.donntu.edu.ua> (дата звернення 20.10.2020).
17. Крайнев П. Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю. Академія правових наук України; НДІ інтелектуальної власності. К.: Вид. дім «ІнЮрре», 2004. С. 75.
18. Михнеева С. Интеллектуализация экономики: инновационное производство и человеческий капитал. *Инновации*. 2003, № 1. С. 14-23.
19. Насибова Э.Н.-К. Эволюция подходов к понятию «Интеллектуальный капитал». *Вестник ИрГТУ*. 2015, № 10 (105). С. 240
20. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. М.: Прогресс, 1990. 296 с.
21. Руус Й., Пайк С, Фернстрем Л. Интеллектуальный капитал. Практика управления. М.: Высшая школа менеджмента, 2010. 448 с.
22. Ситник Й. Вплив інтелектуалізації на процес менеджменту інноваційних підприємств. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2012, № 725(63). С. 372–378
23. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. С. 372-400.
24. Тоффлер Э. Третья волна. М.: Издательство АСТ, 1999. 784 с.
25. Фатхутдинов Р. Инновационный менеджмент: учебник для вузов. 5-е изд. СПб.: Питер, 2007. 448 с.
26. Чухно А. Інформаційна постіндустриальна економіка: теорія і практика. К: Логос, 2003. 631 с., с. 275–276.
27. Чухно А., Юхименко П., Леоненко П. Сучасні економічні теорії: підручник. Київ: Знання, 2007. 878 с.
28. Becker G. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Supplement. Oct. 1962. URL : <https://www.jstor.org/stable/1829103> (дата звернення 20.09.2020).
29. Druker P. Managment Challenges for 21 Century. London.1999. 342 p.
30. Hudson W. J. Intellectual Capital: how to build it, enhance it, use it. Toronto: John Wiley&Sons Ins., 1993. P. 16.
31. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum. Switzerland. URL: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf (дата звернення 10.10. 2020).
32. Stewart T. Brainpower. *Fortune Magazine*. 1999, June 3. P. 58. URL: https://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1991/06/03/75096/ (дата звернення: 5.10.2020).
33. Steward T. A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. New-York: Doudleday & Currency, 1997. 278 p.

References

1. Amosha, O. (2005). Innovatsijnyj shliakh rozvytku Ukrainy: problemy ta rishennia [Innovative way of development of Ukraine: problems and solutions]. *Ekonomist – Economist*, 6, 28-32 [in Ukrainian].
2. Bazhal, Yu. (2003). Znannieva ekonomika: teorii i derzhavna polityka [Cognitive economics: theories and public policy]. *Ekonomika i prohozuvannia - Economics and forecasting*, 3, 71-76 [in Ukrainian].
3. Bell, D. (1999). *The coming post-industrial society. Social forecasting experience* (V.L. Inozemczev, Trans). Moscow: Academia.
4. Bruking, E. (2001). *Intellectual capital* (L.N. Kovalik, Trans.). SPb.: Piter.
5. Butnik Sivers'kyj, O. (2002). Intelektual'nyj kapital : teoretychnyj aspekt [Intellectual capital: a theoretical aspect]. *Kapital - Capital*, 1, 16-27 [in Ukrainian].
6. Vovkanych, S., & Semiv, L. (2008). Liuds'kyj ta intelektual'nyj kapitaly v ekonomitsi znan' [Human and intellectual capital in the knowledge economy]. *Visnyk NAN Ukrainy- Bulletin of the NAS of Ukraine*, 3 [in Ukrainian].

7. Voronkova, V. (2007). Formuvannia innovatsijnoho upravlins'koho potentsialu v konteksti sotsial'noho prostoru mista [Formation of innovative management potential in the context of the social space of the city.]. *Zbirnyk naukovykh prats' DonDUU: "Sotsiologhiia upravlinnia". Serii "Spetsial'ni ta haluzevi sotsiologhi"* - Collection of scientific works of DonSUM: "Sociology of management". Series "Special and branch sociologies", Vol. VIII, 3 (80), 391-397. Donetsk: DonDUU [in Ukrainian].
8. Heiets', V., & Semynozhenko, V. (2007). *Stratehichni vyklyky XXI stolittia suspil'stvu ta ekonomitsi Ukrainy: v 3 t.* [Strategic challenges of the XXI century to society and economy of Ukraine: in 3 vols.]. K.: Feniks [in Ukrainian].
9. Heiets', V. (2006). Ukraina u vymiri ekonomiky znan' [Ukraine in the dimension of knowledge economy]. *Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy- Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine* K.: «Osnova» [in Ukrainian].
10. Galbraith, J. (2004). *The New Industrial State* (LLC "AST Publishing House": LLC "Transitkniga", Trans.). SPb.: Terra Fantastica.
11. Hrishnova, O. (2009). Sotsial'nyj kapital: sutnist', znachennia, vzaiemozv'iazok z inshymy formamy kapitalu [Social capital: essence, meaning, relationship with other forms of capital]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 3, 19-23 [in Ukrainian].
12. Inozemcsev, V. (1998). *Za predelami e'konomicheskogo obshchestva. Postindustrial'ny'e teorii i poste'konomicheskie tendenczii v sovremennom mire* [Outside the economic society. Postindustrial theories and post-economic trends in the modern world]. Moskva : Academia [in Russian].
13. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaya e'pokha: e'konomika, obshchestvo i kul'tura* [Information age: economy, society and culture]. M.: GU VShE' [in Russian].
14. Kendiukhov, O. (2011). Intelektual'nyj kapital pidpriemstva: hnoseolohiia ekonomichnoi katehorii [Intellectual capital of the enterprise: epistemology of the economic category.]. *Visnyk Donets'koho universytetu ekonomiky ta prava - Bulletin of Donetsk University of Economics and Law*, 2 [in Ukrainian].
15. Kolot, A. (2007). Innovatsijna pratsia ta intelektual'nyj kapital u systemi faktoriv formuvannia ekonomiky znan' [Innovative labor and intellectual capital in the system of factors shaping the knowledge economy]. *Ekonomichna teoriia - Economic theory*, 2, 3-13 [in Ukrainian].
16. Kornieieva, O. (n.d.). Vykorystannia kharakterystyk intelektual'noho kapitalu i intelektual'noho potentsialu v upravlinni pidpriemstvom [The use of the characteristics of intellectual capital and intellectual potential in enterprise management]. *Naukovi pratsi DonNTU - Scientific works of DonNTU*, 31-3. Retrieved from <http://www.donntu.edu.ua> [in Ukrainian].
17. Krajniev, P. (2004). *Intelektual'na ekonomika: upravlinnia promyslovoiu vlasnistiu* [Intellectual economy: management of industrial property]. Akademiia pravovykh nauk Ukrainy; NDI intelektual'noi vlasnosti. K.: Vyd. dim «InYurre» [in Ukrainian].
18. Mikhneeva, S. (2003). Intellektualizatsiia e'konomiki: innovatsionnoe proizvodstvo i chelovecheskij kapital [Intellectualization of the economy: innovative production and human capital.]. *Innovaczii – Innovations*, 1, 14-23 [in Russian].
19. Nasibova, E'.N.-K. (2015). E'volyucziia podkhodov k ponyatiyu «Intellektual'ny'j kapital» [Evolution of approaches to the concept of "Intellectual capital"]. *Vestnik IrGTU - Bulletin of ISTU*, 10 (105), 240 [in Russian].
20. Santo, B. (1990). *Innovacziiya kak sredstvo e'konomicheskogo razvitiya* [Innovation as a means of economic development]. M.: Progress [in Russian].
21. Ruus, J., Pajk, S., & Fernstrem, L. (2010). *Intellektual'ny'j kapital. Praktika upravleniya* [Intellectual capital. Management practice]. M.: Vy'sshaya shkola menedzhmenta [in Russian].
22. Sytnyk, J. (2012). Vplyv intellektualizatsii na protses menedzhmentu innovatsijnykh pidpriemstv [The influence of intellectualization on the management process of innovative enterprises]. *Visnyk natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika» - Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 725(63), 372–378 [in Ukrainian].
23. Steward, T. (1999). *Intellectual capital. New post-industrial wave in the West. Anthology*. V.L. Inozemtseva (Ed.). M.: Academia.
24. Tofler, E'. (1999). *Tret'ya volna* [The third wave]. M.: Izdatel'stvo AST [in Russian].
25. Fatkhutdinov, R. (2007). *Innovation management: textbook for universities*. (5th ed.). SPb.: Piter.
26. Chukhno, A. (2003). *Informatsijna postindustrial'na ekonomika: teoriia i praktyka* [Information post-industrial economy: theory and practice]. K: Lohos [in Ukrainian].
27. Chukhno, A., Yukhymenko, P., & Leonenko, P. (2007). *Suchasni ekonomichni teorii: pidruchnyk* [Modern economic theories: a textbook]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
28. Becker, G. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy. Supplement*. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1829103> [in English].

29. Druker, P. (1999). *Managment Challenges for 21 Century*. London [in English].
30. Hudson, W.J. (1993). *Intellectual Capital: how to build it, enhance it, use it*. Toronto: John Wiley&Sons Ins. [in English].
31. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum. Switzerland. law.unimelb.edu.au. Retrieved from https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf [in English].
32. Stewart, T. (1999). Brainpower. *Fortune Magazine*, June 3, 58. Retrieved from https://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1991/06/03/75096/ [in English].
33. Stewart, T. (1997). *Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations*. New-York: Doudleday & Currency [in English].

Diana Popova, applicant of the Department of Business

Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Intellectualization of the Economy in the Context of the Genesis of the World Economy

The intellectual resources play an important role at the present stage of the world economy development of the world economy. The implementation of the intellectual resources is carried out in the context of innovative development - through the creation, transfer and implementation of innovations. In the world economy, the competitiveness of countries, regions, enterprises and the welfare of society as a whole depends on the degree of development and efficient use of intellectual resources. The transition from the previous stages of the genesis of the world economy to the newest leads to fundamental transformations of the conditions of economic activity. Today, the main resources for the development of the world economy have become people and their intellectual capital. Thus, modern economic development is characterized by such categories as intellect, intellectual capital, intellectualization. Today there is no single common approach to the essential definition of these economic categories. Therefore, it is extremely important to determine the content of these economic categories, in particular the definition of "intellectualization of the economy" in the context of the genesis of the world economy and society.

The aim of the article is to define the definitions "intellect", "intellectual capital", "intellectualization", to study their transformation in science and significance in modern economic conditions and to define the concept of "intellectualization of the economy".

As a result of analysis we found the multifaceted nature of the concept "intellectualization of the economy", the essence of which is in the process of continuously increasing level of materialization of the latest innovative knowledges, which are formed due to the educational environment, taking into account the needs for specific competencies supported by continuing education and improving the quality of individual and aggregate human capital. It can be argued that at the present stage, the economy needs a person as one who not only has physical strength, but as the owner and manager of a unique force of intellectual energy capable of generating new ideas and transforming the world economy. It is such a significant shift in scientific views on the role of a person and his capabilities occurred during the transition from industrial to neo-industrial society.

Thus, the modern knowledge society does not replace the industrial or even pre-industrial society, but gives them the new aspect. Information, science, knowledges are becoming the main sources of growth of the world economy and its efficiency. Thus, society does not lose anything, but increases production potential, translates it to a new level of quality development. This path is based on the large-scale use of intellectual capital at all levels of the economic system. Accordingly, the efficiency of the modern world economy increasingly depends on the efficiency of use and development of the intellectual component. The prospects for future research will be related to the conceptualization of the knowledge economy in corporate market strategies.

intellectualization, intellectual economy, intellectual capital, human capital, economic growth, world economy, economic transformation

Одержано (Received) 18.10.2020

Прорецензовано (Reviewed) 26.10.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 334.732.2:336.77.01

JEL Classification: B17, N24

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).83-96](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).83-96)

М.В. Орлик, асп.

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Розвиток дрібного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX сторіч**

Розглянуто особливості організації закладів дрібного кредиту та досліджено механізми кредитування ощадно-позичковими та кредитними товариствами, які діяли у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Здійснено аналіз наукової спадщини представників економічної думки досліджуваного періоду з даної проблеми. Проаналізовано еволюційний розвиток закладів дрібного кредитування, а також встановлено їх роль у кредитній системі Наддніпрянської України. У результаті дослідження двох типів закладів дрібного кредиту – ощадно-позичкових товариств та кредитних товариств, доведено, що вони мали ознаки кооперативних товариств. Обґрунтовано, що головною характерною особливістю ощадно-позичкових товариств було формування пайового капіталу на основі пайових внесків, що посилювало взаємну відповідальність кожного члена товариства та підвищувало зацікавленість у прибутковій діяльності товариства.

кредит, позика, пайовий внесок, депозит, кругова порука, банк, Наддніпрянська Україна

М.В. Орлик, асп.

*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина***Развитие мелкого кредитования в Поднепровской Украине во второй половине XIX - начале XX веков**

Рассмотрены особенности организации учреждений мелкого кредита и исследованы механизмы кредитования ссудо-сберегательными и кредитными товариществами, которые действовали в Поднепровской Украине во второй половине XIX - начале XX веков. Проведен анализ научного наследия представителей экономической мысли исследуемого периода по данной проблеме. Проанализировано эволюционное развитие учреждений мелкого кредитования, а также установлена их роль в кредитной системе Поднепровской Украине. В результате исследования двух типов учреждений мелкого кредита - ссудо-сберегательных товариществ и кредитных обществ, доказано, что они имели признаки кооперативных обществ. Обосновано, что главной характерной особенностью ссудо-сберегательных товариществ было формирование паевого капитала на основе долевых взносов, что усиливало взаимную ответственность каждого члена общества и повышало заинтересованность в прибыльной деятельности общества.

кредит, заем, пайовой взнос, депозит, круговая порука, банк, Надднепрянская Украина

Постановка проблеми. Кредитування малого і середнього бізнесу є важливою умовою для розвитку усіх сфер економіки. Дане питання не втрачає актуальності та набуває особливого значення із запровадженням в Україні земельного ринку. Звичайно, значну роль у цьому напрямку відіграє банківське кредитування, але існують й інші форми кредитування, які історично утворювалися та мали певний розвиток. Ретроспективний аналіз еволюції системи дрібного кредитування дає можливість встановити певні закономірності у цьому процесі та уникнути помилок минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження закладів кооперативного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. присвячувалось ряд праць українських учених, таких як: А. Пантелеймоненко [15], В. Вісин [3], В. Гончаренко [6], І. Фареній [20], Ю. Магась-Демидас [9] та ін. Проте, проблемі дрібного кредиту та його ролі у кредитній системі Наддніпрянщини приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості організації закладів дрібного кредиту та дослідити механізм кредитування ощадно-позичковими та кредитними товариствами, які діяли у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.; здійснити аналіз наукової спадщини представників економічної думки досліджуваного періоду з даної проблеми. Для вирішення обумовлених метою дослідження завдань застосовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукових досліджень: системний та структурний підходи, аналіз, метод наукової абстракції, порівняння, синтезу та аналізу.

Виклад основного матеріалу. Проблеми становлення і розвитку дрібного кредиту в Російській імперії розглядалися в економічній думці XIX – початку XX ст. багатьма дореволюційними дослідниками: С. Бородаєвським [1], О. Гур'євим [7], П. Мігуліним [10], М. Осиповим [13], П. Соколовським [17], М. Туган-Барановським [18], О. Васильчиковим і О. Яковлевим [2], В. Лугіним і О. Яковлевим [8] та ін.

Зокрема, С. Бородаєвський [1], розглядаючи порядок та особливості створення ощадно-позичкових товариств та кредитних товариств, аналізував їхні відмінності та переваги. В зазначеній праці детально проаналізовано діюче станом на 1904 р. імперське законодавство і її, по суті, можна розглядати як покрокову інструкцію для осіб, які мали бажання створити заклад дрібного кредиту, але не могли визначитися із оптимальною формою товариства і не знали процедури затвердження відповідного статуту. Окремо було приділено увагу цілям, порядку утворення та принципам діяльності Союзів закладів дрібного кредиту на прикладі Бердянського Союзу, який було створено 21 квітня 1901 р. у Таврійській губернії, статут якого став зразковим для інших таких об'єднань по всій імперії.

Дослідник діяльності земств у сфері сільського господарства П. Соколовський [17], історик і економіст, будучи багато років членом і секретарем Петербурзького відділення комітету сільських ощадно-позичкових і промислових товариств у своїх працях аналізував діяльність закладів дрібного кредиту та їх взаємодію із земствами у розрізі губерній імперії, у т. ч. й українських. Він акцентував увагу на ролі земств у популяризації серед сільського населення ідеї створення товариств дрібного кредиту, яка підкріплювалася гарантіями у наданні земствами необхідних стартових фінансових ресурсів цим товариствам. Зупиняючись на проблемах зловживань, пов'язаних із безконтрольним виділенням земствами позик ощадно-позичковими товариствами (далі – ОПТ) у 70-80-х роках, він зазначав, що земства були змушені приймати власні рішення, які встановлювали більш жорсткі правила та умови надання таких кредитів товариствам дрібного кредиту, таким чином посилювався контроль за їхньою діяльністю та веденням обліку та звітності з боку земств [17, с. 247-251].

Про те, що заклади дрібного кредиту знаходилися під опікою Державного банку, зазначав О. Гур'єв у своїй праці «Нариси розвитку кредитних установ в Росії» [7]. Він наголошував на тому, що під час заснування закладів дрібного кредиту нового типу – кредитних товариств (з 1895 р.) Державний банк надавав необхідну кількість кредитів для формування основних капіталів, безперешкодно відкривав цим товариствам короткострокові кредити для обліку векселів на тих же умовах, що й для ощадно-позичкових кас [7, с. 66-69, 238-241].

Водночас П. Мігулін був більш критичним щодо проблеми фінансової підтримки Державним банком (казначейством) нагальних потреб товариств малого кредиту (станом на 1902 р.). Він зазначав, що «питання про кошти (тобто головне) взагалі не вирішувалося: асигнувань (і це лише одноразових) в 10 млн. р. було очевидно недостатньо, а кошти пропонувалося надавати (“вишукувати”), де і як

невідомо», проте у 1904 р. Державна Рада все ж таки виділила з бюджету 2 млн. руб. на потреби дрібного кредиту (окрім 2,4 млн. руб., які залишилися з коштів, що виділялися на боротьбу з голодом 1891-1892 рр.) [10, с. 299, 302]. Аналізуючи у своїй праці досвід дрібного кредитування у розвинених європейських країнах (Німеччині, Австро-Угорщині, Італії), П. Мігулін негативно оцінював організацію дрібного кредиту в Російській імперії, з цього приводу він зазначав: «Що стосується організації установ дрібного кредиту того чи іншого типу, то це чи не саме слабе наше місце: жодна країна не потребує так сильно цього виду кредитування, як Росія, і в жодній країні ця справа не поставлена так погано і безнадійно, як у нас» [10, с. 294, 297].

Князі О. Васильчиков і О. Яковлев у книзі «Про дрібний кредит в Росії»[1] констатували, що після відміни кріпосного права селяни усіх губерній активізувалися щодо придбання та оренди земель сільськогосподарського призначення, навіть не зважаючи на те, що за період 1961-1973 рр. ціни зросли на 50-100% [1, с. 11]. О. Яковлев [1, с. 37–112] задавався питанням, де взяти кошти для кредитування селян у зручний для них спосіб і яким чином організувати правильність оцінки невеликих земельних ділянок, щоб затрати на оцінку не обтяжували селян. Автор звернув увагу на складні процедури документального оформлення прав власності на землю та її застави, що також ускладнювало кредитування: «складні, вартісні і волокитні процедури закріплення прав при купівлі; складна процедура отримання заставного свідоцтва, яка тягнеться подекуди декілька місяців; недбалість в накладенні і знятті заборон; законодавча невизначеність як в одному випадку, так і в іншому випадках, дозволяє кожному нотаріусу встановлювати свої порядки; і нарешті неповнота наших цивільних законів по відношенню до визначення права розпорядження заставодавця в заставленому маєтку, – складають вкрай несприятливі умови для земельного кредиту і для вільного переходу власності майна», ... «адже у справі земельного кредиту саме головне значення мають гарантії зі збереження у цілісності застави і стягнення виданих кредитів, у випадку припинення позичальником обов'язкових для нього платежів» [1, с. 66-110]. Враховуючи труднощі і проблеми, які склалися у суспільно-економічних відносинах землеволодіння 60-70-х років XIX ст. у Російській імперії, автор надав власний детальний план створення товариств дрібного поземельного кредиту [1, с. 37-112], які деякою мірою були враховані у Законі, прийнятому у червні 1895 р.[1, с. 354-358].

М. Туган-Барановський, розглядаючи основи створення та принципи діяльності сільських кредитних товариств, заснованих німецьким громадським діячем Ф. Райффайзеном, проводив паралелі з кредитними товариствами, які створювалися в Російській імперії, починаючи з 1895 р., та порівнював їх з ощадно-позичковими товариствами дрібного кредиту. Аналізуючи принципи роботи німецьких ощадно-позичкових товариств, створених у Німеччині у 1849 р. Г. Шульце-Деліхом, М. Туган-Барановський визнавав їх «добре організованими кредитними установами», які були зорієнтовані на дрібних ремісників і торгівців та називав їх «шульцевськими народними банками», котрі надавали кредити за помірними відсотками у 5-7%, подекуди на значні суми (від 10 тис. марок до 500 тис. марок на одну особу), мали значні пайові капітали, за якими виплачували солідні дивіденди своїм пайщикам і здійснювали операції такі ж, як звичайні банки [18, с. 361-363, 368]. Тож, на його думку, німецька практика «шульцевських кредитних товариств» поширилася і в Російській імперії у вигляді ощадно-позичкових товариств з певними особливостями.

Після відміни кріпосного права в Російській імперії назріла проблема розвитку дрібного сільськогосподарського кредиту (у т.ч. у вигляді ощадно-позичкових

товариств та кредитних товариств), за рахунок якого могли викуплятися селянами сільськогосподарські землі та придбаватися засоби обробітку землі. Головною передумовою для створення таких кредитних товариств була відсутність банківської системи на момент запровадження селянської реформи Олександра II. Єдиний державний банк (Селянський поземельний банк), що міг обслуговувати селянство, було засновано з великим запізненням – у 1882 р., тоді як нагальна потреба у кредитуванні селян виникала ще в часи проведення аграрної реформи 1861 р. У свою чергу акціонерні банки не мали змоги розвивати селянський дрібний кредит через організаційні труднощі та проблеми з оцінкою земельних наділів тощо. Тому в Російській імперії розпочався активний рух щодо створення закладів дрібного кредитування з елементами самоорганізації дрібного та середнього сільського господаря під опікою та наглядом державних органів та органів місцевого самоврядування (земствами).

Оскільки в Російській імперії проблемам у сфері дрібного кредитування довгий час не приділялося належної уваги деяку ініціативу було проявлено самим населенням, яке потребувало грошових позик. Першим із закладів дрібного кредиту в Наддніпрянській Україні стало засноване 1 травня 1869 р. Гадяцьке ощадно-позичкове товариство [19]. Головною метою створення Гадяцького ОПТ було зосередження депозитних вкладів членів товариства та надання позик на товари сільськогосподарського призначення (інвентар, посівні матеріали), поліпшення сільськогосподарських угідь, придбання продовольства у неврожайні роки та надання позик для забезпечення оборотних коштів у торговельній діяльності.

Гадяцьке ОПТ надавало дрібні короткострокові позики на суму до 100 руб. своїм членам на термін від 1 до 6 місяців за умови поручительства інших членів товариства в розрахунку 1 поручитель на 10 рублів позики. При цьому статутом ОПТ не було передбачено надання кредитів під заставу. Процентна ставка за кредитами затверджувалася на загальних зборах ОПТ та мала щонайменше на 2 % бути вищою за ставку за депозитними вкладами товариства. Також у разі невчасного погашення позичальником своїх зобов'язань була передбачена пеня у розмірі 0,01% за кожен день прострочки з відчуженням пайового внеску на користь погашення частини боргових зобов'язань. Що стосується основного капіталу, то він був сформований із пайових внесків і на момент створення складав 1492 руб. Оскільки повна вартість одного паю складала 100 руб., що на 1869 р. було значною сумою, то для вступу в товариство достатньо було внести первинний внесок у сумі від 1 руб. з подальшими щомісячними внесками від 25 коп. до остаточного досягнення вартості паю [19]. У разі припинення членства в товаристві накопичений пайовий внесок мав повертатися власнику з процентами (вони дорівнювали процентам за депозитними вкладами), а якщо пайовик мав борги, то внесок спрямовувався на їхнє погашення. Проте слід зазначити, що до 1895 р. ОПТ не мали типової форми статуту та не мали чітких законодавчих орієнтирів для функціонування. Тому за основу було взято статут одного із діючих на той час у Наддніпрянщині товариства взаємного кредиту, яке здійснювало кредитування середнього рівня підприємців у сфері торгівлі, виробництва (у т.ч. ремісників) та землевласників.

Головну роль у сприянні розвитку кооперативного кредитування відігравали місцеві органи влади на рівні губерній та земств. Із 503 ОПТ, які було відкрито в імперії у 1871-1875 рр. 268 товариств (53%), отримували позики від земств [19, с. 375]. Зокрема, для створення ОПТ на Полтавщині губернські управи через земства надавали позики товариствам для формування їх грошових капіталів на суму до 10 000 руб., на

термін до 10 років під 5% річних. Водночас отримання таких позик передбачало певні умови для подальшого кредитування:

- ОПТ мали діяти на умовах кругової поруки (тобто солідарна взаємовідповідальність кожного пайовика за борговими зобов'язаннями);
- розмір позики не міг перевищувати пайовий внесок більш ніж у три рази;
- позика могла надаватися не більше, ніж на 12 міс.;
- ОПТ мали діяти в інтересах земства та були повністю йому підзвітними [17, с. 299].

Не зважаючи на суттєву фінансову ініціативу земств, яка мала стимулювати створення ОПТ на місцях, ситуація із кредитною кооперацією в регіоні суттєво не покращувалася. До прикладу, за період з 1872 р. по 1877 р. у Полтавській губернії земствами було виділено 15 тис. руб. позик для створення двох нових ОПТ та 1 тис. руб. для вже діючого на той час ОПТ в Прилуках. У підсумку за перші 10 років з моменту створення першого ОПТ в Полтавській губернії було засновано лише 10 ОПТ, до яких вступило 1 577 пайовиків. По суті складалася ситуація, коли товариства почали створюватися примусово, механізм кругової поруки не працював через відсутність суттєвої забезпеченості позичальниками взятих кредитів, а тому, як тільки кошти земств розподілялися, зростали борги за кредитними зобов'язаннями і товариства припиняли свою діяльність: із 503 ОПТ, які було створено у 1871-1875 рр. по всій імперії, до 1905 р. припинило свою діяльність 356 (71%) товариств; із 481 ОПТ, які було створено у 1876-1880 рр., до 1905 р. припинило діяльність 295 (61%); із 194 ОПТ, які було створено у 1881-1885 рр., до 1905 р. припинило діяльність 85 (44%) [18, с.375]. Як зазначав з цього приводу М. Туган-Барановський «щедрі позик з боку земств призводили до того, що товариства виникали часто-густо тільки заради отримання цих позик, які розподілялися поміж засновниками товариства, чим і закінчувалася їхня діяльність. Не дивно, що більша частина цих товариств проіснувала зовсім не довго» [18, с. 375].

У деяких губерніях для стимулювання розвитку кредитної кооперації застосовувалися методи субсидіювання, тобто позик надавалися на пільгових умовах. Зокрема, у Глухівському земстві Чернігівської губернії у 1875 р. для створення нових ОПТ земства надавали позик із пільговим періодом на 3 роки із фінансуванням усіх організаційних витрат пов'язаних з організацією роботи ОПТ [17, с. 297]

Стимулювання розвитку кредитної кооперації у Наддніпрянщині на початку була дуже неоднорідна (табл. 1). У спробах фінансування земствами створення ОПТ справи доходили до абсурду. Так, в Олександрійському повіті Катеринославської губернії у 1870 р. було надано позику Временському ОПТ під 0% річних на 10 років [17, с. 238]. І хоч це був поодинокий випадок, але відсутність повноцінної нормативно-правової бази у сфері діяльності ОПТ та дрібного кредитування в цілому створювали підґрунтя для різного роду зловживань, відносно використання грошей земств. Однією із розповсюджених проблем, з якою зустрічалися земства частіше у Херсонській та Чернігівській губерніях, було кредитування без належного оформлення застави або й зовсім без неї.

Таблиця 1 – Загальні показники кредитного стимулювання ощадно-позичкових товариств в деяких українських губерніях, 1871 – 1879 р.

Назва губернії	Термін кредитування земством ОПТ	% позики земства	% за кредитами членам товариства	Позика земства на одне ОПТ
Полтавська	до 10 р.	5%	6%	1 000 руб.
Катеринославська	до 10 р.	4%	н.д.	500 - 1 000 руб.
Херсонська	до 10 р.	3-6%	10-12%	500 - 1 000 руб.
Таврійська	до 15 р.	4-5%	н.д.	1 000 руб.
Чернігівська	до 12 р.	5 %	До 12 %	300 руб 1 500 руб.

Джерело: сформовано автором на основі даних [17, с. 235-320]

Проблеми кредитування ощадно-позичковими товариствами дедалі більше потребували вирішення. Одним із головних кроків в узгодженні дрібного кооперативного кредиту було законодавче затвердження 1 червня 1895 р. «Положення про заклади дрібного кредиту» [3]. Цим законом було урегульовано діяльність закладів дрібного кредиту, до яких входили: кредитні товариства, ощадно-позичкові товариства (ОПТ) та сільські й волосні банки. Товариства дрібного кредиту мали формувати свій основний капітал за рахунок пайових внесків членів та кредитів, котрі надавалися з бюджету або Державним банком. Також допускалася можливість засновувати товариства на кошти пожертв земських, громадських та приватних установ.

Головною метою створення даних установ було надання дрібних позик, переважно до 100 руб. на короткостроковий період селянству та збереження на депозитних рахунках їх заощаджень [4, с. 354-358]. Згідно з вищезгаданим законом заклади дрібного кредиту могли здійснювати такі операції:

- прийом грошових внесків (пайових та депозитних);
- надання короткотермінових дрібних позик (до 12 міс.) під зобов'язання або на умовах поручительства;
- надання довгострокових позик до 5 років під заставу нерухомого майна членам товариств;
- посередництво у придбанні товарів, необхідних для господарської діяльності членів товариства та продажу їхньої продукції;
- продаж заставного майна у разі неповернення боргу тощо.

Серед закладів дрібного кредиту особливим чином вирізнялися організаційні основи ощадно-позичкових товариств, які полягали в наступному: створювалися у сільських громадах на умовах взаємної поруки, статутний капітал формувався із пайових внесків, кожен учасник подібного товариства міг мати лише один пай на суму не більше 100 руб.. Кредити ОПТ, як правило, надавалися в аграрній сфері.

Після введення закону від 1 червня 1895 р. було створено ревізійну комісію Міністерства фінансів для проведення перевірок раніше створених закладів дрібного кредиту та їхньої звітності. Всього за 1896 р. по імперії було здано 605 звітів від ОПТ (із 664 зареєстрованих), у т.ч. 110 звітів від ощадно-позичкових товариств українських губерній, у яких вказувалися основні показники їхньої діяльності [17, с. 1, 4, 6, 29] (табл. 2).. Тож, станом на 1 січня 1897 р., загальна сума балансу товариств дрібного кредиту в імперії склала 35,630 млн. руб., у т. ч. баланс по ОПТ склав 25,004 млн. руб., баланс волосних кас - 7,252 млн. руб., сума балансу по сільських банках - 3,374 млн. руб.

Таблиця 2 - Основні показники діяльності ОПТ Наддніпрянщини, станом на 1 січня 1897р.

	Київська	Подільська	Волинська	Харківська	Полтавська	Таврійська	Катеринославська	Херсонська	Чернігівська	Всього
Кількість товариств	8	3	2	5	17	42	13	5	15	110
Позик надано, руб.	134 847	452 794	123 574	85 586	376 314	2 234 054	284 058	153 081	154 444	399 8752
Вклади, руб.	146 021	78 891	49 225	14 364	89 120	360 842	75 215	77 348	52 820	943 846
Пайовий капітал, руб.	104 021	137 787	68 458	38 647	181 111	941 051	136 002	77 348	95 797	1 780 222
Кількість членів	5 582	6 938	792	1 827	4 577	27 175	4 385	1 867	3 682	56 825
Запозичений капітал, руб.	34 256	25 6900	9000	25 608	101 985	100 5048	21 359	6 462	5 299	146 5917
Прибуток, руб.	12 139	2 889	5 253	5 557	20 906	97 868	16 204	6 967	12 995	180 778
Середній прибуток на одне товариство	1 517,4	963	2 626,5	1 111,4	1 229,8	2 330,2	1 246,5	1 393,4	866,3	1 476
Баланс, руб.	322 532	533 429	146712	93850	442177	2 595 290	340843	163946	196656	4 835 435

Джерело: розраховано та сформовано автором на основі даних [16, с.8-15].

По українських губерніях загальна сума балансу по ОПТ становила 4,854 млн. руб., що складало 19 % від загальноімперського показника балансу усіх ОПТ [16, с.29] (рис 1.).

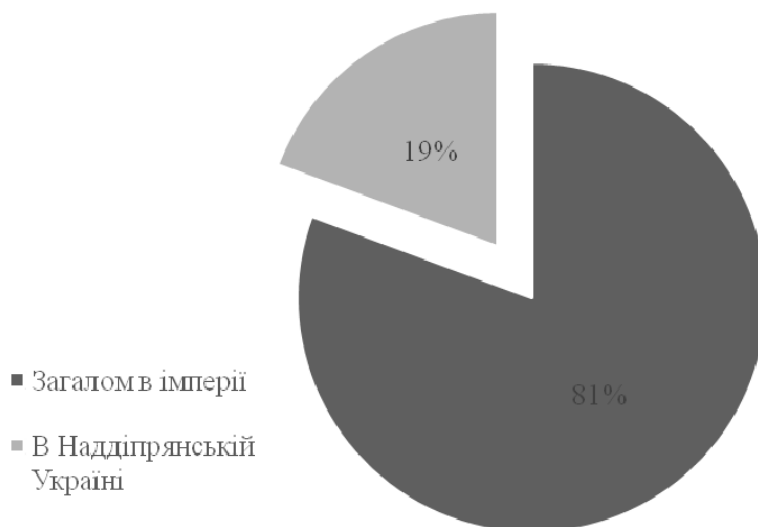

Рисунок 1 – Частка українських ОПТ у загальній сумі балансу ОПТ по Російській імперії, 1897р., %

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі даних [16, с. 29]

Законодавче упорядкування та затвердження типових форм статутів закладів дрібного кредиту сприяли зростанню активності у створенні ОПТ (рис 2.) Так, на момент ревізії закладів дрібного кредиту 1897 р. закладів ОПТ було лише 110, а вже в 1910 р. їхня чисельність зросла на 250 одиниць та становила 360. У подальшому динаміка зростання їхньої чисельності продовжувала збільшуватися і у 1912 р. досягла 535 товариств. Паралельно із заснуванням ОПТ високою популярністю почали користуватися заклади дрібного кредиту нового типу, кредитні товариства яких станом на 1 січня 1912 р. у Наддніпрянщині налічувалося вже 1253 одиниці [14].

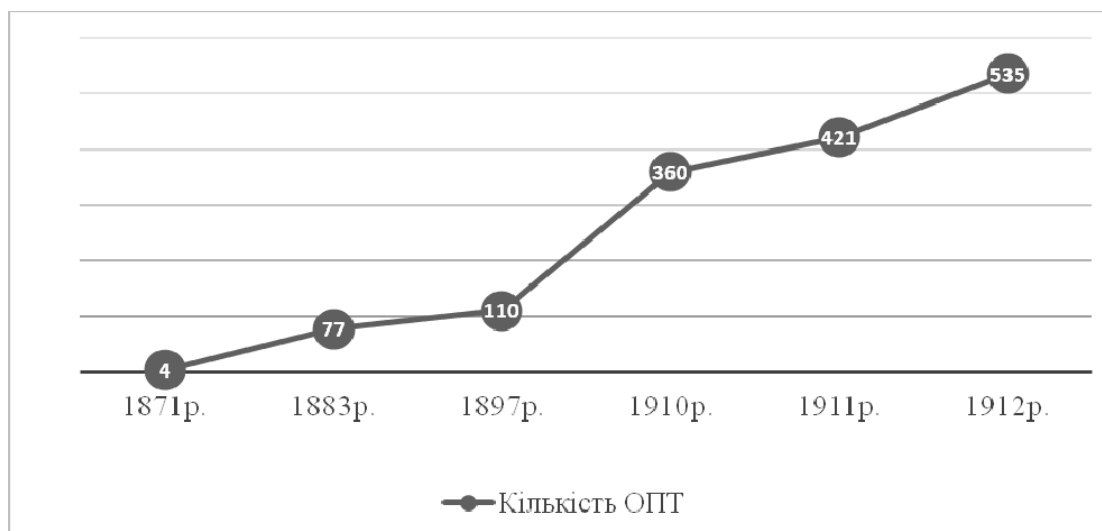

Рисунок 2 – Динаміка зростання кількості ОПТ у Наддніпрянській Україні, 1871 - 1912 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних [14, с. 72-75; 15, с. 146; 17, с. 5-16]

Збільшення засновницької активності закладів дрібного кредиту можна пояснити низьким рівнем конкуренції на даному ринку послуг та досить високим рівнем попиту такого виду кредитування. Окрім того, ОПТ по українських губерніях почали демонструвати позитивні результати роботи – середній річний прибуток за 1897 р. складав 1646,3 руб. (табл. 2).

Про успішну діяльність ОПТ свідчить також те, що в деяких губерніях вони практично не потребували додаткових запозичень від комерційних і державних банків та вже на другий рік дії закону 1895 р. могли забезпечувати кредитування за рахунок вкладів та власного пайового капіталу. Так, наприклад, у Київській губернії частка запозиченого капіталу складала 12%, Волинській – 7%, а у Чернігівській та Херсонській – лише 4%. Що свідчить про значну довіру населення у перспективність даного виду кредитних товариств (рис. 3).

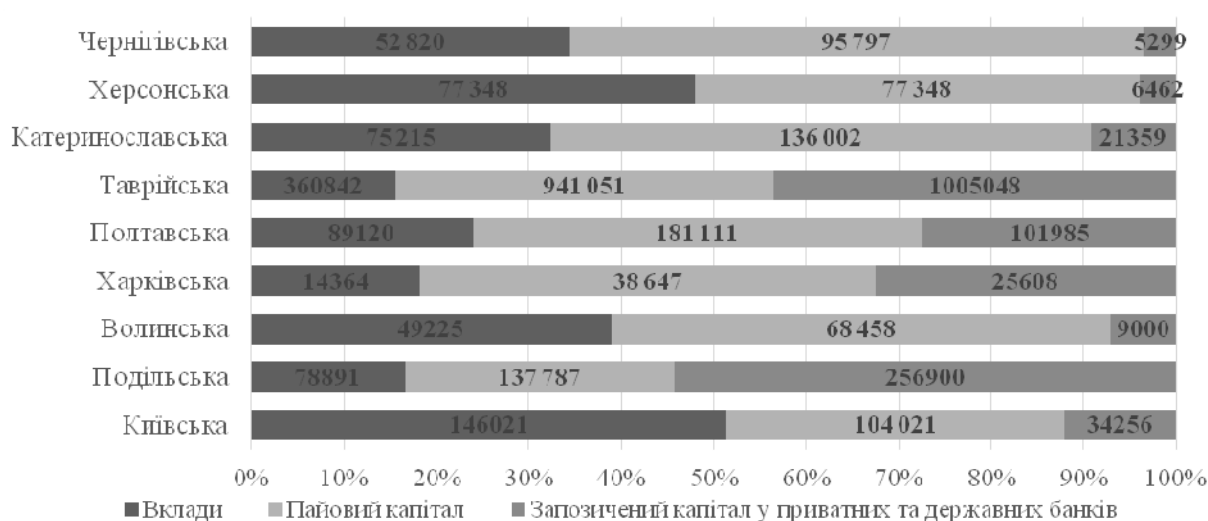

Рисунок 3 – Структура кредитного капіталу ОПТ Наддніпрянщини на 1 січня 1897 р., руб.

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі даних [16, с. 10-11, 14-15]

Попри значні успіхи в реалізації закону 1895 р. про дрібне кредитування дана сфера кредитних відносин мала свої вади, для вирішення яких 7 червня 1904 р. було уточнено та доповнено дане положення. Так, для конкурування із досить популярними в селах лихварями, що також активно надавали дрібні споживчі та комерційні кредити [12, с. 6-14], вищезгадані заклади дрібного кредиту були звільнені від гербового податку, що позитивно вплинуло на здешевлення кредитів для населення [5, с. 670]. Проте були встановлені й певні обмеження: ОПТ могли надавати позики лише членам свого товариства і лише під заставу рухомого чи нерухомого майна, а волосні каси та селянські банки могли кредитувати лише жителів своїх волостей чи сіл. Також було врегульовано терміни кредитування в залежності від їх цілей: позики до одного року надавалися закладами дрібного кредиту для поповнення обігових коштів позичальника; на три роки надавалися позики для сільськогосподарського спорядження (кінь, плуг і т. п.); на п'ять років позики надавалися на господарське поліпшення (у т.ч. будівництво каналів, криниць і т.п.). Довгострокові та середньострокові позики мали обов'язково погашатися частинами, а періодичність обумовлювалася кредитною угодою. Що стосується короткострокової позики, то допускалась можливість повного погашення одним платежем на момент завершення кредитної угоди (якщо це передбачено угодою) [5, с. 673]. Також було унормовано розмір заставного майна, яке мало складати мінімум

1 1/3 суми позики. Відчуження заставного майна на користь закладу дрібного кредиту здійснювалося у разі, якщо протягом 7 днів з моменту попередження про прострочену заборгованість боржник не сплачував її. Законодавчі зміни також стосувалися і питання вкладів. Так, вкладником могла бути будь-яка особа, яка виявила таке бажання, не будучи членом товариства, при цьому особа вкладника та сума вкладу не розголошувалися, окрім випадків, коли на це було рішення суду [1, с. 19]. Важливим уточненням в законодавстві, що стосувалися ОПТ, було й те, що загальна сума наданих позик та вкладів не мала перевищувати основний капітал більш ніж у 10 разів.

Одночасно із змінами у порядку надання кредитів було посилено і контроль за діяльністю закладів дрібного кредиту з боку держави. Всі заклади дрібного кредиту могли ревізуватися Управлінням у справах дрібного кредиту, створеного при Міністерстві фінансів. Для заснування нових товариств відповідні статuti подавалися до Міністерства фінансів, яке виносило дане питання на затвердження до уряду в Комітет Міністрів. Загальне завідування, нагляд та керівництво за діяльністю закладів дрібного кредиту здійснював Державний банк, у якому було створено Управління у справах дрібного кредиту, яке складалося з комітету у справах дрібного кредиту із відповідним штатом інспекторів та ревізорів. Нагляд і контроль (у т.ч. призначення ревізій тим товариствам, які отримували позики з Держбанку або земств) за діяльністю закладів дрібного кредиту здійснювалися і губернськими комітетами у справах дрібного кредиту та земських начальників [5, с.670-679] [статті закону 1904 р. статті 27, 31, 48, 49, 52-56].

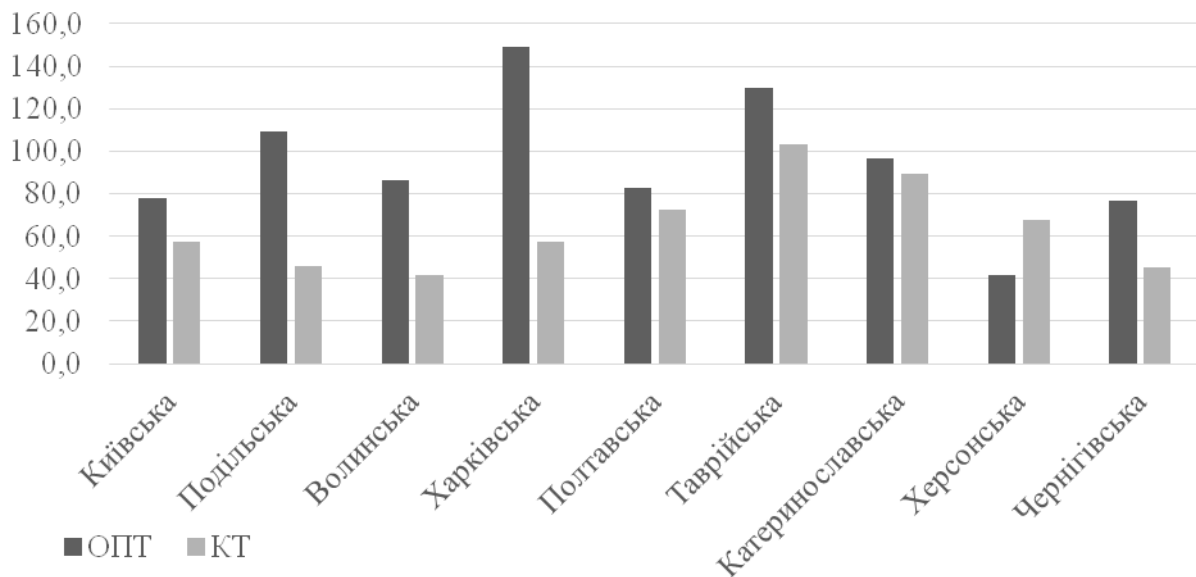

Рисунок 4 – Середній розмір позики ОПТ та КТ у 1911 р., руб.

Джерело: побудовано автором на основі даних [14, с. 72-79].

Порівнюючи кредитну діяльність ОПТ і КТ, можна звернути увагу на те, що ОПТ надавали часто значно більші позики (рис. 4) ніж КТ та досить часто нагадували за своєю суттю позики товариства взаємного кредиту.

Слід відзначити, що одночасно із збільшенням кількості ОПТ, з 1895 р. почали створюватися заклади дрібного кредиту нового типу – кредитні товариства, але вони були більш залежними від грошових коштів, які надавалися Державним банком та земствами (рис. 5 та 6), тоді як ОПТ значно скорочували ці запозичення, а деякі навіть повністю відмовлялися від таких позик.

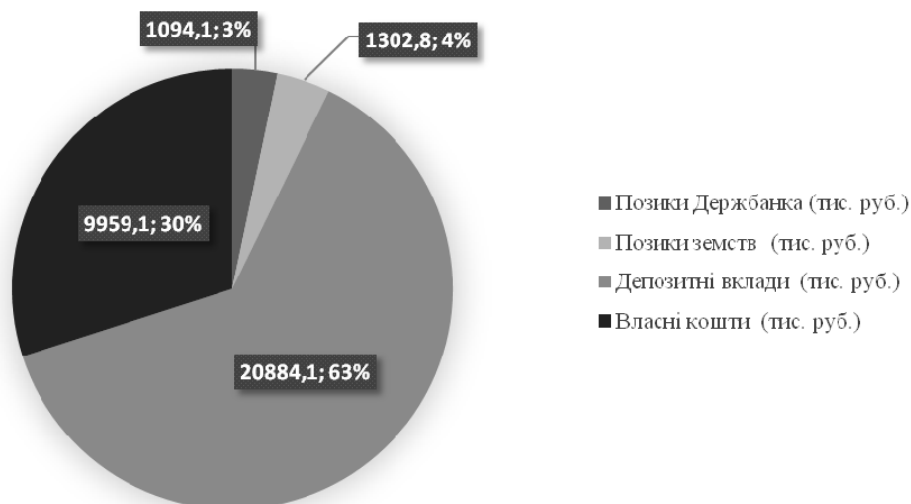

Рисунок 5 – Структура активів ОПТ в Наддніпрянщині 1912 р., тис.руб

Джерело: побудовано автором на основі даних [14, с. 72-79].

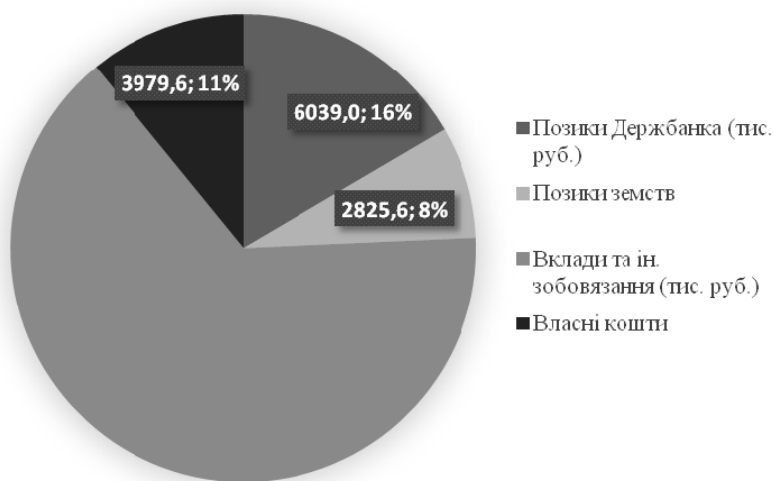

Рисунок 6 – Структура активів КТ у Наддніпрянщині 1912 р., руб.

Джерело: побудовано автором на основі даних [14, с. 72-79].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, осмислення наукової спадщини тогочасних імперських фінансистів-практиків та науковців дає можливість прослідкувати формування та трансформацію наукових поглядів від впливом економічних і політичних історичних процесів. Характерною рисою економічної думки ХІХ – початку ХХ ст. в Російській імперії є те, що вона завжди мала суттєвий вплив на прийняття державних рішень у фінансовій сфері. Зокрема, було здійснено економічне обґрунтування необхідності розвитку закладів дрібного кредиту (у т.ч. орієнтуючись на досвід розвинених європейських країн), відстоювалися різні позиції відносно реалізації державного контролю над діяльністю цих товариств, аналізувалися окремі елементи кредитного механізму, які застосовувалися у закладах дрібного кредиту різного типу тощо.

Створення закладів дрібного кредиту на умовах взаємної відповідальності було досить ефективним способом об'єднання українського селянства для віднайдення грошових коштів, необхідних для викупу земель та задоволення сільськогосподарчих

потреб. Головною передумовою для створення таких кредитних товариств стала відсутність банківської системи на момент запровадження селянської реформи Олександра II. Єдиний державний банк (Селянський поземельний банк), що міг обслуговувати селянство, було засновано з великим запізненням – у 1882 р., тоді як нагальна потреба у кредитуванні селян виникала в часи проведення аграрної реформи 1861 р. У свою чергу, акціонерні банки не мали змоги розвивати селянський дрібний кредит через організаційні труднощі та проблеми з оцінкою земельних наділів тощо.

Значного поштовху для збільшення організаційної активності селянства у сфері дрібного кредиту на перших етапах відігравали органи місцевої влади, проте лише після прийняття необхідної законодавчої бази заклади дрібного кредиту стали відігравати важливу роль на ринку кредитних послуг у Наддніпрянській Україні. У результаті дослідження двох типів закладів дрібного кредиту – ощадно-позичкових товариств та кредитних товариств, доведено, що вони мали ознаки кооперативних товариств. При цьому головною характерною особливістю ощадно-позичкових товариств було формування пайового капіталу на основі пайових внесків, що посилювало взаємну відповідальність кожного члена товариства та підвищувало зацікавленість у прибутковій діяльності товариства.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у комплексному розгляді проблеми дрібного кредитування, яке включає в себе окрім ощадно-позичкових і кредитних товариств, також і діяльність волосних та сільських банків, земських кас та визначення їхнього місця у кредитній системі які діяли в Наддніпрянській Україні в XIX - на початку XX ст.

Список літератури

1. Бородаевский С.В. Мелкий кредит. СПб-б.: паров. Тип. Н.В. Гаевского, 1906. 89 с.
2. Васильчиков А. И., Яковлев А. В. Мелкий земельный кредит в России. СПб.: Тип. А. М. Котомина, 1876. 113 с.
3. Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст.: дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2015. 522 с.
4. Высочайше утвержденное положение об учреждениях мелкого кредита: Закон Российской империи (РИ) от 1 июня 1895 р. № 11756. *Полное Собрание Законов Российской империи* (ПСЗ РИ). Т. 15. Собр. 3. С.354-358
5. Высочайше утвержденное положение об учреждениях мелкого кредита: Закон РИ от 7 июня 1904 г. № 24737. ПСЗ РИ. Т. 24. Отд.1. Собр. 3. С.670-679.
6. Гончаренко В. В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок і кооперативних банків. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 2 (58). С. 302–306.
7. Гурьев А.Н. Очерки развития кредитных учреждений в России. С.-Пб.: «Якорь», 1904. 250 с.
8. Лугинин В. Ф., Яковлев А. В. Сельские ссудо-сберегательные товарищества (их устройство и назначение). СПб.: Типография А. Котомина, 1870. 100 с.
9. Магась-Демидас Ю. Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2008. 267 с.
10. Мигулин П.П. Наша банковая политика (1729-1903). Харьков: Тип. «Печатное дело», 1904. 493 с.
11. Орлик В.М, Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2019. Дніпро. Т. 2. Вип. 2. С.5–27. DOI: 10.15421/26190201
12. Орлик М.В. Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половина XVII – початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету Економіки і торгівлі*. 2019. №1 (92). С. 6–14.
13. Осипов Н. О. Опыт статистического исследования о деятельности ссудо-сберегательных товариществ «Товарищества Больше-Токмакское и Мало-Васильевское Бердянского уезда Таврической губернии». СПб., 1887. 149 с
14. Отчет по мелкому кредиту за 1910 и 1911 годы с главнейшими данными за 1912 год. Петроград 1914. 226 с.
15. Пантелеймоненко А.О. Становлення кооперативного руху в українському селі: історико-економічні аспекти. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. 226с.

16. Сводней баланс учреждений мелкого кредита на 1 января 1897 г. С.-Пб., 1898. 36 с.
17. Соколовский П. А. Деятельность земства по устройству ссудно-сберегательных товариществ. С.-Пб., 1890. 270 с.
18. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. М.: Книгоиз-во «Слово», 1921. 496 с.
19. Устав Гадечского ссудо-сберегательного товарищества: Закон РИ от 1 мая 1869р. №47028. ПСЗ РИ. Т. 44. Отд. 1 Собр. 2. С.388–392.
20. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. 432 с.

References

1. Borodaevskiy, S.V. (1906). *Melkiy kredit [Small loan]*. S.-Pb.: Printing house N.V. Gaevskogo [in Russian].
2. Vasilchikov, A.I., & Yakovlev, A.V. (1876) *Melkiy zemelnyiy kredit v Rossii [Small land loan in Russia]*. S.-Pb.: Printing house A. M. Kotomina [in Russian].
3. Visyn, V.V. (2015). Kooperatyvnyi Rukh Na Volyni U Druhii Polovyni XIX – Pershii Tretyni XX st. [Cooperative movement in Volhynia in the second half of XIX - first third of XX century]. *Doctor's thesis*. Lutsk [in Ukrainian].
4. *Vyisochayshe utverzhdennoe polozhenie ob uchrezhdeniyah melkogo kredita: Zakon Rossiyskoy imperii (RI) ot 1 iyunya 1895 No. 11756. [The highest approved regulation on small credit institutions: Law of the Russian Empire of June 1, 1895 No. 11756.]* PSZ RI [The complete collection of the laws of the Russian Empire]. Sankt-Peterburg, 1899. 15(1, III) 354-358 [in Russian].
5. *Vyisochayshe utverzhdennoe polozhenie ob uchrezhdeniyah melkogo kredita: Zakon Rossiyskoy imperii ot 7 iyunya 1904 g. No. 24737 [The highest approved regulation on small credit institutions: Law of the Russian Empire dated June 7, 1904. No. 24737].* (1907). *PSZ RI. The complete collection of the laws of the Russian Empire*, 24 (1, III), 670-679. Sankt-Peterburg [in Russian].
6. Honcharenko, V.V. (2013). Nepributkova Ekonomichna Pryroda Kredytnykh Spilok I Kooperatyvnykh Bankiv [Non-profit economic nature of credit unions and cooperative banks]. *Naukovyi Visnyk Poltavskoho Universytetu Ekonomiky I Torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, Vol. 2 (58), 302-306 [in Ukrainian].
7. Gurev, A.N. (1904). *Ocherki razvitiya kreditnykh uchrezhdeniy v Rossii [Essays on the development of credit institutions in Russia]*. S.-Pb.: «Yakor» [in Russian].
8. Luginin, V.F., & Yakovlev, A.V. (1870). *Selskie ssudo-sberegatelnye tovarishchestva (ih ustroystvo i naznachenie) [Rural savings and loan associations (their structure and purpose)]*. S.-Pb.: Printing house A. Kotomina [in Russian].
9. Mahas-Demydas, Yu. (2008). Kooperatyvnyi Rukh Pravoberezhnoi Ukrainy U 1860-Ti - 1914 Roky [The cooperative movement of the Right Bank of Ukraine in the 1860s and 1914s]. *Candidate's thesis*. Kamenets-Podolsky [in Ukrainian].
10. Migulin, P.P. (1904). *Nasha bankovaya politika (1729-1903) [Our Banking Policy (1729-1903)]*. Kharkov: Printing house «Pechatnoe delo» [in Russian].
11. Orlyk, V.M., & Orlyk, S.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny [Theoretical-methodological and source-studying problems of the Economic history of Ukraine]. *Universum istoriyi ta arkhelohiyi – The Universe of History and Archeology*, Vol. 2, 2, 5-27 [in Ukrainian].
12. Orlyk, M.V. (2019). Evoliutsiia Lykhvarstva V Naddnyprianskii Ukraini (Druha Polovyna XVII – Pochatok, XX St.) [Evolution of Usury in Dnieper Ukraine (Second Half of the XVII - Beginning of the XX Century)]. *Naukovyi Visnyk Poltavskoho Universytetu Ekonomiky I Torhovi – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, Vol. 1 (92), 6–14. [in Ukrainian]
13. Osipov, N.O. (1887). *Opyit statisticheskogo izsledovaniya o deyatelnosti ssudo-sberegatelnykh tovarishchestv «Tovarishchestva Bolshe-Tokmakskoe i Malo-Vasilevskoe Berdyanskogo uezda Tavricheskoy gubernii» [The experience of statistical research on the activities of savings and loan partnerships "Partnerships Bolshe-Tokmakskoe and Malo-Vasilevskoe Berdyansk uyezd, Taurida province"]*. S.-Pb. [in Russian].
14. *Otchet po melkomu kreditu za 1910 i 1911 godyi s glavneyshimi dannymi za 1912 god [Small credit report for 1910 and 1911 with the main data for 1912]*. (1914). Petrograd [in Russian].
15. Panteleimonenko, A.O. (2006). *Stanovlennia Kooperatyvnogo Rukhu V Ukrainskomu Seli Istoryko-Ekonomichni Aspekty [Formation of the cooperative movement in the Ukrainian countryside: historical and economic aspects]*. Poltava: RVC PUSKU [in Ukrainian].

16. *Svodney balans uchrezhdeniy melkogo kredita na 1 yanvarya 1897 g. [Summarize the balance of small credit institutions as of January 1, 1897.].* (1898). Zemstvo activity on the arrangement of savings and loan associations [in Russian].
17. Sokolovskiy, P.A. (1890). *Deyatelnost zemstva po ustroystvu ssudno-sberegatelnykh tovarishestv [Zemstvo activity on the arrangement of savings and loan associations].* S.-Pb. [in Russian].
18. Tugan-Baranovskiy, M.I. (1921) *Sotsialnyie osnovy kooperatsii [Social foundations of cooperation].* M.: Bookstore «Slovo» [in Russian].
19. *Ustav Gadechskogo ssudno-sberegatel'nogo tovarishestva: Zakon RI ot 1 maya 1869. No. 47028. [Charter of the Gadech Savings and Loan Partnership: Law of the Russian Empire dated May 1, 1869. No. 47028].* (1873). *The complete collection of the laws of the Russian Empire, 44(1, II), 388–392.* Sankt-Peterburg [in Russian].
20. Farenij, I.A. (2008). *Kooperatyvnyj rukh u Naddnyprians'kij Ukraini u druhij polovyni XIX - na pochatku XX stolittia [Cooperative movement in the Dnieper Ukraine in the second half of the nineteenth century at the beginning of the twentieth century].* Cherkasy: Villunnia-plus [in Ukrainian].

Mykhailo Orlyk, *Postgraduate student*

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Development of Small Lending in the Naddnieper Ukraine in the Second Half of the 19th - Early 20th Century

The aim of the article is to consider the peculiarities of the organization of small loan institutions and to investigate the mechanism of lending by loan-saving partnership and loan association operating in the Naddnieper Ukraine in the second half of the XIX - early XX centuries. It was analyzed the scientific heritage of the economic thought's representatives in the studied period. Both general scientific and special methods of scientific research were used to solve the tasks that were set as the purpose of the research. System and structural approaches, analysis, method of scientific abstraction, comparison, synthesis, and analysis were used during writing the article.

The article analyzes the evolutionary development of small lending institutions, as well as establishes their role in the credit system of Dnieper Ukraine. The establishment of small loan institutions on the shared responsibility basis was a highly effective way to unite the Ukrainian peasantry for finding the necessary money to buy land and meet agricultural needs. The main premise of creation such credit societies was the absence of the banking system at the time of the introduction of Emancipation Reform of Alexander II. The only state bank (Peasants' Land Bank) that could serve the peasantry was founded with a great delay - in 1882, while the urgent need to credit peasants arose during the agrarian reform of 1861. Joint-stock banks, for its part, were not able to develop small peasant loans due to organizational difficulties and problems with allotment of land's valuation, and so on.

Local authorities provided important impetus for increasing the organizational activity of the peasantry in the field of small credit in the early stages, but the small loan institutions, only after the implementation of the required legislative framework, begin to play an important role in the credit services market in Naddnieper Ukraine. As a result of the study two types of small credit institutions: loan-saving partnership and loan association, it was proved that they had the characteristics of cooperatives. It is proved that the main characteristic feature of loan-saving partnership was the formation of ownership capital based on share contributions, which strengthened the mutual responsibility of each member of the partnership and increased interest in the profitable activities of the partnership. The results of this study can be used in teaching courses related to economic theory and the history of economic thought. And it can form the basis for studying the prospects for further agrarian reforms aimed at supporting small agricultural entrepreneurship.

credit, loan, share contribution, deposit, collective responsibility, bank, Naddnieper Ukraine

Одержано (Received) 26.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 314:331

JEL Classification: A13, E24, J11, J5, O3

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).97-105](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).97-105)

А.О. Левченко, проф., канд. екон. наук

*Центральнотукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Демографічні передумови інноваційного розвитку людських ресурсів в Україні**

У статті проведено аналіз демографічних передумов інноваційного розвитку людських ресурсів. Наведено демографічні чинники впливу та показники стану демографічної ситуації. Здійснено аналіз сучасного стану та динаміки демографічної ситуації в Україні в цілому та у територіальному вимірі, включаючи показники чисельності населення, його статеві-вікової структури, народжуваності та смертності, природного та міграційного руху населення та ін. Визначено основні демографічні виклики та обґрунтовано низку фінансово-економічних, організаційно-адміністративних, інформаційних важелів поліпшення демографічної ситуації в Україні.

демографія, демографічна передумова, людські ресурси, інноваційний розвиток, демографічна політика

А.А. Левченко, проф., канд. екон. наук

*Центральнотукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Демографические предпосылки инновационного развития человеческих ресурсов в Украине**

В статье проведен анализ демографических предпосылок инновационного развития человеческих ресурсов. Приведены демографические факторы влияния и показатели состояния демографической ситуации. Осуществлен анализ современного состояния и динамики демографической ситуации в Украине в целом и в территориальном измерении, включая показатели численности населения, его половозрастной структуры, рождаемости и смертности, естественного и миграционного движения населения и др. Идентифицированы основные демографические угрозы и обосновано ряд финансово-экономических, организационно-административных, информационных рычагов улучшения демографической ситуации в Украине.

демография, демографическая предпосылка, человеческие ресурсы, инновационное развитие, демографическая политика

Постановка проблеми. В умовах інноваційної трансформації економік країн світу людські ресурси виступають ключовим чинником забезпечення сталого соціально-економічного зростання. У свою чергу, базовою першоосновою формування, використання та розвитку людських ресурсів слугують показники демографічного відтворення населення, тобто наявність відповідної демографічної бази.

Демографічна ситуація в Україні в останні роки характеризується значними негативними рисами і тенденціями. Зокрема, посилюються процеси депопуляції, має місце суттєве переважання показників смертності над показниками народжуваності, зростає рівень демографічного навантаження на працююче населення, посилюються міграційні потоки робочої сили за межі України. Викладені тенденції у поєднанні з низьким рівнем інноваційно-інвестиційної активності, стагнацією темпів економічного розвитку, низьким рівнем соціального захисту населення та якості життя, проблемами у медичній та екологічній сферах становлять загрозу як для ефективного функціонування вітчизняного ринку праці, так і для соціально-економічної безпеки держави.

Отже, проблема поліпшення демографічної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях потребує вжиття нагальних заходів регуляторного

впливу, спрямованих на вирівнювання демографічних диспропорцій, підвищення якісних характеристик людських ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічні передумови відтворення людських ресурсів України знайшли широке висвітлення у працях багатьох вітчизняних науковців. Так, Лібанова Е. характеризує інноваційні аспекти формування та реалізації демографічної політики [11], Грішнова О. та Харазішвілі Ю. оцінюють індикатори та загрози у сфері демографічної безпеки держави [3], Лісогор Л. визначає проблеми формування та реалізації соціально-демографічного потенціалу [12]. Питанням забезпечення демографічної безпеки та демографічної стійкості присвячені праці таких науковців, як Непиталюк А. [14], Козловський С. [7], Сегіда К. [16]. Слід виокремити низку праць науковців, які розглядають питання впливу демографічних чинників на формування людських ресурсів (трудоного потенціалу, людського капіталу тощо), серед яких: Антошкіна Л. та Скворцова О. [1], Карабанова О. [5], Кривцова М. та Перепельчук Т. [8], Мельник Л. та Батиченко С. [13], Шалімова Н., Магопєць О., Шалімов В. [17]. Взаємозв'язок демографічних аспектів із розвитком ринку освітніх послуг вивчає Біленко Д. [2], із інноваційним розвитком національної економіки – Левченко О., Плинокос Д., Ткачук О. [10], інвестиційним потенціалом України – Прокопєць Л., Бабчук А., Рудько К. [15], соціальною політикою держави – Лапшин І. [9], рівнем розвитку емоційного інтелекту – Клочко А. [6] тощо.

Не зважаючи на значну увагу вітчизняних науковців до питань аналізу демографічної ситуації та вирішення актуальних проблем у демографічній сфері, потребують більш ґрунтового дослідження науково обґрунтовані важелі та інструменти поліпшення демографічної політики України в контексті інноваційного розвитку людських ресурсів.

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення аналізу стану і тенденцій демографічної ситуації в Україні та обґрунтування за його результатами важелів поліпшення демографічної політики в контексті сприяння інноваційному розвитку людських ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення збалансованості між демографічними та економічними чинниками розвитку держави виступає першоосновою ефективного використання людських ресурсів упродовж усього їх життєвого циклу, а також функціонування ринку освітніх послуг [2]. На формування майбутнього трудоного потенціалу держави та її регіонів значний вплив чинить не лише наявність певної частки осіб працездатного віку, але й демографічне навантаження на працездатне населення, співвідношення питомої ваги осіб молодшої вікової групи та частки осіб пенсійного віку [13].

Демографічні процеси тісно взаємопов'язані із можливостями інноваційного та інвестиційного зростання, оскільки збільшення обсягів інвестицій дозволяє здійснювати модернізацію наявних робочих місць та створювати нові, активізувати темпи виробництва та підвищувати якість продукції і послуг, розвивати інфраструктуру та забезпечувати гідну працю та належну якість життя населення [15]. Можливості інноваційного розвитку країн визначаються наявністю фахівців інноваційного типу, здатних до продуктивної та ефективної праці, розробки і впровадження інновацій, генерування нових знань, інтелектуальної діяльності.

Цілком слушним є твердження щодо наявності впливу соціально-демографічних чинників на розвиток емоційного інтелекту, складовими якого є емпатія, управління емоціями, емоційна обізнаність, вміння ідентифікувати емоції інших, самотивація [6].

До складу демографічних чинників належить низка показників, що можуть бути згруповані у чотири основні блоки: показники відтворення населення; показники стану здоров'я населення; показники відтворення ресурсів праці; міграційні показники [5]. Показник демографічної безпеки дозволяє провести аналітичну оцінку поточної ситуації, ідентифікувати динаміку перебігу демографічних процесів, здійснити прогноз демографічної ситуації на основі врахування ретроспективних даних [16].

Лісогор Л.С. до складу демографічних чинників, що визначають кількісні та якісні характеристики вітчизняних людських ресурсів, відносить зовнішні (світові тенденції старіння населення, міграційний рух населення між країнами) та внутрішні (соціальні, інституційні, макроекономічні та ін.) [12].

Загальновідомо, що сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується ознаками інертної кризи, що проявляється у стрімкій депопуляції населення (значному зниженні темпів народжуваності у поєднанні з високими темпами смертності), надлишковій смертності населення, у тому числі й молодших вікових груп, унаслідок відсутності доступу до якісних медичних послуг, погіршення рівня життя та здоров'я, недосконалої системи соціального захисту населення тощо [1]. Окрім того, інтенсифікація глобалізаційних процесів призводить до необхідності усвідомлення та регулювання проблем міграційного руху людських ресурсів, оскільки спричиняє розбалансованість на ринку праці країни та її територій як стосовно кількісних потреб у робочій силі, так і щодо якісних потреб, зокрема, освітньо-кваліфікаційних характеристик емігрантів та іммігрантів [7].

На рис. 1 відображено динаміку чисельності наявного населення України за період з 1991 року. Як бачимо, за досліджуваний період наявне населення держави зменшилося на 10,0 млн. осіб, у тому числі, міське населення – на 6,0 млн. осіб, сільське населення – на 4,0 млн. осіб. Станом на 1 січня 2020 року частка міського населення становила 69,5%, а сільського – 30,5%. При цьому, на початок 2020 року частка населення у віці до 14 років становила 15,3%, віком 15-64 роки – 67,6%, і майже чверть населення складали особи віком понад 60 років (23,9%). У гендерному аспекті для України традиційною є ситуація щодо переважання частки жінок: на 1 січня 2020 року на 1000 осіб жінок припадало 864 особи чоловіків.

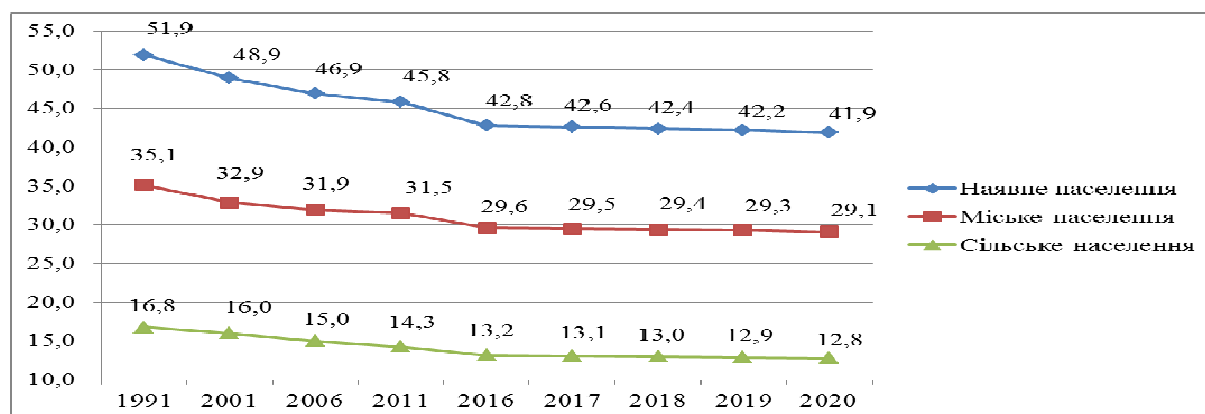

Рисунок 1 – Динаміка чисельності наявного населення України у 1991, 2001, 2006, 2011, 2016-2020 роках, станом на 1 січня, млн. осіб

Джерело: побудовано за даними [4]

Розподіл чисельності наявного населення України за регіонами є достатньо нерівномірним (табл. 1). Лідерами за кількістю населення є Донецька (9,86% всього населення держави), Дніпропетровська (7,58%) області, місто Київ (7,08%), Харківська (6,34%) та Львівська (6,0%) області. Натомість, найменшою є частка населення Чернівецької (2,15%), Кіровоградської (2,23%) та Чернігівської (2,37%) областей.

Аналіз динаміки кількості народжених та померлих осіб в Україні (рис. 2) засвідчив значне переважання числа померлих над кількістю народжених. Так, якщо кількість народжених у 2019 році складала 308,8 тис. осіб, то померлих – 581,1 тис. осіб, тобто, була майже вдвічі більшою. У 2010 році кількість народжених складала 497,7 тис. осіб, а в наступні роки мала значну тенденцію до зниження.

Таблиця 1 – Рейтинг регіонів України за чисельністю наявного населення станом на 1 січня 2020 року

Регіон	місце	тис. осіб	%	Регіон	місце	тис. осіб	%
Донецька	1	4131,8	9,86	Закарпатська	14	1253,8	2,99
Дніпропетровська	2	3176,6	7,58	Житомирська	15	1208,2	2,88
м. Київ	3	2967,4	7,08	Черкаська	16	1192,1	2,84
Харківська	4	2658,5	6,34	Рівненська	17	1153,0	2,75
Львівська	5	2512,1	6,00	Миколаївська	18	1119,9	2,67
Одеська	6	2377,2	5,67	Сумська	19	1068,2	2,55
Луганська	7	2135,9	5,10	Тернопільська	20	1038,7	2,48
Київська	8	1781,1	4,25	Волинська	21	1031,4	2,46
Запорізька	9	1687,4	4,03	Херсонська	22	1027,9	2,45
Вінницька	10	1545,4	3,69	Чернігівська	23	991,3	2,37
Полтавська	11	1387,0	3,31	Кіровоградська	24	933,1	2,23
Івано-Франківська	12	1368,1	3,26	Чернівецька	25	901,6	2,15
Хмельницька	13	1254,7	2,99	Україна	х	41902,4	100,0

Джерело: складено та розраховано за даними [4]

Як результат, загальний коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення в Україні на 1000 наявного населення у 2019 році становив (-6,6), тоді як, наприклад, у 2015 році – (-4,2). З-поміж регіонів України, найбільш негативні показники щодо природного скорочення населення у 2019 році мали місце у Чернігівській (-12,5), Сумській (-10,2), Черкаській (-10,0) областях.

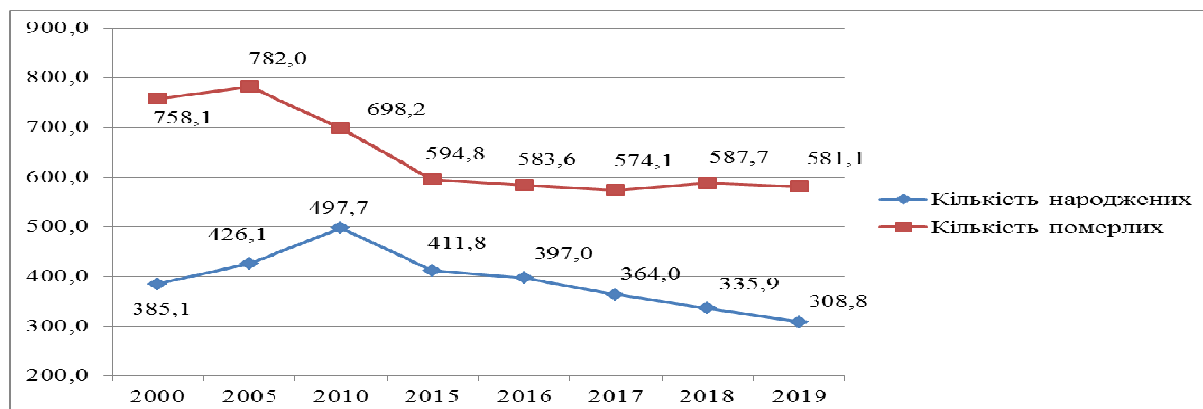

Рисунок 2 – Динаміка кількості народжених та померлих осіб в Україні у 2000, 2005, 2010, 2015-2019 роках, тис. осіб

Джерело: побудовано за даними [4]

Міграційний рух населення України суттєво диференціюється у територіальному вимірі. Так, у 2019 році сальдо міграційного руху (усі потоки міграції) було позитивним у місті Києві (+17175 осіб), Київській (+27343 осіб), Одеській (+9075 осіб), Львівській (+1099 осіб) областях, тоді як у переважній більшості регіонів мало від'ємні значення. Крім того, існуюча статистична база не відображає ситуації щодо реального міграційного руху населення, у тому числі за кордон.

В контексті міжнародних порівнянь необхідно відзначити, що сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні у 2018 році складав 1,3, тоді як у Болгарії – 1,6, Естонії – 1,7, Латвії та Литві – 1,6, Польщі – 1,5, Румунії – 1,8, Чехії – 1,7. Середня очікувана тривалість життя при народженні у жінок в Україні у 2018 році складала 76,7 років, а в Австрії – 84,1 років, Німеччині – 83,3 років, Франції – 85,9 років. Ще більш негативними значеннями характеризується показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні у чоловіків, оскільки в Україні станом на 2018 рік він складав лише 66,7 років.

Таким чином, до складу основних демографічних викликів сьогодення в Україні вважаємо за доцільне віднести: загальну тенденцію до скорочення чисельності наявного населення; нерівномірний розподіл населення у розрізі територій; зростання питомої ваги населення старшої вікової групи; значне переважання показників смертності над показниками народжуваності; низький сумарний коефіцієнт народжуваності та рівень середньої очікуваної тривалості життя у порівнянні з країнами Європейського Союзу; високі показники міграційного відтоку населення за межі України та до більш розвинених територій держави.

Активізація глобальних викликів сучасності призводить до низки негативних соціально-економічних та демографічних наслідків, що відображаються у загостренні соціальних протиріч, погіршенні стану навколишнього середовища і здоров'я населення, нарощуванні масштабів прояву явища соціальної ексклюзії, поширення бідності і соціальної нерівності, у тому числі й серед працюючого населення. За таких умов, необхідний комплексний підхід до виявлення як потенційних можливостей удосконалення соціальної й демографічної політики, так і щодо розуміння й протидії зовнішнім загрозам [9].

На думку Лібанової Е.М., усі засоби державної демографічної політики можна згрупувати у три основні напрями: регулювання народжуваності, зниження смертності та регулювання міграції [11].

Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. в контексті забезпечення демографічної безпеки України наголошують на необхідності формування типу відтворення населення, зорієнтованого на збереження його кількісних та примноження якісних характеристик, формування оптимальної статеві-вікової структури, збалансування міграційних потоків, зростання періоду активного життя громадян, розвиток соціальної відповідальності, загальнолюдських та сімейних цінностей [3].

До пріоритетних напрямів ефективної демографічної політики можуть бути віднесені: сприяння розширеному відтворенню населення та розвитку соціальної інфраструктури; оптимізація міграційних процесів; завершення медичної реформи як передумови збереження життя та здоров'я населення; активізація інформаційно-роз'яснювальної роботи з молоддю [8].

Реалізація оптимальної соціально-демографічної політики має на меті застосування інструментів щодо мінімізації питомої ваги економічно неактивного населення, рівня професійної захворюваності та смертності людських ресурсів, вирішення гендерних аспектів щодо залучення жінок до трудової діяльності та ін. [17].

Інструментами забезпечення демографічної стійкості виступають фінансовий, монетарний, соціальний та інноваційно-інвестиційний, синергетичний ефект від використання яких є спрямованим на досягнення економічного зростання та суспільного добробуту в цілому [14].

У свою чергу, інноваційний розвиток людських ресурсів повинен забезпечувати як зростання їх якісних характеристик та інтелектуального потенціалу, так і створення, накопичення та подальшу матеріалізацію інноваційних знань у відповідних продукції і послугах [10].

Таким чином, в контексті забезпечення інноваційного розвитку людських ресурсів та задоволення кадрових потреб національної економіки нагальною є потреба у запровадженні низки фінансово-економічних, організаційно-адміністративних, інформаційних важелів удосконалення демографічної та соціальної політики в Україні. До таких важелів слід віднести:

- оптимізацію системи соціального захисту населення на засадах рівності та справедливості;
- запровадження ефективної молодіжної політики в державі, спрямованої на створення соціальних, економічних, культурно-рекреаційних умов, привабливих для молоді;
- завершення медичної реформи та формування ефективної системи збереження життя та здоров'я населення;
- пропагування здорового способу життя та профілактики захворювань;
- реалізацію заходів щодо підвищення вікових меж включення в активне трудове та суспільне життя населення;
- інтенсифікацію інформаційно-роз'яснювальної роботи, орієнтованої на усвідомлення пріоритетів родинних та гуманістичних цінностей;
- розвиток системи навчання усіх вікових груп населення навичкам застосування новітніх інформаційно-комунікативних технологій у трудовій діяльності та повсякденному житті;
- підвищення якісного рівня робочих місць, формування сприятливого соціально-психологічного клімату;
- розбудову системи навчання впродовж життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз демографічних передумов інноваційного розвитку людських ресурсів дозволив

констатувати значну кількість деструктивних тенденцій. Демографічна ситуація в Україні відзначається значною депопуляцією та старінням населення, суттєвими регіональними асиметріями та посиленням міграції людських ресурсів. Як результат, відсутність природного відтворення населення у поєднанні із негативними явищами в сфері збереження життя і здоров'я, низьким рівнем соціального захисту та якості життя у майбутньому може призвести до ще більшого загострення ситуації на ринку праці. У найближчій перспективі навряд-чи вдасться досягнути значного підвищення кількісних демографічних показників, тому на перший план виступає завдання поліпшення якісних характеристик людських ресурсів, забезпечення максимального залучення усіх вікових груп населення до трудової та суспільно корисної діяльності.

До перспектив наступних наукових розвідок за напрямом дослідження слід віднести необхідність розроблення комплексного механізму вдосконалення демографічної та соціальної політики держави, сприяння всебічному розвитку людських ресурсів в контексті потреб інноваційного зростання економіки і суспільства.

Список літератури

1. Антошкіна Л.І., Скворцова О.В. Демографічні чинники формування людського капіталу України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2019. №2. С. 89-96.
2. Біленко Д.В. Економіко-математична модель прогнозу розвитку ринку освітніх послуг України з урахуванням демографічних факторів відповідно до тенденцій змін в економіці. *Галицький економічний вісник*. 2019. №6. С. 164-171.
3. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №2. С. 65-80.
4. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.11.2020).
5. Карабанова О.В. Демографічні чинники впливу на відтворення трудового потенціалу України. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. 2016. №92. С. 188-197.
6. Ключко А.О. Розвиток емоційного інтелекту у менеджерів освітніх організацій: зв'язок із соціально-демографічними та організаційно-професійними чинниками. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. №1. С. 54-63.
7. Козловський С.В., Непиталюк А.В. Теоретичні аспекти демографічної стійкості. *Економіка і організація управління*. 2019. Вип. 3. С. 59-69.
8. Кривцова М.С., Перепельчук Т.В. Аналіз демографічних чинників формування та розвитку людського потенціалу регіону (на прикладі Одеської області). *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2019. №7-8. С. 82-103.
9. Лапшин І.М. Державна соціальна політика в контексті регулювання демографічних процесів в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. №2. С. 246-250.
10. Левченко О.М., Плинокос Д.Д., Ткачук О.В. Людський капітал як чинник інноваційного розвитку національної економіки України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2015. № 5. С. 3-9.
11. Лібанова Е.М. Інноваційні важелі демографічної політики. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент*. 2016. №9. С. 21-33.
12. Лісогор Л.С. Соціально-демографічний потенціал населення України: проблеми формування та реалізації. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. №6(3). С. 7-11.
13. Мельник Л.В., Батиченко С.П. Демографічна ситуація в регіонах України як передумова формування та розвитку трудового потенціалу. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 27. С. 81-89.
14. Непиталюк А. Детермінанти забезпечення демографічної стійкості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. №4. С. 44-59.
15. Прокопеч Л.В., Бабчук А.М., Рудько К.І. Вплив демографічних процесів на формування інвестиційного потенціалу України. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 5-2. С. 65-70.
16. Сегіда К. Методичні підходи до визначення рівня демографічної безпеки. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2019. Вип. 30. С. 94-101.

17. Шалімова Н.С., Магопєць О.А., Шалімов В.В. Сучасний стан та тенденції формування трудового потенціалу в контексті забезпечення регіонального інноваційного розвитку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2019. Вип. 1(73). С. 48-64.

References

1. Antoshkina, L.I., & Skvortsova, O.V. (2019). Demografichni chynnyky formuvannia liuds'koho kapitalu Ukrainy [Demographic factors of human capital formation in Ukraine]. *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, 2, 89-96 [in Ukrainian].
2. Bilenko, D.V. (2019). Ekonomiko-matematychna model' prohnou rozvytku rynku osvitykh posluh Ukrainy z urakhuvanniam demografichnykh faktoriv vidpovidno do tendentsiy zmin v ekonomitsi [Economic and mathematical model of the forecast of development of the market of educational services of Ukraine taking into account demographic factors according to tendencies of changes in economy]. *Halys'kyj ekonomichnyj visnyk – Galician Economic Bulletin*, 6, 164-171 [in Ukrainian].
3. Hrishnova, O.A., & Kharazishvili, Yu.M. (2019). Demografichna bezpeka Ukrainy: indykatory, riven', zahrozy [Demographic security of Ukraine: indicators, level, threats]. *Demografiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2, 65-80 [in Ukrainian].
4. Ofitsijnyj sajт Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Karabanova, O.V. (2016). Demografichni chynnyky vplyvu na vidtvorennia trudovoho potentsialu Ukrainy [Demographic factors influencing the reproduction of labour potential of Ukraine]. *Modeliuvannia ta informatsijni systemy v ekonomitsi – Modeling and information systems in economics*, 92, 188-197 [in Ukrainian].
6. Klochko, A.O. (2019). Rozvytok emotsijnoho intelektu u menedzheriv osvitykh orhanizatsij: zv'iazok iz sotsial'no-demografichnymy ta orhanizatsijno-profesijnymy chynnykamy [Development of emotional intelligence in managers of educational organizations: the relationship with socio-demographic and organizational-professional factors]. *Orhanizatsijna psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational psychology. Economic psychology*, 1, 54-63 [in Ukrainian].
7. Kozlovskij, S.V., & Nepytyliuk, A.V. (2019). Teoretychni aspekty demografichnoi stijkosti [Theoretical aspects of demographic stability]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 3, 59-69 [in Ukrainian].
8. Kryvtsova, M.S., & Perepel'chuk, T.V. (2019). Analiz demografichnykh chynnykiv formuvannia ta rozvytku liuds'koho potentsialu rehionu (na prykladi Odes'koi oblasti) [Analysis of demographic factors of formation and development of human potential of the region (on the example of Odessa region)]. *Naukovyj visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, 7-8, 82-103 [in Ukrainian].
9. Lapshyn, I.M. (2019). Derzhavna sotsial'na polityka v konteksti rehuliuвання demografichnykh protsesiv v Ukraini [State social policy in the context of regulating demographic processes in Ukraine]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, 2, 246-250 [in Ukrainian].
10. Levchenko, O.M., Plynokos, D.D., & Tkachuk, O.V. (2015). Liuds'kyj kapital iak chynnyk innovatsijnoho rozvytku natsional'noi ekonomiky Ukrainy [Human capital as a factor of innovative development of the national economy of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 5, 3-9 [in Ukrainian].
11. Libanova, E.M. (2016). Innovatsijni vazheli demografichnoi polityky [Innovative levers of demographic policy]. *Problemy innovatsijno-investytsijnoho rozvytku. Seriya: Ekonomika ta menedzhment – Problems of innovation and investment development. Series: Economics and Management*, 9, 21-33 [in Ukrainian].
12. Lisohor, L.S. (2017). Sotsial'no-demografichnyj potentsial naselennia Ukrainy: problemy formuvannia ta realizatsii [Socio-demographic potential of the population of Ukraine: problems of formation and implementation]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, 6(3), 7-11 [in Ukrainian].
13. Mel'nyk, L.V., & Batychenko, S.P. (2019). Demografichna sytuatsiia v rehionakh Ukrainy iak peredumova formuvannia ta rozvytku trudovoho potentsialu [Demographic situation in the regions of Ukraine as a prerequisite for the formation and development of labour potential]. *Chasopys sotsial'no-ekonomichnoi heohrafii – Journal of Socio-Economic Geography*, 27, 81-89 [in Ukrainian].

14. Nepytyaliuk, A. (2019). Determinanty zabezpechennia demografichnoi stijkosti [Determinants of demographic stability]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 4, 44-59 [in Ukrainian].
15. Prokopets', L.V., Babchuk, A.M., & Rud'ko, K.I. (2019). Vplyv demografichnykh protsesiv na formuvannia investytsijnoho potentsialu Ukrainy [The impact of demographic processes on the formation of investment potential of Ukraine]. *Biznes-navihator – Business navigator*, 5-2, 65-70 [in Ukrainian].
16. Sehida, K. (2019). Metodichni pidkhody do vyznachennia rivnia demografichnoi bezpeky [Methodical approaches to determining the level of demographic security]. *Problemy bezpererвної heohrafichnoi osvity i kartohrafiï – Problems of continuing geographical education and cartography*, 30, 94-101 [in Ukrainian].
17. Shalimova, N.S., Mahopets', O.A., & Shalimov, V.V. (2019). Suchasnyj stan ta tendentsii formuvannia trudovoho potentsialu v konteksti zabezpechennia rehional'noho innovatsijnoho rozvytku [The current state and trends in the formation of labour potential in the context of regional innovation development]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, 1(73), 48-64 [in Ukrainian].

Anna Levchenko, Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Demographic Prerequisites for Innovative Development of Human Resources in Ukraine

In the paper were analyzed the demographic prerequisites for innovative development of human resources. Demographic factors of influence and indicators of the demographic situation conditions were resulted. The analysis of the current state and dynamics of the demographic situation in Ukraine as a whole and in the territorial dimension, including indicators of population, its sex and age structure, births and deaths, natural and migratory population movements, etc. was conducted. The main demographic challenges were identified. These challenges include: the general tendency to decrease the number of the existing population, uneven distribution of the population in terms of territories, growth of the share of the population of the older age group, significant predominance of mortality rates over birth rates, low total fertility rate and average life expectancy compared to the European Union countries, high rates of migratory outflow of population outside Ukraine and to more developed territories of the state.

A number of financial, economic, organizational, administrative and informational levers for improving the demographic situation in Ukraine were substantiated. They take into account optimization of the social protection system, introduction of effective youth policy in the state, development of social and cultural-recreational infrastructure, increase of efficiency of medical branch functioning, promotion of a healthy way of life and disease prevention, assistance of raising of age limits of inclusion in active working and social life, explanatory work focused on understanding the priorities of family and humanistic values, development of the education system for all age groups in the skills of using the latest information and communication technologies, improving the quality of jobs, building a lifelong learning system.

demography, demographic precondition, human resources, innovative development, demographic policy

Одержано (Received) 26.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК332.025.12:332.055.2:332.144.

JELClassification: A13, E02, I18

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).106-117](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).106-117)

Ю.В. Малаховський, проф., канд. екон. наук

С.В. Коваленко, асист.

А. Кансо, стажист

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Перспективи формування соціального капіталу мезоекономічного рівня національної економіки

Дослідження присвячено перспективам формування соціального капіталу національної економіки (СКНЕ) як продуктивної цінності активу інтерперсональних та міжгрупових мережових зв'язків, що реалізуються у процесі виробництва узгоджених результатів суспільної діяльності. Особливу увагу приділено розрізненню ключових ознак СК на відміну від інших форм капітальних активів виробництва. Наводиться порівняльна матриця ідентифікації відмінностей, що властиві різним формам капіталу: за критеріями особливостей формування та втілення, природної сутності, ступеня поширення, здатності до відчуження, особливостей інвестування, інфляційного дисконтування у процесі споживання, рівня участі у процесі формування “ланцюгів” вартості товарів та послуг, здатності до ліквідності та конвертування, особливостей методів оцінювання. Досліджуються характерні чинники трансформаційного перетворення структурального, реляційного та когнітивного елементів СКНЕ з точки зору обставин та вимог формування постіндустріальної, постінформаційної, мережевої, гуманомічної, поведінкової економіки заощадливого та колективного користування суспільними благами.

соціальний капітал, мезоекономічний рівень національної економіки, планування та прогнозування

Ю.В. Малаховський, проф., канд. екон. наук

С.В. Коваленко, асист.

А. Кансо, стажер

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Перспективы формирования социального капитала мезоэкономического уровня национальной экономики

Исследование посвящено перспективам формирования социального капитала национальной экономики (СКНЭ) как производительной ценности межличностных и межгрупповых сетевых связей, реализуемых при производстве скоординированных результатов общественной деятельности. Особое внимание уделяется выявлению ключевых отличий СКНЭ от других форм капитальных активов производства. Приводится сравнительная матрица отличий, присущих различным формам капитала: в соответствии с критериями особенностей формирования и реализации, сущности, степени распространения, способности к отчуждению, особенностей инвестирования, инфляционного дисконтирования в процессе потребления, уровня участия в формировании “цепочек” стоимости товаров и услуг, склонности к ликвидности и конверсии, особенностей методов оценивания. Исследуются характерные факторы трансформационных преобразований структурных, реляционных и когнитивных элементов СКНЭ с точки зрения обстоятельств и требований формирования постиндустриальной, постинформационной, сетевой, гуманомической, поведенческой экономики коллективного использования общественных благ.

социальный капитал, мезоэкономический уровень национальной экономики, планирование и прогнозирование

Постановка проблеми. Функціонування індустріальної економіки в умовах пріоритетного розвитку реального сектору виробництва акцентує увагу на виключно продуктивному аспекті СКНЕ. Таке фокусування реалізується шляхом підвищення рівня його участі у нарощуванні ВВП за рахунок штучного звуження трансакційного сектору національної економіки (ТаСНЕ), необґрунтованого заощадження видатків на здійснення фінансових, торговельних та інформаційних трансакцій зі зміни власників

продукції/послуг кінцевого споживання. Перспективні трансформаційні перетворення, за логікою процесу, слід пов'язувати з диверсифікацією витрат на функціонування СКНЕ, зосереджуючи увагу на експансії ТаСНЕ за рахунок інтенсифікації соціальних інвестицій. Останні покликані забезпечити максимально досяжний рівень глобалізаційної конкурентоспроможності, зростання соціальної відповідальності корпоративної діяльності, інноватизацію соціально-економічних механізмів регулювання діяльності інституціональних секторів ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності СКНЕ присвячено публікації таких вітчизняних науковців, як Л. Богуш [1], М. Горожанкіна [2], О. Грішнова [3], Є. Драгомірова [4], Т. Заяць [5], М. Семикіна [8], І. Терон [10], Т. Шаповалова [11]. Знаними представниками досліджуваної сфери є Фукуяма Ф. [13], Коулман Дж. [12], Патнем Р. [18], Портес А. [17], Нахаше Дж., Гошал С. [16], Вулкок М., Нараян Д. [19] та ін. Незважаючи на тривалий період вивчення проблем функціонування, всебічного дослідження окремих та специфічних аспектів формування й реалізації СКНЕ, наявність визнаних наукових шкіл у межах виконання фундаментальних дослідницьких програм, слід визнати, що перед їхніми представниками постає необхідність перегляду та переосмислення перспектив видозміни феномену. Визначення переліку та рівня впливу об'єктивних факторів на перспективи формування СКНЕ також виступає необхідною умовою розроблення достовірних прогнозів розвитку явища у майбутньому. Потребами детального осмислення таких перспектив зумовлено вибір теми наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою публікації є формулювання теоретико-методичних положень щодо перспектив розвитку соціального капіталу (СК) локалізованих постіндустріальних науково-освітньо-виробничих кластерів, які втілюють ідею динамічного формування інноваційно орієнтованих екосистем мезорівня національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Як відзначалось у наших попередніх дослідженнях [6], незважаючи на фундаментальність та надзвичайну важливість питання, єдине поняття капіталу як складної соціально-економічної категорії відсутнє. В залежності від змісту та сфери застосування для його визначення може бути використано значну кількість форм та трактувань (табл. 1).

При цьому, СКНЕ визначається нами як система усталених суспільних зв'язків, яка виражає матеріально-речову сторону взаємодії між акторами ринкової економіки з приводу формування оптимальних витрат ТаСНЕ у процесі кінцевого споживання виробленого ВВП, безпосереднього використання мережевих ресурсів з метою досягнення високого рівня персонального та колективного добробуту, схвалену суспільством послідовність процедур їхнього відтворення, які набувають чинних форм соціально-економічних, соціально-правових, організаційно-економічних та ринкових відносин. Розвиток СКНЕ є стратегічною метою запровадження механізму владного регулювання комплексом зв'язків, які використовуються не лише з метою організації процесів безпосереднього виробництва товарів та послуг, але й генерування широкого кола результатів колективної діяльності, пов'язаних з поширенням у суспільстві стандартів довіри, репутації, правил, норм, санкцій, цінностей, культури співвиробництва товарів та послуг персонального й колективного споживання [15].

Таблиця 1 – Ключові характеристики окремих форм капіталу

Фізичний капітал	Природний капітал	Людський капітал	Соціальний капітал
Сукупність рукотворних активів, які включають до складу об'єкти інфраструктури (підприємства, будівлі, дороги, дамби тощо), технології (машини, інструменти, патенти тощо), капітал (банківські депозити, акції, цінні папери, валюта тощо)	Обмежені запаси фізичних та біологічних ресурсів землі, які мають здатність надавати екосистемі послуги у вигляді прямого та непрямого внеску консорціуму рослин, тварин, мікроорганізмів та фізичного середовища, які взаємодіють як функціональний комплекс, на благо людей	Особисті знання, навички, компетенції та атрибути сприяють створенню персонального /соціального/ економічного добробуту, з ключовим елементом у вигляді здоров'я, яке дозволяє власникам залишатися компетентними, використовувати активи для отримання економічної цінності для себе особисто, підприємства, суспільства, нації	Продуктивна цінність соціальних зв'язків, яка розуміється не лише у вузькому розумінні виробництва товарів/ послуг, а й з точки зору виробництва широкого кола добре продуманих результатів суспільної діяльності, довгострокові активи у формі знання, інститутів, культури, релігії тощо
Може належати окремими особам, громадам, організаціям, націям. Легко змінює титульного власника	Обмежені ресурси, які не створюються у процесі людської діяльності, але якість і здатність до реалізації товарів та послуг яких визначаються саме нею	Втілюється в конкретних особистостях, є приватною власністю, може лише орендуватись іншими. Орендар компенсує власникам витрати активу за виконання конкретних завдань, але не може відчувувати їх з метою володіння	Протоактив, який дозволяє виробляти та розподіляти активи в інших категоріях капіталу. Його ефективність відображається в тіньових цінах активів за іншими категоріями капіталу
Є одночасно виробничим і виробленим. Інвестиції в нього збільшують продуктивність та випуск продукції, продукуючи додатковий фізичний капітал та генеруючи інвестиційний прибуток	Має відновлювані (земля, ліси, вітер) та невідновлювані форми (випокні вуглеводи, родовища корисних копалин). Відновлювані можуть існувати довічно, якщо їхній видобуток не перевищує швидкості регенерації	Самогенеруючий, ендогенний актив. Висококваліфіковані власники здатні діяти більш інноваційно, навчатись та накопичувати ринково затребувані навички	Не належить конкретному акторові, виступає функцією відносин між двома чи більше акторами. Функціональний характер прояву ускладнює оцінювання вартості
Обмежений у використанні. Лише певна кількість осіб може одночасно використовувати актив протягом певного часу, не зменшуючи корисності, яку він генерує	Ключовий елемент процесу виробництва (сировина) та забезпечення продовження існуючої економічної діяльності (через регулюючі послуги для забезпечення послідовного потоку основних екосистемних послуг)	Збільшується за рахунок екзогенних чинників. Додаткове навчання та накопичення знань/навичок підвищує вартість людського капіталу особистості	Відображає сукупні ресурси, вбудовані, доступні і отримані з мережі взаємин, якими володіє фізична особа або організація, які з часом зміцнюються через неодноразові взаємодії та довіру

Продовження таблиці 1

Інфраструктура та технології мають фіксований термін служби, протягом якого багаторазово використовуються для отримання додаткового капіталу перед остаточним зношуванням або станом непридатності, знеціненням	Активи високого ступеня взаємозалежності. Втрата/виграш у одному регулюючому екосистемному сервісі призводить до втрат/приросту у кількох залежних сферах надання послуг, що спричиняють сукупний вплив на добробут людей	Мобільний актив, власники якого можуть легко змінювати локацію, продовжуючи використовувати набуті знання та навички	Індивідуальні дії можуть призвести до посилення/ерозії довіри (соціального капіталу), тим самим призводячи до відчутних змін (позитивних чи негативних) у рівні доступу до сукупних ресурсів, що використовуються через мережі
		Активи поширюються між індивідами у процесі навчання, не знецінюючи вартості для власника оригіналу	

Джерело: розроблено авторами

У якості актуальних форм зростання СКНЕ, на відміну від інших його форм (табл. 2), зі змістом соціального капіталу пов'язуються особливості реалізації прямих, непрямих та проміжних регулятивних засобів впливу на розвиток його структури та зв'язків – безпосереднього соціального впливу, ціннісного орієнтування у межах формування егоцентричних соціальних мереж інноваційних екосистем мікрорівня, а також ціннісного орієнтування, обмеженого солідаризування, примушення до довіри у межах функціонування соціоцентричних соціальних мереж інноваційних екосистем мезо- та макрорівня.

Таблиця 2 – Порівняльна матриця форм капіталу

Критерій	Властивості форм капіталу			
	фізичний	інтелектуальний	людський	соціальний
Формування	Наслідок перетворення предметів праці на засоби праці	Результат розвитку індивіда		Соціально-комунікативна діяльність по досягненню економічних інтересів
Втілення	Матеріальні цінності		×	В структурі відносин між індивідами
	×	Окремі індивіди		
Природна сутність	Матеріальна, втілюється в правах власності	Поєднання матеріальної та нематеріальної природи		Нематеріальна, втілюється у навичках міжперсонального комунікування
Ступінь поширення	Обмежений			
Здатність до відчуження	Відчужується	Частково відчужується	Не відчужується	Частково відчужується
Характер інвестування	– вимагає інвестицій для формування та підтримання; – може бути інвестовано в очікуванні майбутніх доходів			
Зміна в процесі споживання	Не витрачається, але зношується	Самозростає у процесі використання		
Участь у формуванні вартості товару	Створює додану вартість			
Характер результатів	– приносить матеріальні та нематеріальні результати; – застосування дозволяє забезпечити довготривалий ефект			
Ліквідність	Має здатність до ліквідності			
Здатність до конвертування	Всі форми капіталу взаємно конвертуються			
Методи вимірювання	Оцінювання на основі минулих інвестицій; вартісне та неwartісне; періодичне	Оцінювання на основі майбутніх надходжень та минулих інвестицій; Комбінування вартісних та неwartісних методів оцінювання; Оцінювання на безперервній основі		

Джерело: укладено авторами

Змістовний аналіз перспектив застосування практики традиційного регулювання розвитком СК в умовах постіндустріальної економіки – діючих моделей соціальної політики, еволюційно-градуалістського трансформування методів централізованого адміністрування трансакційним сектором у змішані ринкові моделі, поширених форм державно-приватного партнерства (ДПП) – дозволяє обґрунтувати висновки про їхню практичну непридатність кількісно оцінити “силу прояву” феномену у суспільстві. Таким проявом є міра залучення громадян до соціоцентричних мереж, реальний рівень “радіусу довіри” між ними, монетизований та придатний до обрахування вплив на пролонгований персональний та колективний добробут соціальних навичок участі у суспільному виробництві залучених до мережових співтовариств індивідів. При цьому встановлено, що максимально активізувати потенціал сукупності креативних елементів зростання СКНЕ можна лише в рамках реалізації збалансованих інноваційно орієнтованих моделей функціонування самоврядних соціоцентричних екосистем в рамках використання комплексного організаційно-економічного механізму регулювання його розвитком у публічній сфері національної економіки.

За підсумками узагальнення та класифікації авторським колективом різноманітних та численних інформаційних джерел, пропонується розширений перелік чинників трансформаційного перетворення структурального, реляційного та когнітивного елементів СКНЕ в умовах переходу до шостого технологічного устрою з виокремленням ключових напрямів суспільного розвитку:

1) постіндустріальний:

- перехід від виробництва речей до виробництва послуг, які пов’язані, передовсім, з відтворенням та використанням людських ресурсів;
- інноваційний розвиток, у основі якого лежать теоретичні знання;
- активізація процесу поєднання науки, техніки та економіки в рамках функціонування розумного середовища (smartenvironments) регіональних інноваційних соціовітальних екосистем;
- перехід владних повноважень від суб’єктів-власників матеріальних ресурсів до суб’єктів-власників інтелекту, кваліфікації, які отримано в результаті отримання якісної освіти;
- конвергенція електронно-обчислювальної техніки (ЕОТ) із засобами телекомунікацій та перетворення знань й інформації у стратегічний ресурс суспільства;
- зростання ролі інформації та знання у якості ресурсної бази суспільства;
- інформаційні ресурси виступають у якості основної економічної цінності суспільства, найбільш суттєвим джерелом його багатства;

2) постінформаційний:

- капітал, втілений у знаннях, є головним ціннісним орієнтиром;
- доступність та швидкість передачі інформації розглядаються у якості основного фактора економічного розвитку;
- високий ступень проникнення інформаційних технологій (ІТ) у всі сфери життєдіяльності суспільства;
- під впливом ІТ відбувається зміна соціальної поведінки індивідів;
- розширення можливостей впливу пересічних громадян на систему державного управління;
- виробництва та використання послуг і знань перетворюються у найважливіший продукт соціальної діяльності;

- зростання кількості та якості інформації, яка перебуває у процесі обробки, зростання ефективності її передавання та переробки;
- залучення до ринкового обігу частини створених інтегрованим інтелектом бази даних та готового продукту, що приводить до становлення та розвитку ринку інформаційних продуктів/послуг;
- розвиток систем зв'язку виступає матеріальною основою суспільства;
- формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору і поглиблення процесів інформаційно-економічної інтеграції регіонів, країн і народів;
- домінування в економіці технологічних укладів, які базуються на масовому використанні ІТ, засобів обчислювальної техніки та телекомунікацій;
- створення і розвиток ринку інформації і знань у якості факторів виробництва;
- зростання в системі суспільного виробництва ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури;
- підвищення ролі освіти, науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну;
- забезпечення вільного доступу громадян до інформації та їхня готовність цією інформацією ділитись;

3) мережевий:

- системно організована у просторі багаторівнева структура взаємовідносин в Інтернеті, телекомунікаційних мережах та інших мережевих структурах між економічними агентами (за прогнозом Deloitte у 2020 р. у світі буде нараховуватись 5,5 млрд. користувачів електронних СМ);
- система громадських відносин, які виникають/можуть виникнути між людьми в процесі інформаційних взаємодій на основі Інтернет-технологій, особливостями яких є інтенсивні інформаційні обміни між членами соціальних мереж (СМ) типу “всі з усіма” за схемою “користувач користувачу”;
- суспільство, яке базується на глобальному електронному середовищі з превалюванням у якості найважливіших елементів виробничих сил знань та інформації, прискореною динамікою узгодження попиту та пропозиції (поширення car-sharing; Airbnb/Rentberryco-living з перспективою переселення на проживання до “smarttownnassystem of smarthomesystem” за концепцією SmartCityInitiative; co-working; open-sourcесrowd-working; bitcoin з використанням “другого прошарку протоколу укладання угод” на основі “розумних контрактів” (smartcontract); free-lance; online-торгівля; Uber-driving; дрони у якості громадського транспорту; персоніфікований шопінг із застосуванням технологій AR (additionalreality); використання FRID-маркерів в управлінні логістикою/запасами в режимі “realtime”; сервіси з доставляння продуктів додому; електронна торгівля на основі інтерпації концепцій online/offline/logistic/BigData/CloudService в рамках єдиного вартісного ланцюга; телемедицина та обмін ліками між окремими категоріями хворих (цукровий діабет), сурогатне материнство/батьківство; “економіка вражень”; монетизація аудиторій СМ; використання СМ та месенджерів для розвитку “розмовної комерції” та розширення бізнес-чатів для розвитку корпоративних зв'язків (Facebookatwork); запровадження соціальних VR-технологій (VirtualReality) організування дозвілля – BigScreen, поширення музичного та відеоконтенту, Internetmodelling; запровадження ІТ-технологій в сфері виробництва/споживання електроенергії (intellectualgreed) та перероблення відходів; “система соціального кредиту” центральних органів виконавчої влади (місцевого управління) ЦОВВ(МУ) з метою організування персонального

допущення/недопущення громадян до споживання соціально значимих суспільних благ; розвиток інтернету речей зі зростанням відповідних загроз безпечному нарощуванню СКНЕ;

4) на засадах економіки спільного заощадливого користування (sharing):

- пірингова (peer) система, заснована на колективному використанні товарів та послуг (світові обсяги: 2014 р. – 14 млрд. доларів, 2025 р. (прогноз) – 335 млрд. доларів);

- використання компаніями моделей, які базуються на наданні доступу до ресурсів на ринках, що функціонують за принципом “peer-to-peer”, використовуючи їх у бізнесовій транзакції, сплачуючи і отримуючи за це гроші;

- прямий зв'язок (технічно – через технологічні платформи; ментально-ціннісно – відмова від володіння дорогими активами) між ключовими економічними агентами, розподіл продуктів/послуг між ними без участі посередників (банк речей, car-sharing);

- суттєва економія транзакційних витрат в масштабах суспільства;

- активне запровадження нових технологій в існуючі сервіси;

- використання новітніх засобів підвищення рівня довіри між користувачами – від рейтингів оцінювання іншими учасниками до жорсткої верифікації або автоматичного забезпечення укладених угод;

- перехід до моделі “продукт-як-послуга” з позитивною зовнішньою екстерналією сприятливого впливу на оточуюче середовище;

- економічний тиск “розпорошених постачальників” на інших суб'єктів як негативна екстерналія;

5) новий індустріальний етап епохи промислової революції 4.0:

- поступове зникнення окремих традиційних видів виробництва (автомобілів для особистого володіння; фінансові послуги, які пов'язані зі страхуванням транспорту), яке пов'язане з розвитком sharing-економіки;

- кіберфізичні системи (Cyber-PhysicalSystem (CPS)) як основа функціонування розумних заводів (smartfactory), які проектується на основі принципів: взаємодії (interoperability), віртуалізації (virtualization), децентралізації (decentralization), режиму реального часу (real-timecapability), орієнтації на поточне обслуговування (serviceorientation), модульності (modularity);

- середовище вбудованого фонового оточуючого інтелекту (AmI) та всеосяжного доступу (Universal Access) у вигляді інтернету речей/послуг (Internet of Devices, Web of Things/Services), носимого комп'ютера, розумного годинника, від якого людина отримує “ненав'язливу” розумну допомогу, який базується на уявній реальності (virtualreality), зникаючих комп'ютерах (disappearingcomputer), розумних просторах (smartspaces), мобільності (mobility), повсюдно поширених комп'ютерах (ubiquitous/pervasivecomputing), оточуючому інтелекті/мовчазних технологіях (ambientintelligence/calmttechnologies), повсюдних мережах (ubiquitousnetworks), медіа, користування якими відбувається на основі використання інтуїтивного та креативного інтерфейсу з метою навчання, вирішення проблем, дизайну та розваг (tangiblemedia), інтернеті речей (internet of things), проактивних комп'ютерах (proactivecomputer), змішаній реальності (mixedreality), машино-машинній взаємодії (M2M), вбудованих комп'ютерах (embeddedcomputing), розумних речах (thingsthatthink), безпроводних сенсорних мережах (wirelessensornetworks);

- загострення проблеми забезпечення, приватності та цілісності інформації;

6) гуманомічний:

– стабільно динамічний за характером, такий, що здійснюється з використанням механізму буржуазного переоцінювання цивілізаційних інноваційних чеснот (гідність, свобода, рівність), унікальний за ступенем новизни, оптимістичний економічний ріст за теорією “метарозвитку” (“великого збагачення”) McCloskey [15] (на протигагу теорії статичного рутинного мейнстріму економічного зростання А. Smith і динамічного невизначеного економічного зростання неоавстрійської школи J. Schumpeter);

– зміна лише людської поведінки забезпечує збільшення статичної ефективності, яка має граничний ліміт у вигляді оптимального розподілу використовуваних ресурсів, після чого подальше зростання є неможливим;

– динамічне зростання забезпечується за рахунок зміни параметрів економічної системи, революційного “креативного руйнування”, інноваційного процесу, який рухається підприємцями, а також щоденних малих арбітражних відкриттів, пильності, “креативного накопичення”;

7) неоінституціональний розвиток поведінкової економіки:

– необхідність проведення нормативного аналізу в порівняльно-інституційній перспективі, який конкурує зі стандартною неокласичною теорією (аналіз інституцій у порівнянні з недосяжними ідеальними конструкціями з нульовими трансакційними витратами, чітко розмежованими правами власності, всеосяжно повними укладеними договорами, які підлягають беззаперечному виконанню) та “старим інституціоналізмом” (ігнорування факту існування інститутів з певними вигодами та витратами, залежності від їхнього співвідношення поведінки економічних агентів), дослідження фактичного впливу національних особливостей функціонування інституцій на ефективність економічних систем, які базуються на засадах “методологічного індивідуалізму”;

– проведення аналізу функціонування ринку за умов закритості, недоступності, односторонності, високих витрат на отримання повної, достовірної та об’єктивної інформації за ключовими напрямками обмеженої раціональності, необхідності зменшення негативних наслідків прояву небездоганної моральності обмежено розсудливих істот та їхньої опортуністичної поведінки в рамках концепції “переслідування власного інтересу аж до віроломства” (self-interest-seeking with guile) [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У повній мірі вимогам інноватизації механізму регулювання СКНЕ відповідає інкорпорування до інструментарію реалізації цілей та завдань розвитку засобів прогнозування майбутнього стану, структури, перспектив зростання вартості його елементів. Оновлення та трансформація соціальних активів довіри, репутації, правил, норм, санкцій, цінностей, культури співвиробництва відбувається постійно. Передбачуване нарощування СКНЕ можливо ініціювати на основі запровадження процедур Foresight-аналізу впливу наведеного переліку чинників, розбудови механізму регулювання з врахуванням багатоваріантних макроекономічних сценаріїв розвитку. Підвищенню ступеня наукового обґрунтування процесів регулювання розвитком СКНЕ сприяє запровадження дорожніх карт виконання цільових програм розвитку на довгострокову перспективу, формування замовлень на фундаментальні наукові дослідження, реалізація прикладних соціальних технологій за запитам стейкхолдерів. Перспективи вбачаються також у реалізації адаптованих до потреб регулювання СКНЕ імітаційних вербальних моделей СК: мікроекономічного – “Індивід та егоцентрична мережа”,

мезоекономічного – “Соціоцентрична мережа”, макроекономічного – “Громадянське суспільство” – рівнів.

Список літератури

1. Богуш Л.Г. Соціальний капітал і соціогуманітарний простір. Економіка і держава. 2010. № 4. URL: (дата звернення: 27.11.2020)
2. Горожанкина М. Социальный капитал: политэкономический аспект. Донецк: ДонГУЭТ, 2006. 289 с.
3. Грішнова О., Полив'яна Н. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2009_3_6 (дата звернення: 27.11.2020)
4. Драгомірова Є.С. Формування соціального капіталу на державному і регіональному рівнях: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Донецький державний університет управління. Донецьк, 2010. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10desdrr.zip (дата звернення: 26.11.2020)
5. Заяць Т.А. Методологічні основи формування соціального капіталу. *Наукові праці МАУП*. 2015. Вип. 44(1). С. 280-289 (дата звернення: 27.11.2020)
6. Кансо А. Організаційно-економічний механізм регулювання соціального капіталу національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 195-200.
7. Кансо А., Коваленко С.В. Прогнозування в системі методів регулювання соціального капіталу національної економіки. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.53.
8. Семикіна М.В., Волчкова Г.К. Соціальний капітал в умовах трансформації зайнятості: монографія. Кропивницький: ТОВ “КОД”, 2018. 296 с.
9. Талер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать. Минск: Добрая книга, 2016. 352 с.
10. Терон І.В. Регіональна диференціація соціального капіталу: методичні підходи та емпіричні оцінки. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА. 2014. № 2(11). URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/11/40.pdf> AOvVaw0UcC9bgCEopbRrwduO8hCi (дата звернення: 28.11.2020)
11. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал: Теоретичні засади та стратегії трансформації. Сєверодонецьк, 2016. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/862/1/Monography_Shapovalova_2016.pdf (дата звернення: 28.11.2020)
12. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. URL: <https://www.jstor.org/stable/2780243> (дата звернення: 02.12.2020)
13. Fukuyama F. Social Capital and Civil Society. *IMF Conference on Second Generation Reforms* (Nov. 8-9, 1999). Washington, D.C.: IMF Working Paper, 2000. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=3547> (дата звернення: 04.12.2020)
14. Malakhovskiy Y.V., Kalso A.A., Kovalenko S.V. Social capital: theoretical foundations of identification and regulation. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2019. Вип. 3 (36). С. 131-143.
15. McCloskey, D. Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World. Chicago: University of Chicago Press, 2011. 592 p.
16. Nahapiet J., Ghoshal S. Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*. 1998. Vol. 23. No. 2. URL: <https://doi.org/10.2307/259373> (дата звернення: 19.11.2020)
17. Portes A. Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual review of sociology*. 1998. Vol. 24. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1> (дата звернення: 21.11.2020)
18. Putnam R.D. The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect*. 1993. Vol. 13. No. 4. URL: <https://prospect.org/infrastructure/prosperous-community-social-capital-public-life/> (дата звернення: 20.11.2020)
19. Woolcock M., Narayan D. Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*. 2000. Vol. 15. Issue 1. URL: <https://doi.org/10.1093/wbro/15.2.225> (дата звернення: 23.11.2020)

References

1. Bohush, L.H. (2010). Sotsial'nyy kapital i sotsiohumanitarnyy prostir [Social capital and socio-humanitarian space]. *Ekonomika iderzhava – Economy and state*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_4_6 [in Ukrainian].
2. Gorozhankina, M. (2006). *Sotsial'nyy kapital: politiekonomicheskii aspekt [Social capital: political and economic aspect]*. Donetsk: DonGUET [in Russian].
3. Hrishnova, O., & Polyv'yana, N. (2009). Sotsial'nyy kapital: sutnist', znachennya, vzayemozv'yazok z inshymy formamy kapitalu [Social capital: essence, meaning, interrelation with other forms of capital]. *Ukrayina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of work*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2009_3_6 [in Ukrainian].
4. Drahomirova, Ye.S. (2010). Formuvannya sotsial'noho kapitalu na derzhavnomu i rehional'nomu rivnyakh [Formation of social capital at the state and regional levels]. *Extended abstracts of candidate's thesis*. Donetsk. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10desdr.zip [in Ukrainian].
5. Zayats', T.A. (2015). Metodolohichni osnovy formuvannya sotsial'noho kapitalu [Methodological bases of social capital formation]. *Naukovi pratsi MAUP – Scientific works of IAPM*, 44(1), 280-289 [in Ukrainian].
6. Kalso, A. (2019). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm rehulyuvannya sotsial'noho kapitalu natsional'noyi ekonomiky [Organizational and economic mechanism of regulation of social capital of the national economy]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi – Black Sea Economic Studies*, 43, 195-200 [in Ukrainian].
7. Kalso, A., & Kovalenko, S.V. (2019). Prohnozuvannya v systemimetodiv rehulyuvannya sotsial'noho kapitalu natsional'noyi ekonomiky [Forecasting in the system of methods of regulation of social capital of the national economy]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 12. Retrieved from 10.32702/2307-2105-2019.12.53 [in Ukrainian].
8. Semykina, M.V., & Volchkova, H.K. (2018). *Sotsial'nyy kapital v umovakh transformatsiy i zaynyatosti [Social capital in the conditions of employment transformation]*. Kropyvnytskyi: LLC “CODE” [in Ukrainian].
9. Taler, R. (2016). *Novaya povedencheskaya ekonomika. Pochemu lyudi narushayut pravila traditsionnoy ekonomiki i kak na etom zarabotat' [New behavioral economics. Why do people violate the rules of the traditional economy and how to make money on it?]*. Minsk: Dobrayakniga [in Russian].
10. Teron, I.V. (2014). Rehional'na dyferentsiatsiya sotsial'noho kapitalu: metodychni pidkhody ta empirychni otsinky [Regional differentiation of social capital: methodological approaches and empirical assessments]. *Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi – Scientific works of Poltava State Agrarian Academy*, 2(11). Retrieved from <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/11/40.pdf> AOvVaw0UcC9bgCEopbRrwduO8hCi [in Ukrainian].
11. Shapovalova, T.V. (2016). *Sotsial'nyy kapital: Teoretychni zasady ta stratehiyi transformatsiyi [Social capital: Theoretical principles and strategies of transformation]*. Syevyrodons'k. Retrieved from http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/862/1/Monography_Shapovalova_2016.pdf [in Ukrainian].
12. Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94. Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2780243> [in English].
13. Fukuyama, F. (1999). Social Capital and Civil Society. *IMF Conference on Second Generation Reforms* (Nov. 8-9, 1999). Washington, D.C.: IMF Working Paper. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=3547> [in English].
14. Malakhovskiy, Y.V., Kalso, A.A., & Kovalenko, S.V. (2019). Social capital: theoretical foundations of identification and regulation. *Tsentr'no-ukrayins'kyi naukovy visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 3(36), 131-143 [in English].
15. McCloskey, D. (2014). *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
16. Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23, 2. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/259373> [in English].
17. Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual review of sociology*, 24. Retrieved from <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1> [in English].

18. Putnam, R.D. (1993). The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, Vol. 13, 4. Retrieved from <https://prospect.org/infrastructure/prosperous-community-social-capital-public-life/> [in English].
19. Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, 1. Retrieved from: <https://doi.org/10.1093/wbro/15.2.225> [in English].

Yurii Malakhovskiy, Professor, PhD in Economics (Candidate of Technic Sciences)

Snizhana Kovalenko, Assistant

Ali Canso, Intern

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Prospects for the Formation of Social Capital of the Meso-economic Level of the National Economy

The purpose of the publication is to formulate theoretic and methodological provisions on the prospects for the development of social capital of localized post-industrial scientific and educational-production clusters that embody the idea of dynamic formation of innovatively oriented ecosystems of the national economy.

The research is devoted to the prospects of forming the social capital of the national economy (SKNE) as a productive value of interpersonal and intergroup network connections implemented in the production of thoughtful and coordinated results of social activities. Particular attention is paid to the distinction of key features of SKNE, unlike other forms of capital assets in the production of goods and services. The comparative matrix of identification of differences inherent in different forms of capital, according to the criteria of features of formation and implementation, natural essence, degree of distribution, ability to alienate, features of investment, inflation discounting in the process of consumption, level of participation in the formation of “chains” of value of goods and services, ability to liquidity and conversion, features of valuation methods are given. The characteristic factors of transformation of structural, relational and cognitive elements of SKNE in terms of circumstances and requirements of formation of post-industrial, post-information, network, humanomic, behavioral economy of saving and collective use of public goods are investigated.

Fully the requirements of the innoving mechanism of regulation of SKNE meets the incorporation to the tools for the implementation of goals and objectives of its development of means of forecasting the future state, structure, prospects for increasing the cost of elements. This provides an opportunity to increase SKNE on the basis of Foresight procedures for analyzing the impact of these factors, formulating and modernizing the mission of forecasting inclusive social capital, a comprehensive specification of the regulatory sector, taking into account macroeconomic development scenarios. The prospects for further research are seen in the implementation of imitation verbal models of social capital adapted to the needs of the different level of national economy: microeconomic – “Individual and egocentric network”, mesoeconomic – “Sociocentric Network”, macroeconomic – “Civil Society”.

social capital, mesoeconomic level of the national economy, planning and forecasting

Одержано (Received) 26.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 369.032

JEL Classification: H51, H55, H75, R13

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).118-130](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).118-130)**В.В. Шалімов**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***В.А. Черноглазов**, головний спеціаліст з питань опіки та піклування – юрисконсульт*Управління соціального захисту населення виконавчого комітету Фортечної районної в місті Кропивницькому ради, м. Кропивницький, Україна***Г.В. Черноглазова**, канд. пед. наук*Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна*

Управління соціальним захистом населення регіону: сучасний стан та напрями вдосконалення в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку регіону

Стаття присвячена дослідженню питань реформування державного управління для реалізації державної політики соціального захисту населення регіонів та визначення концептуальних підходів до вдосконалення управління соціальним захистом населення регіонів України з урахуванням принципів соціальної відповідальності. Досліджено динаміку загальних видатків на соціальний захист та їх питому вагу у валовому внутрішньому продукті, місце соціальних допомог та інших трансфертів у загальних доходах населення України. Проаналізовано Концепцію реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей в частині реформування органів державного управління. Доведено, що суб'єкти підприємницької діяльності, органи державного сектору і громадські організації повинні відігравати важливу роль у доповненні та розширенні державних соціальних програм й заходів. Розкрито основні компоненти моделі управління соціального захисту населення регіону на основі налагодженої системи взаємовідносин між бізнес-структурами, органами державного управління та місцевого самоврядування й суспільством, яка дозволить підвищити ефективність та результативність системи соціального захисту країни та регіону.

управління соціальним захистом населення регіону, соціальний захист населення регіону, соціальна відповідальність, спільні цінності, соціально-економічний розвиток

В.В. Шалімов, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина***В.А. Черноглазов**, главный специалист по вопросам опеки и попечительства - юрисконсульт*Управление социальной защиты населения исполнительного комитета Фортечной районной в городе Кропивницком рады, г. Кропивницкий, Украины***А.В. Черноглазова**, канд. пед. наук*Лётная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий*

Управление социальной защитой населения региона: современное состояние и направления совершенствования в контексте обеспечения социально-экономического развития региона

Статья посвящена исследованию вопросов реформирования государственного управления для реализации государственной политики социальной защиты населения регионов и определения концептуальных подходов к совершенствованию управления социальной защитой населения регионов Украины с учетом принципов социальной ответственности. Исследована динамика общих расходов на социальную защиту и их удельный вес в валовом внутреннем продукте, место социальной помощи и других трансфертов в общих доходах населения Украины. Проанализирована Концепция реализации государственной политики по социальной защите населения и защите прав детей в части реформирования органов государственного управления. Доказано, что субъекты предпринимательской деятельности, органы государственного сектора и общественные организации должны играть важную роль в дополнении и расширении государственных социальных программ и мероприятий. Раскрыты основные компоненты модели управления социальной защиты населения региона на основе налаженной системы взаимоотношений между бизнес-структурами, органами государственного управления и местного самоуправления и обществом, которая позволит повысить эффективность и результативность системы социальной защиты страны и региона.

управление социальной защитой населения региона, социальная защита населения региона, социальная ответственность, общие ценности, социально-экономическое развитие

Постановка проблеми. Механізм соціального захисту населення та процеси управління ним формуються не ізольовано, а у певному взаємозв'язку з усіма сферами: економічною, соціальною, політичною, культурно-духовною, екологічною. Упродовж всього періоду з початку проголошення незалежності ситуація в соціальній сфері в нашій країні формувалася (а точніше – змінювалася) під впливом системних трансформаційних змін, які переживали всі сфери країни у зв'язку зі становленням України як незалежної держави, процесами її інтеграції до європейського простору та глобалізованого світового господарства. Разом з тим, механізм соціального захисту не можна розглядати виключно з точки зору державного рівня, оскільки в сучасних умовах активізації процесів децентралізації управління соціальним захистом населення стає важливим чинником впливу на соціально-економічний розвиток регіону, що вимагає корегування підходів до суб'єктно-об'єктного наповнення даного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних проблем вдосконалення управління соціальним захистом населення в контексті забезпечення соціальної справедливості та соціальної відповідальності присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. зокрема, Б. Баррі (Brian Barry), Р. Пінока (Roland Pennock), Дж. Чепмена (John W. Chapman) [13], В. Гришкіна [2], О. Длугопольського [4], Ф. Сімоно (Philippe Simonnot) [8], О. Соскіна [9], В. Шаповал [10], Л. Ярової [12] та інших.

Грунтовний аналіз впливу політичних та економічних факторів на організацію системи соціального захисту населення представлений в дисертаційному дослідженні Павлової Л.О. [7], яка зауважує, що в основу моделі соціального захисту населення в Україні необхідно покласти декілька фундаментальних принципів: соціальної справедливості й відповідальності, компромісу між справедливістю та ефективністю, поєднання сили і справедливості. При цьому справедливість має розглядатися як правильність винагороди, дотримання правил гри та рівні права учасників соціального процесу [13], а не як прояв популізму. Підтримуючи погляди сучасних економістів [4], робиться висновок, що компроміс між соціальною справедливістю й економічною ефективністю – це вибір, який потрібно зробити суспільству та владі щодо формування, розподілу і використання видатків на соціальний захист.

Загальноприйнятою є позиція, що ефективність моделі соціального захисту значно залежить від оптимального поєднання сили держави, її справедливості стосовно найуразливіших верств населення, адже справедливість без сили немічна, а сила без справедливості тиранічна [8]. Гутник В. та Автономов В. зауважують, що існує і інша позиція щодо організації моделей соціального захисту, наводячи в якості прикладу позицію В. Ойкена, який різко негативно ставився до спроб розв'язати проблеми соціального захисту з допомогою політики державою втручання і вважав, що найкращим способом вирішення є ефективне господарювання [3].

О. Соскіним запропоновано порівняльний аналіз можливих альтернатив визначення національної економічної моделі, беручи до уваги соціальну складову як одну із ключових складових даної моделі, і виділено п'ять варіантів її побудови: вивчення західних моделей і адаптація до українських реалій; обґрунтування змішаної моделі, орієнтованої на реалізацію інтересів держави, фінансово-монополістичних груп, середнього і дрібного бізнесу; інтеграція державного регулювання та ринкової конкурентної економіки; визначення частки держави в економіці та запозичення досвіду країн Центральної та Східної Європи; вибір оптимальної моделі [9].

Разом з тим, проблеми побудови механізму управління соціальним захистом населення регіону залишаються повністю нерозкритими, теоретичні та методичні питання потребують постійного розвитку, враховуючи сучасні процеси децентралізації, що визначають рівень соціально-економічного розвитку регіонів, а також зміни пільгових категорій громадян.

Постановка завдання. Завданням даної статті є дослідження питань реформування державного управління для реалізації державної політики соціального захисту населення регіонів та визначення концептуальних підходів до вдосконалення управління соціальним захистом населення регіонів України на засадах соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Для оцінювання потреб у соціальному захисті та рівня його фінансування доцільно дослідити динаміку та питому вагу витрат на соціальний захист та соціальну допомогу у ВВП та доходах населення. Як свідчать дані Державної служби статистики (табл.1), при зростанні видатків на соціальний захист – в 2,2 рази за період 2010-2018 рр. (за методологією європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту) і в 3,1 рази за період 2010-2019 рр. (за вітчизняною методологією Державної служби статистики України), їх частка в складі ВВП та загальних видатків зведеного бюджету України невинно зменшується і є в 2019 році найменшою за досліджуваний період. Якщо їх частка у ВВП в 2010 році за методологією європейської системи становила 24,9%, а за вітчизняною методологією – 9,3%, то в 2018 році ці показники становили, відповідно, 15,7% та 8,7%. Частка витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення населення у видатках зведеного бюджету України зменшилася з 27,7% (2010 рік) до 23,4% (2019 рік).

Таблиця 1 – Загальні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення

Показник	2010	2015	2017	2018	2019
Загальні видатки на соціальний захист (за методологією європейської інтегрованої статистики соціального захисту), млн.грн.	283500,5	408242,9	526035,9	622705,0	-
у % до ВВП	24,9	20,3	17,4	15,7	-
Обсяг видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення населення, млн.грн	104534,9	176339,8	285761,7	309363,6	321786,7
у % до загальних видатків	27,7	25,9	27,0	24,7	23,4
у % до ВВП	9,3	8,9	9,6	8,7	8,1

Джерело: узагальнено авторами з використанням [10, с.11]

Інформація щодо структури доходів населення показує наявність суттєвої залежності населення від соціальних допомог, яка, тим не менш, зменшується, враховуючи зменшення питомої ваги (табл. 2).

Таблиця 2 – Соціальна допомога в структурі доходів населення України

Показник	2005	2010	2015	2017	2018
Заробітна плата	42,1%	40,8%	40,0%	45,6%	47,1%
Прибуток та змішаний дохід	15,3%	14,5%	18,3%	18,0%	17,6%
Доходи від власності (одержані)	2,9%	6,2%	4,5%	3,0%	2,8%
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, в т.ч.	39,7%	38,5%	37,2%	33,4%	32,5%
соціальні допомоги	22,2%	21,5%	19,3%	14,8%	14,3%
інші одержані поточні трансферти	3,3%	3,1%	4,5%	4,2%	4,4%
соціальні трансферти в натурі	14,2%	13,8%	13,4%	14,4%	13,7%

Джерело: узагальнено авторами з використанням [10, с.14]

При зростанні обсягу соціальних допомог з 151307 млн. грн. в 2010 році до 1056134 млн. грн. в 2018 році, їх питома вага в загальних доходах населення України зменшилася з 39,7% до 32,5% через зростання абсолютної величини заробітної плати більш високими темпами і збільшення її питомої ваги з 42,1% до 47,1%.

Наведені дані (табл. 1) свідчать, що видатки на соціальний захист за європейською методологією набагато більші за обсягом, аніж бюджетні видатки. За методологією ЄС, яку впроваджено і в роботу Державної служби статистики України [6], соціальний захист охоплює усі види втручання з боку державних чи приватних організацій, метою яких є полегшення домогосподарствам та фізичним особам тягара соціальних ризиків або потреб, а слово втручання за визначенням має розумітися у найширшому сенсі, аби охопити фінансування допомоги і пов'язаних адміністративних затрат, а також фактичне надання допомоги. Відповідно до конвенційного визначення соціального захисту Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS) перелік ризиків (потреб) є таким: захворювання/медичне обслуговування; інвалідність; похилий вік; утриманці, що втратили годувальників; сім'я/діти; безробіття; житло; соціальна ізоляція, яку не віднесено до інших категорій. Допомога, надана в рамках соціального захисту, може приймати багато форм; проте в системі ESSPROS вони обмежені: по-перше, грошовими виплатами соціально захищеним громадянам; по-друге, відшкодуванням витрат, понесених соціально захищеними громадянами; по-третє, товарами та послугами, які напряму надаються соціально захищеним громадянам. Показово, що схеми соціального захисту охоплюють: схеми центрального уряду; схеми місцевого уряду; фонди соціального страхування; схеми роботодавців та інші, що підтверджує необхідність використання широкого підходу до розуміння системи соціального захисту та управління нею.

Отже, розглядаючи систему управління соціальним захистом, її необхідно ідентифікувати як складну комплексну систему, в якій взаємодіють такі елементи: органи державного управління, органи місцевого самоврядування, особи, які потребують соціального захисту, громадські організації, суб'єкти підприємницької діяльності (бізнес-структури) та органи державного сектора.

Державне управління є першим та ключовим складником, адже міцна та розвинута держава є ототожненням держави, в якій ефективно функціонують державні інститути.

До головних критеріїв державного управління соціальним захистом Павлова Л.О. відносить такі складові: політична стабільність; національна безпека; дієве управління та адміністрування; соціальна справедливість; високий рівень зайнятості; стабільний і достатній рівень оплати праці для працездатних та гарантований належний рівень життя для непрацездатних осіб; якісні та доступні послуги держави (освіта,

медицина, догляд); гендерна рівність; конкурентоспроможна економіка; системність у реформуванні системи соціального захисту населення [7, с. 128].

Вважаємо слушною думку Павлової Л.О. щодо доцільності віднесення до інструментів та механізмів державного управління соціальним захистом таких елементів: дотримання принципу верховенства права; прозорість, відкритість та підконтрольність урядування суспільству; звітність органів влади; здатність політичних сил до консенсусу; активну політику зайнятості населення, у тому числі молоді; підтримку розвитку великого, середнього й малого бізнесу та забезпечення сприятливого інвестиційного клімату; стимулювання благодійності, соціальної відповідальності й створення спільних цінностей бізнесу через надання податкових державних гарантій (податкових пільг); захист національного виробника на світових ринках; чітку систему перевірки доходів і зменшення тінізації доходів громадян від оподаткування; жорстку податкову та платіжну дисципліну; соціальне партнерство; децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування; підтримку структур громадянського суспільства; громадянську активність і відповідальність суспільства; кодифікація законів, нормативних та регуляторних документів в сфері соціального захисту населення.

Разом з тим, на державному рівні визнається, що система адміністрування соціальних програм є складною, не забезпечує повною мірою своєчасність надання адміністративних послуг соціального характеру, уніфікованість практики надання таких послуг, підзвітність місцевих органів виконавчої влади, координація дій та співпраця органів місцевого самоврядування (особливо це стосується об'єднаних територіальних громад), системний моніторинг і контроль за цільовим використанням коштів, передбачених для соціальних виплат, контроль за дотриманням державних стандартів під час надання соціальних послуг, контроль забезпечення прав дітей, потребує удосконалення механізм здійснення такого контролю [5]. На сьогодні в Україні тривають реформи, якими передбачено, зокрема, впровадження та застосування нового механізму взаємодії між державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також створення і максимальне наближення до безпосереднього споживача мережі публічних послуг у різних сферах. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1057-р від 26 серпня 2020 р. була схвалена «Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей» [5], якою впроваджено реформу державного управління соціальним захистом України.

Згідно з цією Концепцією створення державного органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей забезпечується шляхом перетворення Держсоцслужби на Національну соціальну сервісну службу України (Нацсоцслужбу).

Нацсоцслужба, як центральний орган виконавчої влади, виконуватиме такі завдання:

- реалізація державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей відповідно до законодавства;
- реалізація державної політики щодо здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей;

– методичне забезпечення та координація в межах повноважень, визначених законом, дій органів місцевого самоврядування щодо проведення соціальної роботи, надання базових соціальних послуг і соціальної підтримки (в тому числі через центри надання адміністративних послуг) відповідно до потреб жителів територіальної громади, забезпечення прав дітей.

Нацсоцслужба виконуватиме визначені для неї завдання безпосередньо та через відповідні територіальні органи, які утворюватимуться відповідно до вимог законодавства з урахуванням територіальної організації виконавчої влади, необхідності виконання на відповідному територіальному рівні визначеного обсягу сервісних і контрольних функцій щодо реалізації державної політики соціального захисту населення та захисту прав дітей.

Планується отримати такі основні результати реалізації Концепції:

– створення ефективної системи реалізації державної політики з питань соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей;

– підвищення адресності надання різних видів допомоги та унеможливлення порушень законодавства під час призначення соціальних виплат;

– утворення та розвиток високоякісних соціальних сервісів для населення;

– забезпечення раннього виявлення вразливих сімей, профілактики складних життєвих обставин осіб/сімей;

– надання базових соціальних послуг населенню за місцем проживання та своєчасна організація спеціалізованих соціальних послуг;

– швидке та зручне надання адміністративних послуг соціального характеру через центри надання адміністративних послуг;

– міжвідомча взаємодія у процесі надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми, особам з інвалідністю, особам похилого віку;

– підвищення якості надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі;

– забезпечення ефективної підтримки сімей з дітьми та відповідального батьківства;

– забезпечення патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– максимальне охоплення сімейними формами виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

– підвищення ефективності соціального захисту населення за рахунок професійної спроможності працівників системи соціального захисту, в тому числі працівників центрів надання адміністративних послуг, які надають адміністративні послуги соціального характеру, а також здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей;

– утворення і забезпечення функціонування системи навчання/підвищення кваліфікації працівників центрів надання адміністративних послуг, які надають адміністративні послуги соціального характеру, фахівців з питань соціального захисту населення та забезпечення прав дітей, надання соціальних послуг та проведення соціальної роботи.

Підтримуючи широке трактування соціальної відповідальності підкреслюємо, що співучасником формування ефективної моделі соціального захисту мають стати бізнес-структури та суб'єкти державного сектора, а посилення дієвості функціонування соціальної сфери, зокрема, підвищення рівня соціальної захищеності громадян України може відбутися за умови участі роботодавців, що надасть зрости рівню позитивного вирішення соціальних проблем.

Підтвердженням такої думки є проведене у 2013 р. започатковане ООН глобальне опитування «Мій світ» [19], в якому взяли участь 530 тис. респондентів з 194 країн світу. Опитування звертало увагу на розв'язання найгостріших проблем, переважно соціального характеру, для жителів більшості країн, серед яких – освіта, охорона здоров'я, відповідальний уряд, можливості працевлаштування та чиста питна вода/санітарія [19]. В 2015 році ці опитування були продовжені [18; 16].

Охорона здоров'я й освіта становлять пріоритетні напрями розвитку людства. Компанії всього світу, взявши за основу здійснене опитування, виокремили для себе шляхи взаємодії, користуючись різними інструментами впливу. З поміж цих інструментів існують наступні концепції: благодійність; філантропія; соціальний маркетинг; соціальна відповідальність бізнесу; концепція створення спільної цінності.

Благодійність не має чітко визначеного плану, функціонує за можливості або бажання бізнесу. Благодійність має одноразовий і несистематичний характер, хоча вона поширена серед більшості малих та великих компаній.

Соціальний маркетинг – це інструмент вирішення соціальних проблем провідних компаній, котрі існують в суспільстві для збільшення своїх продажів. Його називають прямою комунікацією з додатковою вартості. Виокремимо три основні види соціального маркетингу:

1) фандрайзинг – комплекс заходів, які здійснюються від імені організації та спрямовані на переконання місцевого співтовариства з необхідністю об'єднати розрізнені ресурси і надати їх для підтримки певного розробленого проекту, що має соціально-економічне значення й створює сприятливі умови для соціально-економічного розвитку суспільства [2];

2) спонсорство – демонстрація соціальної активності компанії;

3) стимулювання збуту – просте і безпосереднє відрахування виручки, доходів, відсотків з продажів розв'язання соціальних питань.

Поняття «соціальна відповідальність бізнесу» вже не є принципово новим для вітчизняних бізнес-структур. Причому як синоніми часто використовують поняття «корпоративна соціальна відповідальність», «корпоративні соціальна сприйнятливість», «корпоративна соціальна діяльність», «корпоративна соціальна добросовісність», «корпоративне громадянство». У загальному розумінні під соціальною відповідальністю бізнесу розуміють його добровільний внесок у розвиток суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах, дії, пов'язані безпосередньо з основною діяльністю підприємств, котрі спрямовані на благо суспільства та виходять за межі визначеного законом мінімуму [1].

Вважається, що соціальна відповідальність бізнесу – це не лише глобальна мода, а довгостроковий тренд у політиці сучасних бізнес-організацій, що відображає появу соціальної політики нового типу, яка знаходиться у віданні не тільки національних держав, а й суспільних, міжнародних і ділових структур [10]. Новий тип соціальної політики – відповідь на інституційне оточення підприємницького сектора, яке зазнало великих змін. Відповідно у новому інституційному оточенні поняття соціальної політики також отримало ширше тлумачення, що охоплює і державну соціальну

гарантію прав громадян, і вимоги активнішого введення бізнесу в сферу соціальної політики [10].

З огляду на це, соціальна відповідальність бізнесу стала концептуальною й ідеологічною основою соціальної політики нового типу [10]. Сьогодні всі бізнес-організації прагнуть до створення привабливого іміджу в громадськості. Наприклад, американські компанії підтримують зазвичай університети, навчальні центри, надаючи їм очевидний пріоритет. Японські компанії велику частку соціальних інвестицій вкладають у культуру, а європейські акцентують на раціональному використанні енергетичних ресурсів, захисті довкілля та ін. Усе це сприяє формуванню нового обличчя бізнесу, принципово модерних засад підприємницьких інтересів [10]. Тому егоїстичні інтереси бізнесу стосовно максимізації прибутків потребують альтруїстичної співпраці з державою, передбачаючи скерування частини прибутків на створення соціальної та політичної стабільності, розвиток культури, підвищення освітнього і фахового рівня громадян, їхній соціальний захист [10].

У світовій практиці до основ соціально відповідального бізнесу зараховують:

- добросовісну сплату податків;
- виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавства;
- турботу про своїх працівників, що полягає у дотриманні чинного законодавства, вчасній і гідній оплаті праці, гнучкій системі винагород та преміювання, забезпеченні оплачуваних відпусток згідно з чинним законодавством, професійну підготовку кадрів, охорону й зміцнення здоров'я персоналу (медичне страхування, санаторно-курортні заклади, пенсійне забезпечення);
- створення нових робочих місць, забезпечення високої прибутковості й стабільної зайнятості;
- фінансування наукових і освітніх проектів (надання грантів, стипендій);
- вирішення екологічних та інших глобальних проблем (економне споживання природних ресурсів, їхнє повторне використання й відновлення, зменшення впливу на зміну клімату, зокрема зменшення викидів газу з парниковим ефектом, боротьба з ВІЛ/СНІДом та ін.) [10].

Ця концепція популяризується у всіх країнах світу. Кожного року проводяться рейтинги соціально відповідальних компаній. «До цих рейтингів/індексів належать:

1. Щорічний рейтинг найбільш соціально відповідальних компаній впливового американського журналу «Fortune».
2. Щорічний рейтинг найбільш соціально відповідальних компаній CSRRepTrak® 100, складений Reputation Institute (глобальною консалтинговою компанією) на основі CSRIndex – індексу.
3. Світовий фондовий індекс Доу-Джонса зі сталого розвитку (Dow Jones Sustainability Index) охоплює світові індекси сталості Dow Jones Sustainability World Indexes.
4. Індекс FTSE4Good, представлений компанією FTSE (спільне підприємство Financial Times та лондонська біржа LSE). Оцінюють і фінансові показники, і соціальну й екологічну складову» [14].

Українські компанії ще не наблизились до світових рейтингів. Однак в українському просторі функціонує українська методика оцінки відкритості й системності українських компаній у сфері соціальної відповідальності, запропонований українським журналом «ГВардія» видавничого холдингу «Галицькі контракти».

Відмінність цієї оцінки полягає у тому, що вона передбачає використання інтегрованого методу і системного аналізу рівня розкриття інформації (наявність чи відсутність соціального звіту як інструменту діалогу зі суспільством), а також

діяльності компаній у сфері соціальної відповідальності (взаємодія з усіма зацікавленими сторонами) і виражається підсумковими бальними показниками (максимальне значення інтегральної оцінки – 100 балів) [10].

Аналіз рейтингу за 2009-2019 рр. засвідчує наявність на українському ринку соціально-відповідальних компаній (89 компаній, які подали дані щодо соціальної орієнтованості бізнес-організацій), але їхня системність низька. Крім того, не всі компанії, котрі діють від імені соціальної відповідальності, взаємодіють із цим рейтингом. Відтак вважати його таким, що висвітлює повну картину соціальної відповідальності, не можна. Однак, зауважимо, що це крок на шляху до прозорості й відкритості бізнесу та їх взаємодії з довкіллям.

Разом з тим, варто відмітити, що взаємодія органів державного управління та місцевого самоврядування й бізнес-структур ускладнюється тим, що інтереси все ж таки різняться і присутній певний конфлікт інтересів. Але в будь-якому випадку ефективні паритетні взаємовідносини держави та бізнесу на умовах партнерства необхідно розглядати і як умову, і як обов'язкову ознаку соціально орієнтованої економіки.

Державна система, навіть у розвинутих країнах, не в змозі у потрібних обсягах здійснювати заходи, спрямовані на соціальний захист населення, й ефективно розв'язувати різні соціальні питання (особливо гостро ця проблема постає у країнах з трансформаційною економікою, тому від бізнес-структур усе частіше вимагають зайняти місце у вигляді нових суб'єктів соціальної політики) [10].

Коли держава не в змозі забезпечити відповідальне функціонування підприємницьким структурам через належну господарську політику та різноманітні інструменти, які заохочують до відповідальних практик і, навпаки, які карають безвідповідальну поведінку на ринку, то вона не може розраховувати на те, що бізнес дійсно втілюватиме принципи соціальної відповідальності у повсякденне життя [10].

Як зазначає В.М. Шаповал, «взаємодія бізнесу та влади, як підтверджує світовий досвід, відображає інтереси суспільства і є важливим чинником сталого розвитку країни.

Соціально-відповідальна поведінка приносить наступні вигоди компаніям:

- зміцнення репутації й іміджу компанії у громадськості й ділових співтовариств;
- підвищення якості управління бізнесом: зростання продуктивності праці персоналу, скорочення операційних витрат тощо;
- поліпшення відносин із персоналом компанії – соціальні програми понад законодавчо установлені мінімуми сприяють підвищенню репутації компанії у співробітників;
- збільшення інвестиційної привабливості компанії – дотримання принципів етичної, соціальної й екологічної відповідальності практики здійснення бізнесу сприяє підвищенню інвестиційної привабливості компанії, що у свою чергу виявляється в поліпшенні фінансових показників діяльності компанії та відкриває вільніший доступ до капіталу;
- вдосконалення відносин із представниками влади; соціально відповідальним компаніям легше проводити перемовини стосовно ліцензій та дозволів з органами влади, у них більше шансів на відміну від чинного законодавчого регулювання і на упередження впровадження нового регулювання» [10].

Отже, соціальну відповідальність необхідно зарахувати до капіталовкладень, а не витрат, так само, як витрати - на високоякісне управління [10].

Еволюція розвитку соціальних ініціатив на цьому не завершилась. Роль корпорацій у сучасній науці та бізнес-середовищі неодноразово переглядалась. Науковці вважають: «Спільна цінність (Shared Value) – це не соціальна відповідальність, не філантропія і навіть не сталий розвиток. Це новий шлях досягнення економічного успіху, що може дати серйозний поштовх до трансформації бізнес стратегії. Деякі компанії уже почали створювати спільну цінність шляхом знаходження точок перетину між суспільством та бізнесом. Уряд у свою чергу повинен навчитися регулювати бізнес так, аби допомагати створенню спільної цінності, а не навпаки» [17].

Внаслідок цього уряд та органи місцевого самоврядування отримують стабільність соціального середовища та вирішення низки соціальних проблем; бізнес – зняття соціальних протиріч (до них належать безробіття, бідність), переваги перед споживачами, довіру суспільства та збільшення прибутків; суспільство – якісну продукцію, гідні умови праці, захист і гарантії.

Коли соціальна відповідальність розглядається як добровільна ініціатива бізнес-організацій, то концепція «створення спільної цінності» – як певний обов'язок ділових кіл діяти відповідно до установлених норм та правил, що потребують виконання вимог, котрі так чи інакше виходять за межі безпосередніх економічних інтересів корпорацій [15].

Отже, концепція «створення спільної цінності» (Creating Shared Value) – ініціатива, спрямована на вирішення глобальних соціальних та економічних проблем. Сьогодні низка українських компаній уже використовує на практиці таку концепцію.

Як уже зазначалося, взявши за основу глобальне опитування «Мій світ» [18; 16], кожна корпорація визначила для себе провідні напрями діяльності у розв'язанні соціальних питань. Тобто соціальна активність повинна бути нерозривно пов'язана з головною діяльністю компанії.

Третій, не менш важливий співавтор моделі, – суспільство (громадськість). Ефективна система соціального захисту сформувалась у багаторічній боротьбі громадських організацій і рухів, передусім профспілок – наймасовіших і соціально активних об'єднань. За весь період, після другої світової війни, завдяки діалогу влади та суспільства, західні країни не допустили великого розриву між доходами найбагатших і найбідніших громадян [12].

Варто погодитися з позицією Павлової Л.О., що діалог між владою та суспільством є найважливішим підґрунтям для побудови успішної системи соціального захисту населення України [7], а для її реалізації необхідно здійснити такі заходи: оновлення й активізацію профспілкового руху в Україні; вихід громадських організацій на рівень прийняття рішень і можливість суспільства впливати на ситуацію в країні через звернення та внесення пропозицій до представників влади; визнання волонтерського руху в Україні – обов'язкову складову громадянського суспільства; створення комісій зі соціальних питань у всіх регіонах України та можливість отримання відповіді на запитання соціального характеру впродовж робочого дня [7].

Ці заходи – основа ефективної моделі соціального захисту населення в Україні. Конструктивний діалог та спільна мета з вирішення соціальних проблем української громадськості може стати міцним підґрунтям для зміцненню українського суспільства, його згуртованості й терпимості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що спрямування зусиль на побудову моделі, що відповідала б умовам соціально орієнтованої економіки та ефективної реалізації прийнятої урядом «Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав

дітей», є вагомим кроком у вдосконаленні формування механізму соціального захисту. Нова модель управління у зазначеній сфері повинна забезпечувати поєднання централізації та децентралізації повноважень щодо соціального захисту населення і захисту прав дітей з метою створення та розвитку повноцінного життєвого середовища для громадян і задоволення їх потреб у соціальному захисті, що є важливим в умовах фінансової децентралізації. Разом з тим, сучасна модель управління соціального захисту має будуватися на визнанні бізнес-структур, органів державного сектору, тобто бізнесу, як невід'ємного суб'єктного елементу, роль якого визначається запровадженням та реалізацією програм соціальної відповідальності, благодійності, філантропії тощо. Перспективами подальших досліджень є визначення ефективних механізмів відкритого опитування бізнесу та суспільства в контексті визначення «спільних цінностей» з метою розробки пропозицій щодо формування регіональних та державних програм соціального захисту та шляхів їх реалізації.

Список літератури

1. Белявська К.С. Соціальна відповідальність бізнесу: еволюція поглядів на проблему. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 1. С. 228–234.
2. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія. Дніпропетровськ : Пороги, 2005. 498 с.
3. Гутник В., Автономов В. Немецкая экономическая мысль и феномен Ойкена. МЭиМО. 1997. № 8. С. 102–109.
4. Длугопольський О.В. Теорія економіки державного сектора: навч. посіб. Київ : Професіонал, 2007. 592 с.
5. Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей : розпорядження Кабінету Міністрів України № 1057-р від 26 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 15.09.2020).
6. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні : наказ Держкомстату від 15.02.2010 р. №56. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2010/56/metod.htm (дата звернення 10.09.2020).
7. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 230 с. URL : https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pavlova.pdf (дата звернення 1.09.2020)
8. Сімоно Ф. 39 уроків сучасної економіки ; пер. з фр. Є. Т. Марічев, наук. ред. І. Г. Лук'яненко. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 298 с.
9. Соскін О. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 1. С.47–55.
10. Соціальний захист населення України у 2019 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2020. 116 с.
11. Шаповал В.М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: монографія. Дніпропетровськ : Держ. ЗВО «Нац. гірничий ун-т», 2011. 357 с.
12. Ярова Л.В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 320 с.
13. Barry B. Humanity and Justice in Global Perspective. *Ethics, Economics, and the Law pf Property. Nomos XXIV.* / ed. by J. R. Pennock and J. W. Chapman, New York: New York University Press, 1982. pp 219-252.
14. FTSE4GOOD Index Series. URL : <https://www.ftserussell.com/products/indices/ftse4good> (дата звернення 1.09.2020)
15. Moussis Nicholas Guide to European Policies. European Study Service; 13th ed., 2007 edition (30 Nov. 2007). 488 p.
16. Now you too can vote on post-2015 goals. URL: <https://www.devex.com/news/now-you-too-can-vote-on-post-2015-goals-80491> (дата звернення 1.09.2020)

17. Porter Michael E., Kramer Mark R. Creating Shared Value. Harvard Business Review. 2011. Vol.89 (1-2). pp: 62-77. URL: <https://sharedvalue.org.au/wp-content/uploads/2015/12/Harvard-Business-Review-Creating-Shared-Value.pdf> (дата звернення 1.09.2020)
18. The United Nations wants to know what matters most to you. URL: <http://vote.myworld2015.org/> (дата звернення 1.09.2020)
19. UN engages citizens worldwide in shaping future global development agenda. URL: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2013/03/12/un-engages-citizens-worldwide-to-take-part-in-shaping-future-global-development-agenda-.html> (дата звернення 1.09.2020)

References

1. Belyavskaya, K.S. (2011). Sotsialna vidpovidalnist biznesu: evolyutsiya pohlyadiv na problemu [Social responsibility of business: the evolution of views on the problem]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu - Bulletin of Khmelnytsky National University*, 1, 228–234 [in Ukrainian].
2. Grishkin, V.O. (2005). *Sotsializatsiya ekonomiky Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, perspektyvy: monohrafiya* [Socialization of Ukraine's economy: theory, methodology, prospects: monograph]. Dnepropetrovsk: Thresholds [in Ukrainian].
3. Gutnik, V., & Avtonomov, V. (1997) German economic thought and the Eiken phenomenon [Nemetskaya ekonomicheskaya mysl' i fenomen Oykena]. *International economics and international relations - Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, 8, 102–109 [in Ukrainian].
4. Dlugopolsky, O.V. (2007). *Teoriya ekonomiky derzhavnoho sektora* [Theory of public sector economics]. Kyiv: Professional [in Ukrainian].
5. Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky schodo sotsial'noho zakhystu naselennia ta zakhystu prav ditej : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1057-r vid 26 serpnia 2020 r. [The concept of implementation of the state policy on social protection of the population and protection of children's rights: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1057-r, from August 26, 2020]. *zakon.rada.gov.ua*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
6. Metodolohichni polozhennia schodo skladannia dopomizhnykh (satelitnykh) rakhunkiv sotsial'noho zakhystu v Ukraini : nakaz Derzhkomstatu vid 15.02.2010 r. №56. [Methodological provisions for compiling auxiliary (satellite) accounts of social protection in Ukraine: order of the State Statistics Committee of 15.02.2010 №56]. *ukrstat.gov.ua*. URL http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2010/56/metod.htm [in Ukrainian].
7. Pavlova, L.O. (2015). Polityko-ekonomichnyy analiz systemy sotsial'noho zakhystu naselennia v Ukraini [Political and economic analysis of the system of social protection in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
8. Simonnot, Ph. (2004). *39 lessons of modern economics*. (Ye.T. Marichev, Trans.). I.H. Luk'ianenko (Ed.). Kyiv: Academy.
9. Soskin, O. (2010). Vyznachennia natsionalnoyi ekonomichnoyi modeli Ukrayiny: porivnyal'nyy analiz mozhyvykh alternatyv [Definition of the national economic model of Ukraine: a comparative analysis of possible alternatives]. *Aktual'ni problemy ekonomiky - Current issues of economy*, 1, 47–55 [in Ukrainian].
10. *Sotsial'nyj zakhyst naselennia Ukrainy u 2019 rotsi : statystychnyj zbirnyk* [Social protection of the population of Ukraine in 2019: statistical collection] (2019). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Shapoval, V.M. (2011). *Sotsialna vidpovidalnist biznesu v strukturi upravlinnya ekonomikoyu: monohrafiya* [Social responsibility of business in the structure of economic management: monograph]. Dnepropetrovsk: "National Mining University". [in Ukrainian].
12. Yarova, L.V. (2011). *Sotsialna polityka Ukrayiny v konteksti yevropeyskoyi intehratsiyi : monohrafiya* [Social policy of Ukraine in the context of European integration: monograph]. Odessa: Phoenix [in Ukrainian].
13. Barry, B. (1982). Humanity and Justice in Global Perspective. *Ethics, Economics, and the Law of Property*. Nomos XXIV. J.R. Pennock & J.W. Chapman (Ed.). New York: New York University Press.
14. FTSE4GOOD Index Series. (n.d.). *ftserussell.com*. Retrieved from <https://www.ftserussell.com/products/indices/ftse4good> [in English].
15. Moussis, N. (2007). *Guide to European Policies*. European Study Service. (13th ed.).
16. Now you too can vote on post-2015 goals. (n.d.). *devex.com*. Retrieved from <https://www.devex.com/news/now-you-too-can-vote-on-post-2015-goals-80491> [in English].

17. Porter M. E., & Kramer M. R. (2011). Creating Shared Value. *Harvard Business Review*, Vol.89 (1-2), 62-77. Retrieved from <https://sharedvalue.org.au/wp-content/uploads/2015/12/Harvard-Business-Review-Creating-Shared-Value.pdf> [in English].
18. The United Nations wants to know what matters most to you. (n.d.). *vote.myworld2015.org*. Retrieved from <http://vote.myworld2015.org/> [in English].
19. UN engages citizens worldwide in shaping future global development agenda (n.d.). *undp.org*. Retrieved from <https://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2013/03/12/un-engages-citizens-worldwide-to-take-part-in-shaping-future-global-development-agenda-.html> [in English].

Volodymyr Shalimov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Viktor Chornohlazov, Chief Specialist for Guardianship and Care - Legal Adviser

Department of Social Protection of the Population of the Executive Committee of the Fortechnyi Council in the city of Kropyvnytskyi Council, Kropyvnytskyi, Ukraine

Hanna Chernohlazova, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences)

Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Management of Social Protection of the Region's Population: Current State and Areas of Improvement in the Context of Ensuring the Region's Socio-Economic Development

The article is devoted to the research of the public administration reform for the implementation of the state policy of Social Protection of the Region's Population and to the definition of conceptual approaches to improving the management of Social Protection of the Region's Population in Ukraine on the basis of social responsibility.

Based on the main provisions of regulations governing the implementation of state policy of social protection in Ukraine, the analysis of recent studies and publications it has been found that in the condition of market turbulence and economic crisis, a rational architecture of social protection is of paramount importance. The necessity of using foreign experience in the process of improving and reforming the social protection system of Ukraine is substantiated. It is proved that since the basis for building an efficient economy is based on human resources, it is necessary to develop the labor market by supporting the development of both large and small and medium enterprises.

The efforts to build a model that would meet the conditions of a socially oriented economy and the effective implementation of the government's "Concept for the implementation of state policy on social protection and protection of children's rights" is an important step in improving the mechanism of social protection. The new model of governance in this area should provide a combination of centralization and decentralization of powers for social protection and protection of children's rights in order to create and develop a full living environment for citizens and meet their social protection needs, which is important in financial decentralization. At the same time, the modern model of social protection management should be based on the recognition of business structures, public sector bodies, or business as an integral subject element, the role of which is determined by the introduction and implementation of social responsibility, charity, philanthropy and more. Prospects for further research are to identify effective mechanisms for open surveys of business and society in the context of defining "common values" in order to develop proposals for the formation of regional and state social protection programs and ways to implement them.

management of social protection, social protection of the region's population, social responsibility, common values, socio-economic development

Одержано (Received) 12.10.2020

Прорецензовано (Reviewed) 19.10.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 331.3(330.3)

JEL Classification: J24; O15; O33

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).131-140](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).131-140)

О.В. Кіріченко, асист.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Соціально-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів: напрями вдосконалення в умовах формування інформаційно-мережевої економіки

У статті досліджено міжнародні компаратори формування конкурентних переваг людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки. Наведено концептуальну схему соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів, яка відображає основні його складові. Обґрунтовано шляхи поліпшення соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки, що включають засоби протидії ризикам і загрозам у сфері формування конкурентних переваг людських ресурсів. Запропоновано послідовність діагностики рівня конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах цифровізації.

соціально-економічний механізм, конкурентоспроможність, людські ресурси, інформаційно-мережева економіка, ризик, загроза, діагностика

О.В. Кириченко, ассист.

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Социально-экономический механизм повышения конкурентоспособности человеческих ресурсов: направления совершенствования в условиях формирования информационно-сетевой экономики

В статье исследованы международные компараторы формирования конкурентных преимуществ человеческих ресурсов в условиях информационно-сетевой экономики. Приведено концептуальную схему социально-экономического механизма повышения конкурентоспособности человеческих ресурсов, которая отражает основные его составляющие. Обоснованы пути улучшения социально-экономического механизма повышения конкурентоспособности человеческих ресурсов в условиях информационно-сетевой экономики, включая средства противодействия рискам и угрозам в сфере формирования конкурентных преимуществ человеческих ресурсов. Предложена последовательность диагностики уровня конкурентоспособности человеческих ресурсов в условиях цифровизации.

социально-экономический механизм, конкурентоспособность, человеческие ресурсы, информационно-сетевая экономика, риск, угроза, диагностика

Постановка проблеми. Становлення інформаційно-мережевої економіки призводить до стрімкого проникнення процесів цифровізації і віртуалізації в усі сфери державного управління, ведення бізнесу, особистий простір людини. Значного поширення набувають роботизація, хмарні технології, інтелектуальна автоматизація, Інтернет речей, технології Big Data, нейротехнології, розвиток гіг-економіки та мережевої взаємодії на базі блокчейна. У поєднанні зі стрімкими демографічними зрушеннями, необхідністю екологізації та запровадження ресурсоощадливого підходу, наявні тренди призводять до кардинальних змін соціально-трудових відносин і ринку праці, який стає все більш глобалізованим. Ринку праці притаманні розвиток нестандартних та атипових форм зайнятості, віртуалізація робочих місць, тимчасовий характер і гнучкість трудових відносин, посилення конкуренції.

Це, у свою чергу, потребує запровадження принципово відмінних підходів до забезпечення й підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів, які виступають ключовим драйвером активізації інформаційно-мережевої взаємодії у загрозах у сфері забезпечення конкурентоспроможності людських ресурсів. Зокрема, працівники повністю або частково вивільняються від виконання певних видів рутинної

праці, пришвидшуються процеси інформаційного обміну, зростає кількість часу для глобальному світовому соціально-економічному просторі. Розвиток інформаційно-мережевої економіки створює як численні переваги, так і містить низку ризиків та саморозвитку, креативної творчої праці тощо. Створюються передумови для зростання конкурентних переваг працівників, які володіють навичками використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), застосування платформ дистанційного зв'язку, працювати з Big Data, високим рівнем креативного мислення, емоційного інтелекту, гнучкістю, адаптивністю й самоорганізованістю.

Водночас, із подальшим розвитком цифровізації конкурентні переваги тих працівників, які в достатній мірі не володіють вищевказаними навичками і характеристиками, будуть систематично знижуватися, зростатиме рівень їх соціальної незахищеності, актуалізуватимуться потреби у законодавчому врегулюванні нестандартної зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування і розвитку людських ресурсів, забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці виступають предметом наукових досліджень численних вітчизняних фахівців. Зокрема, Шаульська Л. характеризує основні компоненти та засоби регулювання розвитку людських ресурсів у процесі становлення економіки нового типу [8]. Лаптев В. та Іванова О. розглядають людські ресурси у якості ключового чинника підвищення ефективності виробництва та складової інвестування у майбутній соціально-економічний розвиток [3]. Сардак С. наводить еволюційні аспекти трансформації змісту і ролі людських ресурсів в процесі суспільного розвитку [7]. Никифорова В. аналізує сучасні теоретичні положення щодо розуміння сутності категорії людських ресурсів [5]. Єлейко І. та Остапів Х. досліджують специфіку управління людськими ресурсами у міжнародному вимірі [1]. Левченко О., Плинокос Д., Ткачук О. визначають інноваційні аспекти розвитку людського капіталу в Україні [4]. Ковтун Н. аналізує процес формування конкурентних переваг людських ресурсів та їх роль у розбудові національної економіки [2]. Псюк Р. приділяє увагу питанням розвитку людських ресурсів в контексті інтенсифікації діяльності у зовнішньоекономічному вимірі [6].

Разом з тим, сучасні аспекти формування та функціонування соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів під час активізації процесів інформаційно-мережевої взаємодії потребують більш ґрунтовного висвітлення та аналізу.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінювання передумов, специфіки функціонування та шляхів поліпшення соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в контексті становлення інформаційно-мережевої економіки.

Виклад основного матеріалу. Специфіка формування і розвитку конкурентних переваг людських ресурсів на сьогодні визначається дією низки принципово нових явищ і процесів. Цілком погоджуємося з думкою Шаульської Л., яка відносить до цих процесів суттєву трансформацію у сфері зайнятості, поглиблення інформатизації та інтелектуалізації економічного поступу, ціннісну переорієнтацію сучасних працівників [8]. Тобто, в умовах сучасних реалій конкурентоспроможність людських ресурсів формується під впливом пріоритетів цифрової економіки, висуваючи на перший план здатність до генерування знань, комунікативність, креативність, навички ефективного застосування сучасних інформаційно-комунікативних технологій у повсякденній трудовій діяльності.

Сучасні тенденції формування інформаційно-мережевої економіки відображено на рис. 1.

Рисунок 1 – Сучасні тенденції формування інформаційно-мережевої економіки

Джерело: складено автором

Свідченням актуальності вищезазначених тенденцій слугує вивчення відповідних показників розвитку людських ресурсів та знаннєвої трансформації економічних процесів у міжнародному вимірі. Зокрема, проаналізувавши значення індексу людського розвитку за країнами світу у 2019 році, можемо констатувати, що найвищі його значення були зафіксовані у Швейцарії (0,955), Німеччині (0,947), Швеції (0,945), Австралії (0,944), Нідерландах (0,944), Данії (0,940). Україна ж мала досить суттєво нижче значення індексу людського розвитку (0,779), межуючи з такими країнами, як Грузія (0,812) та Китай (0,761). Оскільки даний показник містить три ключові компоненти (тривалість здорового життя, освіченість та гідний рівень життя), можемо констатувати, що найбільше відставання України від розвинених країн світу має місце за економічною складовою, зважаючи на низький рівень валового національного доходу на душу населення [9].

Аналіз позицій країн світу за індексом людського капіталу у 2020 році дозволив виявити, що найвище значення серед усіх країн світу було притаманне Сінгапуру (0,88), також високими є рівні індексу у Канаді (0,80), Фінляндії (0,80), Японії (0,80), Швеції (0,80). В Україні індекс людського капіталу становив 0,63, а близькі значення даного показника мали місце у Туреччині (0,65), Китаї (0,65), Болгарії (0,61) [11].

Вагомий практичний інтерес становить дослідження складових глобального інноваційного індексу, що безпосередньо пов'язані із формуванням конкурентних переваг людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки. До таких показників у складі глобального інноваційного індексу вважаємо за доцільне віднести рівень розвитку ІКТ, наявність працівників у знаннєвій сфері, генерування знань, дифузії знань та онлайн-креативність (табл. 1).

Проведений аналіз засвідчив, що лідерами з-поміж досліджуваних країн за розвитком ІКТ є Великобританія (93,6), Данія (92,4), Нідерланди (91,0), Франція (90,8), Сінгапур (90,6), а аутсайдерами – Україна (58,8), Індія (63,3), Грузія (64,8), Чехія (68,1) та Молдова (69,0). Необхідно підкреслити, що з числа наведених країн світу Україна має найнижче значення рівня розвитку ІКТ, що свідчить про її суттєве відставання у сфері інформатизації та комп'ютеризації від розвинених країн світу.

Таблиця 1 – Міжнародні компаратори формування конкурентних переваг людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки, 2019 рік (у складі глобального інноваційного індексу)

	Рівень розвитку ІКТ	Працівники у сфері знань	Генерування знань	Дифузія знань	Онлайн-креативність
Австралія	88,6	53,0	42,5	20,3	51,5
Австрія	82,1	60,9	48,5	37,6	50,1
Болгарія	76,2	43,4	19,9	35,3	26,5
Великобританія	93,6	59,6	66,2	51,8	61,6
Греція	80,6	36,0	24,5	22,3	27,4
Грузія	64,8	30,0	19,5	12,5	19,4
Данія	92,4	65,6	62,0	42,5	68,6
Естонія	86,0	51,8	29,6	41,8	56,6
Ізраїль	80,7	61,4	52,9	72,9	57,6
Індія	63,3	25,9	19,8	54,0	9,1
Іспанія	88,2	46,3	37,1	34,7	34,6
Італія	83,7	38,8	41,9	32,1	31,6
Канада	85,3	48,3	49,3	34,9	50,6
Китай	75,8	77,9	70,4	44,5	4,1
Латвія	70,8	44,8	17,5	42,7	32,9
Молдова	69,0	30,8	31,7	25,4	18,0
Нідерланди	91,0	59,3	65,7	61,8	72,4
Німеччина	88,5	65,0	68,0	45,8	59,1
Польща	81,1	44,7	28,9	35,3	30,5
Португалія	83,8	41,8	33,2	26,0	38,5
Румунія	69,1	38,6	15,3	43,3	21,0
Сінгапур	90,6	68,5	35,8	57,5	46,8
Словаччина	74,8	43,6	23,0	34,3	26,7
Словенія	77,9	59,0	37,9	28,7	40,3
США	90,4	69,8	72,8	45,9	50,4
Туреччина	74,5	34,2	24,9	14,7	15,8
Угорщина	71,5	40,9	23,2	44,6	32,7
Україна	58,8	39,0	41,6	35,0	27,3
Фінляндія	87,7	66,9	64,2	65,9	65,2
Франція	90,8	60,6	46,8	49,1	45,6
Хорватія	72,2	39,6	24,3	30,9	25,5
Чехія	68,1	48,2	39,5	44,4	42,8
Швейцарія	85,8	74,0	87,9	57,9	68,3
Швеція	89,0	76,8	76,0	63,9	66,4
Японія	90,2	65,1	57,2	49,8	24,2

 - П'ятірка країн з найвищими значеннями - П'ятірка країн з найнижчими значеннями

Джерело: складено за даними міжнародної статистики [10]

Стосовно показника працевлаштування у сфері знань можемо констатувати найбільш високі позиції Китаю (77,9), Швеції (76,8), Швейцарії (74,0), США (69,8) та Сінгапуру (68,5). Найнижчий рівень працевлаштування у знаннєвій сфері зафіксовано в Індії (25,9), Грузії (30,0), Молдові (30,8), Туреччині (34,2) та Греції (36,0). Для України характерним є також вкрай низьке значення даного показника, який склав 39,0, що є свідченням негативної ситуації в контексті розвитку інтелектуальної зайнятості й конкурентоспроможності людських ресурсів.

Позиції досліджуваних країн стосовно рівня генерування знань розподілилися наступним чином: до п'ятірки лідерів увійшли Швейцарія (87,9), Швеція (76,0), США (72,8), Китай (70,4) та Німеччина (68,0), а аутсайдерів – Румунія (15,3), Латвія (17,5), Грузія (19,5), Індія (19,8) та Болгарія (19,9). Щодо України, то за показником генерування знань у складі аналізованих держав світу вона характеризується значенням нижче середнього (41,6).

У сфері дифузії знань найвищі значення у 2019 році мали Ізраїль (72,9), Фінляндія (65,9), Швеція (63,9), Нідерланди (61,8) та Швейцарія (57,9), натомість, найнижчі – Грузія (12,5), Туреччина (14,7), Австралія (20,3), Греція (22,3) та Молдова (25,4). У цьому порівнянні Україна також має рівень дифузії знань нижче середнього (35,0).

В контексті становлення інформаційно-мережевої економіки практичний інтерес становить рівень онлайн-креативності людських ресурсів. Як бачимо, він суттєво диференціюється за країнами світу. Так, якщо у Нідерландах значення цього показника складало 72,4, у Данії – 68,6, у Швейцарії – 68,3, в Швеції – 66,4, у Фінляндії – 65,2, то у Китаї – лише 4,1, в Індії – 9,1, у Туреччині – 15,8, в Молдові – 18,0, у Грузії – 19,4. Невисоким є рівень онлайн-креативності і в Україні, оскільки значення даного показника складало 27,3.

Отже, наведені міжнародні компаратори свідчать про нагальну необхідність вжиття дієвих заходів щодо підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в Україні у глобалізованому світовому економічному просторі. З цією метою має бути розроблений та запроваджений дієвий соціально-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів за умов активізації процесів інформаційно-мережевої взаємодії. Складові такого механізму узагальнено на рис. 2.

Запропонований механізм включає: чинники впливу (політичні, економічні, соціальні, правові, технологічні, інформаційні, екологічні); принципи (ефективності, раціональності, синергізму, ієрархічності, відповідальності, плановості, конкретності, законності, гуманізму, стратифікації, дуалізму); функції (прогнозування, планування, моделювання, організації, регулювання, координації, мотивації, контролю, оцифрування, аналізу, інформування); методи (організаційно-адміністративні, фінансово-економічні, соціально-психологічні); політики (соціальну, економічну, науково-технічну, кадрову, культурну, цифрову) та інструменти (стратегії, програми, законодавчі акти, проєкти, гранти, фінансове забезпечення).

До пріоритетних напрямів удосконалення соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах формування інформаційно-мережевої економіки вважаємо за доцільне віднести:

- розвиток цифрової грамотності та інформаційної культури людських ресурсів;
- формування навичок використання сучасних ІКТ;
- удосконалення комунікативних здібностей та здатності до міжособистісної взаємодії;
- поліпшення соціальних навичок (soft skills);
- розвиток креативності та інноваційного мислення;

— подолання «цифрового розриву» щодо доступності мереж зв'язку, цифрових технологій, покриття мережею Інтернет у розрізі територій країни тощо.

Рисунок 2 – Складові соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки

Джерело: складено автором

В контексті поліпшення функціонування зазначеного механізму доцільно реалізувати відповідні засоби протидії ризикам та загрозам у сфері забезпечення конкурентоспроможності людських ресурсів під час цифровізації, включаючи економічні, соціальні, організаційні, правові, демографічно-міграційні, освітньо-професійні, підприємницькі, інформаційні (табл. 2).

Таблиця 2 – Шляхи протидії ризикам та загрозам у сфері забезпечення конкурентоспроможності людських ресурсів в контексті цифровізації

Види ризиків та загроз	Шляхи протидії
Економічні	- забезпечення гідної оплати праці та її справедливого розподілу; - підвищення рівня та якості життя населення; - оптимізація фінансового забезпечення підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів
Соціальні	- сприяння розвитку системи соціального захисту людських ресурсів; - захист життя та здоров'я громадян; - мінімізація негативних соціальних трендів; - соціальна згуртованість в умовах віртуалізації; - подолання тенденцій соціального виключення

Продовження таблиці 2

Організаційні	- забезпечення стратегічного та програмно-цільового характеру соціальних перетворень; - створення висококонкурентних робочих місць; - оптимізація відносин праці та зайнятості, подолання безробіття та неформальної зайнятості; - горизонтальна інтеграція, налагодження взаємодії
Правові	- нормативне врегулювання відносин нестандартної зайнятості; - розбудова системи правового захисту трудових мігрантів; - приведення законодавчої бази у сфері соціально-трудових відносин до міжнародних стандартів
Демографічно-міграційні	- розробка системи оптимізації міграційних процесів; - сприяння закріпленню молодих фахівців у межах територій; - впровадження дієвих програм поліпшення демографічної ситуації
Освітньо-професійні	- підвищення якості і доступності освіти; - інклюзивний характер освітніх послуг; - дієва система безперервного професійного розвитку
Підприємницькі	- навчання громадян навичок організації та ведення бізнесу; - інформаційна, фінансово-економічна підтримка малого та середнього бізнесу
Інформаційні	- сприяння розвитку навичок застосування ІКТ; - мінімізація інформаційних переважань, у т.ч. за рахунок електронного документообігу; - подолання «інформаційних розривів»

Джерело: складено автором

Важливе значення має також проведення діагностики рівня конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки. Послідовність такої діагностики представлено на рис. 2 у вигляді взаємопов'язаних етапів.

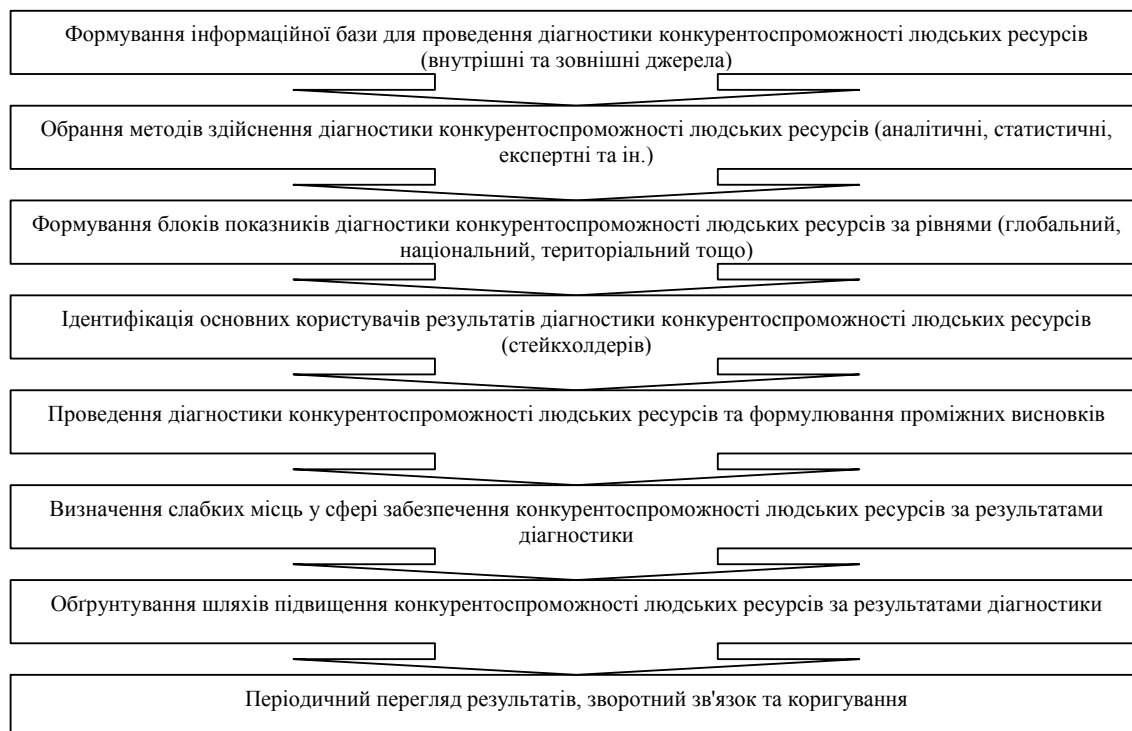

Рисунок 2 – Схема діагностики рівня конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки

Джерело: складено автором

Отже, завдяки запровадженню відповідних напрямів поліпшення соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів, реалізації низки заходів щодо протидії ризикам і загрозам у сфері людського розвитку, проведенню своєчасної діагностики рівня конкурентоспроможності людських ресурсів можливо досягнути суттєвого ефекту, спрямованого на зростання доходу та якості життя населення, інтенсифікацію сталого інноваційного розвитку країни в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведених досліджень встановлено, що в умовах інформаційно-мережевої економіки до найбільш значущих конкурентних переваг людських ресурсів належать їх здатність до створення новітніх знань, комунікативні і креативні здібності, спроможність до застосування новітніх інформаційно-комунікативних технологій в процесі праці.

У порівнянні з розвиненими країнами світу Україна займає доволі низькі місця за показниками рівня розвитку інформаційно-комунікативних технологій, працевлаштування у сфері знань, генерування знань, дифузії знань та онлайн-креативності. Зважаючи на це, актуалізується доцільність пошуку напрямів вдосконалення соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в процесі цифровізації усіх сфер економіки і життя суспільства.

Розроблена авторська схема складових соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів містить відповідні чинники впливу, принципи, функції, методи, політики та інструменти. Відзначено, що основні вектори дії даного механізму повинні бути спрямовані на формування цифрових компетентностей та інформаційної культури, мінімізацію «цифрового розриву», оволодіння засобами застосування сучасних інформаційно-комунікативних технологій у практичній діяльності, поліпшення навичок комунікації та інтерактивної взаємодії, соціальних навичок, стимулювання здатності до пошуку креативних ідей та нововведень тощо.

Констатовано, що суттєве поліпшення соціально-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів в процесі цифровізації можливе за рахунок подолання низки ризиків і загроз, що лежать в площині економічної, соціальної, організаційної, правової, демографічно-міграційної, освітньо-професійної, підприємницької, інформаційної взаємодії.

Розроблено схему проведення діагностики рівня конкурентоспроможності людських ресурсів в умовах інформаційно-мережевої економіки у вигляді взаємопов'язаних етапів (формування інформаційної бази, обрання методів, складання блоків показників, ідентифікація користувачів результатів діагностики, проведення діагностики, визначення слабких місць, розробка напрямів удосконалення, зворотний зв'язок та коригування).

Перспективи подальших наукових пошуків за тематикою дослідження полягають у доцільності деталізації методів, важелів та інструментів дії механізму підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів, врахуванні тенденцій трансформації ринку праці та зайнятості населення в умовах стрімкого поширення інформаційно-комунікативних технологій, інтенсифікації процесів інформаційно-мережевої взаємодії в економіці і суспільстві.

Список літератури

1. Слейко І., Остапів Х. Особливості управління людськими ресурсами у міжнародному бізнесі. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2017. Вип. 42. С. 285-293.

2. Ковтун Н.С. Формування конкурентних переваг людських ресурсів у національній економіці. *Бізнес Інформ*. 2014. №4. С. 29-34.
3. Лаптев В.І., Іванова О.Ю. Людські ресурси – фактор виробництва або інвестиції у майбутнє. Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Харків, 30-31 березня 2017 року. Харків: ФОП Панов А.М., 2017. С. 236-238.
4. Левченко О.М., Плинокос Д.Д., Ткачук О.В. Людський капітал як чинник інноваційного розвитку національної економіки України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2015. №5. С. 3-9.
5. Никифорова В.Г. Сучасні підходи до оновлення понять щодо розвитку людських ресурсів. *Економіка розвитку*. 2013. №2(66). С. 60-66.
6. Псюк Р.М. Особливості управління розвитком людських ресурсів в умовах активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 27(2). С. 41-46.
7. Сардак С.Е. Еволюція поглядів на зміст і роль людських ресурсів у суспільному поступі. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. №12(138). С. 132-139.
8. Шаульська Л.В. Людські ресурси нової економіки: ключові компоненти та ефективність регулювання. *Економіка і організація управління*. 2018. №4(32). С. 7-16.
9. Human Development Index 2020. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking> (дата звернення: 28.11.2020).
10. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? URL: <https://www.globalinnovationindex.org> (дата звернення: 30.11.2020).
11. The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of COVID-19. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/152967.pdf> (дата звернення: 25.11.2020).

References

1. Yelejko, I., & Ostapiv, Kh. (2017) Osoblyvosti upravlinnia liuds'kymy resursamy u mizhnarodnomu biznesi [Features of human resource management in international business] *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Lviv University. Series: International Relations* 42, 285-293 [in Ukrainian].
2. Kovtun, N.S. (2014) Formuvannia konkurentnykh perevah liuds'kykh resursiv u natsional'niy ekonomitsi [Formation of competitive advantages of human resources in the national economy] *Biznes Inform – Business Inform* 4, 29-34 [in Ukrainian].
3. Laptiev, V.I., & Ivanova, O.Yu. (2017) Liuds'ki resursy – faktor vyrobnytstva abo investytsii u majbutnie [Human resources – a factor of production or investment in the future] *Suchasni problemy upravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Modern problems of enterprise management: theory and practice. Proceedings of the international scientific-practical conference* 236-238 [in Ukrainian].
4. Levchenko, O.M., Plynokos, D.D., & Tkachuk, O.V. (2015) Liuds'kyj kapital iak chynnyk innovatsijnoho rozvytku natsional'noi ekonomiky Ukrainy [Human capital as a factor of innovative development of the national economy of Ukraine] *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship* 5, 3-9 [in Ukrainian].
5. Nykyforenko, V.H. (2013) Suchasni pidkhody do onovlennia poniat' schodo rozvytku liuds'kykh resursiv [Modern approaches to updating the concepts of human resource development] *Ekonomika rozvytku – Economics of Development* 2(66), 60-66 [in Ukrainian].
6. Psiuk, R.M. (2017) Osoblyvosti upravlinnia rozvytkom liuds'kykh resursiv v umovakh aktyvizatsii zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti pidpriemstv [Features of management of development of human resources in the conditions of activation of foreign economic activity of the enterprises] *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management* 27(2), 41-46 [in Ukrainian].
7. Sardak, S.E. (2012) Evoliutsiia pohliadiv na zmist i rol' liuds'kykh resursiv u suspil'nomu postupi [Evolution of views on the content and role of human resources in social progress] *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual economic problems* 12, 132-139 [in Ukrainian].
8. Shaul's'ka, L.V. (2018) Liuds'ki resursy novoi ekonomiky: kliuchovi komponenty ta efektyvnist' rehuliuвання [Human resources of the new economy: key components and efficiency of regulation]

- Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management* 4(32), 7-16 [in Ukrainian].
9. Human Development Index 2020. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking> (Last access: 28.11.2020) [in English].
 10. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? URL: <https://www.globalinnovationindex.org> (Last access: 30.11.2020). [in English].
 11. The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of COVID-19. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/152967.pdf> (Last access: 25.11.2020). [in English].

Kirichenko Olha, Assistant Lecturer

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Socio-economic Mechanism of Increasing the Competitiveness of Human Resources: Areas for Improvement Under the Conditions of Information and Network Economy Formation

The paper examines the international comparators of the formation of competitive advantages of human resources under the conditions of information and network economy. This allowed to establish that in comparison with the developed countries of the world Ukraine ranks are quite low in terms of the level of development of information and communication technologies, employment in the field of knowledge, knowledge generation, knowledge diffusion and online creativity.

The conceptual scheme of the socio-economic mechanism of human resources competitiveness increasing was suggested. The main components of this mechanism include influencing factors, principles, functions, methods, policies and tools.

The ways of improvement of the socio-economic mechanism of the human resources competitiveness increasing in the information-network economy were marked out. They include the formation of digital competencies and information culture, minimizing the "digital divide", mastering the means of applying modern information and communication technologies in practice, improving communication skills and interactive interaction, social skills, stimulating the ability to find creative ideas and innovations etc.

It was stated out that a significant improvement of the socio-economic mechanism of the human resources competitiveness increasing in the digitalization process is possible by overcoming a number of risks and threats that lie in the plane of economic, social, organizational, legal, demographic-migration, educational-professional, business, information interaction.

The scheme of diagnostics of the level of human resources competitiveness under the conditions of information and network economy in the form of interconnected stages (formation of information base, choice of methods, compilation of blocks of indicators, identification of users of diagnostic results, diagnostics itself, identification of weaknesses, development of directions of improvement, feedback and adjustment) was worked out.

socio-economic mechanism, competitiveness, human resources, information and network economy, risk, threat, diagnostics

Одержано (Received) 26.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.74

JEL Classification: O31

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).141-151](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).141-151)

В.С. Волошин, проф., д-р. техн. наук

В.В. Гончар, проф., д-р. екон. наук

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна

Дослідження властивостей грошей в умовах сегментації їх цифрових аналогів

Стаття присвячена дослідженню якісних властивостей грошей, які вони отримують у разі легалізації варіантів цифрових валют на світовому ринку. Проаналізовано варіант масштабного зростання ринку послуг, як альтернативи ринку матеріальних товарів. Доведено, що цифрові гроші самі по собі можуть бути системою незворотних змін умов контрольованості будь-яких торгових операцій. В роботі представлені дані розрахунку ризиків, пов'язаних з фінансовою нестійкістю економік деяких країн при переході від системного кеша до цифрових розрахунків.

цифрова валюта, властивості грошей, біткоїни, блокчейн технологія, КЕШ, ринок послуг

В.С. Волошин, проф., д-р техн. наук

В.В. Гончар, проф., д-р екон. наук

ДВНЗ «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина

Исследование свойств денег в условиях сегментации их цифровых аналогов

Статья посвящена исследованию качественных свойств денег, которые они получают в случае легализации вариантов цифровых валют на мировом рынке. Проанализирован вариант масштабного роста рынка услуг, как альтернативы рынку материальных товаров. Доказано, что цифровые деньги сами по себе могут являться системой для необратимого изменения условий контролируемости любых торговых операций. В работе представлены данные расчета рисков, связанных с финансовой неустойчивостью экономик некоторых стран при переходе от системного КЭШ к цифровым расчетам.

цифровая валюта, свойства денег, биткойны, блокчейн технология, кэш, рынок услуг

Постановка проблеми. Ідея ефективності блокчейна та інтересу до нього в суспільстві сьогодні не заперечується ніким. Найбільш ефективні проекти, де використовуються ці технології, відносяться до фінансово-грошових систем. Така прив'язка стає небажаним стереотипом для блокчейна в цілому і служить маяком всіх властивостей і якостей, які пов'язані з цими технологіями. А прояв нових якостей блокчейна в фінансових системах не завжди є позитивним прикладом для наслідування. Проблема постає не в принципах цієї, безумовно, прогресивної, технології, а в тих нових властивостях, які несе з собою новий продукт блокчейна - цифрові валюти, цифрові гроші, і та ніша, яка резервується за ними в сучасному фінансовому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом наукова проблематика зміни властивостей грошей розвинулася в роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників. У працях Ден Хелд [5], Кастельс М. [7], Френк Уебстер [12] Ральф К. Меркле [19] аналізується сучасне уявлення про гроші, як зручної не тільки для розуміння, але і для маніпулювання, інформаційної системи розподілу ярликів і символів. Досліджуються причини і тенденції розвитку грошей, розвиток нових криптографічних протоколів. Взаємозв'язок між макроекономічними умовами, традиційним ринком активів і прибутковістю криптовалют широко досліджені в роботах Діхберта [15], Тонга [21]. Українські вчені Карчева Г. [6], Мельниченко О. [9], Ольховик О. [10] та ін. досліджують електронні гроші і можливості їх обліку.

Однак, поки що, не існує єдиної теорії, яка досліджує властивості грошей в умовах сегментації ринку, а також дає можливість оцінки кібернетичних ризиків, пов'язаних з ліквідацією КЕШ-маси в державі.

Постановка завдання. Мета написання даної статті полягає у дослідженні закономірностей, які вносять цифрові валюти в світовий ринок торгівлі, та вивченні особливостей, що впливають на привабливість цифрової валюти для сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Гроші є ілюстрацію балансу між можливостями і здібностями людини, всупереч їх відомим властивостям. Практично всі потреби, які є у людини, мають свою ціну і їх можна купити. Тому гроші небезпідставно можна представляти, як сукупну порівняльну інформацію про все, чого потребує людина. Якщо це так, то гроші можуть мати не тільки своє захищене кількісне позначення (номінал), але і в співвідношенні з іншими цінностями, володіти здібностями цифрових сигналів в обчислювальних і не тільки, системах, як відображення важливості товарних предметів, інших видів грошей, в тому числі, кеша. При цьому ми стикаємося зі змінами властивості грошей. І в цьому розумінні логічно, що криптовалюта також може вважатися грошима - тобто інформацією для впорядкування і розподілу ярликів. Однак, з теорії походження грошей Л. фон Мізеса слідує, що грошова монета будь-якої системи здатна стати визнаною валютою, тільки пройшовши шлях її визнання, як ринкового товару, на який можна обміняти (купити) щось. Тільки після цього монета перетворюється в засіб товарного обміну [2]. Цього поки не можна сказати про біткоіни (Bitcoin – BTC).

Керівник Англійського банку Е. Бейлі протягом тривалого періоду часу системно і критично оцінює динаміку біткоінів, показуючи, що їх застосування несе певну загрозу для фінансового сектора. Ціна BTC залежить тільки від купівельної спроможності людей, включених в цю блокчейн технологію, і є сумнівним інструментом, які не мають реального забезпечення [4]. Досить показати, що курс BTC тільки протягом року може коливатися в межах сотень відсотків. Такий штамп для біткоінів виділяє два фактори, які дають відповідь на питання про те, яку нішу займуть цифрові гроші, і які зміни вони привнесуть в світову фінансову сферу: 1) час; 2) активність сукупної BTC маси. Також необхідно враховувати, що цифрові активи мають властивості фіатних грошей, тобто, вони не підкріплені якимось обов'язковим або обмінним ресурсом. В інтернеті час від часу з'являється інформація про активність в реалізації обмінних процесів, пов'язаних з BTC. Це окремі банки, біржі, інтернет-магазини, але системних проривів в питаннях легалізації біткоіну поки не спостерігається [3, 8, 13, 14].

Проте, з'являється важлива властивість, що раніше не була притаманна фіатним грошам, яку біткоін придбав завдяки суворій обмеженості монетарної маси. Це вкрай висока власна ліквідність і повна (теоретично) незалежність від інфляції власне самого біткоіну. Такий актив досить привабливий для накопичення і заощадження, так як його ринкова стійкість в межі не зменшується, а ліквідність пропорційна його динамічності, як продукту складного для генерації. Всі подальші спроби майнінгу цих монет будуть приводити тільки до подорожчання біткоіну. При цьому зростає роль дрібнішого аналога – сатоши, однієї стомільйонної частки біткоіни. Однак, незважаючи на заявлену рентабельність біткоіну в 570% за перші вісім років проекту, фінансові біржі світу ніяк не відреагували на цю валюту. Біржі, для яких зміна котирування будь-якої валюти в частки відсотка призводять до активності всіх біржових гравців, спокійно дивляться на «нову валюту».

В останні десять років процедури придбання приватної криптовалюти використовувалися як аргумент для залучення людей до цифрових грошових активів. Можна стверджувати, що на криптовалюті відбувається відпрацювання інтеграційних технологій цифрових грошей. Вважається, що криптовалюта покликана, в першому наближенні, витіснити з ринку, перш за все, готівкові гроші. При цьому існує розуміння, що цифровизация грошової системи - це шлях до тотального контролю над фінансами кожної людини [11, 17]. Можливо, що потім приватні криптовалюти будуть знищені, як непотрібні, тому, що кінцева мета - введення єдиної цифрової валюти в світі. Це мрія всіх попередніх поколінь банкірів, сучасних управлінців і державних лідерів. Біткоїн, за своєю суттю, не здатний до інфляційних процесів, так як його вартість визначається динамічним зростанням складності майнінгових завдань. Але якщо приймати, що біткоїн - це тільки проміжний етап до перспектив запуску менш валідних цифрових активів [1], то можна очікувати не тільки розвиток інфляційних процесів у фінансовому ринку, а й необмежене зростання обсягів нових цифрових валют.

Дослідниця блокчейнов Беттіна Варбург в своїх роботах доводить, що блокчейн дозволяє створити відкриту і глобальну платформу, яка зберігає свідчення діяльності будь-якої особистості, отриману звідусіль. Це дозволяє створювати з користувача мобільну контрольовану особистість. Які наслідки даних тенденцій для фінансових ринків?

Перш за все, це відображається на зміні деяких властивостей грошей. Зокрема, криптовалюта принесла абсолютно нову властивість для грошей, яким не володів до сих пір жоден грошовий актив. Це відсутність їх матеріального вираження. Біткоїн, як і будь-яка інша криптовалюта, не має фізичного сенсу і існує виключно в цифровому світі, будучи ефективним засобом накопичення та заощадження. До сих пір ні паперові аналоги грошей, ні кредитно-вексельна система, ні безготівкові платежі, в історичному плані, ніяк не зазіхали на можливості для існування кеша. Сьогодні ми знаходимося на порозі появи системи тотальних цифрових грошей, яка, за своїми властивостями, здатна знищити КЕШ. При цьому очевидна штучність такої ідеї. Вона не може бути реалізована без активного втручання глобального капіталу. Виникає перевага основних власників фінансів, яке полягає в здатності створювати грошову масу у вигляді цифрових аналогів грошей, без контролю за їх ліквідністю в системах товарообміну. Перший раз це сталося при народженні монополії ФРС на генерацію незабезпеченої валюти світового рівня - долара і поступова відмова від його прив'язки до найбільш стабільного товарного активу - золота. Таке припущення підтверджується логістичними потоками в системі електронних платежів, яка на сучасному етапі не залежить від торгово-фінансових балансів. Сучасні електронні гроші типу біткоїнів і ефіріумов поки не займають нішу джерел еквівалентного платежу, але, тим не менш, штучно вводяться в системи оплат в самих різних торгових операціях, мінаючи державні системи фінансового обмеження і властивості еквівалентності при грошовому обігу. Це може привести до необмеженої кількості цифрових грошей, яка не відповідає сукупної товарної маси, і є однією з головних причин сучасних інфляційних процесів в грошових системах. Така проблема існувала при появі друкованих паперових грошей, які мимовільно запустили інфляційні процеси в фінансових системах, починаючи з кінця XVIII століття в Європі.

Початок XXI століття поступово стає розподілом штучності більшості фінансових коштів в світі. Гроші перестають бути джерелом еквівалентного товарообміну. З огляду на штучність цього механізму, це означає, що кожен громадянин, власник фінансового ресурсу, втрачає самостійність в здібностях до ресурсного накопичення грошей і стає сам джерелом кредитних накопичень для

реальних власників і хранителів таких активів. При цьому, поступово він втрачає своє право впливати на їх активність на ринку цінних активів і товарів, які можна придбати за цей грошовий ресурс.

Виникає дисбаланс в торгових системах. Перший час він буде покриватися джерелами незабезпечених цифрових грошей у вигляді нулів і одиниць у комп'ютерах, а потім стане джерелом нестабільності в суспільстві, яким поступово став сучасний долар. Правда, цей процес штучності здатний затягнутися на більш тривалий період, ніж це сталося з ФРС (1913-2010 рр.). Але саме це сьогодні є головною якістю цифрових грошей для їх основних власників. Тому, що надрукований долар, у вигляді кешу, в силу своєї прив'язки до торгових і обмінних операцій, має властивість зіставлення із загальними масами товару, його логістикою в споживанні, зберіганні, утилізації, а значить повинен озиратися на позамежні обсяги готівкових коштів і пов'язані з ними інфляційні процеси. Багатоваріантність і легкість проектів типу «біткоїн» дозволяє прогнозувати таку ж багатоваріантність розвитку цифрових валют і в майбутньому. Це може привести до того, що умовні «біткоїни» зможуть поступово трансформуватися в більш розмиті проекти, в основі яких лежатиме тільки принцип розподілення Накамото, а самі цифрові валюти будуть уніфікуватися в деяку єдину систему «цифрових еквівалентів».

Таким чином, виникає необхідність аналізу прихованих ризиків, пов'язаний з відмовою від ходіння реальної грошової валюти, тенденції, яка проглядається в багатьох країнах світу. Важливим критерієм тут може бути готовність кожної країни, що входить в систему світової торгівлі, до відмови від торгівлі за готівку на рівні кінцевого споживача на користь їх цифрових аналогів. У зв'язку з цим була проведена угруповання країн за рівнем готовності відмови від готівки (табл. 1). Готовність країни до відмови від кеша в фінансових розрахунках на користь цифрових аналогів грошей показує ступінь її адаптації до нових правил торгівлі і визначається декількома критеріями. В першу чергу, це індекс цифрової еволюції в економіці країни. Він показує можливості фінансових організацій управляти грошима, позначеними в цифрових кодах за умови збереження і підтримання їх реальної вартості. Тобто, здатності до валютного обміну за допомогою комп'ютерних програм, цифрових кодів. Але при цьому важлива і готовність населення до переходу до цифрових грошей, наявність комп'ютерних кабінетів, гаманців, наявність інфраструктури, наприклад, для інтернет торгівлі і т.д.

Таблиця 1 – Готовність окремих країн до відмови від готівки

Група	Характеристика переходу до цифрових грошей	Країна	Абсолютна «ціна» готівки	Індекс цифровий еволюції
1	В країні зберігається можливість для створення реальної вартості грошей за рахунок прискорення переходу до цифрових грошей	Швеція	0,4	57
		Данія	0,5	51
		Кенія	0,3	18
		Туреччина	0,65	33
2	Стійкість економіки країни до переходу на цифрові гроші при збереженні їх реальної вартості	Південна Корея	4,4	51
		Японія	5,5	47
		США	7,5	54
		Філіппіни	5,8	20
		Єгипет	8,5	18
		Росія	8,5	26

Продовження таблиці 1

3	Максимальний потенціал для створення реальної вартості за рахунок пріоритету інвестицій для переходу в цифрову площину	Бельгія	15	45
		Німеччина	18	48
		Франція	36	48
		Мексика	26	28
		Індія	82	22

Джерело: згруповано авторами на підставі даних [16]

Повної відмови від кеша на користь цифрових аналогів грошей поки не можливо забезпечити ні в одній країні світу. Але вектор в напрямку поступового зменшення кешу проглядається майже у всіх економічно розвинених країнах. Відмова від готівкової валюти або зниження обсягів її ходіння в торгових та інших операціях сприятиме зміні правил світової торгівлі і світових торгових відносин. Такий процес неможливий без істотних потрясінь для будь-якої фінансової системи.

Зробимо цілком обґрунтоване припущення про те, що ризики, пов'язані з ухиленням від кешу, як невизначеність, можуть ілюструватися, наприклад, складанням катастроф Уїтні [2]. Подібна збірка в координатах OXYZ, де X відображає абсолютну грошову масу, віднесену до мінливих його частини кеша, якою оперує фінансова система держави, Y - тимчасова координати (T, роки), а Z - динаміка змінюється кешу (K), який існує в країні в даний відрізок часу, і показує область фінансової нестійкості, яка може існувати в умовах ходіння конкретної валюти. У зазначених координатах енергетична функція збірки такого типу описується рівнянням типу $(M_K / \Delta K) \Delta$:

$$W(\Delta K) = \frac{d(0,25\Delta K^4 + [0,5b\Delta K^2 M_K + cT\Delta K])}{d\Delta K} = \Delta K^3 + bM_K \Delta K + cT. \quad (1)$$

Загальна розрахункова тенденція така: чим більший в країні обсяг кешу, віднесений до його частини, що змінюється, тим імовірніше, що рух в бік його зменшення призводить до незворотних змін в національній економіці. Але це в теорії, практика доводить дещо інше. Наприклад, залежність згідно з даними [16] для країн з різним економікою, представлені в табл. 2. У порівнянні з даними табл. 1 можна досліджувати різноманіття фінансових ситуацій, щодо ризиків переходу на електронні грошові обороти для різних країн. Проте, такі ризики існують завжди.

Кібернетичні ризики, пов'язані з ліквідацією КЕШ-маси в державі залежать від швидкості цього процесу (Δ) і відносини до всієї грошової маси (M_K) і тривалості у часі (T). Для області фінансової нестійкості пов'язаної зі зменшенням кешу запропонована розрахункова параметричну залежність виду:

$$\Delta K = 1,3 \cdot T^2 - 5,6 \cdot T + 5,9. \quad (2)$$

Таким чином, в результаті розрахунків отримано групування країн, в якій кожна з економік буде по-своєму співвідноситися за часом і швидкості ліквідації кеша. Виділимо кілька яскраво виражених груп країн в залежності від їх адаптації до цифрових грошовим технологій (табл. 1) і щодо їх руху в бік зменшення власного готівкового капіталу (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка руху кешу (К) в різних країнах світу (млрд. \$)

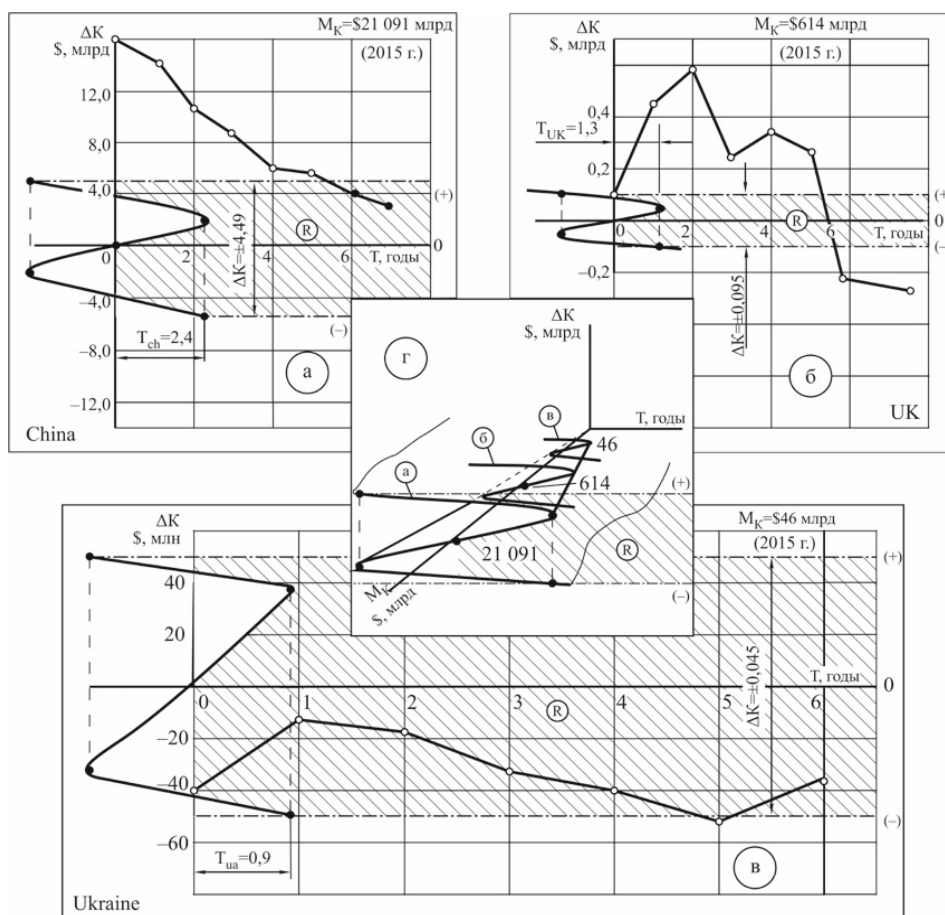
Країна	Період контролю, роки							Характеристика груп
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
США	4,25	3,53	3,37	2,92	2,05	1,35	0,65	Стійко позбавляються від кеша
Китай	14,8	13,1	11,38	9,31	6,96	4,10	2,17	
Індія	0,74	0,65	0,47	0,21	0,35	0,17	0,05	
ОАЕ	0,14	0,13	0,12	0,09	0,10	0,73	0,16	
Південна Корея	0,69	0,82	0,65	0,45	0,51	0,35	0,58	
Швейцарія	0,54	0,40	0,39	0,15	0,18	0,093	-0,05	Балансують в області фінансової стійкості
Швеція	0,022	0,061	0,062	-0,02	0,0	-0,04	-0,06	
Білорусь	-0,00	0,00	-0,00	0,00	0,00	-0,02	-0,02	
Великобританія	0,21	0,47	0,57	0,28	0,34	0,24	-0,01	
Польща	0,01	0,067	0,060	-0,01	0,04	0,00	-0,04	Балансують в області профіциту або дефіциту
Румунія	-0,00	-0,00	-0,01	-0,01	0,01	-0,04	-0,04	
Чехія	-0,02	-0,00	0,00	-0,03	-0,00	-0,02	-0,03	
Південна Африка	-0,01	-0,01	-0,02	-0,05	-0,02	0,00	-0,01	
Україна	-0,04	-0,02	-0,02	-0,04	-0,04	-0,06	-0,04	

Джерело: розраховано авторами на підставі [16]

До першої групи належать країни, яким не потрібні додаткові зусилля до переходу на електронний фінансовий оборот. Це Китай, Данія, Фінляндія, Нова Зеландія (рис. 1, а). Ці країни проявляють обережність, орієнтуючись на партнерів по міжнародній торгівлі, таким чином, щоб не дестабілізувати своїми ініціативами власну тверду валюту. Проте, наприклад, Китай, Швейцарія в цій групі системно скидають свій кеш. І країни з цієї ж групи: Південна Африка, Туреччина і ін. Поки не готові до такому переходу, але зберігають можливість при зовнішній підтримки їх національних валют (табл. 1, 2). Правда, не для всіх, і це очевидно, така підтримка можлива. Динаміка руху їх загального кеша така, що мінімізація реальної валюти поки не призводить до ризикових відносин в економіці (рис. 1 а).

Друга група країн вельми адаптована до можливостей переходу на електронні гроші. Це Великобританія, США, Японія, Голландія, Південна Корея та ін. Високий індекс цифрової еволюції у фінансовій сфері при стійкості ціни власної валюти тому доказ (рис. 1 б і табл. 2). США і Японія в даний час наполегливо знижують свій кеш на користь електронних грошей. І третя група країн, перш за все учасники Європейського Союзу, готові до такого переходу, але обмежені можливостями своїх партнерів по Союзу, зокрема, Іспанією, Чехією, Польщею, Литвою та ін., для яких потрібні істотні інвестиції для підтримки вартості, в тому числі, що обертаються в цих країнах національних валют: золотого, крони, флоринів, левів і ін.

В цілому слід припускати, що неминучість відмови від готівки на користь цифрових аналогів диктується усіма змінами, які зазнає сучасна торгівля, її зростаючі обсяги і необхідні для цього швидкості грошових оборотів. Але треба розуміти, що це може призвести до суттєвих змін в самих торгових процедурах, змінити сутність балансів в торгівлі, що може привести до непередбачуваних наслідків, не завжди лояльним для багатьох країн, особливо з недорозвинутою, в цьому розумінні, економікою.

- а) країни, які позбавляються від готівки (Китай, Данія, Нова Зеландія, Тайвань);
 б) балансують в зоні фінансової стійкості (Британія, США, Південна Корея, Швеція);
 в) балансують в зоні фінансової нестійкості (Україна, Чехія, Угорщина);

Рисунок 1 – Групування країн за ризиками, пов'язаними зі зменшенням маси кешу

Джерело: розраховано та побудовано авторами.

Відслідковуються і інші цікаві властивості криптовалюта, які вони привносять в світову фінансову систему. Зокрема, цифрові аналоги грошей, при їх розвитку, можуть отримати ще одну несподівану властивість – поступово спадаючу ліквідність, як платіжний засіб. Дана властивість і раніше досліджувалася в системах грошових оборотів, як наприклад, при ходінні паперових грошей і їх інфляції, в безготівкових платежах, або в кредитних операціях. Але це була система, в якій існувало, хоча б видиме, в деякому часовому відрізку, прагнення до балансу між грошовою масою і товаром. За своїми якостями, цифрова система грошей здатна піти від такого паритету і, в результаті наростаючого дисбалансу між товарними масами і зростаючою кількістю цифрових грошей, ціна таких грошей стане далеко не фіксованою, а плаваючою для багатьох торгових операцій. Відходить у минуле основа очевидного еквівалентного товарообміну – КЕШ, як в минулому відійшло золото, а за ними і цінності для самого товару, як причини всіх оборотних операцій в грошових системах. Може здатися, що це стане початком глобальної економічної кризи, подібної до вже існуючим. Причиною стане несподівано високий ступінь мобільності цифрових грошей, що визначається лише їх кількісним фактором. У межі, якщо кількість цифрових грошей стане нескінченним при відсутності умови прив'язки їх загальної маси до товарних обсягів, також до кінця не визначеним, це на тривалий час призведе до системної якості «уявної

еквівалентності» при товарообміні. Такий стан буде підтримуватися за рахунок другої складової товарообміну - покупки послуг самої різної якості.

Послуги тут виступають в образі «невидимого товару». І з цієї причини вони можуть збільшуватися в обсягах світових покупок. Тільки за останні 20 років товарна вартість послуг в світі зросла на 9,4%, в тому числі, в країнах I та II груп (табл. 2) на 6,6%, а в країнах III груп - майже на 20% [18]. Наприклад, в США ринок послуг становить майже 79% у 2017 році [18]. А в цілому співвідношення ринків товарів і послуг вже сьогодні в світі знаходиться в пропорції 1: 2,22. а в країнах III груп - майже на 20% [18]. Наприклад, в США ринок послуг становить майже 79% у 2017 році [18]. А в цілому співвідношення ринків товарів і послуг вже сьогодні в світі знаходиться в пропорції 1: 2,22.

Отже, послуги, наростаючи з високою швидкістю над системою матеріальних товарів, у вигляді потенційної системи забезпечення консервації для зайвого цифрового капіталу, здатні стати основою майбутньої світової фінансово-економічної системи. Вже сьогодні ми є свідками того, як послуги в області спорту, мистецтва, в областях комунікацій і торгівлі інформацією стають максимально ліквідними і розширюють свою нішу на світовому торговельному ринку. Багато з них, незважаючи на величезну ліквідність, далекі від створення додаткової вартості і випадають із загального товарного балансу.

Прогнозується зміна балансу в торгівлі між товарно-грошовим обміном в системах матеріальних товарів і товарообміном в системі «товар-послуга» в бік останнього, в тому числі, як «послуга» в системі криптовалюта. Але, як тільки послуги блокчейна виявляться непотрібними, біткоїн може втратити свою привабливість. Альф Чарльз Меркле, автор широко використовуваного дерева Меркле, зазначає, що «біткоїн живе тому, що надає послугу, за яку люди готові платити» [19]. Мова знову йде про послуги, як предмет оплати за допомогою біткоїни. В основі генерації біткоїни лежить Майнінг. В кінцевому рахунку, це послуга, яку надає майнер, достовірно «опечативая» черговий протокол. При відомих енергетичних і обчислювальних витратах він отримує за це порцію біткоїни, а також заробляє на комісійних від всіх учасників.

Така «послужлива» система приховує колосальні ресурси для освоєння нескінченних мас цифрових грошей, не показуючи їх величезний постблокчейновий інфляційний потенціал [20]. Але при цьому загальновідомі властивості грошей, які раніше забезпечували їх можливості в світовій економіці, стануть змінюватися і відводити гроші від еквівалентного товарообігу. Підтвердженням даного є технології статусної підтримки криптовалюти. З 2017 року технології блокчейна використовують порядок конкурентного хардфорка (поділу) криптовалюта на більш кращі біткоїн-ресурси з покращеними властивостями. Маються на увазі проекти BitcoinCashABC, BitcoinCashNode та ін. При цьому знову з'являється проблема «подвійного витрачання», від якої наполегливо намагається позбутися блокчейн технологія. Існує проблема неприйняття нових форків користувачами системи. Зокрема, неприйняття форку BitcoinCash більшістю учасників системи в 2017 році сприяло зниженню курсу цієї гілки біткоїнів до 5% номіналу. Принцип конвергенції в цілому характерний для сучасних криптовалют, так як дозволяє інтегруватися в сучасний фінансовий світ. Цьому сприяють такі кріптобіржі і кріптоплощадки, як CEX.IO, Bitfinex, Huobi, Binance, Kraken, відкриті для форкових процедур, як способу підтримки фінансової активності криптовалюти. З одного боку такі послідовні форкові ланцюжки, як «Bitcoin – BitcoinCash – BitcoinSVB – BitcoinABC -BitcoinCashNode» активно підтримуються в

специфічному співтоваристві і мають перспективи підняття криптовалюти в біржовій ціні. Але, з іншого боку, практика системних хардфорков призводить не тільки до простого поділу, а й нестабільного ослаблення кожної з форкових криптовалют на ринку, що підсилює недовіру до них. Властивість хардфорка, раніше незнайоме в фінансових системах є власним придбанням криптовалюти. Такий список нових і цікавих властивостей криптовалюти можна продовжити.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цифровізація грошової системи в перспективі здатна привнести в світовий ринок такі абсолютно нові властивості в системах товарообміну: в межі - нескінченність цифровий грошової маси, ліквідацію системи еквівалентного обміну типу «товар-гроші-товар», розширення ринку послуг, як товарного сегмента, здатного захвати незабезпечену реальним товаром цифрову грошову масу, ставлення до довільного поділу валютного номіналу в залежності від умов генерації. Це нові, для грошової системи, властивості яких будуть здатні привести до глобального і необоротного кризу в економіці або стануть в майбутньому абсолютно новою, ще не до кінця усвідомленою, системою товарно-грошових відносин в суспільстві. У зв'язку з цим в подальших дослідженнях необхідно приділити увагу на удосконаленні методологічних підходів дослідження змінних, які можуть допомогти оцінити ринкові настрої для криптовалюта, а також для прогнозування прибутку.

Список літератури

1. Аммул С. Краткая история денег, или Все, что нужно знать о биткоине. М.: Мани, Иванов и Фербер. 2019. 272 с.
2. Арнольд В. И. Теория катастроф. 3-е изд., доп. М.: Наука. 1990. с. 128
3. Банки, блокчейн, криптовалюты. URL: <https://crypto-fox.ru/article/banki-blokchejn-kriptovalyuty/> (дата обращения 07.10.2020)
4. Глава банка подтвердил Англии подтвердил свое негативное отношение к биткоину. URL: <https://coinspot.io/people/glava-banka-anglii-podtverdil-svoe-negativnoe-otnoshenie-k-bitcoinu/> (дата обращения 15.10.2020)
5. Информационная теория денег. URL: <https://hub.forklog.com/informatsionnaya-teoriya-deneg/> (дата обращения 25.09.2020)
6. Карчева Г. Т., Нікітчук С. М. Віртуальні інноваційні валюти як валюти майбутнього. Фінансовий простір. 2015. № 2 (18). С. 23 - 29.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: Blackwell Publishers, 2000. 608 с.
8. Нестле использовала блокчейны для отслеживания своей продукции. URL: <https://crypto-fox.ru/news/nestle-ispolzovala-blokchejn-dlya-otslezhivaniya-svoej-produktsii/> (дата обращения 07.10.2020)
9. Мельниченко О. В. Теоретичні засади електронних грошей. Бізнесінформ. № 8. 2013. URL: www.business-inform.net. (дата звернення 27.09.2020_).
10. Ольховик О. Електронні гроші. Податки та бухгалтерський облік 2015. № 101 URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015/december/issue101/article-14160.html>. (дата звернення 10.10.2020).
11. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество. Киев: INT Пресс, 1999. 432 с.
12. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: АСПЕКТ ПРЕСС 2004. 220 с.
13. Швецарский криптобанк Sygnum добавил поддержку стейкинга криптовалюты Tezos URL: <https://coinspot.io/technology/altcoins/shvercarskij-kriptobank-sygunum-dobavil-podderzhku-stejkinga-kriptovalyuty-tezos/> (дата обращения 15.10.2020)
14. Эфириум-траст компании Grayscale превысил отметку в \$1 млрд. URL: <https://coinspot.io/technology/ethereum/efirium-trast-kompanii-grayscale-prevysil-otmetku-v-1-mlrd/> (дата обращения 15.10.2020)
15. Dyrberg, A. H. Bitcoin, gold and the dollar—A garch volatility analysis. Finance Research Letters, 2016. № 16. 85–92.
16. ForexStandard. Рынок Форекс: новости, прогнозы и аналитика. URL: <https://forexstandard.ru/> (дата обращения 30.09.2020)

17. Hungerland, F., Quitzau, J., Zuber, C., Ehrlich, L., Growitsch, C., Rische, M.-C., Schlitte, F. and Haß, H.-J. *The digital economy, Strategy 2030 - Wealth and Life in the Next Generation*, Berenberg Bank und Hamburgisches WeltWirtschaftsinstitut (HWWI), Hamburg, 2015. No 21e. 63p. URL: <http://hdl.handle.net/10419/121322> (дата обращения 03.10.2020)
18. The services powerhouse: Increasingly vital to world economic growth. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/issues-by-the-numbers/trade-in-services-economy-growth.html> (дата обращения 11.10.2020)
19. Ralph C. Merkle, "Protocols for Public Key Cryptosystems", IEEE Symposium on Security and Privacy, Oakland, California, USA, 1980. pp.123-134
20. Stevens A. "Digital currencies: threats and opportunities for monetary policy", *NBB Economic Review*. 2017. pp. 79-92. URL: https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2017/ecorevi2017_h5.pdf (дата обращения 03.10.2020)
21. Wu, S., Mu T., Zhongyi Y., and Abdelkader D. Does gold or bitcoin hedge economic policy uncertainty? *Finance Research Letters*, 2019, 31, 171–178

References

1. Ammous, S. (2019). *Kratkaja istorija deneg, ili Vse, chto nuzhno znat' o bitkoine* [The Bitcoin Standard. The Decentralized Alternative to Central Banking]. M.: Mani, Ivanov i Ferber [in Russian].
2. Arnol'd, V.I. (1990). *Disaster theory*. (3d ed.). Moscow: Nauka [in Russian].
3. The official site of CoinSpot (2018). Banks, cryptocurrencies and blockchain: how are these relationships built? *crypto-fox.ru*. Retrieved from <https://crypto-fox.ru/article/banki-blokchejn-kriptovalyuty/> [in English].
4. The official site of CoinSpot (2020). The head of the Bank of England confirmed his negative attitude towards Bitcoin. *coinspot.io*. Retrieved from <https://coinspot.io/people/glava-banka-anglii-podtverdil-svoe-negativnoe-otnoshenie-k-bitcoinu/> [in English].
5. The official site of HUB ForkLog (2020). Information theory of money. *hub.forklog.com*. Retrieved from <https://hub.forklog.com/informatsionnaya-teoriya-deneg/> [in English].
6. Karcheva, H.T., & Nikitchuk S.M. (2015). Virtual'ni innovatsijni valiuty iak valiuty majbutn'oho. [Virtual innovation currencies as the currencies of the future]. *Finansovyj prostir – Financial space*, 2 (18), 23-29 [in Ukrainian].
7. Castells, D.M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [The information age: Economy, Society and Culture]. Moscow: Blackwell Publishers [in Russian].
8. The official site of CoinSpot (2018). Nestlé used blockchain to track its products". *crypto-fox.ru*. Retrieved from <https://crypto-fox.ru/news/nestle-ispolzovala-blokchejn-dlya-otslezhivaniya-svoej-produktsii/> [in English].
9. Mel'nychenko, O.V. (2013). Teoretychni zasady elektronnykh hroshej [Theoretical principles of electronic money]. *Biznesinform – Businessinform*, 8. Retrieved from www.business-inform.net [in Ukrainian].
10. Ol'khovyk, O. (2015). Elektronni hrosi [Electronic money]. *Podatky ta bukhhalters'kyj oblik – Taxes and accounting*, 101. Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015/december/issue101/article-14160.html> [in Ukrainian].
11. Tapscott, D. (1999). *Jelektronno-cifrovoe obshhestvo* [Digital Economy]. Kiev: INTM PRESS [in Russian].
12. Webster, F. (2004). *Theories of the Information Society*. (2nd ed.). Moscow: Aspectpress.
13. The official site of CoinSpot (2020). Swiss crypto bank Sygnum adds support for staking Tezos cryptocurrency. *coinspot.io*. Retrieved from <https://coinspot.io/technology/altcoins/shvercarskij-kriptobank-sygnum-dobavil-podderzhku-stejkinga-kriptovalyuty-tezos/> [in English].
14. The official site of CoinSpot (2020). Grayscale's Ethereum Trust surpasses \$ 1 billion. *coinspot.io*. Retrieved from <https://coinspot.io/technology/ethereum/efirium-trast-kompanii-grayscale-prevysil-otmetku-v-1-mlrd/> [in English].
15. Dyhrberg, A.H. (2016). Bitcoin, gold and the dollar-A garch volatility analysis. *Finance Research Letters*, 16, 85–92 [in English].
16. The official site of ForexStandard (2021). Assistant in the World currency market Forex, exchange rates, news, articles and analytics. *forexstandard.ru*. Retrieved from <https://forexstandard.ru> [in English].
17. Hungerland, F., Quitzau, J., Zuber, C., Ehrlich, L., Growitsch, C., Rische, M.-C. et al. (2015). *The digital economy, Strategy 2030 - Wealth and Life in the Next Generation*, 21. Hamburg: Berenberg Bank und

- Hamburgisches WeltWirtschaftsinstitut (HWWI). Retrieved from <http://hdl.handle.net/10419/121322> [in English].
18. The official site of Deloitte Touche Tohmatsu Limited (2018). The services powerhouse: Increasingly vital to world economic growth. www2.deloitte.com. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/economy/issues-by-the-numbers/trade-in-services-economy-growth.html> [in English].
 19. Ralph C. Merkle (1980). Protocols for Public Key Cryptosystems. *IEEE Symposium on Security and Privacy*. Oakland, California [in English].
 20. Stevens, A. (2017). Digital currencies: threats and opportunities for monetary policy. *NBB Economic Review*, 79-92. Retrieved from https://www.nbb.be/doc/ts/publications/economicreview/2017/ecorevi2017_h5.pdf [in English].
 21. Wu, S., Mu, T., Zhongyi, Y., & Abdelkader, D. (2019). Does gold or bitcoin hedge economic policy uncertainty? *Finance Research Letters*, 31, 171–178 [in English].

Vyacheslav Voloshin, Professor, Doctor in Technicals (Doctor of Technical Sciences)

Viktoriia Gonchar, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

SHEE "Pryazovskyi State Technical University", Mariupol, Ukraine

Research of Money Characteristics in the Conditions of Segmentation of their Digital Analogues

The paper presents an attempt to study new qualitative characteristics of money that they will receive in the event of legalization of options for digital currencies in the world market. The logic of the development of the modern cryptocurrency segment is such that they will potentially be able to change the world market towards a complete rejection of the cash. This, in turn, will significantly change the system of commodity-money relations in favor of holders or managers of digital currencies, which will become uncontrollable from both their passive owners and the state. It is shown that the characteristics of digital money can gradually shift towards their endless illiquidity, as well as towards the gradual elimination of the concept of equivalence in commodity exchange. In this case it is possible to change the entire ideology of business, as the basis of the modern economy.

Possibility to localize the likely excess composition of digital money, a large-scale growth of the service market is considered, as an alternative to the market of material goods. Digital money itself can be a system for irreversible changes in the conditions of controllability of any trading operations. Nowadays there are certain prerequisites for this: the global expansion of the services market as an active segment of the business, as an alternative to the goods market; a cryptocurrency with starting capabilities, as a reasonable currency with unlimited inflationary opportunities; the factor of counteraction to these changes on the part of the global banking system, as indirect evidence of such prerequisites, etc. The paper presents data on the calculation of risks associated with the financial instability of some countries' economies during the transition from system cash to digital calculations.

It is shown that a systemic transition to new rules for dealing with an infinite digital money supply can lead to the elimination of the system of equivalent exchange of the "commodity-money-commodity" type, into the area of uncontrolled expansion of the services market, as a commodity segment capable of hiding digital unsecured money supply.

digital currency, characteristics of money, bitcoins, blockchain technology, cash, service market

Одержано (Received) 16.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 25.11.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 330.3(334)

JEL Classification: C38, F23, L16, O32

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).152-162](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).152-162)

О.М. Левченко, проф., д-р екон. наук

О.В. В'юник, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Механізми активізації зовнішньоекономічної діяльності інноваційно-інтегрованих структур

У статті розглянуто сучасні механізми активізації зовнішньоекономічної діяльності інноваційно-інтегрованих структур. Наведено роль інноваційно-інтегрованих структур в контексті здійснення зовнішньоекономічної діяльності, переваги і загрози їх функціонування, фактори впливу на їх розвиток. Констатовано доцільність подальшого розвитку інноваційно-інтегрованих структур на основі моделі п'ятикратної спіралі (наукові і освітні установи, бізнес-структури, уряд, громадянське суспільство та екологічне середовище). Проведено аналіз показників розвитку вищої освіти, досліджень та розробок, політичного та бізнес-середовища, соціального капіталу та екологічної стійкості, стану кластерного розвитку та зовнішньоекономічної діяльності в Україні порівняно з розвиненими країнами світу. Обґрунтовано шляхи вдосконалення механізмів активізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні в умовах інноваційно-інтеграційних процесів.

зовнішньоекономічна діяльність, механізм, інноваційно-інтегрована структура, глобалізація, кластер, інтеграція, інновація

О.В. В'юник, доц., канд. екон. наук

А.Н. Левченко, проф., д-р екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Механизмы активизации внешнеэкономической деятельности инновационно-интегрированных структур

В статье рассмотрены современные механизмы активизации внешнеэкономической деятельности инновационно-интегрированных структур. Исследованы роль инновационно-интегрированных структур в контексте осуществления внешнеэкономической деятельности, преимущества и угрозы их функционирования, факторы влияния на их развитие. Констатирована целесообразность дальнейшего развития инновационно-интегрированных структур на основе модели пятикратной спирали (научные и образовательные учреждения, бизнес-структуры, правительство, гражданское общество и экологическая среда). Проведен анализ показателей развития высшего образования, исследований и разработок, политической и бизнес-среды, социального капитала и экологической устойчивости, состояния кластерного развития и внешнеэкономической деятельности в Украине по сравнению с развитыми странами мира. Обоснованы пути совершенствования механизмов активизации внешнеэкономической деятельности в Украине в условиях инновационно-интеграционных процессов.

внешнеэкономическая деятельность, механизм, инновационно-интегрированная структура, глобализация, кластер, интеграция, инновация

Постановка проблеми. Домінантою розвитку сучасного світу є високий рівень інтеграції, кооперації та координації діяльності суб'єктів соціально-економічних відносин на локальному, територіальному, національному та глобальному рівнях. Становлення цифрової економіки призводить до прискорення процедур інтеграційної взаємодії, створюючи нові можливості для активізації зовнішньоекономічної діяльності. Конкурентні переваги у глобалізованому світі одержують ті країни, території і суб'єкти господарювання, які змогли найкращим чином адаптуватися до новітніх реалій соціально-економічної взаємодії, орієнтовані на інноваційний шлях розвитку, здатні здійснювати свою діяльність в умовах цифровізації та поширення інформаційно-комунікативних технологій, спроможні до конструктивної інтеграції та консолідації спільних зусиль з іншими учасниками світового економічного простору, активно впроваджують інновації у практичній діяльності.

За показниками зовнішньоекономічної діяльності Україна значно відстає від розвинених країн світу, має місце сировинна орієнтація вітчизняного експорту, існує низка законодавчих, економічних та інших перешкод на шляху до активної міжнародної інтеграції. Низькою залишається привабливість українських суб'єктів господарювання для провідних закордонних інвесторів.

Саме тому потребують ґрунтовного переосмислення існуючі підходи до регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні з урахуванням сучасних процесів інноваційної інтеграції та кращого світового досвіду у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж вітчизняних дослідників, які вивчали питання розвитку інноваційно-інтеграційної взаємодії суб'єктів господарювання, необхідно відзначити наукові праці таких фахівців, як: Вергал К.Ю. [3], Вецепура Н.В. [4], Кучерова Г.Ю. [9], Левченко О.М., Ткачук О.В. [10], Марчук Л.П. [11], Науменко М.О. [12], Обруч Г.В. [14], Півень А.В., Пашко В.В. [15], Пузирьова П.В. [18], Сизоненко В.О. [19], Синяньська Я.М., Куцкевич К., Готра В.В. [20], Станіславик О.В., Антонюк Д.В. [21] тощо. Ґрунтовну увагу дослідженню питань розвитку та регулювання зовнішньоекономічної діяльності приділено у працях наступних науковців: Акименко О.Ю. [1], Алексеєнко Л.М., Стецько М.В. [2], Домбровська С.М. [5], Завгородній А.В. [6], Калашник М.В. [7], Кахович О.О., Вотченко Р.І. [8], Наумова Л.М. [13], Положенцева К.В. [16] та ін.

Проте, потребують більш ґрунтовного розгляду аспекти поліпшення інструментарію механізмів активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання в умовах формування інноваційно-інтегрованих структур, прискорення глобалізаційних та інтеграційних тенденцій у світі.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі інноваційно-інтегрованих структур у розвитку зовнішньоекономічної діяльності, оцінювання сучасного стану відносин інтеграційної взаємодії за країнами світу та обґрунтування напрямів вдосконалення механізмів активізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні в контексті становлення інноваційно-інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення інноваційно-інтегровані структури виступають однією з найважливіших форм забезпечення економічного зростання країн та їх територій на інноваційних засадах, оскільки вони дозволяють одержати синергетичний ефект від взаємодії усіх ключових стейкхолдерів (державних інституцій та органів місцевого самоврядування, територіальних громад, суб'єктів господарської діяльності, наукових та освітніх інституцій, громадянського суспільства в цілому) [10].

До ключових вимог функціонування інноваційно-інтегрованих структур можуть бути віднесені: гнучкий підхід до використання ресурсів, прагнення до консолідації спільних зусиль, мобільність та систематичне поліпшення організаційної діяльності, адаптація та швидке реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, гнучке поєднання відносин співпраці та конкуренції, спрямування конкурентних відносин на створення нової якості продукції, відкритість, схильність до компромісів, безперервне самовдосконалення [11].

Розрізняють значну кількість типів інноваційно-інтегрованих структур, проте найбільш поширеною з них є інноваційні кластери. Формування інноваційних кластерів дозволяє отримати суттєві переваги за рахунок поліпшення координаційної взаємодії в процесі функціонування економічних відносин, включаючи партнерські взаємозв'язки, аутсорсингову діяльність, побудову ієрархічних рівнів, пристосування до вимог ринку, трансфер знань, обмін інноваційними ідеями та розробками [14].

До складу загальних переваг формування інтегрованих структур можуть бути вїднесені можливості спільної реалїзації проєктів, розширення клієнтської бази, мінімізації ризиків, залучення додаткових інвестицій [3].

В процесі інноваційної діяльності між різними суб'єктами господарювання та їх групами закономірно виникає низка суперечностей, які повинні вирішуватися у напрямі досягнення балансу інтересів шляхом інтеграції та досягнення бажаних показників, що характеризуються найбільшою ефективністю [20].

Значними перешкодами на шляху створення інноваційно-інтегрованих структур на сьогодні залишаються високий рівень нестабільності економічної ситуації в державі, хронічний дефіцит фінансових ресурсів, високі темпи інфляції та високий ступінь ризику під час здійснення господарської діяльності [19].

На формування та розвиток інноваційно-інтегрованих структур чинить вплив значна кількість факторів стимулюючого та дестимулюючого характеру. Існує значна кількість підходів щодо ідентифікації та класифікації цих факторів. Так, за одним з підходів, вищевказані фактори можуть бути згруповані за такими ознаками: за ступенем контролю (внутрішні та зовнішні); за тривалістю впливу (довго- та короткострокові); за мірою впливу на рівень інноваційного розвитку (фактори визначального, значного та помірного впливу); за джерелами виникнення (економічні, організаційно-управлінські, науково-технічні, соціальні, природно-екологічні); за характером впливу на інноваційний розвиток (фактори стримуючого, сприяючого, неоднозначного характеру впливу); за характером міжфакторної взаємодії (незалежні та взаємозалежні); за мірою передбачуваності (закономірні та випадкові); за характером прояву (прямого та непрямого впливу) [18].

До факторів ефективної інтеграційної взаємодії варто відносити: наявність спільних стратегічних цілей, завдань та інтересів на ринках товарів і послуг, взаємоузгоджену діяльність, чітку систему мережевих каналів і ланок взаємодії, присутність спільних цінностей у корпоративній культурі учасників, приділення особливої уваги управлінню та обміну корисними знаннями та інформацією [4].

В умовах посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів у світі налагодження відносин кооперації та партнерства між суб'єктами економічної та іншої діяльності різних країн світу виступає вагомим чинником активізації зовнішньоекономічних відносин. Так, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. №959-ХІІ (зі змінами та доповненнями) передбачено, у тому числі, такі напрями зовнішньоекономічної діяльності, як «наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності», «спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності» тощо [17].

Механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю являє собою сукупність правових, управлінських, організаційних, економічних і мотиваційних засобів забезпечення збалансованості інтересів підприємства з цілями та пріоритетами суб'єктів зовнішнього оточення [8].

Інтеграційна взаємодія дозволяє її учасникам одержати низку позитивних ефектів за такими напрямками: «фінанси», «бізнес-процеси», «клієнти» та «інституціоналізація взаємодії» [12].

Серед параметрів життєздатності інтегрованих структур виділяють: стійкість (залежить від структурної складності системи), надійність (характеризується технологічною складністю системи), вмотивованість (визначає сукупність цілей управління та їх досягнення), живучість (залежить від терміну функціонування та ринку, етапу життєвого циклу, галузевої приналежності) [9].

Залежно від типів інтеграції, вона може відбуватися у централізованому, частково централізованому та децентралізованому вигляді, а за рівнями – здійснюється фірмова, корпоративна та галузева взаємодія [15]. Інший підхід до ідентифікації рівнів інтеграції містить її поділ на мікроекономічну (внутрішньокорпоративну, міжфірмову) та макроекономічну (регіональну, національну, глобальну) [21].

Розрізняють декілька моделей інтеграції в умовах інноваційних змін: третинна спіраль «The Triple Helix model» (зосереджується на відносинах університет-індустрія-держава); четвертинна спіраль «The Quadruple Helix model» (додатково включає громадянське суспільство, медіа та культуру); п'ятикратна спіраль «The Quintuple Helix model» (до неї входить також природне середовище суспільства) [22]. Складові п'ятикратної спіралі відображено на рис. 1.

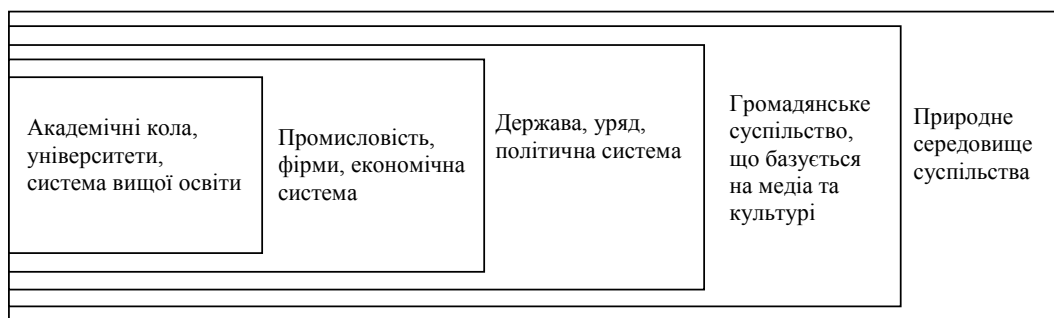

Рисунок 1 – Складові моделі «The Quintuple Helix model»

Джерело: сформовано на основі [22]

Аналізуючи значення індикаторів стану розвитку вищої освіти, досліджень та розробок в Україні порівняно з розвиненими країнами світу (рис. 2), можемо констатувати вкрай низькі позиції нашої держави за станом здійснення досліджень і розробок (значення показника складало 20,5 балів із 100 можливих у 2020 році), тоді як у Польщі воно становило 32,8 балів, Чехії – 28,8 балів, а в США – 77,1 балів.

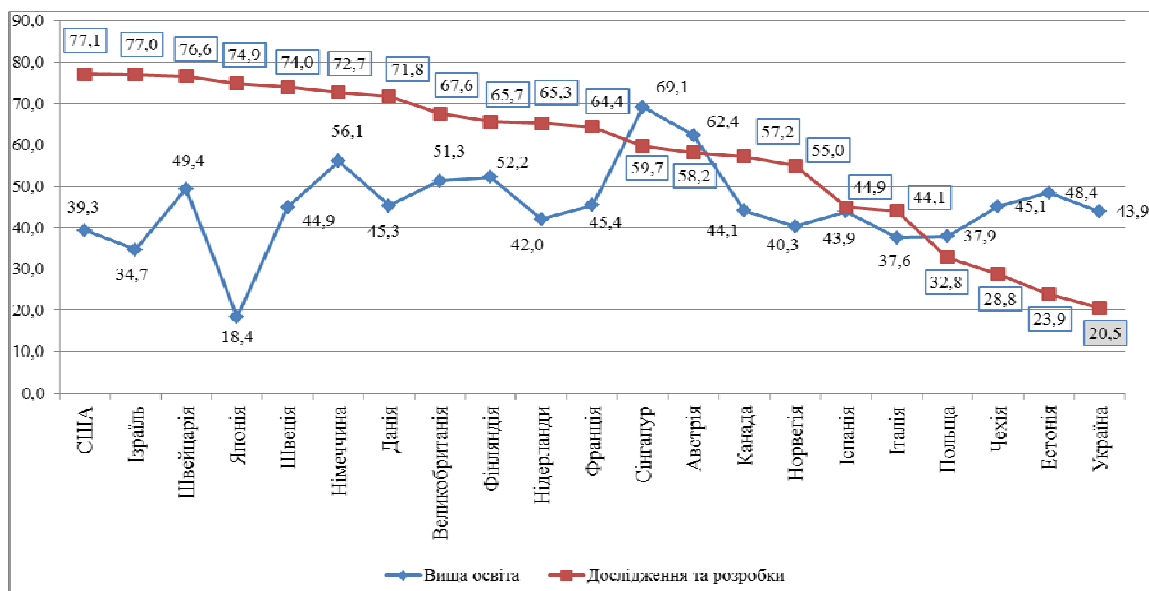

Рисунок 2 – Значення індикаторів стану розвитку вищої освіти, досліджень та розробок в Україні порівняно з розвиненими країнами світу, 2020 р.

Джерело: побудовано за даними «The Global Innovation Index, 2020» [24].

Наступними важливими елементами у складі п'ятикратної спіралі інтеграційної взаємодії є стан розвитку політичного та бізнесового середовищ (рис. 3). У порівнянні з розвиненими країнами світу за обома вищевказаними показниками Україна займає найнижчі позиції, оскільки рівень розвитку політичного середовища склав у 2020 році 44,5 балів за 100-ною шкалою, а бізнес-середовища – 61,2 балів. Найбільш негативною є ситуація щодо розвитку політичного середовища, зважаючи на те, що навіть у сусідніх країнах його значення були набагато вищими (Польща – 69,5 балів, Чехія – 75,1 балів).

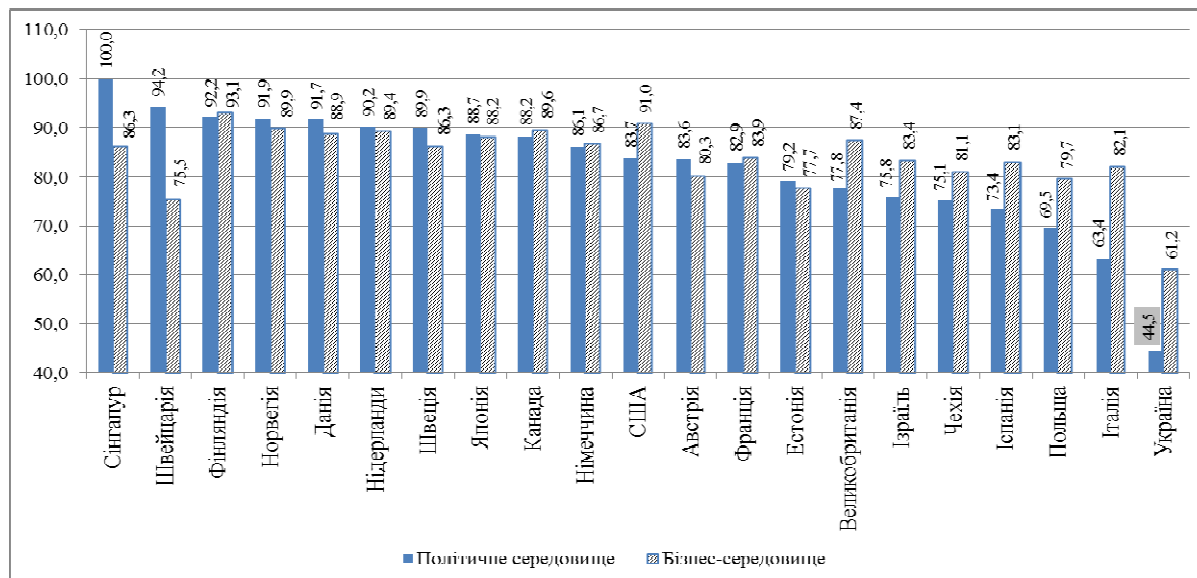

Рисунок 3 – Значення індикаторів стану розвитку політичного середовища та бізнес-середовища в Україні порівняно з розвиненими країнами світу, 2020 р.
Джерело: побудовано за даними «The Global Innovation Index, 2020» [24].

Стосовно показників стану соціального капіталу (45,0 балів) та екологічної стійкості (20,2 балів) Україна також характеризувалася найнижчими значеннями у 2020 році (рис. 4).

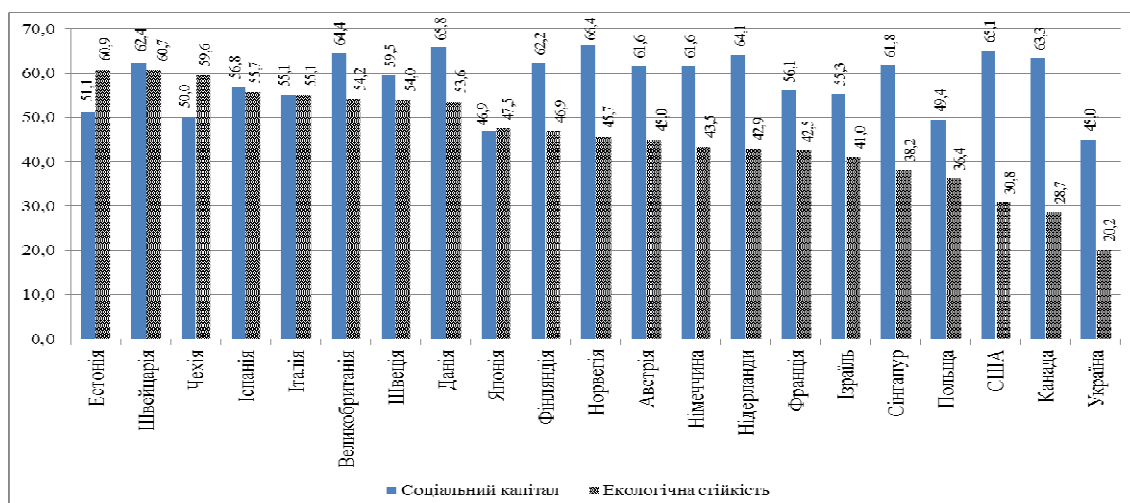

Рисунок 4 – Значення індикаторів стану розвитку соціального капіталу та екологічної стійкості в Україні порівняно з розвиненими країнами світу, 2019-2020 рр.
Джерело: побудовано за даними «The Global Competitiveness Report, 2019» [23] та «The Global Innovation Index, 2020» [24].

Аналогічну ситуацію спостерігаємо й щодо індикатору стану кластерного розвитку в Україні порівняно з розвиненими країнами світу (рис. 5), який становив лише 40,9 балів зі 100 можливих у 2020 році, а також показників зовнішньоекономічної діяльності (табл. 1).

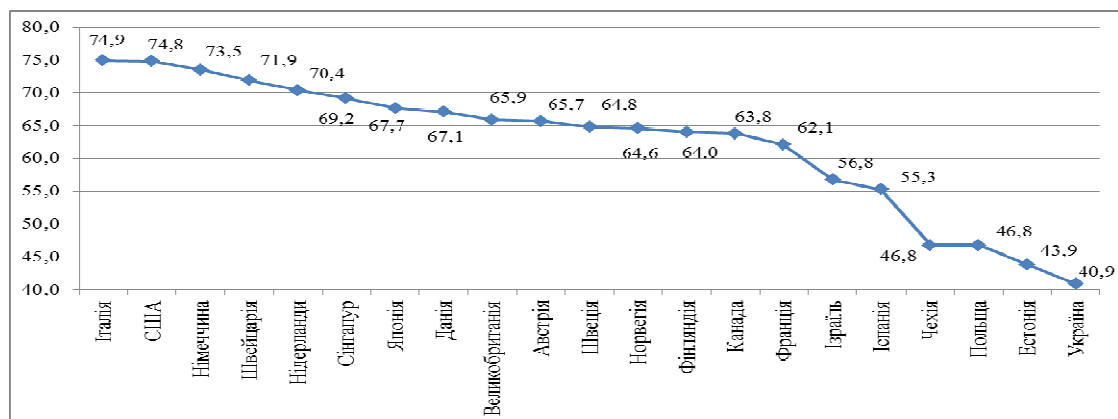

Рисунок 5 – Значення індикатора стану кластерного розвитку в Україні порівняно з розвиненими країнами світу, 2020 р.

Джерело: побудовано за даними «The Global Innovation Index, 2020» [24].

Таблиця 1 – Значення основних показників зовнішньоекономічної діяльності в Україні порівняно з розвиненими країнами світу

	Обсяг експорту, млрд. дол.	Обсяг імпорту, млрд. дол.	Населення, млн. осіб	Експорт на одну особу населення, тис. дол.	Імпорт на одну особу населення, тис. дол.	Сальдо зовнішньої торгівлі, млрд. дол.
Австрія	184,8	193,7	8,80	21,0	22,0	-8,9
Канада	423,5	442,1	37,70	11,2	11,7	-18,6
Чехія	144,8	134,7	10,70	13,5	12,6	10,1
Данія	113,6	94,93	5,90	19,3	16,1	18,67
Естонія	13,44	14,42	1,23	10,9	11,7	-0,98
Фінляндія	67,73	65,26	5,60	12,1	11,7	2,47
Франція	549,9	601,7	67,80	8,1	8,9	-51,8
Німеччина	1560,0	1240,0	80,50	19,4	15,4	320
Ізраїль	58,67	68,61	8,70	6,7	7,9	-9,94
Італія	496,3	432,9	62,40	8,0	6,9	63,4
Японія	688,9	644,7	125,50	5,5	5,1	44,2
Нідерланди	555,6	453,8	17,20	32,3	26,4	101,8
Норвегія	102,8	95,06	5,40	19,0	17,6	7,74
Польща	224,6	223,8	38,30	5,9	5,8	0,8
Сінгапур	396,8	312,1	6,20	64,0	50,3	84,7
Іспанія	313,7	338,6	50,00	6,3	6,8	-24,9
Швеція	165,6	153,2	10,20	16,2	15,0	12,4
Швейцарія	310,8	279,4	8,40	37,0	33,3	31,4
Україна	39,69	49,06	43,90	0,9	1,1	-9,37
Великобританія	441,2	615,9	65,10	6,8	9,5	-174,7
США	2377,0	3214,0	335,00	7,1	9,6	-837,0

* Примітка: останні доступні дані за 2017-2020 рр.

Джерело: складено за даними «The World Factbook» [25].

Аналізуючи дані табл. 1, можемо відзначити, що в Україні обсяги експорту та імпорту у розрахунку на одну особу населення є суттєво нижчими у порівнянні з розвиненими державами. Так, обсяг експорту становив 0,9 тис. дол. США на одну особу, а імпорту – 1,1 тис. дол. США за рік, тоді як, наприклад, у Польщі ці показники склали 5,9 та 5,8 тис. дол. США, у Чехії – 13,5 та 12,6 тис. дол. США. 3-поміж досліджуваної групи країн найвищі позитивні значення сальдо зовнішньої торгівлі мали місце у Нідерландах (+101,8 млрд. дол. США), Сінгапурі (+84,7 млрд. дол. США), Італії (+63,4 млрд. дол. США), Японії (+44,2 млрд. дол. США), Данії (+18,67 млрд. дол. США). В Україні сальдо зовнішньої торгівлі характеризувалося від’ємним значенням і складало (-9,37 млрд. дол. США).

Отже, можна констатувати низький рівень активності у сфері зовнішньоекономічної діяльності в Україні, що свідчить про доцільність вжиття нагальних заходів щодо її інтенсифікації на всіх рівнях.

Важливими напрямками активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних суб’єктів господарювання виступають: розвиток відповідної інфраструктури, поліпшення кадрового забезпечення, залучення іноземних інвестицій, доступ до інформаційних ресурсів і мереж, аналіз і прогнозування стану, тенденцій і перспектив зовнішньоекономічної діяльності, активізація участі у міжнародних проєктах та використання кращого зарубіжного досвіду [13]. Не менш актуальне значення мають спрощення процедур експортно-імпортних операцій, оптимізація діяльності та координація взаємодії контролюючих та митних органів, розвиток торгово-транспортних коридорів, поліпшення процедур отримання дозвільних та інших документів тощо [16].

До інструментів активізації зовнішньоекономічної діяльності можуть бути віднесені: адміністративно-правові, організаційно-економічні, інвестиційні, фінансово-кредитні, фіскальні, інноваційні, виробничі, науково-освітні [7]. Інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності включають тарифне, нетарифне та валютне регулювання [1].

Оскільки провадження зовнішньоекономічної діяльності найчастіше супроводжується дією низки ризиків та загроз, у складі механізму її активізації має бути передбачений відповідний інструментарій управління ризиками, включаючи ідентифікацію джерел їх виникнення, оцінювання міри впливу та визначення альтернативних підходів до їх мінімізації та усунення [5].

Активізація зовнішньоекономічної діяльності також можлива за рахунок розвитку відносин державно-приватного партнерства, надання консалтингових послуг, оптимального використання всіх видів ресурсів, підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних суб’єктів господарювання і територій [6], широкого використання системи Інтернет-розрахунків, сервісів електронних грошей та онлайн-взаємодії між суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності в цілому [2].

Таким чином, напрями вдосконалення інструментарію механізму активізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні полягають у наступному:

1. В адміністративно-правовій сфері – вдосконалення вітчизняної нормативно-правової бази, гармонізація її зі світовими нормами і стандартами, підвищення рівня правової захищеності суб’єктів зовнішньоекономічних відносин.

2. В інвестиційній сфері – підвищення привабливості вітчизняних суб’єктів господарювання для вітчизняних та зарубіжних інвесторів, забезпечення гарантій для іноземних інвесторів на державному рівні, сприяння диверсифікації джерел залучення інвестицій та оптимізації їх використання.

3. В організаційно-економічній сфері – стабілізація економічної ситуації в державі, підвищення рівня економічного розвитку на інноваційних засадах, рівня та якості життя населення в цілому, організаційно-консультативна підтримка суб’єктів

зовнішньоекономічної діяльності на всіх етапах її здійснення.

4. У фінансово-кредитній сфері – кредитні пільги для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, залучення кредитів для фінансування спільної діяльності у пріоритетних для держави галузях економіки.

5. У сфері фіскального регулювання – оптимізація системи оподаткування зовнішньоекономічних операцій, застосування системи спеціальних знижок, обґрунтована диференціація ставок митних тарифів, звільнення від мита певних видів високотехнологічної продукції.

6. В інноваційній сфері – розвиток національної інноваційної системи та інноваційної інфраструктури, запровадження інновацій не лише у виробничій, але й у соціальній сфері, сприяння розвитку інноваційних екосистем та формуванню інноваційно-інтегрованих структур різних типів.

7. У виробничо-технологічній сфері – сприяння підвищенню техніко-технологічного виробництва, придбання інноваційних технологій та обладнання, виробництву високотехнологічних видів продукції.

8. В освітньо-науковій сфері – спрямування наукових досліджень і розробок на вирішення пріоритетних для економіки і суспільства завдань, підвищення ефективності як фундаментальних, так і прикладних досліджень і розробок, сприяння кооперації у сфері виконання досліджень і розробок між державними інституціями, бізнесовими структурами, науковими та освітніми установами та іншими представниками громадянського суспільства, розвиток відносин державно-приватного партнерства, забезпечення орієнтованості системи професійної підготовки кадрів на задоволення потреб у фахівцях інноваційного типу підприємств, установ та організацій, підвищення якості та практичної спрямованості вищої та професійно-технічної освіти, формування на базі університетів потужних дослідницьких комплексів, діяльність яких спрямована на вирішення нагальних потреб конкретних територій і держави в цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у статті проведено порівняльний аналіз основних складових інноваційної інтеграції у напрямі активізації зовнішньоекономічної діяльності, базуючись на концепції п'ятикратної спіралі (уряд, бізнес, наука і освіта, громади, екологічне середовище суспільства). Констатовано низькі позиції України за всіма переліченими напрями активності порівняно з розвиненими країнами світу. Обґрунтовано напрями поліпшення інструментарію активізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні в умовах інноваційно-інтеграційних процесів, які включають адміністративно-правову, інвестиційну, організаційно-економічну, фінансово-кредитну, фіскальну, інноваційну, виробничо-технологічну та освітньо-наукову сфери.

Перспективи подальших досліджень за напрямом дослідження полягають у необхідності визначення диференційованих засобів впливу на стан зовнішньоекономічної активності суб'єктів соціально-економічних відносин, адаптації зовнішньоекономічних відносин до реалій розвитку цифрового суспільства.

Список літератури

1. Акименко О.Ю. Формування механізму сучасного регулювання зовнішньоекономічної діяльності як важливої передумови розвитку експортно орієнтованого виробництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24(1). С. 5-9.
2. Алексєнко Л.М., Стецько М.В. Механізм фінансування зовнішньоекономічної діяльності в умовах реалізації пріоритетних економічних реформ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 13(2). С. 111-114.
3. Вергал К.Ю. Організаційні аспекти формування інтегрованих структур у торгівлі. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2020. №2. С. 14-23.
4. Вецепура Н.В. Теоретичні аспекти управління в умовах інтегрованих корпоративних структур.

- Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2018. Т. 23, Вип. 7. С. 39-43.
5. Домбровська С.М. Механізми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та митного адміністрування. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2017_1_14. (дата звернення: 15.10.2020).
 6. Завгородній А.В. Механізми управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності Причорноморського регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 46(1). С. 20-24.
 7. Калашник М.В. Механізм активізації зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 2(1). С. 108-112.
 8. Кахович О.О., Вотченко Р.І. Формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств. *Економічний простір*. 2017. №125. С. 173-181.
 9. Кучерова Г.Ю. Життєздатність корпоративних інтегрованих структур національної економіки як результат розвитку інтеграційно-деінтеграційних процесів. *Ефективна економіка*. 2018. №6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_6_11 (дата звернення: 15.10.2020).
 10. Левченко О.М., Ткачук О.В. Стратегічні аспекти розвитку інноваційно-інтегрованих структур в Україні: основні складові та сучасний інструментарій. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 32. С. 28-39.
 11. Марчук Л.П. Особливості функціонування інтегрованих структур в умовах інноваційного розвитку. *Економіка і регіон*. 2012. №1. С. 189-194.
 12. Науменко М.О. Розробка моделей стратегічного управління інтегрованими корпоративними структурами. *ScienceRise*. 2017. №3. С. 25-28.
 13. Наумова Л.М. Механізми розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств Херсонської області. *Економіка та держава*. 2015. №2. С. 79-82.
 14. Обруч Г.В. Концептуальні основи формування інноваційно-інтегрованого транспортно-виробничого кластера. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 21(2). С. 77-81.
 15. Півень А.В., Пашко В.В. Структурні особливості інтегрованих об'єднань підприємств агропромислового виробництва. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4, №3. С. 386-392.
 16. Положенцева К.В. Механізм розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в контексті інтеграції до ЄС. *Молодий вчений*. 2019. №1(2). С. 496-500.
 17. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. №959-ХІІ, зі змінами та доповненнями. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
 18. Пузирьова П.В. Основні фактори впливу на процес формування та розвитку інноваційного потенціалу інтегрованих структур бізнесу. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2020. №10. С. 72-81.
 19. Сизоненко В.О. Механізми активізації інноваційної діяльності інтегрованих структур. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2012. Вип. 27(1). С. 76-86.
 20. Синяньська Я.М., Куцкевич К., Готра В.В. Організаційно-економічні аспекти формування інтегрованого інноваційного підприємництва в сучасних умовах. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2019. №5. С. 59-66.
 21. Станіславик О.В., Антонюк Д.В. Стратегічні аспекти управління розвитком інтегрованих бізнес-структур. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. №6(1). С. 20-24.
 22. Carayannis, Elias G., Barth, Thorsten D., Campbell David F.J. The Quintuple Helix innovation model: Global warming as a challenge and driver for innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship, Springer, Heidelberg*. 2012. Vol. 1. P. 1-12. URL: <http://dx.doi.org/10.1186/2192-5372-1-2>
 23. The Global Competitiveness Report URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>. (Last accessed: 15.10.2020).
 24. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? URL: <https://www.globalinnovationindex.org> (Last accessed: 15.10.2020).
 25. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> (Last accessed: 15.10.2020).

References

1. Akymenko, O.Yu. (2019) Formuvannia mekhanizmu suchasnoho rehulivannia zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti iak vazhlyvoi peredumovy rozvytku eksportno oriietovanoho vyrobnytstva [Formation of the mechanism of modern regulation of foreign economic activity as an important prerequisite for the development of export-oriented production] *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy* 24(1), 5-9 [in Ukrainian].
2. Alekseenko, L.M., & Stets'ko, M.V. (2015) Mekhanizm finansuvannia zovnishn'oekonomichnoi

- diial'nosti v umovakh realizatsii priorytetnykh ekonomichnykh reform [The mechanism of financing foreign economic activity in the conditions of realization of priority economic reforms] *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences* 13(2), 111-114 [in Ukrainian].
3. Verhal, K.Yu. (2020) Orhanizatsijni aspekty formuvannia intehrovanykh struktur u torhivli [Organizational aspects of the formation of integrated structures in trade] *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences* 2, 14-23 [in Ukrainian].
 4. Vetsepura, N.V. (2018) Teoretychni aspekty upravlinnia v umovakh intehrovanykh korporatyvnykh struktur [Theoretical aspects of management in the conditions of integrated corporate structures] *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Odessa National University. Series: Economics* 23, 7, 39-43 [in Ukrainian].
 5. Dombrovs'ka, S.M. (2017) Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti ta mytnoho administruvannia [Mechanisms of state regulation of foreign economic activity and customs administration] *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and practice of public administration and local self-government* 1 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2017_1_14. [in Ukrainian].
 6. Zavhorodnij, A.V. (2019) Mekhanizmy upravlinnia ryzykamy zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti Prychornomors'koho rehionu [Risk management mechanisms for foreign economic activity of the Black Sea region] *Prychornomors'ki ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies* 46(1), 20-24 [in Ukrainian].
 7. Kalashnyk, M.V. (2014) Mekhanizm aktyvizatsii zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti rehioniv Ukrainy [The mechanism of intensification of foreign economic activity of the regions of Ukraine] *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Odessa National University. Series: Economics* 19, 2(1), 108-112 [in Ukrainian].
 8. Kakhovych, O.O., & Votchenko, R.I. (2017) Formuvannia mekhanizmu upravlinnia zovnishn'oekonomichnoiu diial'nistiu pidpriemstv [Formation of the mechanism of management of foreign economic activity of the enterprises] *Ekonomichnyj prostir – Economic space* 125, 173-181 [in Ukrainian].
 9. Kucherova, H.Yu. (2018) Zhyttiezdatnist' korporatyvnykh intehrovanykh struktur natsional'noi ekonomiky iak rezul'tat rozvytku intehratsijno-dezintehratsijnykh protsesiv [Viability of corporate integrated structures of the national economy as a result of the development of integration and disintegration processes] *Efektivna ekonomika – Efficient economy* 6 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_6_11 [in Ukrainian].
 10. Levchenko, O.M., & Tkachuk, O.V. (2017) Stratehichni aspekty rozvytku innovatsijno-intehrovanykh struktur v Ukraini: osnovni skladovi ta suchasnyj instrumentarij [Strategic aspects of development of innovative-integrated structures in Ukraine: main components and modern tools] *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences* 32, 28-39 [in Ukrainian].
 11. Marchuk, L.P. (2012) Osoblyvosti funktsionuvannia intehrovanykh struktur v umovakh innovatsijnoho rozvytku [Features of functioning of integrated structures in the conditions of innovative development] *Ekonomika i rehion – Economy and region* 1, 189-194 [in Ukrainian].
 12. Naumenko, M.O. (2017) Rozrobka modelej stratehichnoho upravlinnia intehrovanymy korporatyvnymy strukturamy [Development of models of strategic management of integrated corporate structures] *ScienceRise* 3, 25-28 [in Ukrainian].
 13. Naumova, L.M. (2015) Mekhanizmy rozvytku zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti pidpriemstv Khersonskoi oblasti [Mechanisms of development of foreign economic activity of enterprises of Kherson region] *Ekonomika ta derzhava – Economy and state* 2, 79-82 [in Ukrainian].
 14. Obruch, H.V. (2016) Kontseptual'ni osnovy formuvannia innovatsijno-intehrovanoho transportno-vyrobnychoho klastera [Conceptual bases of formation of innovative-integrated transport-production cluster] *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences* 21(2), 77-81 [in Ukrainian].
 15. Piven', A.V., & Pashko, V.V. (2019) Strukturni osoblyvosti intehrovanykh ob'iednan' pidpriemstv ahropromysloвого vyrobnytstva [Structural features of integrated associations of agro-industrial enterprises] *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics* 4, 3, 386-392 [in Ukrainian].
 16. Polozhentseva, K.V. (2019) Mekhanizm rozvytku zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti Ukrainy v konteksti intehratsii do YeS [The mechanism of development of foreign economic activity of Ukraine in the context of integration into the EU] *Molodyj vchenyj – Young scientist* 1(2), 496-500 [in Ukrainian].
 17. Pro zovnishn'oekonomichnu diial'nist': Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 r. №959-XII, zi zminamy ta

- dopovnenniamy [On foreign economic activity: Law of Ukraine of 16.04.1991 №959-XII, as amended] Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> [in Ukrainian].
18. Puzyr'ova, P.V. (2020) Osnovni faktory vplyvu na protses formuvannia ta rozvytku innovatsijnoho potentsialu intehrovanykh struktur biznesu [The main factors influencing the process of formation and development of innovation potential of integrated business structures] *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine* 10, 72-81 [in Ukrainian].
 19. Syzonenko, V.O. (2012) Mekhanizmy aktyvizatsii innovatsijnoi diial'nosti intehrovanykh struktur [Mechanisms of activation of innovative activity of integrated structures] *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky – Theoretical and applied issues of economics* 27(1), 76-86 [in Ukrainian].
 20. Synians'ka, Ya.M., Kutskevych, K., & Hotra, V.V. (2019) Orhanizatsijno-ekonomichni aspekty formuvannia intehrovanoho innovatsijnoho pidpriemnytstva v suchasnykh umovakh [Organizational and economic aspects of the formation of integrated innovative entrepreneurship in modern conditions] *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu tekhnolohij ta dyzajnu. Seriya: Ekonomichni nauky – Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design. Series: Economic Sciences* 5, 59-66 [in Ukrainian].
 21. Stanislavsky, O.V., & Antoniuk, D.V. (2016) Stratehichni aspekty upravlinnia rozvytkom intehrovanykh biznes-struktur [Strategic aspects of managing the development of integrated business structures] *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Law* 6(1), 20-24 [in Ukrainian].
 22. Carayannis, Elias G., Barth, Thorsten D., & Campbell David F.J. (2012) The Quintuple Helix innovation model: Global warming as a challenge and driver for innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, ISSN 2192-5372, Springer, Heidelberg, 1, 1-12, <http://dx.doi.org/10.1186/2192-5372-1-2> [in English].
 23. The Global Competitiveness Report (2019). Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>. [in English].
 24. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? Retrieved from: <https://www.globalinnovationindex.org> (Last accessed: 15.10.2020) [in English].
 25. The World Factbook. Retrieved from: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> [in English].

Oleksandr Levchenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olha Viunyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Mechanisms for Intensifying Foreign Economic Activity of Innovative-Integrated Structures

The paper considers the modern mechanisms of intensification of foreign economic activity of innovative-integrated structures. The role of innovative-integrated structures in the context of foreign economic activity, advantages and threats of their functioning, factors influencing their development were given. The expediency of further development of innovative-integrated structures based on «The Quintuple Helix model» (scientific and educational institutions, business structures, government, civil society and the environment) was stated. The analysis of indicators of development of higher education, research and development, political environment and business environment, social capital and environmental sustainability, the state of cluster development and foreign economic activity in Ukraine in comparison with developed countries was conducted. It was noted the low level of foreign economic activity in Ukraine in comparison with the developed countries.

The ways of improving the mechanisms of intensification of foreign economic activity in Ukraine in terms of innovation processes were substantiated, which include administrative and legal, investment, organizational and economic, financial and credit, fiscal, innovation, production and technological and educational and scientific spheres. The expediency of improving the domestic regulatory framework, increasing the attractiveness of businesses for investors, stabilizing the economic situation, improving the system of tax and customs regulation, development of national innovative system, infrastructure and innovative ecosystems, ensuring the orientation of the educational system to highly qualified specialists training was emphasized.

Prospects for further research in the field of research are the definition of differentiated means of influencing the state of foreign economic activity of the subjects of socio-economic relations, methods of adaptation of foreign economic relations to the realities of digital society.

foreign economic activity, mechanism, innovative-integrated structure, globalization, cluster, integration, innovation

Одержано (Received) 26.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 05.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 657.6

JEL Classification: M11, M21, M41

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).163-169](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).163-169)

Н.Ю. Головченко, доц., канд. екон. наук

О.О. Головченко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Побудова ефективних систем контролю розрахунків непобутових споживачів в умовах різних форм оплати за спожиті енергетичні ресурси

У статті системно розглянута проблема неналежного контролю за розрахунками за спожиті енергоресурси непобутовими клієнтами вітчизняних трейдингових енергетичних компаній. Встановлені правові аспекти, що регулюють договірні відносини сторін під час поставки енергетичних ресурсів. Означені типові умови розрахунків за спожиті енергоресурси і способи їх адекватного відображення у інформаційних підсистемах трейдингових компаній. Запропоновані принципи алгоритмізації календаря платежів клієнтів у прив'язці до місяця поставки, на підставі чого запропоновані процедури контролю за своєчасністю розрахунків з урахуванням перехідних залишків (дебіторської і кредиторської заборгованості).

система розрахунків, контроль розрахунків, дебіторська заборгованість, умови оплати, графік розрахунків, енергетичні ресурси

Н.Ю. Головченко, доц., канд. екон. наук

А.А. Головченко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Построение эффективных систем контроля расчетов бытовых потребителей в условиях различных форм оплаты за потребленные энергетические ресурсы

В статье системно рассмотрена проблема ненадлежащего контроля за расчетами за потребленные энергоресурсы небытовыми клиентами отечественных трейдинговых энергетических компаний. Установлены правовые аспекты, регулирующие договорные отношения сторон при поставке энергетических ресурсов. Обозначены типовые условия расчетов за потребленные энергоресурсы и способы их адекватного отражения в информационных подсистемах трейдинговых компаний. Предложены принципы алгоритмизации календаря платежей клиентов в привязке к месяцу поставки, на основании чего предложены процедуры контроля за своевременностью расчетов с учетом переходящих остатков (дебиторской и кредиторской задолженности).

система расчетов, контроль расчетов, дебиторская задолженность, условия оплаты, график расчетов, энергетические ресурсы

Постановка проблеми. Сьогоднішня ситуація на ринках традиційних енергетичних ресурсів (природного газу та електричної енергії) характеризується жорсткою конкуренцією між трейдинговими компаніями, які працюють із досить незначною маржинальністю продажу. Стандартна прибутковість продажу енергетичних ресурсів непобутовим споживачам (юридичні особи) на ринку газу коливається в межах 5-6%, на ринку електричної енергії – 1-2%, а отже досягнення планових показників загального фінансового результату для багатьох продавців нерозривно пов'язані зі значними об'ємами поставки та лібералізацією умов оплати за поставлені (спожиті) енергетичні ресурси. Крім традиційної для даних ринків форми оплати – попередньої оплати, – значного розповсюдження набувають інші форми оплати за спожиті енергоресурси: подекадна оплата, графікова оплата, постоплата.

Своєчасне надходження оплати від клієнтів є єдиним джерелом придбання ресурсів, що в подальшому реалізуються. Будь-яке негативне відхилення від обумовлених термінів оплати (протермінування) визначає дефіцит фінансових ресурсів

для купівлі ресурсу для майбутніх поставок. Відтак, важливим елементом управління фінансовим забезпеченням процесу купівлі-продажу енергоресурсів непобутовими споживачами є контроль за дотриманням клієнтами умов раніше укладених договорів в частині своєчасності оплати за спожиті ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження загальних підходів побудови інформаційних підсистем управління активами, у тому числі й дебіторською заборгованістю, будь-якого підприємства досить глибоко розглянуті у наукових працях багатьох вітчизняних вчених [2, 3, 9, 15].

Достатня кількість публікацій зосереджує увагу наукової спільноти на різних прикладних аспектах обліку та контролю дебіторської заборгованості залежно від потреб управління. Зокрема, Білик М.Д. у своїй публікації розглядає загальні принципи управління дебіторською заборгованістю [1]; Дергалюк Б.В. пов'язує систему управління дебіторською заборгованістю з питаннями економічної безпеки [5]; Іванов Є.О. досить змістовно розглядає основні фактори, які впливають на рівень дебіторської заборгованості [6]; Іванчук Р.М. та Сливка Я.В. у своїх роботах досліджують методологічні засади формування інформації про дебіторську заборгованість в інформаційних системах вітчизняних підприємств [7, 14]; Москалюк Г.О. досліджує систему внутрішнього контролю дебіторської заборгованості у всіх загальних аспектах [8]. Водночас, прикладні аспекти трансформації інформаційних підсистем обліку, а особливо контролю дебіторської заборгованості трейдингових підприємств енергетичного сектору залишаються поза увагою вітчизняних науковців.

Постановка завдання. Метою цієї статті є формулювання основних напрямків удосконалення інформаційних підсистем контролю дебіторської заборгованості трейдингових компаній, які постачають традиційні енергоресурси (природний газ та електроенергію) непобутовим споживачам, в частині формування повноцінної системи управління грошовими надходженнями у чіткій прив'язці до умов укладених договорів поставки.

Виклад основного матеріалу. Будь-який трейдинговий процес укрупнено можна представити, як безперервну систему придбання (поповнення) товарних запасів та їх відпуску (реалізації) покупцям залежно від маркетинг-стратегії конкретного торговельного підприємства. Відтак у системі торговельної діяльності конкретного трейдингового підприємства відбувається постійний рух грошових коштів, які у спрощеному розумінні спочатку скеровуються на придбання товарних запасів. Потім відбувається доведення цих товарних запасів до клієнтів шляхом фінансування збутових (транспортування, сортування, зберігання, поліпшення споживчої якості тощо), загальновиробничих, адміністративних та інших операційних витрат. Далі відбувається процес приймання-передачі товарної продукції покупцю з її оплатою, яка у вигляді грошових коштів повертається у грошовий обіг трейдингового підприємства для фінансування наступних продажів.

Конкретизуючи викладену вище, досить спрощену, систему обігу грошових коштів торговельного підприємства у контексті нашого дослідження – торгівлі класичними енергетичними ресурсами (природним газом та електричною енергією) – слід зазначити, що найбільш складною з точки зору управління грошовим обігом на досліджуваному ринку є стадія управління поверненням коштів або, інакше кажучи, оплатою клієнтів за спожиті енергетичні ресурси.

Як зазначалось нами раніше, відпуск енергетичних ресурсів відбувається на підставі договорів поставки. Правова сутність договорів поставки закріплена статтею 265 Господарського кодексу України, згідно якої за договором поставки одна сторона – постачальник зобов'язується передати (поставити) у зумовлені строки (строк) другій

стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму [4].

У контексті досліджуваного нами ринку правові засади договорів постачання енергоресурсів розширюються у відповідних нормативно-правових документах: Законах України «Про ринок природного газу» [13], «Про ринок електроенергії» [12], Правилах постачання природного газу [10], Правилах роздрібного ринку електричної енергії [11].

Отже, ми можемо сказати, що на підставі укладених договорів поставки енергетичних ресурсів, завжди виникають взаємоузгоджені та закріплені у договорі зобов'язання сторін, частиною яких є:

- обов'язок продавця поставити обумовлені договором енергетичні ресурси;
- перехід права власності на реалізовані енергоресурси від продавця до покупця;
- обов'язок покупця сплатити за придбані енергоресурси продукцію.

Слід звернути увагу на те, що послідовність виникнення вищезазначених зобов'язань може бути абсолютно різною. Така послідовність залежить від умов контрактів (договорів) поставки, якими можуть бути передбачені:

- попередня оплата за товарну продукцію, що поставляється;
- часткова попередня оплата за поставлену товарну продукцію;
- графікова постоплата за поставлену товарну продукцію;
- повна постоплата за поставлену товарну продукцію тощо.

Застосування тої чи іншої схеми оплати покупцями за реалізовані енергоресурси багато у чому залежить від: маркетинг-стратегії трейдингової компанії, ситуації на відповідному ринку (дефіцит або профіцит енергоресурсів), конкурентними діями та пропозиціями інших трейдерів тощо.

За сукупністю зазначених факторів досягаються певні домовленості трейдерів та покупців щодо умов оплати за поставлені енергоресурси. На сьогодні найбільш розповсюдженими умовами оплати за енергоресурси, що постачаються, є:

- 100% попередня оплата – відбувається, як правило, за 5-7 днів до дати поставки та пов'язана з необхідністю постачальника здійснити ряд формальних процедур у відповідних електронних реєстрах;
- 100% постоплата – на протязі 3-5 днів з моменту завершення поставки та оформлення акту приймання-передачі, як правило це 12-15 числа місяця наступного за звітним;
- оплата за обумовленим сторонами графіком, яка може включати в себе різні варіації попередньої, поточної та постоплати за енергоресурси, що поставляються.

Третій різновид умов оплати за енергоресурси є найбільш популярним останнім часом, адже може передбачати:

- 1) часткове авансування енергоресурсів до початку постачання;
- 2) часткове фінансування поставки енергоресурсів в ході постачання (в ході виконання контракту);
- 3) часткову оплату поставлених енергоресурсів по завершенню поставки.

На наш погляд, перший компонент такої системи розрахунків знаходиться у переважних інтересах трейдингової компанії, другий – у спільних інтересах трейдера і покупця; третій – у переважних інтересах покупця. Відтак, досягнення певних домовленостей щодо умов оплати та їх фіксація у договорах поставки, породжує, на наш погляд, дуже важливий з точки зору ефективного управління трейдинговими компаніями об'єкт контролю – своєчасність виконання покупцями зобов'язань за поставлені енергоресурси.

Проведений нами в рамках цього дослідження аналіз інформаційних підсистем управління трейдинговими компаніями показав, що на сьогодні інструментарій щодо контролю своєчасності виконання покупцями зобов'язань за поставлені енергоресурси є досить збіднений, навіть в умовах часткової автоматизації обліково-аналітичних процесів. Фактично контрольна функція у даному напрямку, в інформаційних підсистемах трейдингових компаній зводиться до:

1) періодичного формування оборотно-сальдових відомостей по розрахунках із покупцями;

2) визначення переліку клієнтів, які мають дебіторську заборгованість за поставлені енергоресурси (періодичне та/або на вимогу);

3) контроль розрахунків окремого покупця-дебітора на предмет дотримання обумовленого сторонами договору поставки графіку платежів.

Таким чином можна сказати, що контрольна інформація про стан розрахунків покупців за спожиті енергетичні ресурси генерується вкрай несистемно та без належної оперативності.

Вважаємо, що для вирішення поставленого прикладного завдання інформаційні підсистеми обліку та контролю трейдингових компаній повинні оперувати наступною інформацією, що у подальшому надаватиметься системі управління для прийняття виважених управлінських рішень:

- загальні умови оплати кожного непобутового контрагента;
- діючий графік оплати кожного контрагента у прив'язці до умов підписаного договору;

- прив'язку термінів оплати до місяця поставки (М); місяця, що передує місяцю поставки (М – 1) та місяця, що слідує за місяцем поставки (М + 1);

- динамічну зміну графіку оплати згідно додаткових угод, які підписуються сторонами.

У результаті застосування зазначеного вище підходу виникає можливість заложити базу алгоритмізації процесу контролю розрахунків покупців за спожиті енергетичні ресурси. Будь-який узгоджений сторонами графік платежів алгоритмічно можна представити у вигляді дати платежу, прив'язавши цю дату до місяця поставки енергетичних ресурсів. Наприклад, узгоджений сторонами графік з 30% передоплатою за 5 днів до місяця поставки, 30% оплатою до 20 числа місяця поставки и 40% постоплатою протягом 15 днів після місяця поставки в картці контрагента можна представити як:

- 25 (М – 1) – 30%;

- 20 (М) – 30%;

- 15 (М + 1) – 40%.

Застосовуючи зазначений підхід до картки кожного контрагента виникає можливість отримати платіжний календар, який відображатиме щоденні планові надходження коштів від покупців. В подальшому цей календар може бути основою для бюджетування трейдингової компанії, як в частині забезпечення її операційної діяльності, так і в частині бюджетування закупівлі енергетичних ресурсів під майбутні поставки.

Наступним важливим аспектом контролю розрахунків за спожиті енергетичні ресурси є контроль дотримання клієнтами графіку їх платежів. Очевидно, що зафіксовані у договорі поставки енергетичних ресурсів терміни розрахунків мають додержуватись контрагентами. Протермінування оплати покупцем спожитих енергетичних ресурсів з великою ймовірністю визначатиме неможливість трейдингової компанії забезпечити повноцінну закупку ресурсу під майбутні поставки, або

недостатність грошових коштів для забезпечення операційної діяльності такого трейдера.

Як наслідок, трейдингова компанія може потребувати залучення кредитних (позикових) коштів задля забезпечення власної діяльності. Залучення позикових коштів у грошовий обіг трейдингової компанії цілком очевидно буде означати зниження прибутковості продажу енергетичних ресурсів або навіть одержання збитків за умови низької маржинальності продажу.

У зв'язку із зазначеним вище, нами пропонується використовувати інтегровані до автоматизованих інформаційних підсистем обліку та контролю розрахунків графіки платежів контрагентів для динамічного контролю відхилення платежів від узгодженого сторонами графіку. З цією метою ми пропонуємо у автоматизованих підсистемах управління трейдинговими компаніями передбачати механізми виявлення та оперативне інформування системи управління про будь-яке відхилення платежів контрагента від узгодженого графіку платежів, як щодо суми так і щодо кількості днів протермінування платежу. Алгоритмізацію такого процесу пропонуємо базувати на умовному кодуванні платежів контрагентів, закладеного нами в основу створення платіжного календаря по сплаті клієнтами за спожиті енергоресурси. Додатковим аспектом, який, на наш погляд, слід враховувати розробникам спеціалізованих програмних рішень із використанням запропонованого нами підходу, є необхідність забезпечувати обчислення суми недоплати (заборгованості) відносно графіка платежів з урахуванням перехідного сальдо розрахунків.

Тобто вибудовуючи аналітичні реєстри та сигнальні документи (процедури) слід мати на увазі можливі перехідні залишки заборгованостей (або переплат) попередніх періодів. Таким чином автоматизований контроль розрахунків контрагентів за спожиті енергетичні ресурси пропонується алгоритмічно пов'язувати зі станом розрахунків за попередні поставки (дебетові або кредитові залишки на дату нової поставки/контракту).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В цій публікації нами означена важлива проблема несвоєчасних розрахунків побутових покупців за поставлені трейдинговими компаніями енергоресурси. Зазначена проблема системно пов'язана зі здатністю інформаційних підсистем трейдингових компаній генерувати необхідні для управління дані про наявність заборгованості, її суму, тривалість протермінування платежів (відхилення від узгоджених сторонами графіків платежів) тощо.

У результаті дослідження зазначеної проблеми у всіх важливих аспектах розроблені практичні рекомендації щодо відображення у інформаційних підсистемах трейдингових компаній інформації про графік платежів за спожиті енергоресурси з прив'язкою до місяця постачання, а саме формування у картках контрагентів у розділі діючих договорів поставки відсоткового розподілу зобов'язань покупців на певні, обумовлені договором, дати. Відтак запропоновані конкретні рішення щодо алгоритмізації процедур контролю за своєчасністю платежів контрагентів та формування на цій основі необхідної інформації для системи управління простроченою заборгованістю, які полягають у формуванні контрольних (сигнальних) документів та управлінської звітності побудованих на базі часових та вартісних відхилень від погодженого сторонами графіку платежів.

Подальші дослідження в запропонованому нами напрямку, варто зосередити на удосконаленні фінальних документів із контролю за платіжною дисципліною контрагентів та управлінської звітності щодо своєчасності розрахунків контрагентів за спожиті енергоресурси.

Список літератури

1. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств. *Фінанси України*. 2003. № 12. С. 24-36.
2. Бутинець Ф.Ф., Горецька Л.Л. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах: навчальний посібник. Житомир: Рута, 2002. 544 с.
3. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарії: практ. посіб. Київ: Лібра, 2001. 670 с.
4. Господарський кодекс України: від 16 жовт. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 17.11.2020).
5. Дергалюк Б.В. Управління дебіторською заборгованістю як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємств в сучасних умовах. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/45.pdf (дата звернення 17.11.2020).
6. Іванов С.О. Класифікація факторів, що впливають на загальний рівень дебіторської заборгованості підприємства. *Вісник МСУ*. 2005. Вип.1-2. Т.VIII. С. 35-38.
7. Іванчук Р.М. Деякі міркування щодо методологічних засад формування інформації про дебіторську заборгованість. *Економічний вісник Донбасу*. 2005. № 1. С. 11-22.
8. Москалюк Г.О. Система внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості: напрямки удосконалення і розвитку. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1899> (дата звернення 17.11.2020).
9. Мухин В.И. Основы теории управления: Учебник. Москва: Экзамен, 2002. 256 с.
10. Про затвердження Правил постачання природного газу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 30 вер. 2015 р. № 2496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1382-15> (дата звернення 17.11.2020).
11. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14 бер. 2018 р. № 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18> (дата звернення 17.11.2020).
12. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квіт. 2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення 17.11.2020).
13. Про ринок природного газу: Закон України від 09 квіт. 2015 р. № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> (дата звернення 17.11.2020).
14. Сливка Я.В. Актуальні питання щодо обліку розрахунків з покупцями та замовниками: систематизація поглядів. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 2. С.178-182.
15. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія: підручник. 7-ме вид., перероб. і доп. Київ: Знання-Прес, 2008. 263 с.

References

1. Bilyk, M.D. (2003). Upravlinnia debitorskoiu zaborhovanistiu pidpriemstv [Management of receivables of enterprises]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 12, 24-36 [in Ukrainian].
2. Butynets, F.F., & Horetska, L.L. (2002). *Bukhhalterskyi oblik u zarubizhnykh krainakh: navchalnyi posibnyk* [Accounting in foreign countries: tutorial]. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].
3. Holov S.F. (2001). *Bukhhalterskyi oblik za mizhnarodnymy standartamy: pryklady ta komentarii: prakt. posib* [Accounting according to international standards: examples and comments: practical guide]. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV [Commercial Code of Ukraine of January 16, 2003 N 436-IV]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
5. Derhaliuk, B.V. (2015). Upravlinnia debitorskoiu zaborhovanistiu yak instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v suchasnykh umovakh [Accounts receivable management as a tool to ensure the economic security of enterprises in modern conditions]. <http://www.economy.nayka.com.ua>. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/45.pdf [in Ukrainian].
6. Ivanov, Y.O. (2005). Klasyfikatsiia faktoriv, shcho vplyvaiut na zahalnyi riven debitorskoi zaborhovanosti pidpriemstva [Classification of factors influencing the overall level of receivables of the enterprise]. *Visnyk MSU – MSU Bulletin*, 1-2, VIII, 35-38 [in Ukrainian].
7. Ivanchuk, R.M. (2005). Deiaki mirkuvannia shchodo metodolohichnykh zasad formuvannia informatsii pro debitorsku zaborhovanist [Some considerations on the methodological basis for the formation of information on receivables]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 1, 11-22 [in Ukrainian].
8. Moskaliuk, H.O. (2013). Systema vnutrishnoho kontroliu debitorskoi ta kredytorskoi zaborhovanosti:

- napriamky udoskonalennia i rozvytku [The system of internal control of receivables and payables: areas for improvement and development]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 3. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1899> [in Ukrainian].
9. Muhin, V.I. (2002). *Osnovy teorii upravlenija: uchebnik* [Fundamentals of Control Theory: Guide]. Moskva: Ekzamen [in Russian].
 10. Postanova Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh «Pro zatverdzhennia Pravyl postachannia pryrodnoho hazu» vid 30 veresnia 2015 roku № 2496 [Natural Gas Supply Rules of September 30, 2015 N 2496]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1382-15> [in Ukrainian].
 11. Postanova Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh «Pro zatverdzhennia Pravyl rozdribnoho rynku elektrychnoi enerhii» vid 14 bereznia 2018 roku № 312 (zi zminamy i dopovnenniamy) [Electricity Retail Market Rules of September 14, 2018 N 312]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18> [in Ukrainian].
 12. Zakon Ukrainy «Pro rynek elektrychnoi enerhii» vid 13 kvitnia 2017 roku № 2019-VIII [Law of Ukraine of April 13, 2017 N 2019-VIII “About the electricity market”]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> [in Ukrainian].
 13. Zakon Ukrainy «Pro rynek pryrodnoho hazu» vid 09 kvitnia 2015 roku № 329-VIII [Law of Ukraine of April 09, 2015 N 329-VIII “About natural gas market”]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> [in Ukrainian].
 14. Slyvka, Y.V. (2010). Aktualni pytannia shchodo obliku rozrakhunkiv z pokuptsiamy ta zamovnykamy: systematyzatsiia pohliadiv [Current issues regarding the accounting of settlements with buyers and customers: systematization of views]. *Visnyk ZhDTU – ZhDTU Bulletin*, 2, 178-182 [in Ukrainian].
 15. Usach, B.F. (2008). *The control and audit*. (7th ed). Kyiv: Znannia-Pres.

Nataliia Holovchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Oleksandr Holovchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Centralukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Building of Effective Control Systems for Settlements of Non-household Consumers in Terms of Various Forms of Payment for Consumed Energy Resources

The purpose of this article is to formulate the main direction of improvement of data about receivables generated in information control subsystems of trading companies that supply traditional energy resources (natural gas and electricity) to non-household consumers, in terms of forming a full cash flow management system in strict connection with the terms of contracts.

The article systematically considers the problem of inadequate control over the payments for the consumed energy resources by non-household clients of domestic trading energy companies. The law aspects governing the contractual relations of the partners during the supply of energy resources are established. The typical conditions of payments for the consumed energy resources and ways of their adequate reflection in information subsystems of trading companies are defined.

It is assumed that in order to solve the applied task, the information subsystems of accounting and control of trading companies must operate with the following information, which will be provided to the management system to make informed management decisions: a) general payment terms of each non-household counterparty; b) the current schedule of payment of each counterparty in connection with the terms of the signed contract; c) binding payment terms to the month of delivery (M); the month preceding the month of delivery (M - 1) and the month following the month of delivery (M + 1); d) dynamic change of the payment schedule according to additional agreements signed by the partners.

As a result of research of the specified problem in all important aspects, practical recommendations on display in information subsystems of trading companies of the information on the schedule of payments for the consumed energy resources with a reference to a month of delivery are developed. Therefore, specific solutions are proposed for the algorithmization of procedures for controlling the timeliness of payments to counterparties and the formation on this basis of the necessary information for the management system of overdue debt. Further research in researched direction should focus on improving the final documents on the control of payment discipline of counterparties and management reporting on the timeliness of counterparties' payments for energy consumed.

payment system, control of payments, receivables, payment terms, payments schedule, energy resources

Одержано (Received) 03.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 10.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 65:330:331.7

JEL Classification: M21, M29

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).170-176](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).170-176)

К.С. Жадько, проф. д-р екон. наук

Д.М. Самойленко, асп.

Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна

Економічна безпека підприємств в умовах цифрових технологій і пандемії

Стаття присвячена вирішенню наукових проблем економічної безпеки суб'єктів господарювання різних форм власності, зокрема в умовах цифрових технологій та пандемії. Визначено суть поняття "економічна безпека підприємства", проведено аналіз поглядів провідних вчених-економістів щодо зазначеної теми досліджень. Обґрунтовані значущість економічної безпеки підприємств, запропоновано шляхи вирішення проблем економічної безпеки для діяльності підприємств у формі пропозицій.

економічна безпека, цифрові технології, підприємство, пандемія, бізнес

К.С. Жадько, проф., д-р екон. наук

Д.М. Самойленко, асп.

Університет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина

Экономическая безопасность предприятий в условиях цифровых технологий и пандемии

Статья посвящена решению научных проблем экономической безопасности субъектов хозяйствования разных форм собственности, в частности в условиях цифровых технологий и пандемии. Определена суть понятия "экономическая безопасность предприятия", проанализированы взгляды ведущих экономистов относительно указанной темы исследований. Обоснована значимость экономической безопасности предприятий, предложены пути решения проблем во время кризиса в деятельности предприятий.

экономическая безопасность, цифровые технологии, предприятие, пандемия, бизнес

Постановка проблеми. Навколишній світ породжує все нові й нові виклики для бізнесу та підприємницької діяльності. Це і єдиний митний простір, і фінансово-економічна криза, і вступ в СОТ, і пандемії ХХІ століття, і віруси цифрових технологій, що підсилюється конкуренцією і безліччю інших проблем. Збільшення кількості загроз вимагає дослідження проблем економічної безпеки підприємств на макро- і мікрорівні економіки. Необхідно розуміти, що факторів прямого або опосередкованого впливу на господарську діяльність в сучасних умовах досить багато, вони постійно змінюються, а тому надзвичайно важливо знати та розуміти їх природу, джерела виникнення і рівень небезпеки, на яку вони наражають підприємство. Економічна безпека будь-якого підприємства повинна вирішувати питання щодо можливих ризиків, загроз та небезпек таких, наприклад, як віруси в умовах цифрових технологій або пандемії.

Остаточно можемо констатувати, що цифрові технології - це вже повсякденність і з кожним роком вони займають все більшу частину життя і діяльності як суб'єктів господарювання, так і кожної людини. З іншого боку, історично так склалося, що в кожному столітті виникають ті чи інші пандемії, пов'язані з життєздатністю людей і тварин. На наш погляд, ці фактори потребують додаткових наукових досліджень діяльності підприємств та їх економічної безпеки щодо чітких організаційних підходів і зміни в стратегії і тактиці діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо досліджень і публікацій з безпеки діяльності підприємств, доцільно виділити три групи.

Перша група публікацій пов'язана з нормативними актами, що регулюють на державному рівні питання економічної безпеки в нашій державі. Вони більше описують і регламентують питання національної безпеки і оборони. До них відносяться Конституція України, Закон України «Про національну безпеку України», Методичні рекомендації щодо оцінки економічної безпеки. Ці документи визначають «національну безпеку» як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз і в той же час відзначають, що державна політика у сфері національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення зокрема і економічної безпеки [5, 11]. Міжнародна практика свідчить про такі ж підходи, і лише деякі державні органи окремо займаються питаннями виключно економічної безпеки – податкова служба, національна поліція, служба безпеки України.

Друга група, що становить більшість, містить дослідження і публікації, в яких розглядають проблеми економічної безпеки. При цьому автори акцент роблять на категорії, поняття, економічний зміст слів: І. Білько, І. Богданов, М. Ващекін, М. Єрмошенко, А. Кузьменко, В. Кір'янов, А. Кирієнко, С. Марова, В. Паньков, В. Рубанов, В. Савін, В.Ткаченко, В.Шлемко [1-7; 14].

До третьої групи належать науковці, які крім суті, понять, категорій економічної безпеки, більш ґрунтовно додатково досліджують процеси і методики економічної безпеки: Д. Ковальов, О. Ляшенко, В. Мунтіян, Т. Сухорукова [4; 8-13].

Проте, слід відмітити, що сьогодення потребують уточнення питання методики, механізмів здійснення та організації економічної безпеки діяльності підприємств в умовах цифрових технологій та пандемії, що в роботах науковців не досліджено.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка напрямів і підходів щодо посилення економічної безпеки діяльності підприємств різних форм власності в умовах використання цифрових технологій і пандемії для подолання можливих викликів, загроз, ризиків, небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека підприємства передбачає покращення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання в умовах можливих викликів, загроз, небезпеки. Правильно організована економічна безпека забезпечує розвиток та стабільність, збереження активів, здатність менше витратити та реагувати на зміни зовнішньої та внутрішньої ситуації та загрози. Якщо досліджувати думки науковців щодо поняття «економічна безпека», «безпека», то необхідно виділити такі погляди:

1) А. Кузьменко вважає, що безпека – це конкретна категорія, яка має на меті захист та просування життєвих інтересів людини, суспільства, держави [7];

2) С. Марова описує безпеку як стан об'єкту захисту, при якому дія на нього всіх потоків речовини, енергії й інформації не перевищує максимально допустимих значень [9];

3) М. Ващекін визначає безпеку як стан, в якому можна визначати шляхи та форми свого економічного розвитку [12];

4) І. Богданова характеризує безпеку як збереження економічної самостійності країни [8];

5) А. Кирієнко вбачає в безпеці стан захищеності економічних інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [6].

6) В. Шлемко та І. Бінько під економічною безпекою розуміють такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз [1,2];

7) В. Мунтіян вважає економічну безпеку заходами направленними на постійний та стабільний розвиток, а загрози як можливість заподіяння шкоди, майнових, фізичних або моральних (духовних) збитків особистості, суспільству чи державі [10];

8) Д. Ковальов, Т. Сухорукова додатково виділили захисні функції економічної безпеки [12];

9) М. Єрмошенко розглядають економічну безпеку як стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю[3].

На основі аналізу публікацій вчених доцільно виділити в класичному вигляді: міжнародний, державний, регіональний, галузевий, приватний або господарчий рівень економічної безпеки [4,8,10-13]. XXI століття безумовно характеризується цифровізацією життя. Доля електронної комерції за різними інтернет джерелами на початку 2018 року складала 15-25%, а на кінець 2020 року сягне від 40 до 60%, що пояснюється карантинами та локдаунами пов'язаними з пандемією. На нашу думку, економічна безпека будь-якого підприємства – це можливість здійснювати діяльність, підтримувати нормальні умови праці, розвиток, а у випадках виникнення зовнішніх та внутрішніх викликів, загроз, ризиків, небезпеки протистояти і відновлювати свою діяльність [4].

На сьогодні в Україні створено ряд державних агенцій, зокрема ДБР, АРМА (планується створення бюро для забезпечення економічної безпеки), які працюють на макро і мікрорівні суб'єктів господарювання. Планується, що Бюро економічної безпеки (БЕБ) розслідуватиме кримінальні порушення в економіці, займатиметься розслідуванням ухилення від сплати податків, а також злочинами, пов'язаними з економікою та фінансами. В Бюро працюватимуть детективи, які не лише збиратимуть аналітичну інформацію про економічні злочини, але й вестимуть оперативно-розшукову діяльність на рівні з іншими силовими структурами.

У 2019 році в Україні щодня проводилося 183 арешти майнових об'єктів та 200 обшуків. В результаті за рік відбулося 67 тисяч арештів майнових об'єктів та 70 тисяч обшуків, однак судова система значно знижує результат. Безсумнівно, великий позитив у тому, що в Україні припиниться практика «перехресного» переслідування за економічні злочини, і що боротьба буде координуватися з єдиного центру, адже раніше в те чи інше підприємство в одному і тому ж кримінальному провадженні могли прийти представники як СБУ, Національної поліції і податкової служби.

Для того щоб уникнути проблем з економічною безпекою підприємства необхідно чітко дотримуватися норм законодавства і бути достатньо мобільним, адже використання нових технологій, виникнення пандемії потребують чіткого плану дій. Цифрові технології і пандемії, на наш погляд, можна розглядати як фактори, що сприяють еволюції людства в нову епоху – перехід діяльності підприємств і життя людей з off-лайн режиму в on-лайн режим, що, в свою чергу, потребує нових підходів до економічної безпеки.

Виключення пошкодження даних, перебоїв в діяльності підприємства, захворювань працівників потребують певних регламентних дій. Отже, всі налаштування економічної безпеки діяльності підприємства починаються з базового рівня – виконання нормативних актів, розпоряджень на рівні держави, відомства і закінчується повсякденними діями в діяльності підприємства. Важливо пам'ятати, що при невиконанні базового рівня економічної безпеки подальше коригування на верхньому рівні втрачає свій сенс, так як «основи» не виконуються. З іншого боку,

наявність проблем у безпеці на верхньому рівні знецінює зусилля зі встановлення безпеки на нижньому рівні, оскільки вона знову залишає прогалини в загальній системі діяльності підприємства. Тому настройка економічної безпеки будь-якого підприємства повинна бути систематизована: на всіх етапах діяльності, на всіх рівнях організаційної структури і структури управління.

Так в умовах дії цифрових технологій та пандемії для стабільної діяльності передбачається наступне:

- підприємство обирає та встановлює захищену операційну систему, сервер баз даних, канали зв'язку та вирішує проблеми, пов'язані з резервним копіюванням даних, оновленням системи, антивірусним захистом;
- віддалена робота через термінальне з'єднання з мінімальним рівнем прав для облікових записів, включаючи тісний доступ до запуску будь-яких додатків;
- використання віртуальних систем для ізоляції користувачів у середовищі терміналу;
- аутентифікація користувачів на рівні логінів, або на основі допустимої безпеки домену;
- дотримання санітарних норм, моніторинг і діагностика діяльності у вигляді показників за певними періодами і підрозділами.

На нашу думку, регулярні бізнес-процеси на основі карти маршрутів для чіткої діяльності підприємств на підставі посадових інструкцій є ідеальним сьогоднішнім. Пропонуємо приблизний перелік робіт в сучасних інформаційних системах підприємств:

1. Створення нового користувача.
2. Встановлення користувачу посадових інструкцій.
3. Видалення користувача.
4. Заявки на зміну прав доступу користувача.
5. Зміна бізнес-процесів, карти маршруту, заявки на нові вимоги, зміни вимог в інформаційних системах.
6. Оповіщення та навчання користувачів про нові функціональні можливості.
7. Узгодження та повідомлення про перебої та сервісно-профілактичні роботи в інформаційній базі.

Вищенаведений перелік робіт знижує витрати на адміністрування і управління діяльністю підприємства і покращує надійність такого адміністрування і управління[4].

В якості критеріїв економічної безпеки на підприємствах, як правило, беруться показники економічної ефективності діяльності або інтегральні показники, розраховані з використанням факторів та вагових коефіцієнтів. Аналіз рівня економічної безпеки підприємства проводиться на основі порівняння, розрахунку показників і критеріїв економічної безпеки підприємства з отриманими раніше значеннями цих показників і критеріїв для підприємства, що аналізується. Крім того, порівнюються поточні і минулі оцінки часткових функціональних показників і критеріїв, виявляються ступені впливу зміни функціональних складових на зміну значення сукупного показника економічної безпеки підприємства. Після цього розрахунку проводять функціональний аналіз заходів для підтримання необхідного рівня функціональних складових економічної безпеки підприємства. Цей функціональний аналіз сприятиме виявленню недоліків і резервів комплексу заходів, що реалізуються підприємством, для становлення кожної з функціональних складових економічної безпеки і безпеки підприємства в цілому, а також дасть можливість менеджерам підприємства скорегувати функціональну систему його економічної безпеки.

Безсумнівно, що достовірна оцінка всіх можливих зазнаних і відвернених збитків по кожному із заходів, які реалізуються, є надто складною, однак саме така методика співвідношення різних аспектів економічної безпеки підприємства за однорідним критерієм або показником оцінки збитків, який, до того ж, вимірюється в тих самих вартісних одиницях, що і витрати на реалізацію заходів, які вживаються, є, мабуть, найбільш адекватною при розрахунку ефекту, що отримуємо від заходів по забезпеченню функціональних складових економічної безпеки підприємства [4,8,12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Безумовно дослідження економічної безпеки в умовах дії цифрових технологій і пандемії допомагають підприємствам вирішувати організаційно-методичні питання економічної безпеки, підходити системно щодо використання людських та технологічних ресурсів.

Серед пропозицій щодо посилення економічної безпеки будь-якого підприємства рекомендуємо:

1) диверсифікацію і розширення обсягів виробництва, що дозволить збільшити економічну ефективність, а саме дохідність підприємства, асортимент та додатково залучити наявних працівників;

2) зменшення операційних витрат за рахунок оптимізації онлайн і офлайн роботи, впровадження економії енергоресурсів – день-ніч, тощо;

3) впровадження агресивного маркетингу, а саме підвищення обсягів чистого доходу за рахунок зайняття нових сегментів ринку;

4) впровадження нових технологій, створення більш якісної продукції;

5) вхідний контроль якості сировини, контроль за технологічними операціями, розробка системи контролю та оцінка якості за окремими технологічними операціями – пошук аналогів; участь у виставках, презентаціях на різних рівнях; постійний моніторинг і коригування даних;

6) проведення акційних знижок та залучення нових потенційних споживачів продукції підприємства.

Подальші дослідження будуть спрямовані на побудову інформаційного забезпечення управління підприємств.

Список літератури

1. Андрощук Г.А., Крайнев П.П. Экономическая безопасность предприятия: защита Коммерческой тайны. Монография. К.: Издательский Дом «Ин Юре», 2000. 400 с.
2. Бинько И.Ф., Шлемко В.Т. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? *Всеукраинские ведомости*. 1997. № 138 (810). С.3-8.
3. Ермошенко Н.Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово_кредитной сфере *Экономика Украины*. 1999. № 1. С. 4-12.
4. Жадько К.С. Організація виробничої та маркетингової діяльності малого і середнього бізнесу : монографія / за наук. ред. д.е.н., професора, академіка АЕНУ К. С. Жадька. Дніпро: УМСФ, 2019. 224 с.
5. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018, № 31. С. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.08.2020).
6. Кирієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: дис. канд. екон. наук: 08.06.01 К., 2000. 186 с.
7. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам. URL: <http://www. justinian.com.ua/article.php?id=2432> (дата звернення: 30.08.2020).
8. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / О. М. Ляшенко. 2-ге вид., К.: *НІСД*, 2015. 348с.
9. Марова С. Ф. Управління безпекою життєдіяльності : монографія / Світлана Феліксівна Марова. – Донецьк: Вебер, 2009. С.13.

10. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: підручник / Валерій Іванович Мунтіян. К.: КВІСТ, 1999. 457 с.
11. Наказ №1277 від 29.10.13 р. Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 30.08.2020).
12. Третяк В.В. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. №1. С.6-8.
13. Lyashenko O. Enterprise economic security management conception /Kozachenko G., Lyashenko O., Bezbognuj V. *Teka Komisji Motoryzacji i Energetyki Rolnictwa Politechniki Lubelskiej Wschodnioukraińskiego Narodowego Uniwersytetu im. Wolodymyra Dala w Lugansku, Lublin, tom XA*. 2010. P. 263–270.
14. Schulte C. Lexikon des Controlling. Munchen; Wien Oldenburg, 1996. P. 49–61.

References

1. Androschuk, H.A., & Krajnev, P.P. (2000). *Ekonomycheskaia bezopasnost' predpriyatiya: zaschyta Kommercheskoj tajny* [*Ekonomycheskaia bezopasnost' predpriyatiya: zaschyta Kommercheskoj tajny*]. Kyiv: Yzdatel'skyj Dom «Yn Yure» [in Russian].
2. Byn'ko, Y.F., & Shlemko, V.T. (1997). Kak obespechyt' ekonomycheskuiu bezopasnost' Ukrainy? [Kak obespechyt' ekonomycheskuiu bezopasnost' Ukrainy?]. *Vseukrainskye vedomosti - All-Ukrainian Vedomosti*, 138 (810), 3-8 [in Russian].
3. Ermoshenko, N.N. (1999). Opredelenye ugrozy natsional'nym ynteresam v fynansovo kretynnoj sfere [Opredelenye ugrozy natsional'nym ynteresam v fynansovo kretynnoj sfere]. *Ekonomyka Ukrainy - Economy of Ukraine*, 1, 4-12 [in Russian].
4. Zhadko, K. (2019). *Orhanizatsiia vyrobnychoi ta marketynhovoï diial'nosti maloho i seredn'oho biznesu* [*Orhanizatsiia vyrobnychoi ta marketynhovoï diial'nosti maloho i seredn'oho biznesu*]. Dnipro: UMSF [in Ukrainian].
5. The Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine" (2018). The Verkhovna Rada of Ukraine. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
6. Kyriienko, A.V. (2000). Mekhanizm dosiahnennia i pidtrymky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Mekhanizm dosiahnennia i pidtrymky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Kuz'menko, A. (2010). Problemy vidpovidnosti stratehii ta systemy zabezpechennia bezpeky ukrainy natsional'nym potrebam [Problemy vidpovidnosti stratehii ta systemy zabezpechennia bezpeky ukrainy natsional'nym potrebam]. [justinian.com.ua](http://www.justinian.com.ua). Retrieved from <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2432> [in Ukrainian].
8. Liashenko, O.M. (2015). *Conceptualization of management of economic safety of the enterprise*. (2nd ed.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
9. Marova, S. F. (2009). *Upravlinnia bezpekoïu zhyttiediiial'nosti* [*Upravlinnia bezpekoïu zhyttiediiial'nosti*]. Donetsk: Veber [in Russian].
10. Muntian, V.I. (1999). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy* [*Ekonomichna bezpeka Ukrainy*]. Kyiv: KYYT's [in Ukrainian].
11. Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine (2013). Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian].
12. Tretyak, V. (2010). Ekonomichna bezpeka: sutnist' ta umovy formuvannia [Ekonomichna bezpeka: sutnist' ta umovy formuvannia]. *Ekonomika ta derzhva - Economy and state*, 1, 6-8 [in Ukrainian].
13. Lyashenko, O., Kozachenko, G., & Bezbognuj, V. (2010). Enterprise economic security management conception [Enterprise economic security management conception]. *Teka Komisji Motoryzacji i Energetyki Rolnictwa Politechniki Lubelskiej Wschodnioukraińskiego Narodowego Uniwersytetu im. Wolodymyra Dala, Lugansk, tom XA*, 263–270 [in English].
14. Schulte, C. (1996). *Lexikon des Controlling* [*Lexikon des Controlling*]. Munchen; Wien Oldenburg [in English].

Kostiantyn Zhadko, Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economic Sciences)

Dmytro Samoilenko, Postgraduate

University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

Economic Security of Enterprises in the Conditions of Digital Technologies and Pandemic

The article is devoted to solving scientific problems of economic security of economic entities of various forms of ownership, in particular in the conditions of digital technologies and pandemics. The essence of "economic security of the enterprise" is defined, the review of leading scientists-economists concerning the specified research topic is made. The significance of economic security of enterprises is substantiated, the ways of solving problems in activity of enterprises are offered.

Based on the analysis of the publications of scientists, we have identified in the classical form: international, state, regional, sectoral, private or economic level of economic security. In our opinion, the economic security of any enterprise is an opportunity to carry out activities, maintain normal working conditions, development, and in cases of external and internal challenges, threats, risks, dangers to resist and resume their activities.

Among the proposals to strengthen the economic security of each enterprise, we recommend: diversification and expansion of production, which will increase economic efficiency, namely the profitability of the enterprise, the range and additionally attract existing employees; reduce operating costs by optimizing online and offline operation, implementation of energy savings - day and night, etc; introduction of aggressive marketing, namely increase of net income due to occupation of new market segments; introduction of investment attractiveness of the enterprise, introduction of new technologies, creation of more qualitative production; input quality control of raw materials, control over technological operations, development of control system and quality assessment for individual technological operations - search for analogues; participation in exhibitions, presentations at various levels; constant monitoring and adjustment of data; conducting promotional discounts and attracting new potential consumers of the company's products.

economic security, digital technologies, enterprise, pandemic, business

Одержано (Received) 16.10.2020

Прорецензовано (Reviewed) 27.10.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 330.341.2

JEL Classification: O25

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).176-181](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).176-181)

Л.О. Жилінська, доц., д-р екон. наук

Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна, м. Дніпро, Україна

Пріоритетні напрями стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях

Стаття присвячена аналізу та пошуку пріоритетних напрямів стимулювання розвитку промислових підприємств, які знаходяться на постконфліктних територіях. Представлено трактування терміну «постконфліктні території». Проведено аналіз промислової галузі Донецької та Луганської областей та виявлено причини падіння обсягів реалізації промислової продукції. Охарактеризовано провідні підприємства промислового сектору Донецької та Луганської областей, які знаходяться на території підконтрольної української владі. Проведено аналіз напрямів для стимулювання промислового сектору української економіки. Визначено пріоритетні напрями стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях.

розвиток, постконфліктні території, промислові підприємства, управління, трансформація

Л.А. Жилинская, доц., д-р. экон. наук

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта им. академика В.Лазаряна, г. Днепр, Украина

Приоритетные направления стимулирования развития промышленности в городах, которые находятся на постконфликтных территориях

Стаття посвящена аналізу и поиску приоритетных направлений стимулирования развития промышленных предприятий, которые находятся на постконфликтных территориях. Представлена трактовка термина «постконфликтные территории». Проведен анализ промышленной отрасли Донецкой и Луганской областей на основании чего выявлены причины падения объемов реализации промышленной продукции. Охарактеризованы ведущие предприятия промышленного сектора Донецкой и Луганской областей, которые находятся на территории подконтрольной украинской власти. Проведен анализ направлений для стимулирования промышленного сектора украинской экономики. Определены приоритетные направления стимулирования развития промышленности в городах, находящихся на постконфликтных территориях.

развитие, постконфликтные территории, промышленные предприятия, управление, трансформация

Постановка проблеми. В умовах бойових дій та зміни геополітичних реалій на сході України особливої актуальності набувають питання пошуку пріоритетних напрямів стимулювання розвитку промислового сектору економіки, від якого залежить соціально-економічна стабільність в регіоні. Відродження Донбасу та підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств регіону виступає нагальною необхідністю та потребує адекватної державної уваги і підтримки для подолання наслідків збройного конфлікту.

На сьогодні процеси реалізації заходів для відновлення міст, які перебувають на постконфліктних територіях, здійснюється на засадах старої промислової політики, що негативно впливає на промисловий та економічний потенціал країни в цілому. Питання структурних змін в промисловості залишаються нерозв'язаними та дискусійними, що визначає необхідність формування нових інструментів, механізмів, стабілізаційних заходів для реалізації трансформаційних процесів розвитку. Тому пріоритетними на сьогоднішній день є питання розробки напрямів для гармонізації, структурної перебудови, стимулювання стратегічного розвитку промислового сектору економіки міст, які перебувають на постконфліктних територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пошуку напрямів для стимулювання промислового сектору української економіки знайшли своє відображення у працях багатьох науковців. Так, Інститутом економіко-правових досліджень НАН України спільно з Фондом імені Фрідріха Еберта (Німеччина) та Асоціацією вчених-внутрішньо переміщених осіб [2] проведено дослідження стану економіко-правового забезпечення та запропоновані шляхи сталого розвитку Донбасу з метою підвищення інвестиційної привабливості економіки східних регіонів України. Авторським колективом за редакцією док. екон. наук Дейнеко Л.В. [4] проведено оцінку перспектив розвитку, запропоновано шляхи модернізації виробничого потенціалу, обґрунтовано напрями та механізми сприяння інтеграції України в глобальний ринок. Авторським колективом Інституту економіки та прогнозування НАН України [7] розглянуто структурні трансформації промислового сектору та його вплив на економічний розвиток України.

Аналіз наукових праць, авторів науково-аналітичної доповіді та монографії, свідчить, що доки не сформовано цілісного і системного уявлення про напрями необхідних трансформацій промислового сектору. Тому існує об'єктивна необхідність та потребує більш поглибленого дослідження вивчення пріоритетних напрямів стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження пріоритетних напрямів стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях.

Виклад основного матеріалу. Термін «постконфліктні території» на даному етапі не висвітлено у нормативно-правовій базі України. Провідними вченими Інституту економіко-правових досліджень ім. В.К. Макутова НАНУ в праці [8] запропоновано закріпити у Законі України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України» наступне трактування цього поняття «зазначена частина території України, що зазнала негативного впливу внаслідок збройного конфлікту, яка перебуває під юрисдикцією України та потребує здійснення заходів із відновлення функціонування об'єктів життєдіяльності та виробничої сфери [8].

З 2014 року триває збройний конфлікт на територіях Донецької та Луганської областей. Наслідком є окупація частин регіону: Донецька область – 446 населені пункти, 60% виробничого потенціалу; Луганська область – 75% промислового потенціалу, 25 міст, 81 селищ міського типу та 263 сільських населених пунктів [5,6].

Донецька та Луганська області найбільші в Україні за своїм промисловим потенціалом. За даними Державної служби статистики [1] у 2012 році обсяги реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) Донецької області у % співвідношенні з 24 регіонами та м. Київ складала 20%, Луганської області 7,3%. Порівняно з 2019 роком ці показники зменшились до 11,4% та 0,88% відповідно. Обсяги промислового виробництва скоротилися майже на 30%. Порівняння показників розвитку промисловості Донбасу з показниками областей України впали на 50%.

Причинами падіння обсягів реалізації є: збройний конфлікт на територіях зазначених областей; позбавлення в результаті окупації наступних галузей промисловості: металургія, виробництво коксу, продуктів нафтопереробки, машинобудування; зупинка промислових підприємств; скорочення завантаження промислових потужностей; обмеження в постачанні сировини з непідконтрольних територій; логістичні обмеження; пошкодження автомобільних, залізничних доріг, ліній електропередач, газопроводів; втрата контролю над вугільними шахтами (понад 60%); відсутність антидемпінгових програм для ввезення дешевої сировини; високі ціни на газ в результаті чого висока собівартість продукції та її неконкурентоспроможність на ринках; відсутність державних програм фінансування на технологічні новачки та переоснащення.

Провідними підприємствами промислового сектору Донецької області, які знаходяться на території підконтрольної українській владі є [5]:

- металургійні підприємства: ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь», ПрАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», ТОВ «Краматорський феросплавний завод», ТОВ «Завод по обробці кольорових металів», ТОВ «Електросталь»;
- коксохімічні підприємства: ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь», ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод»;
- вогнетривкі підприємства: ПАТ «КДЗ», ПрАТ «Великоанадольський вогнетривкий комбінат», ПАТ «Часівоярський вогнетривкий комбінат», ПрАТ «Красногорівський вогнетривкий завод»;
- підприємство по виробництву флюсів: ПрАТ «Новотроїцьке рудоуправління».

Основні промислові підприємства, які знаходяться в Луганській області на території підконтрольної українській владі [6], зосереджено в містах Сєвєродонецьк, Рубіжне, Лисичанськ та Кременна.

На сьогодні в Україні затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки [3], де висвітлено основні тенденції та проблеми, які стримують

розвиток регіонів, надано стратегічну мету, пріоритети, інструменти та завдання регіонального розвитку.

Авторами монографії [2] запропоновано наступні напрями для стимулювання та розвитку промисловості у містах, які знаходяться на постконфліктних територіях: впровадження спеціального режиму господарювання; стимулювання реалізації інвестиційних проектів; використання потенціалу сектору наукоємних та високотехнологічних підприємств; затвердження довгострокової державної цільової програми модернізації та розвитку промислового сектору; впровадження системи стимулів для промислових підприємств; впровадження енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій; активізувати концепцію SMART-спеціалізації; впровадити «освіту сталого розвитку».

Кіндзерський Ю.В. [7] під основними напрямками розвитку промисловості вважає: модернізацію та підвищення технологічного рівня виробництва; розвиток переробних виробництв; замикання технологічних ланцюгів створення нової доданої вартості; перегляд промислової політики; активізація інвестиційної та інноваційної діяльності; перегляд зовнішньої політики для захисту виробників від експансії імпорту; активізація внутрішнього підприємництва.

Аналіз праць [2; 3; 4; 5; 6; 7] дає змогу визначити пріоритетні напрями стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях:

1. Визначити стратегічні орієнтири, ресурси та можливості для створення умов підвищення інвестиційної привабливості промислових підприємств, які знаходяться на постконфліктних територіях через інституціональну підтримку (державний бюджет, державні замовлення, гранти, венчурні фонди, комерційні банки).

2. Формування нової економічної парадигми управління промисловими підприємствами, заснованої на концепції індустріальних кластерів.

3. Забезпечення взаємодії промислових підприємств з науково-дослідними інститутами, що надасть можливість обміну науковими досягненнями та спільне проведення НДДКР у розвиток виробничої, комунікаційної, транспортної та соціальної інфраструктури постконфліктних територій.

4. Залучення підприємницьких структур для відновлення об'єктів, які постраждали у результаті збройного конфлікту.

5. Запровадження ринкових теорій транснаціоналізації виробництва для підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств Донецької та Луганської областей.

6. Запустити трансформаційні процеси в економічній діяльності промислових підприємств шляхом перепроєктування бізнес-процесів, впровадження нових моделей в управління господарською діяльністю.

7. Перетворення інтелектуального та людського ресурсу в головний актив підприємства.

8. Створення інноваційного сектору досліджень та розробок для модернізації виробничих процесів промислових підприємств.

9. Забезпечення зниження податкових ставок на період трансформаційних процесів у виробництві для мінімізації собівартості виготовленої продукції та підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств Донецької та Луганської областей на міжнародних ринках.

Висновки та перспективи подальших досліджень В результаті дослідження пріоритетних напрямів стимулювання розвитку промисловості у містах, які перебувають на постконфліктних територіях Донецької та Луганської областей, можна

зробити висновки, що стратегія розвитку має бути спрямована на модернізацію виробництва, інноваційних розробок, переорієнтацію економічної та господарської діяльності промислових підприємств, підвищення інвестиційної привабливості регіону, на рівні держави - удосконалення законодавчих та податкових механізмів управління, розробки загальних стратегій розвитку територій та об'єктів промислового виробництва.

У подальших дослідженнях слід зосередити увагу на удосконаленні методологічних підходів до формування нової економічної парадигми управління промисловими підприємствами у містах, які перебувають на постконфліктних територіях.

Список літератури

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.09.2020).
2. Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 236 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки» від 05 серпня 2020 року №695. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820/> (дата звернення: 09.09.2020).
4. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. 158 с.
5. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року: затв. розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 17.02.2020 № 147/5-20. Офіційний сайт Донецької обласної державної адміністрації. URL: <https://dn.gov.ua/ua/projects/strategiya-rozvitku-doneckoyioblasti-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 10.09.2020).
6. Стратегія розвитку Луганської області на період на 2021-2027 роки: затв. розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 26.03.2020 № 246. URL: http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/strategiya_lugansk_2027_last.pdf (дата звернення: 10.09.2020).
7. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь: науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Щинкарук Л.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2015. 303 с.
8. Устименко В.А., Джабраїлов Р.А. Економічна безпека постконфліктних територій: деякі аспекти правового забезпечення. *Економіка та право*. 2020. № 2. С. 3—13.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Ustymenka, V.A. (Eds.). (2019). *Economic and legal means of stimulating the development of Donbass*. Kyiv : NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen.
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky» vid 05 serpnia 2020 roku №695. Uriadovi portal. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027" of August 5, 2020 №695. Government portal]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820/> [in Ukrainian].
4. Deineko, L.V. (2018). *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostannia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky* [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy]. Kyiv : NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
5. Stratehiia rozvytku Donetskoi oblasti na period do 2027 roku: zatv. rozporiadzhenniam holovy oblдержадministratsii, kerivnyka oblasnoi viiskovo-tsyvilnoi administratsii vid 17.02.2020 № 147/5-20. Ofitsiinyi sait Donetskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Development strategy of Donetsk region for

- the period up to 2027: approved. by order of the head of the regional state administration, the head of the regional military-civil administration from 17.02.2020 № 147 / 5-20. Official site of Donetsk regional state administration] *dn.gov.ua/ua*. Retrieved from <https://dn.gov.ua/ua/projects/strategiya-rozvitku-doneckoyioblasti-na-period-do-2027-roku> [in Ukrainian].
6. Stratehiia rozvytku Luhanskoï oblasti na period na 2021-2027 roky: zatv. rozporiadzhenniam holovy oblderzhadministratsii, kerivnyka oblasnoi viiskovo-tsyvilnoi administratsii vid 26.03.2020 № 246 [Development strategy of Luhansk region for the period for 2021-2027: approved. by order of the head of the regional state administration, the head of the regional military-civil administration from 03/26/2020 № 246]. *loga.gov.ua*. Retrieved from https://http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/strategiya_lugansk_2027_last.pdf [in Ukrainian].
 7. Shchynkaruk, L.V (2015) *Strukturni transformatsii v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyi rozvytok* [Structural transformations in the economy of Ukraine: dynamics, contradictions and impact on economic development]. Kyiv : NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
 8. Ustymenko, V.A., & Dzhabrailov, R.A. (2020) Ekonomichna bezpeka postkonfliktnykh terytorii: deiaki aspekty pravovoho zabezpechennia [Economic security of post-conflict areas: some aspects of legal support]. *Ekonomika ta pravo - Economics and law*, 2, 3-13 [in Ukrainian].

Ludmila Zhylynska, Associate Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economic Sciences)

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

Priority Areas for Stimulating Industrial Development in Cities Located in Post-conflict Areas

The purpose of the article is to study the priority areas of stimulating the development of industry in cities in post-conflict areas. Today, the processes of implementing measures to rebuild cities in post-conflict territories are carried out on the basis of the old industrial policy, which negatively affects the industrial and economic potential of the country as a whole. The issues of structural changes in industry remain unresolved and controversial, which determines the need for the formation of new tools, mechanisms, stabilization measures for the implementation of transformational development processes. Therefore, the priority today is the issue of developing directions for harmonization, restructuring, stimulating the strategic development of the industrial sector of the economy of cities in post-conflict territories.

The article presents the interpretation of the term "post-conflict territories". The analysis of the industrial sector of Donetsk and Lugansk regions was carried out, on the basis of which the reasons for the fall in the volume of sales of industrial products were identified. The leading enterprises of the industrial sector of the Donetsk and Lugansk regions, which are located on the territory controlled by the Ukrainian government, are presented. The analysis of directions for stimulating the industrial sector of the Ukrainian economy is carried out. The priority directions of stimulating the development of industry in cities located in post-conflict territories have been determined.

As a result of the study of priority areas for stimulating the development of industry in cities located in the post-conflict territories of Donetsk and Lugansk regions, it can be concluded that the development strategy should be implemented through the modernization of production, innovative developments, reorientation of the economic and economic activities of industrial enterprises, increasing the investment attractiveness of the region, at the level states - improving legislative and tax management mechanisms, developing general strategies for the development of territories and industrial facilities.

development, post-conflict areas, industrial enterprises, governance, transformation

Одержано (Received) 29.09.2020

Прорецензовано (Reviewed) 12.10.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 338.516.22 (075)

JEL Classification: M11, M21, M31

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).182-189](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).182-189)**В.Л. Корієв**, проф., д-р екон. наук*Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна***С.А.Романчук**, доц., канд. техн. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***С.В. Бойко***Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

Витрати в системі планування маркетингу на підприємстві

Визначено проблему планування маркетингової діяльності вітчизняних підприємств та досліджено її особливості. Запропоновано алгоритм процесу планування маркетингової діяльності згідно результатів цього дослідження. Уточнено роль витрат з позиції ціноутворення при маркетинговому плануванні. Обґрунтовано рекомендації по підвищенню ефективності маркетингової діяльності підприємства з урахуванням особливостей формування витрат на виробництво та реалізацію продукції.

маркетинг, планування, ціна, витрати, підприємство, ринкова ситуація, конкуренція

В.Л. Корієв, проф., д-р. екон. наук*Запорожский национальный университет, г. Запорожье, Украина***С.А.Романчук**, доц., канд. техн. наук*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***С.В. Бойко***Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина*

Расходы в системе планирования маркетинга на предприятии

Определены проблемы планирования маркетинговой деятельности отечественных предприятий и исследованы ее особенности. Предложен алгоритм процесса планирования маркетинговой деятельности согласно результатам этого исследования. Уточнена роль затрат с позиции ценообразования при маркетинговом планировании. Обоснованы рекомендации по повышению эффективности маркетинговой деятельности предприятия с учетом особенностей формирования затрат на производство и реализацию продукции.

маркетинг, планирование, цена, расходы, предприятие, рыночная ситуация, конкуренция

Постановка проблеми. У сучасній економіці намітилася тенденція розвитку маркетингу як визначального спрямування успішного управління підприємством, включаючи цілі, стратегії і функції маркетингу, що забезпечують стратегічну орієнтацію підприємства та її реалізацію на конкурентному ринку. Нестабільність маркетингового середовища в країні зумовлює пошук такого варіанту поведінки підприємства, який за інших рівних умов дозволяє одержати максимальний ефект при мінімальних затратах. Саме тому є актуальним формування плану маркетингу з орієнтацією на зниження рівня виробничих та реалізаційних витрат підприємства, що забезпечує його гнучкість і близькість до споживача.

Планування витрат є одним зі складних і важливих завдань функціонування та, навіть, життєдіяльності підприємства. Поєднання можливостей теоретичного та методологічного інструментарію управління витратами та потребами загальної системи управління підприємством за інших рівних умов здатне суттєво підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи, що вітчизняна система господарювання в сучасних умовах зумовлена зміною конкурентної ситуації на ринку, існує реальна потреба щодо визначення місця та ролі витрат в системі планування маркетингу. Значною мірою це стосується процесу формування витрат на підприємстві,

які суттєво впливають на процес ціноутворення на підприємстві. В свою чергу, ціна значною мірою визначає конкурентну позицію підприємства на ринку. Цю проблему досліджували у своїх працях Г. Ассель [1], Дж. Вествуд [2], В.В. Войленко [5], Г. Хулей [9], А.П. Дурович [3], Ж.В. Дегальцева [4], Ковальов А.И. [5], А.Ф. Кузіна, [6], Е.А.Павленко [6], Н. Пірсі [9], Северинова Ю. М [8], Д. Сондерс [9], А.Г Підгірна [7], В.К. Тюрєв [7] та інші вчені.

Так, Генрі Ассель аналізує послідовність загальноприйнятих підходів до процесу планування маркетингових заходів, орієнтуючись, головним чином, на ретроспективний огляд маркетингу [1]. Дж. Вествуд пояснює сутність маркетингового планування, можливості його застосування та розглядає сучасні тенденції до значного скорочення термінів коротко- та середньострокового планування, зважаючи на мінливість ситуації на ринку [2]. В.В. Войленко та Ковальов А.И. пропонують застосовувати соціометричні методи для оцінки ефективності маркетингу [5]. Г. Хулей, Д. Сондерс та Н. Пірсі наголошують на кореляції елементів системи планування маркетингу з місією підприємства [9]. А.П. Дурович аналізує основні принципи дієвості системи планування маркетингу [3]. Ж.В. Дегальцева робить висновки про необхідність мінімізації витрат та регуляції рівня запасів [4]. А.Ф. Кузіна та Е.А.Павленко досліджують різні методики планування собівартості продукції [6]. А.Г Підгірна та В.К. Тюрєв вважають найнеобхіднішими даними для маркетингового планування інформацію про витрати та основні суб'єкти управління і їх звітність [7]. Северинова Ю. М наголошує на інтегрованості маркетингу в загальну систему управління підприємством для збільшення точності планування та можливостей швидкого реагування на зміни в навколишньому середовищі [8].

Однак, на сьогодні не звертається достатньої уваги до удосконалення маркетингового планування з урахуванням ролі витрат у цьому процесі, що і зумовило вибір даного напряму дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні ролі витрат в процесі маркетингового планування в сучасних умовах, а також розробці рекомендацій, направлених на підвищення ефективності маркетингової діяльності вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки планування маркетингу зорієнтовано на забезпечення ефективної реалізації продукції підприємства на конкурентному ринку. При цьому слід приділяти увагу зменшенню маркетингових ризиків за рахунок зниження невизначеності умов діяльності та концентрації ресурсів на найбільш перспективних напрямках. Підприємство намагається знизити рівень ризику як у довгостроковому, так і в короткостроковому періоді, розробляючи та проводячи заходи стратегічного та тактичного планування.

Об'єктом маркетингового планування є діяльність господарюючих суб'єктів з позиції їх діяльності, що пов'язує суб'єкта із структурами в зовнішньому середовищі та щодо використання, купівлі, продажу, впливу на продукцію та послуги [6]. Щоразу, коли обговорюється, що запропонувати, кому, коли, де, як і за якою ціною – відбувається маркетинговий процес.

Процес планування маркетингу базується на врахуванні не тільки ринкової ситуації при реалізації продукції на ринку, а й ресурсів підприємства для досягнення маркетингових цілей. Звучить це просто, хоча реальний процес досить складний. Кожне підприємство володіє специфічними ресурсами та переслідує певні цілі, які до того ж вимірюються в часі. Завдяки маркетинговому плануванню процесу використання ресурсів відбувається ефективне прогнозування обсягів реалізації продукції підприємства [8]. Як результат, воно готове правильно та швидко

відреагувати на зміни навколишнього середовища.

У сучасних умовах маркетингове планування дозволяє підприємству найкращим чином використовувати наявні обмежені ресурси для досягнення поставлених цілей. В кінцевому підсумку це дозволяє досягти цілей, які поставлені підприємством на перспективу [1]. При цьому в процесі маркетингового планування обов'язково слід враховувати особливості сегментації ринку, результати дослідження його стану, а також прогнозування росту та життєздатності ринкової частки в кожному сегменті ринку.

План маркетингу, таким чином, є складовою частиною плану підприємства. Він служить не лише передумовою реалізації маркетингових цілей, але і зумовлює їх виконання. Являє він собою письмовий документ чи проект, який описує процес впровадження та контролю маркетингової діяльності підприємства, що пов'язана із конкретною маркетинговою стратегією [2].

Планування маркетингу охоплює всі рішення, які мають бути здійснені для досягнення цілей підприємства завдяки реалізації цілей маркетингу, а також засоби і шляхи їх здійснення. В цілому, воно являє собою процес формування мети маркетингової діяльності підприємства, визначення пріоритетів, засобів і методів її досягнення, на основі виявлення комплексу знань і робіт, а також впровадження ефективних методів, способів, ресурсів, необхідних для виконання конкретних завдань у встановлені терміни [9].

Окрім цього, воно спрямоване на ухвалення конкретних рішення щодо перспективних напрямів маркетингової діяльності. Проте за сучасних умов не можна повністю гарантувати успішність планів, тому потрібно бути готовим до їх коригування у разі зміни чинників зовнішнього та внутрішнього маркетингового середовища [3].

Процес планування припускає певну послідовність кроків, що перетворює планування на систематичну і логічну процедуру, але цього недостатньо. З урахуванням розглянутих особливостей розроблено алгоритм процесу планування маркетингової діяльності підприємства (рис. 1).

Кожне підприємство, плануючи маркетингову діяльність, повинне здійснювати вищезгадані кроки. Процес планування є раціональною функцією, що базується на систематичному підході до аналізу того, який напрям дій прийняти, а не на імпровізації у відповідь на конкретні події на ринку при реалізації продукції підприємства.

Таким чином, систематизований план маркетингу інтегрує різні складові частини планів, здійснює узгодження всіх заходів, проведення яких сприяє досягненню цілей плану. Планування маркетингової діяльності повинне робити суттєвий вплив на якість управління і одночасно в значній мірі визначати рівень основних показників функціонування підприємства. При цьому планування маркетингової діяльності є основою для системи виробничого планування і інформаційною основою системи оперативного управління маркетинговою діяльністю [2].

Багато в чому рішення по встановленню того чи іншого планового показника визначається причинами як зовнішніми, так і внутрішніми по відношенню до підприємства. Початкові цілі підприємства повинні базуватися на внутрішніх можливостях шляхом проведення внутрішньої ревізії. При проведенні внутрішньої ревізії здійснюється аналіз всіх сторін діяльності підприємства за попередній період часу. Особливо це стосується рівня витрат на виробництво та реалізацію продукції [4].

Рисунок 1 – Алгоритм процесу планування маркетингової діяльності

Джерело: розроблено авторами

Значною мірою це пояснюється тим, що витрати акумулюють в собі внутрішні можливості підприємства, а собівартість одиниці продукції є важливою складовою при формуванні ціни підприємства [7]. З цією ціною підприємство виходить на ринок і від неї залежать обсяги реалізації продукції в умовах конкурентного середовища. В даному разі витрати проявляються не тільки як внутрішній чинник маркетингового середовища, але і як зовнішня причина по відношенню до підприємства.

У процесі маркетингового планування необхідно враховувати рівень цих показників у прогнозованому періоді. Розглянемо це на прикладі планування собівартості продукції підприємства, що включає до себе відповідні складові витрат (трудовитрати, енергоресурси, амортизація тощо).

Для визначення факторів впливу будувалися лінійні залежності по статтям витрат за допомогою MS Excel. Так, для визначення залежності енергоресурсів від обсягу товарної продукції застосовано аналітичний та методичний підходи (рис.2).

Аналогічним чином визначались прогнозовані значення складових собівартості продукції по іншим статтям витрат. Всі ці статті були проаналізовані на предмет залежності від обсягу виробництва на основі фактичних даних випуску продукції та величини витрат. Результати розрахунків приведені в таблиці 1.

Варто зазначити, що нормативний метод, який застосовується на підприємстві ВАТ „СИМВОЛ-Т” не дозволяє точно визначити частку постійних та змінних накладних витрат у загальній сумі витрат на виробництво за статтями калькуляції. При цьому загальна сума енергоресурсів, що включена до собівартості випуску складає 4081,5 тис.грн. Безперечно більша частина цієї суми є постійною, оскільки незважаючи на обсяг виробництва цеха та виробничі підрозділи мають освітлюватися, опалюватися,

витрати палива та електроенергії на підтримку функціонування конвеєру чи подібного обладнання не залежать від обсягів виробництва.

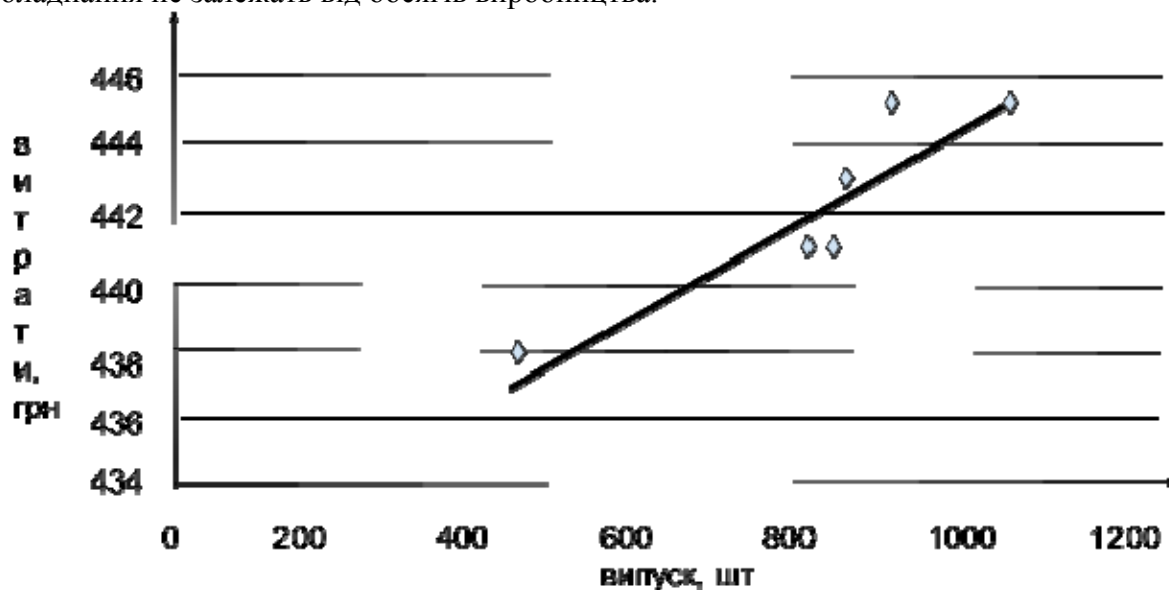

Рисунок 2 – Залежність між витратами та обсягом випуску продукції підприємства ВАТ „СИМВОЛ-Т” в умовах 2019 р.

Джерело: розраховано та побудовано авторами

З іншого боку, витрати палива та енергії в процесі роботи верстатів та подібного обладнання залежать безпосередньо від кількості виготовлених деталей. Варто зауважити, що витрати електроенергії та палива значно залежать від пори року, оскільки, як відомо, взимку витрати на освітлення та опалення зростають, що також має вплинути на результат аналізу.

У всіх сферах і на всіх рівнях планування маркетингової діяльності підприємства потрібна підготовка та впорядкування рішень про цілі, засоби і заходи, які повинні забезпечувати виробництво та реалізацію продукції, що задовольняє наявний попит і перспективні потреби споживачів.

Таблиця 1 – Порівняння фактичної та прогнозованої собівартості випуску продукції на підприємстві ВАТ „СИМВОЛ-Т”

№ п/п	Найменування калькуляційних статей	Фактичний період (2019 р.)		Прогнозований період (2020 р.)		Відхилення	
		На випуск, тис. грн.	На одиницю, тис. грн.	На випуск, тис. грн.	На одиницю, тис. грн.	На випуск, тис. грн.	На одиницю, тис. грн.
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Виробництво, шт.	4 090		9 459		5369	
2	Матеріальні витрати	34488,1	8432,3	91006,6	9621,2	56518,5	1188,9
3	Вартість складання:	14077,8	3442,0	28782,9	3042,9	14705,1	-399,1
	- трудовитрати	8750,3	2139,4	18744,6	1981,7	9994,3	-157,7
	- оплата праці	6274,8	1534,2	13451	1422	7176,2	-112,2
	- відрахування на соц.страх.	2475,5	605,3	5293,6	559,6	2818,1	-45,7
	- енергоресурси	2060,5	503,8	4081,5	431,5	2021,0	-72,3
	- амортизація	228,4	300,3	2155,4	227,9	927,0	-72,4

Продовження таблиці 1

	- матеріали, інструмент, з/ч на обслуговування виробництва	752,6	184,0	1090,5	115,3	337,9	-68,7
	- послуги інших підрозділів	1085,9	265,5	2483,7	262,6	1397,8	-2,9
	- інші витрати	200,1	48,9	227,1	24	27,0	-24,9
4	Цехова собівартість	48565,9	11874,3	19789,5	12664,1	71223,6	789,8
5	Транспортно-загот. видатки	997	243,8	1982,4	209,6	985,4	-34,2
6	Виробнича собівартість	49562,9	12118,1	121771,9	12873,7	72209,0	755,6
7	Витрати на збут	574	40,3	3821,9	404	3247,9	263,7
8	Інші операційні видатки	875,6	214,1	2895,2	06,1	2019,6	92,0
9	Адміністративні видатки	420,4	102,8	901,2	95,3	480,8	-7,5
10	Витрати на фінансування	1470,1	359,4	893,5	94,5	-576,6	-264,9
11	Повна собівартість	52903	12934,7	130283,7	13773,5	77380,7	838,8
12	Товарний випуск	58058,78	14195,3	44335,9	15259,1	86277,1	1063,8
13	Прибуток	5155,8	1260,6	14052,2	1485,6	8896,4	225,0
14	Рентабельність	9,75%	9,75%	1,50%	11,50%	1,75%	1,75%

Джерело: узагальнено та розраховано авторами

Процес планування витрат підприємства з урахуванням асортименту та якості продукції включає:

- визначення поточних і перспективних витрат підприємства;
- формування асортиментної політики підприємства з орієнтацією на ринок з урахуванням життєвого циклу виробів;
- закупівля сировини і матеріалів з урахуванням їх споживчих властивостей, стійкості характеристик та рівня цін;
- вишукування додаткових товарних ресурсів;
- планування товарообігу в асортиментному розрізі;
- інтеграція торговельної та виробничої політики;
- прогнозування рівня витрат на визначену перспективу.

Вважаємо, що в сучасних умовах метою планування маркетингу повинно бути зменшення маркетингових ризиків за рахунок зниження невизначеності умов діяльності та концентрації ресурсів на найбільш перспективних напрямках. Підприємства, задля досягнення ефективності функціонування, повинні використовувати весь комплекс маркетингу – сукупність маркетингових засобів, що піддаються контролю, які використовуються для отримання бажаної реакції цільового ринку [5]. Так, залежно від співвідношення характеру маркетингових можливостей та загроз підприємства доцільно застосовувати матрицю різновидів його стратегічних господарських підрозділів (СГП).

Такий підхід до планування маркетингової діяльності дозволяє підприємству визначитися стосовно його цінової політики та впроваджувати її з метою збереження старих і залучення нових клієнтів, а також задля рекламування продукції і підвищення ефективності виробництва й конкурентоздатності продукції.

З метою більш ефективного рішення стратегічних маркетингових завдань в області розвитку підприємства пропонується проведення SWOT- аналізу, що дозволяє виявити сильні і слабкі сторони підприємства. Доречною є розробка рекламної компанії з відповідним плануванням рекламного бюджету.

Усі ці інструменти маркетингу дуже важливі для розвитку підприємства. Це має підпорядковуватися цілям і завданням підприємства при розробці маркетингового

плану.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Встановлено, що запорукою успіху діяльності підприємства в сучасних умовах є планування його маркетингової діяльності з урахуванням особливостей мікро- та макросередовища. Значна увага повинна приділятися рівню витрат на виробництво та реалізацію продукції. Це дозволить досягти цілей, поставлених підприємством і, як результат, сприятиме поліпшенню показників збуту продукції підприємства та зростанню його прибутку. Урахування асортименту та якості продукції в процесі маркетингового планування в сучасних умовах дозволяє зменшити ризики за рахунок зниження невизначеності умов діяльності та концентрації ресурсів на найбільш перспективних напрямках. Сутність розроблених рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності маркетингової діяльності вітчизняних підприємств, полягає в застосуванні в процесі маркетингового планування витрат матриці різновидів стратегічних господарських підрозділів підприємства в залежності від співвідношення характеру його маркетингових можливостей та загроз. Перспективи подальших досліджень, вочевидь, будуть стосуватись розробки ефективної системи показників для урахування внеску служби маркетингу в досягнення загальноекономічних показників діяльності підприємства.

Список літератури

1. Ассель Генри. Маркетинг: принципы и стратегия : учебник / 2-е изд. М. : Инфра-М, 2009. 804 с.
2. Дж. Вествуд. Маркетинговый план: монографія. Санкт-Петербург, Москва, Харьков, Минск: Питер, 2014. 298 с.
3. Дурович А. П. Маркетинг в предпринимательской деятельности: монография. Минск: НПЖ «Финансы, учет, аудит», 2016. 464 с.
4. Дегальцева, Ж.В. Сравнительная характеристика различных методов затрат и калькулирования себестоимости. Научный журнал КубГАУ, №104 (10), 2018. С. 1010-1020.
5. Ковалёв А.И., Войленко В.В. Маркетинговый анализ / изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Центр экономики и маркетинга, 2012. 207 с.
6. Кузина А.Ф., Павленко, Е.А. Современный подход к совершенствованию учета и управлению затратами экономического субъекта. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2018. № 6-7. С. 198-200.
7. Подгорная, А.Г., Тюрев, В.К. Основные функции управления затратами. *Матрица научного познания*. 2017. № 3. С. 171-175.
8. Северинова Ю. М. Удосконалення механізму аналізу та планування маркетингової діяльності підприємства. *Економічний вісник Донбасу* № 3 (25), 2011. С. 132-135.
9. Хулей Грэм, Сондерс Джон, Пирси Найджел. Маркетинговая стратегия и конкурентное позиционирование. М.: Баланс Бизнес Букс, 2016. 778 с.

References

1. Assel, H. (2009). *Marketing: principles and strategy: textbook*. (2nd ed.). Moscow: Infra-M.
2. Westwood, J. (2014). *Marketingovy plan: monografiya* [Marketing plan: monograph]. St. Petersburg, Moscow, Kharkov, Minsk: Piter [in Russian].
3. Durovich, A.P. (2016). *Marketing v predprinimatelskoy deyatel'nosti: monografiya* [Marketing in entrepreneurial activity: monograph]. Minsk: NPZh "Finance, accounting, audit" [in Russian].
4. Degaltseva, Zh.V. (2018). Sravnitel'naya harakteristika razlichnih metodov zatrat i kalkulirovaniya sebestoimosti [Comparative characteristics of various methods of costs and costing]. *Nauchniy jurnal KubGAU - Scientific journal of KubSAU*, 104 (10), 1010-1020 [in Russian]
5. Kovalev, A.I., & Voilenko, V.V. (2012). *Marketing analysis*. (2nd ed.). Moscow: Center for Economics and Marketing.
6. Kuzina, A.F., & Pavlenko, E.A. (2018). Sovremenniy podhod k sovershenstvovaniyu ucheta i upravleniyu zatratami ekonomicheskogo subekta [A modern approach to improving accounting and cost

- management of an economic entity]. *Humanitarnie, sotsialnoekonomicheskie i obshchestvennie nauki - Humanities, socio-economic and social sciences*. 6-7, 198-200 [in Russian]
7. Podgornaya, A.G., & Tyurev, V.K. (2017). Osnovnie funktsii upravleniya zatratami [The main functions of cost management]. *Matritsa nauchnogo poznaniya - Matrix of scientific knowledge*, 3, 171-175 [in Russian].
 8. Severinova, Yu. M. (2011). Udoskonalennya mehanizmu analizu ta planuvannya marketinhovoyi diyalnosti pidpriemstva [Improving the mechanism of analysis and planning of marketing activities of the enterprise]. *Ekonomichnyi visnik Donbasu - Economic Bulletin of Donbass*, 3 (25), 132-135 [in Ukrainian].
 9. Graham, H., Saunders, J., & Percy, N. (2016). *Marketinghovaya stratehiya i konkurentnoe pozitsionirovanie [Marketing Strategy and Competitive Positioning]*. Moscow: Balance Business Books [in Russian].

Valentyn Korinyev, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Zaporizhia National University, Zaporizhia, Ukraine

Serhii Romanchuk, Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Technics Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Svitlana Boiko

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Costs in the Marketing Planning System at the Enterprise

The problem of planning of marketing activity of domestic enterprises is defined and its features are investigated. An algorithm for the process of planning marketing activities according to the results of this study is proposed. The role of costs from the point of view of pricing at marketing planning is specified.

It is established that the key to the success of the enterprise in modern conditions is the planning of its marketing activities, taking into account the peculiarities of the micro and macro environment. It is important for the company to pay attention to reducing marketing risks by reducing the uncertainty of operating conditions and concentration of resources in the most promising areas. Therefore, the company tries to reduce the level of risk in both long-term and short-term, developing and implementing strategic and tactical planning measures. Considerable attention should be paid to the level of costs for production and sales. This will achieve the goals set by the company and will improve the sales of the company's products and increase its profits. It is advisable to conduct a SWOT-analysis of the strengths and weaknesses of the enterprise and apply a matrix of varieties of its strategic business units.

In all areas and at all levels of planning the marketing activities of the enterprise requires the preparation and streamlining of decisions about the goals, means and measures that should ensure the production and sale of products that meet existing demand and future consumer needs.

With such marketing planning, this will allow the company to decide on its pricing policy in order not to lose old and attract new customers, which will achieve production efficiency and product competitiveness.

marketing, planning, price, costs, enterprise, market situation, competition

Одержано (Received) 23.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 08.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 338.2:615.1 (477)

JEL Classification: G34, I11, E60

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).190-196](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).190-196)**Н.В. Кузьминчук**, проф., д-р екон. наук**Т.М. Куценко**, доц., канд. екон. наук*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна***В.В. Коваль**, проф., д-р екон. наук*Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Одеса, Україна***В.А. Бондарь**, канд. екон. наук*Одеська національна академія харчової промисловості, м. Одеса, Україна*

Маркетинг лікарських препаратів у контексті державного регулювання фармацевтичного ринку

Дослідження спрямоване на визначення особливостей діяльності представників фармацевтичної галузі в контексті дотримання вимог міжнародних стандартів з метою забезпечення населення якісними, доступними та ефективними лікарськими препаратами в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. Розвинено теоретичні основи державного регулювання фармацевтичного ринку в напрямку створення правових основ функціонування суб'єктів фармацевтичної системи шляхом встановлення законних та ефективних взаємовідносин між виробниками, постачальниками та споживачами лікарських засобів на принципах реалізації соціально-відповідального маркетингу, дотримання законодавчих та етичних норм в аспекті забезпечення здоров'я громадян України. За допомогою методів узагальнення та системного аналізу сформовано теоретико-методичні рекомендації щодо удосконалення напрямків державного регулювання фармацевтичного ринку в аспекті дотримання принципів соціально-відповідального маркетингу, реалізація яких дозволить державним органам розробити ефективний механізм державного регулювання фармацевтичного ринку.

маркетинг, державне регулювання, фармацевтичний ринок, соціально-відповідальний маркетинг, управління

Н.В. Кузьминчук, проф., д-р екон. наук*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина***Т.М. Куценко**, доц., канд. екон. наук*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина***В.В. Коваль**, проф., д-р екон. наук*Одесский торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, г. Одесса, Украина***В.А. Бондарь**, канд. екон. наук*Одесская национальная академия пищевой промышленности, г. Одесса, Украина*

Маркетинг лекарственных препаратов в контексте государственного регулирования фармацевтического рынка

Исследование направлено на определение особенностей деятельности представителей фармацевтической отрасли в контексте соблюдения требований международных стандартов с целью обеспечения населения качественными, доступными и эффективными лекарственными препаратами в условиях пандемии коронавируса COVID-19. Развита теоретическая основа государственного регулирования фармацевтического рынка в направлении создания правовых основ функционирования субъектов фармацевтической системы путем установления законных и эффективных взаимоотношений между производителями, поставщиками и потребителями лекарственных средств на принципах реализации социально-ответственного маркетинга, соблюдения законодательных и этических норм в аспекте обеспечения здоровья граждан Украины. С помощью методов обобщения и системного анализа сформированы теоретико-методические рекомендации по совершенствованию направлений государственного регулирования фармацевтического рынка в аспекте соблюдения принципов социально-ответственного маркетинга, реализация которых позволит государственным органам разработать эффективный механизм государственного регулирования фармацевтического рынка.

маркетинг, государственное регулирование, фармацевтический рынок, социально-ответственный маркетинг, управление

Постановка проблеми. Трансформація системи охорони здоров'я в Україні супроводжується суттєвими змінами в принципах, інструментах та методах державного регулювання фармацевтичного ринку. Знаковими змінами для фармацевтичної галузі стали процеси державного регулювання цін на лікарські засоби, ліцензування діяльності суб'єктів господарювання в сфері обігу лікарських засобів, створення системи прозорих державних закупівель продукції фармацевтичних компаній, нагляд за можливими побічними реакціями після вживання лікарських препаратів та забезпечення контролю їх якості. Крім того, затверджена Державна стратегія реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року [7], що ґрунтується на основі рекомендацій ВОЗ і передбачає гарантування доступності ефективних та безпечних лікарських засобів належної якості для населення країни. Однак, реалізація європейських підходів до реформування галузі охорони здоров'я супроводжується поки що не вирішеними проблемами, зокрема: тривалою практикою непрозорих процедур державних закупівель медпрепаратів, регулювання цін на лікарські засоби тощо.

Особливу увагу в процесі забезпечення першочергових потреб громадян України в своєчасній медичній допомозі в закладах охорони здоров'я на державному та місцевому рівнях в умовах пандемії коронавірусу COVID-19 набувають питання якості та безпечності лікарських препаратів, що в умовах побудови нової національної системи охорони здоров'я та необхідності подолання наслідків падіння доходів населення посилює актуальність формування та реалізації маркетингових підходів до просування лікарських засобів у контексті державного регулювання фармацевтичного ринку в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показав відсутність єдиного підходу до розуміння особливостей медичного обслуговування пацієнтів в умовах зростаючого негативного впливу світової рецесії на економіку України та збільшенні фінансового навантаження на населення в контексті вартості медичних препаратів. Проте окремі особливості фармацевтичного ринку на фоні проблем реалізації медичної реформи розглянули у своїх працях такі автори, як: М. Корчак [2], Р. Федорович [4], І. Чехун [11] та ін. Ринкові принципи розвитку економіки та роль державного регулювання досліджувалися в роботах Л. Швайка [12], А. Павленка [3], С. Столярова [10]. Маркетингові аспекти фармацевтичної діяльності є предметом дослідження в роботах вчених, зокрема, таких: І. Чехун [11], Р. Федорович [4], В. Booms [13], М. J. Bitner [13].

Застосування окремих інструментів маркетингового комплексу не здатні вирішити проблему реформування відносин в системі надання фармацевтичної допомоги в цілому, оскільки необхідно враховувати соціальну спрямованість діяльності фармацевтичних компаній та обмеження, які існують в системі інформування споживачів та фахівців, що працюють в сфері охорони здоров'я, щодо споживчих властивостей лікарських засобів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей маркетингу лікарських препаратів в аспекті державного регулювання фармацевтичного ринку, спрямованих на задоволення населення України якісними, безпечними та доступними ліками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняний фармацевтичний ринок характеризується позитивною динамікою протягом 2017-2019 рр., яка підсилюється наслідками пандемії вірусу COVID-19 і демонструє значний потенціал подальшого розвитку, що робить його привабливим об'єктом для ефективної діяльності операторів ринку. За підсумками 2019 р. зростання фармацевтичного ринку склало 14%

в національній грошовій одиниці та 20% в доларовому еквіваленті. Очікується, що вітчизняний фармацевтичний ринок в 2021 р. продовжить зростання, оскільки фінансування галузі охорони здоров'я в 2020 р. на рівні державного бюджету збільшено на 15% і склало 113 млрд. грн. Також протягом 2020 р. значно зросло фінансування урядової програми «Доступні ліки», спрямованої на закупівлю лікарських засобів та медичних виробів громадянами країни за зниженими цінами шляхом відшкодування державою частини їх вартості. В цілому на реалізацію зазначеної програми виділено 1 млрд. грн. з державного бюджету і за 10 місяців 2020 р. аптечним структурам було перераховано 722 млн. грн., що в середньому складає близько 75 млн. грн. на місяць. Відповідно до прогнозу розвитку фармацевтичного ринку споживання лікарських засобів в 2020 р. збільшиться на 11-14%, що поверне країну до сегмента привабливих та перспективних ринків з точки зору зарубіжних інвесторів [2].

Відповідно до Стандартів щодо якості фармацевтичних послуг [5], які розроблено спільно Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) та Міжнародною фармацевтичною федерацією (FIP) у 2011 р., діяльність представників фармацевтичного ринку має відповідати потребам людей, що користуються їх послугами. Основними завданнями діяльності представників фармацевтичної галузі є допомога пацієнтам в напрямку кращого використання лікарських засобів, забезпечення їх наявності та надання прозорої інформації щодо особливостей прийому фармацевтичної продукції. Відповідно, маркетингова діяльність фармацевтичних компаній та аптечних мереж має відповідати принципам соціально-відповідального маркетингу та підлягати державному регулюванню в частині захисту та забезпеченню здоров'я населення.

Маркетинг, у якості філософії будь-якої діяльності, зокрема, у сфері виробництва та реалізації лікарняних препаратів, надає змогу сформувати адекватні уявлення про цінності розвитку, підходи до його управління. Маркетинг, як сукупність знань про специфічні маркетингові інструменти просування медичних товарів, значно розширює можливості розвитку. Маркетинг, у якості функції управління фармацевтичною компанією або аптечною мережею, дозволяє упорядкувати не тільки використання самих маркетингових інструментів, але й процес управління розвитком у цілому, визначаючи низку заходів, спрямованих на його ефективну організацію.

Завданням маркетингу лікарських засобів є виявлення переваг виробника та спектру пропонованих препаратів, формування нових переваг та посилення наявних переваг для залучення нових споживачів, здатних принести компанії прибуток. Стратегічними напрямками, обов'язково присутніми в плані маркетингу суб'єктів фармацевтичного ринку, є маркетинг іміджу, маркетинг лікарських препаратів, забезпечення підтримки з боку громадян, політиків, організацій, реклама й комунікації. При цьому необхідно прагнути до єдиної ідентифікації цільових груп за допомогою однозначного оформлення рекламних матеріалів та звернень, ясного обігу й комунікації, єдиного поводження.

В усьому світі в останні десятиріччя на підприємствах фармацевтичної галузі сформувалася тенденція до індивідуалізації маркетингу, спрямованого на створення партнерських стосунків між виробниками лікарських засобів та їх споживачами. Під партнерськими стосунками розуміють «довгострокову взаємовигідну співпрацю» між контрагентами та «тривалі привілейовані відносини» між ними, які виникають між виробником та споживачем благ завдяки обслуговуванню кожного споживача з урахуванням його специфічних потреб та створенню в нього високого ступеня лояльності (прихильності) до виробника [3]. У роботі [4] під маркетингом партнерських

стосунків в фармацевтичній сфері пропонується розуміти процес створення, підтримання і розширення тісної співпраці з клієнтами, який передбачає орієнтацію підприємства на обслуговування кожного споживача індивідуально, враховуючи його специфічні потреби і особливості, стан здоров'я, спосіб життя. Концепція маркетингу партнерських стосунків в системі фармацевтичної діяльності виходить з того, що набагато важче завоювати нових споживачів ніж підвищити ступінь лояльності існуючих. Тому наявність партнерських стосунків гарантує фармацевтичній компанії стабільне економічне існування, низький рівень ризику, можливість збільшення доходів і прибутку [4]. Соціально-відповідальний маркетинг продовжує започаткований маркетингом партнерських стосунків напрямок встановлення довгострокових відносин зі споживачами вже на принципах задоволення потреб споживачів та інтересів суспільства в цілому. Таким чином, соціальна спрямованість діяльності представників фармацевтичної сфери сфокусована на забезпеченні населення доступними та ефективними лікарськими препаратами шляхом вдосконалення системи ціноутворення на ліки, виробництві безпечних лікарських засобів, наданні повної та достовірної інформації щодо споживчих властивостей лікарських препаратів.

Принципи соціально-відповідального маркетингу реалізуються через державне регулювання аспектів маркетингової діяльності фармацевтичних компаній та аптечних мереж. Державне регулювання будь-якої діяльності, яке перетворює природний розвиток у природно-штучний, змішаний, дозволяє запобігати негативним стихійним проявам ринку, відхиленням від магістрального спрямування від траєкторії саморозвитку, зайвим витратам ресурсів у пошуках шляхів розвитку методом «спроб та помилок».

Належне виконання державою своїх суспільних функцій, які є основними напрямками її діяльності, виражають сутність і призначення державного управління, зокрема, в сфері виробництва та реалізації лікарських препаратів [12]. Безпосередньо державне регулювання фармацевтичного ринку полягає у здійсненні певних акцій регулюючого впливу з боку суб'єктів державного управління, які мають відповідні владні повноваження для втілення прийнятих в системі державного апарату управлінських рішень. Отже, державне управління являє собою засіб спрямовуючого впливу управлінської діяльності на процеси функціонування та розвитку суспільства. Тому воно виступає як «управління управлінням», як управління регулюючими впливами на суспільство.

Що стосується поняття «регулювання», слід визнати, що на сьогодні в економічній літературі існує чимало його тлумачень. Аналіз літературних джерел показав, що найчастіше в загальному значенні регулювання пов'язують із спрямуванням розвитку явищ та процесів з метою приведення у порядок. Невід'ємними атрибутами регулювання є: спрямованість; плановірність; упорядкованість. Необхідно окреслити, що поняття «регулювання» науковці [12] розглядають як функцію управління, що важливо з точки зору загального впливу держави на покращення здоров'я населення відповідно до встановлених пріоритетів та цілей розвитку суспільства.

Державне регулювання економіки охоплює всі боки суспільного відтворення. Особливо державне регулювання необхідне під час проведення економічних реформ – реформування власності, матеріального виробництва, ринку праці, фінансового ринку, системи медичного забезпечення тощо.

Державне регулювання фармацевтичного ринку – система типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюється

державними установами й громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої системи надання фармацевтичної допомоги до зміни умов [10]. У роботі [2] державне регулювання фармацевтичного ринку розглянуто як діяльність держави зі створення правових, економічних і соціальних передумов для функціонування фармацевтичних компаній та аптечних мереж, згідно з цілями і пріоритетами державної економічної політики, що спрямовані на вирішенні проблем у системі забезпечення громадян якісними, безпечними та ефективними лікарськими препаратами. Як видно з наведених визначень, об'єктивна необхідність державного регулювання фармацевтичного ринку зумовлена потребою подолання вад ринкового саморегулювання та виконання економічних функцій держави в аспекті захисту здоров'я та життя населення.

На основі проведеного дослідження головна мета державного регулювання фармацевтичного ринку полягає в забезпеченні правової бази функціонування суб'єктів фармацевтичної системи, встановленні законних та ефективних взаємовідносин між виробниками, постачальниками та споживачами лікарських засобів на принципах реалізації соціально-відповідального маркетингу, дотриманні законодавчих та етичних норм з метою прийняття ефективних рішень для забезпечення високої цінності для здоров'я громадян України. Державне регулювання фармацевтичного ринку виступає одним з регуляторів поведінки цивілізованого бізнесу з виробництва та реалізації лікарських засобів і створює умови для відносного нівелювання соціальної нерівності населення країни щодо доступу до якісних та ефективних ліків, особливо у випадку лікування хронічних хвороб.

Таким чином, напрями державного регулювання фармацевтичного ринку в аспекті реалізації принципів соціально-відповідального маркетингу можна об'єднати в наступні групи [15]:

- контроль якості лікарських препаратів шляхом видачі дозволів на здійснення фармацевтичної діяльності з метою захисту здоров'я населення;
- удосконалення процесу ціноутворення на ліки, спрямоване на забезпечення населення країни необхідними, доступними та ефективними лікарськими засобами;
- регулювання системи інформування населення та фахівців у галузі системи охорони здоров'я, зокрема: надання достовірної інформації споживачам щодо характеристик препарату, наявності побічної дії та негативного впливу на здоров'я, можливості застосування особливими групами хворих; заборона порівняльної реклами в засобах масової інформації, об'єктивна реклама для лікарів та фармацевтів, повна інформація на упаковці, а також анотація до лікарського препарату, постмаркетингові дослідження й використання їх результатів для подальшого просування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах реформування вітчизняної системи охорони здоров'я основними завданнями діяльності представників фармацевтичної галузі відповідно до міжнародних стандартів є допомога пацієнтам в напрямку кращого використання лікарських засобів, забезпечення їх наявності та надання прозорої інформації щодо особливостей прийому фармацевтичної продукції.

Маркетингова діяльність фармацевтичних компаній та аптечних мереж має відповідати принципам соціально-відповідального маркетингу та підлягати державному регулюванню в частині захисту та забезпеченню здоров'я населення. Метою державного регулювання фармацевтичного ринку є забезпечення правової бази функціонування суб'єктів фармацевтичної системи, встановлення законних та ефективних взаємовідносин між виробниками, постачальниками та споживачами

лікарських засобів на принципах реалізації соціально-відповідального маркетингу, дотримання законодавчих та етичних норм в аспекті забезпечення здоров'я громадян України.

Визначено основні напрямки державного регулювання фармацевтичного ринку в аспекті реалізації принципів соціально-відповідального маркетингу, що дозволить досягти поставлених стратегічних цілей відповідно до Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року.

Перспективами подальших досліджень є розробка та реалізація механізму державного регулювання фармацевтичного ринку стейкхолдерами системи охорони здоров'я на принципах соціально-відповідального маркетингу.

Список літератури

1. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2. За ред. С. В. Мочерного. Львів, 2006. 568 с.
2. Корчак М. Медицинский брендинг и маркетинг медицинских услуг в Украине URL: http://www.medmarketing.ua/blog/medbrending-marketing-meduslug_19 (дата звернення: 10.10.2020)
3. Маркетинговий менеджмент: Навч. посібн. Ф. Котлер, К. Л. Келлер, А. Ф. Павленко та ін. К. 2007. 290 с.
4. Маркетингові стратегії формування попиту на товари та послуги на ринках України. За ред. проф. Р. В. Федоровича. Тернопіль, 2013. 355 с.
5. Належна аптечна практика: Стандарти якості аптечних послуг (Спільна настанова МФФ/ВООЗ з НАП) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_009#Text (дата звернення: 07.10.2020)
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: Ок. 100000 слов, терминов и фразеологических выражений. М., 2009. 736 с.
7. Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.10.2020)
8. Словник іншомовних слів. За ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука. К., 1985. 968 с.
9. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20000 слов. М., 2000. 742 с.
10. Столяров С. А. Ринок медичних послуг: Деякі його характеристики, проблеми та аспекти управління. Барнаул, 2005. 269 с.
11. Чехун І. А. Надання платних медичних послуг: цивільно-правові аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 213–216
12. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: Підручник. К., 2008. 462 с.
13. Booms B., Bitner M. J. Marketing Strategies and Organizational Structures for Service Firms. *Marketing of Services* URL: <http://www.toolshero.com/marketing/service-marketing-mix-7ps/> (дата звернення: 05.10.2020)
14. MedMarketing. URL: <http://www.medmarketing.ua/> (дата звернення: 05.10.2020)
15. Mikhno, I., Koval, V., & Ternavskiy, A. Strategic management of healthcare institution development of the national medical services market. *Access Journal*. 2020. №1(2). С. 157-170.

References

1. Mochernyi, S.V. (Eds.). (2006). *Economic encyclopedic dictionary*. Vol.2. Lviv.
2. Korchak, M. (n.d.). Medytsynskiy brendynh y marketynh medytsynskykh usluh v Ukraine [Medical branding and marketing of medical services in Ukraine]. *medmarketing.ua*. Retrieved from http://www.medmarketing.ua/blog/medbrending-marketing-meduslug_19 [in Russian].
3. Kotler F., Keller, K.L., & Pavlenko, A.F. (2007). *Marketynhovy menedzhment* [Marketing management]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Fedorovych, R.V. (Eds.). (2013). *Marketing strategies for the formation of demand for goods and services in the markets of Ukraine*. Ternopil.
5. Nalezhna aptechna praktyka: Standarty yakosti aptechnykh posluh (Spilna nastanova MFF/VOOZ z NAP) [Good Pharmacy Practice: Pharmacy Quality Standards (Joint IFF / WHO Guideline with NRA)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_009#Text [in Ukrainian].

6. Ozhegov, S.I. (2009). *Tolkovyiy slovar russkogo yazyika: Ok. 100000 slov, terminov i frazeologicheskikh vyrazheniy* [Explanatory dictionary of the Russian language: Ok. 100,000 words, terms and phraseological expressions]. Moscow [in Russian].
7. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii realizatsii derzhavnoi polityky zabezpechennia naselennia likarskymy zasobamy na period do 2025 roku [On approval of the State strategy for the implementation of the state policy of providing the population with medicines for the period up to 2025]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Melnychuk, O.S. (Eds.). (2000). *Dictionary of foreign words*. Kyiv.
9. *Modern dictionary of foreign words: 20000 words*. (2000). Moscow.
10. Stoliarov, S.A. (2005). *Rynok medychnykh posluh: Deiaki yoho kharakterystyky, problemy ta aspekty upravlinnia*. [The market of medical services: Some of its characteristics, problems and aspects of management]. Barnaul [in Russian].
11. Chekhun, I.A. (2010). Nadannia platnykh medychnykh posluh: tsyvil'no-pravovi aspekty [Provision of paid medical services: civil law aspects]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law*, 2, 213–216 [in Ukrainian].
12. Shvaika, L.A. (2008). *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: Pidruchnyk* [State regulation of the economy: Textbook]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Booms, B., & Bitner, M.J. (n.d.). Marketing Strategies and Organizational Structures for Service Firms. Marketing of Services. *toolshero.com*. Retrieved from <http://www.toolshero.com/marketing/service-marketing-mix-7ps/> [in English].
14. MedMarketing (n.d.). *medmarketing.ua*. Retrieved from <http://www.medmarketing.ua/> [in Ukrainian].
15. Mikhno, I., Koval, V., & Ternavskiy, A. (2020). Strategic management of healthcare institution development of the national medical services market. *Access Journal*, 1(2), 157-170 [in English].

Nataliia Kuzmynchuk, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Tetiana Kutsenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

Viktor Koval, Professor, Doctor in Economics

Odessa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Odessa, Ukraine

Victoria Bondar, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Odessa National Academy of Food Industry, Odessa, Ukraine

Marketing of Medication in the Context of State Regulation of the Pharmaceutical Market

The study is aimed at determining the characteristics of the activities of representatives of the pharmaceutical industry in the context of compliance with the requirements of international standards in order to provide the population with high-quality, affordable and effective drugs in the context of the COVID-19 coronavirus pandemic. It is substantiated that the marketing activities of pharmaceutical companies and pharmacy chains should comply with the principles of socially responsible marketing and be subject to state regulation in terms of protecting and ensuring public health. The use of individual tools of the marketing complex is not able to solve the problem of reforming relations in the system of providing pharmaceutical care as a whole, since it is necessary to take into account the social orientation of the activities of pharmaceutical companies and the restrictions that exist in the system of informing consumers about the consumer properties of medicines. The theoretical foundations of state regulation of the pharmaceutical market in the direction of creating a legal basis for the functioning of the subjects of the pharmaceutical system by establishing legal and effective relationships between manufacturers, suppliers and consumers of medicines on the principles of implementing socially responsible marketing, compliance with legislative and ethical norms in terms of ensuring the health of citizens of Ukraine have been developed. The social orientation of the activities of representatives of the pharmaceutical sector is focused on providing the population with affordable and effective medicines by improving the pricing system for medicines, producing safe medicines, providing complete and reliable information about the consumer properties of medicines.

With the help of generalization and system analysis methods, theoretical and methodological recommendations have been formed for improving the directions of state regulation of the pharmaceutical market in terms of adhering to the principles of socially responsible marketing, the implementation of which will allow government bodies to develop an effective mechanism for state regulation of the pharmaceutical market.

marketing, government regulation, pharmaceutical market, socially responsible marketing, management

Одержано (Received) 12.10.2020

Прорецензовано (Reviewed) 16.11.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 378

JEL Classification: I20, I23

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).197-206](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).197-206)

І.М. Труніна, проф., д-р екон. наук

М.Ю. Білик

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна

Управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти

Обґрунтовано, що завдання управління конкурентоспроможністю є важливим стратегічним завданням закладів вищої освіти, вирішення якого можливе на основі проведення глибокого маркетингового дослідження конкурентоспроможності, а також розробки і впровадження механізму управління конкурентоспроможністю. Доведено, що розробка механізму управління конкурентоспроможністю має базуватись на основі підходів та методів управління конкурентоспроможністю, аналізі факторів впливу на конкурентоспроможність, можливості формування і коригування цілей і завдань, реалізація яких сприятиме ефективному прийняттю управлінських рішень та їх реалізації. Запропоновано класифікацію факторів управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти. Конкретизовано наукові підходи до управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти.

конкурентоспроможність, конкуренція, механізм, заклад вищої освіти

І. М. Труніна, проф., д-р екон. наук

М. Ю. Билик

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского, г. Кременчуг, Украина

Управление конкурентоспособностью учреждений высшего образования

Обосновано, что задача управления конкурентоспособностью является важной стратегической задачей высших учебных заведений, решение которой возможно на основе проведения глубокого маркетингового исследования конкурентоспособности, а также разработки и внедрения механизма управления конкурентоспособностью. Доказано, что разработка механизма управления конкурентоспособностью должна базироваться на основе подходов и методов управления конкурентоспособностью, анализе факторов влияния на конкурентоспособность, возможности формирования и корректировки целей и задач, реализация которых будет способствовать эффективному принятию управленческих решений и их реализации. Предложена классификация факторов управления конкурентоспособностью высших учебных заведений. Конкретизированы научные подходы к управлению конкурентоспособностью высших учебных заведений.

конкурентоспособность, конкуренция, механизм, учреждение высшего образования

Постановка проблеми. За сучасних умов загострюється конкуренція серед закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг внаслідок значної кількості освітніх організацій різного рівня і форм власності, розвитку дистанційних технологій, глобалізації та необхідності конкурувати у світовому масштабі. Означені тенденції диктують необхідність формування ефективного механізму управління конкурентоспроможністю закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг, здатного реагувати на вплив зовнішнього і внутрішнього середовищ, що характеризуються високим ступенем мінливості і невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями управління конкурентоспроможністю ЗВО займається на даний час значна кількість вітчизняних учених. Конкурентоспроможність як показник діяльності ЗВО досліджено у працях Я.А. Малихіної [7], Н.В. Цимбаленко [19]. Детальну класифікацію факторів конкурентоспроможності вищих навчальних закладів України та характеристику факторів, які впливають на діяльність професорсько-викладацького складу, наведено у роботі М.Т. Теловатої [10].

Розв'язанню важливої наукової проблеми, пов'язаної з розробкою методологічних засад, і обґрунтуванню науково-практичних рекомендацій щодо фінансово-економічного розвитку вищої освіти України у контексті концепції прагматизму присвячена монографія Д.М. Загірняка [5]. У дослідженні встановлено фінансово-економічні наслідки реформування вищої освіти, відмінністю якої є врахування особливостей ролі держави у її фінансуванні, комерційної активності закладів вищої освіти, глобалізаційних процесів, регіоналізації соціально-економічного простору, впливу громадянського суспільства.

Проблеми раціональності управління у контексті реформування вищої освіти і підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти висвітлені у монографії А.Б. Почтовюка [12; 17], де обґрунтовано механізм реформування вищої освіти, який засновано на професійно-кваліфікаційній відповідності фахівців із вищою освітою вимогам реального сектору економіки держави.

Концепцію сталого розвитку, як основи конкурентоспроможності ЗВО, досліджує у своїх працях І.В. Ховрак [14; 16]. Так, у монографії [14] представлено результати дослідження проблематики забезпечення збалансованого регіонального розвитку шляхом впровадження концепції соціальної відповідальності закладами вищої освіти.

Вплив освітнього маркетингу та його інструментів на формування конкурентоспроможності ЗВО висвітлено у дослідженні Т.А. Костюкової [6]. Оцінку рівня освітніх послуг, визначення основних методів конкуренції та виділення ключових факторів підвищення конкурентоспроможності ЗВО здійснено у роботі Н.І. Холявко [15].

У науковому дослідженні Н.В. Валькової, М.П. Войнаренка [1; 2] визначено стан розвитку конкурентної боротьби у сфері вищої освіти в умовах розвитку комунікаційних технологій та глобалізації економіки, проаналізовано критерії конкурентоспроможності вищих навчальних закладів, визначено пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти.

У наукових працях Т.М. Нефедової, І.О. Тарасенка [9] розроблено концептуальну модель формування конкурентоспроможності вищих навчальних закладів на основі реалізації конкурентного потенціалу, виділено етапи аналізу рівня реалізації конкурентного потенціалу в контексті управління конкурентоспроможністю.

Разом з тим, потребують подальших ґрунтовних досліджень проблеми управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти в контексті визначення шляхів побудови ефективного механізму, враховуючи стримкий розвиток глобалізаційних процесів та процесів інтернаціоналізації освіти, їх вплив на вітчизняну систему вищої освіти.

Постановка завдання. Метою статті є розробка теоретичних положень щодо управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти і рекомендацій щодо формування механізму управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Заклади вищої освіти України на даний час функціонують у складних умовах невизначеності, що передбачає постійну адаптацію до викликів зовнішнього середовища (наприклад, пошуку додаткових джерел фінансування в умовах зниження державного фінансування ЗВО та ін.). Заклади вищої освіти все частіше застосовують принципи управління і розвитку, які існують у бізнес-організаціях, пристосовуючись таким чином до ринкових умов господарювання. Для багатьох ЗВО вихід в ринкове середовище передбачає маркетингізацію і оптимізацію організаційних процесів, прагнення збільшити обсяги прибутку і посилити свої конкурентні позиції на ринку освітніх послуг.

В контексті значних змін, що відбуваються у сфері вищої освіти, сучасні ЗВО конкурують за інтелектуальні ресурси, студентів, національні та глобальні рейтинги, причому конкуренція є важливою складовою їх розвитку.

У табл. 1 представлена кількість закладів вищої освіти III-IV рівня акредитації та чисельність студентів за період 2010-2019 р.р. Як видно з таблиці, кількість ЗВО має тенденцію до скорочення на 67 одиниць у порівнянні з 2010 роком. Скорочення кількості здобувачів вищої освіти цілком закономірне, його причинами є фактори, що призвели до зменшення кількості ЗВО, а також: демографічна та економічна кризи, анексія Криму та військова агресія Російської Федерації на сході України. У найближчі роки - якщо не брати до уваги потенційних студентів-іноземців - зменшення кількості ЗВО та кількості здобувачів вищої освіти триватиме.

Таблиця 1 – Кількість закладів вищої освіти III-IV р. а. та чисельність студентів

Показник	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019
Кількість, од.	349	345	334	325	277	288	287	289	282
Середня чисельність студентів, осіб	6103	5667	5464	5305	5191	4774	4770	4602	4688
Припадає студентів на 1 викладача, осіб	13,0	12,2	11,5	10,9	10,4	10,2	10,4	10,3	10,4

Джерело: узагальнено авторами на основі [4]

Така ситуація змушує ЗВО удосконалювати процеси управління, шукати шляхи формування конкурентних переваг, і, як наслідок, підвищувати свою конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг.

На думку Р.А. Фатхутдінова [13], конкурентоспроможність закладу вищої освіти - це його здатність готувати фахівців, що витримують конкурентну боротьбу на ринку праці; вести ефективну відтворювальну політику в усіх сферах своєї діяльності.

І. Романова [8] стверджує, що «конкурентоспроможність – це властивість вищого навчального закладу, що визначає частку релевантного ринку освітніх послуг, яка належить даному закладу, і можливість перешкоджати перерозподілу ринку на користь інших суб'єктів».

Н. Верхоглядова [3] у своєму дослідженні доводить, що «конкурентоспроможність вищого навчального закладу, як суб'єкта ринку освітніх послуг, є його здатність здійснювати діяльність і формування освітнього продукту та асортименту послуг, що відповідають потребам конкурентного ринку».

Заклад вищої освіти необхідно розглядати як підприємницьку структуру і відповідно конкурентоспроможність необхідно розглядати як реальну або потенційну здатність і можливість закладу вищої освіти проектувати і надавати адекватні сучасній економіці освітні послуги, які за своїми ціновими та неціновими характеристиками є більш привабливими для споживачів, ніж освітні послуги конкурентів з метою максимізації прибутку [9].

Здійснивши аналіз значної кількості підходів щодо класифікації факторів впливу на конкурентоспроможність ЗВО автори дійшли висновку, що вони недостатньо повно відображають специфіку діяльності закладів вищої освіти, тому вважаємо необхідним доповнити класифікацію факторами, згрупованими за такими ознаками (рис. 1).

Рисунок 1 – Класифікація факторів конкурентоспроможності ЗВО

Джерело: узагальнено авторами на основі [9; 10; 11; 12]

1. Залежно від виду діяльності:

- фактори освітньої діяльності (якість освітнього процесу, акредитація освітніх програм, наявність програм академічної мобільності, дистанційних освітніх програм а ін.);
- фактори науково-дослідної діяльності (участь в національних та міжнародних наукових проектах, взаємодія з провідними науковими центрами, рівень грантової підтримки та ін.);
- фактори маркетингової діяльності (ефективна маркетингова стратегія університету, ефективність інструментів просування освітнього продукту і маркетингової комунікації, супровід бренду університету, диференціація освітніх продуктів та ін.);
- фактори інвестиційної, комерційної та фінансової діяльності (залучення коштів для розвитку інфраструктури, ефективність витрат за напрямками діяльності університету та ін.);
- фактори управлінської діяльності (специфіка системи управління і організаційна гнучкість, формування та використання кадрового потенціалу ЗВО та ін.);
- фактори інноваційної діяльності (використання інноваційних підходів і технологій у навчальному процесі, використання сучасних інформаційних технологій, рівень взаємодії з високотехнологічними виробництвами та ін.);

– фактори міжнародної діяльності (кон'юнктура світового ринку, ступінь міжнародної інтеграції, специфіка економічного, наукового і культурного обміну, позиціонування в міжнародних рейтингах та ін.).

2. За масштабом впливу:

– стратегічні фактори (політико-правові, соціокультурні, економічні, технологічні та ін.);

– тактичні фактори (рівень розвитку основних галузей, кластеризації, особливості інфраструктури ринку освітніх послуг вищої освіти та ін.);

– оперативні фактори (стан конкурентного середовища на ринку освітніх послуг вищої освіти, рівень менеджменту закладу вищої освіти, наявність ресурсної бази, наявність комунікацій із контактними аудиторіями а ін.).

3. Залежно від масштабу охоплення:

– зовнішні фактори (динаміка і структура чисельності населення, рівень якості життя населення, рівень розвитку і структура національної економіки, кон'юнктура національних ринків, позиції закладу вищої освіти в національних рейтингах, та ін.), варто зазначити, що вплив зовнішніх факторів не залежить від освітніх організацій і проявляється у вигляді політичних, організаційних, економічних процесів і тенденцій, формуванню яких сприяють різні суб'єкти суспільних відносин;

– внутрішні фактори (специфіка системи управління і кадрової політики закладу вищої освіти, ефективність використання ресурсів та ін.).

Специфіка впливу внутрішніх факторів визначається характером управлінських процесів і рівнем використання різних видів ресурсів закладу вищої освіти.

4. За сферою застосування:

– загальні фактори (ефективність системи управління, комерційної діяльності, використання матеріально-технічної бази та ін.), тобто це група факторів, які можуть бути застосовані до організацій будь-якого типу, незалежно від сфери їх діяльності;

– специфічні фактори (ефективність організації навчального процесу, діяльності аспірантури, докторантури, видавничої діяльності ЗВО, рівень публікаційної активності викладацького складу та ін.).

Специфічні фактори носять виключно прикладний характер, їх вплив визначається особливостями діяльності закладів вищої освіти.

5. За періодичністю впливу доцільно виділити:

– постійні фактори (кон'юнктура національного і регіонального ринку, освітній, науково-дослідний, маркетинговий, інноваційний та ін. потенціал); постійні фактори поширюють свій вплив протягом усього періоду діяльності закладу вищої освіти;

– періодичні фактори (нормативно-правове регулювання фінансової діяльності, ліцензування та акредитація та ін.), вплив періодичних факторів має циклічний характер;

– разові фактори (реагування на заяви замовників освітніх послуг, взаємодія з контактними аудиторіями), проявляються або один раз, або через нерегулярні і тривалі інтервали часу.

6. За характером впливу:

– фактори прямого впливу (економічна кон'юнктура, науково-технічний прогрес, соціокультурні та політичні чинники та ін.);

– фактори непрямого впливу (конкурентне середовище, ступінь задоволення потреб замовників освітніх послуг та ін.). Прямі фактори безпосередньо впливають на конкурентоспроможність закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг, вплив непрямих факторів носить опосередкований характер.

7. Залежно від характеру фінансування освітніх організацій:

- державне фінансування (бюджетне фінансування освітньої діяльності, державні субсидії, субвенції на розвиток майнового комплексу);
- приватне фінансування (інвестиції домогосподарств, інвестиції з боку бізнесу та інших зацікавлених осіб).

Наявність зазначених джерел, характер, структура та обсяги фінансування визначають в даному випадку рівень конкурентоспроможності закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг.

Таким чином, розширення і доповнення класифікації чинників конкурентоспроможності розвиває теоретичну базу і визначає напрямки підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг.

Управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти має певний економічний сенс - це діяльність, спрямована на формування ряду управлінських рішень, які, в свою чергу, повинні бути спрямовані на протистояння зовнішнім впливам для досягнення лідерства у відповідності з поставленою стратегічною метою [8]. Стратегічне управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти базується на принципах стратегічного менеджменту, наукових підходах до управління конкурентоспроможністю і має бути спрямоване на формування стійких конкурентних переваг, пов'язаних із положенням на ринку освітніх послуг, розвитком інноваційної складової освітнього процесу, ефективним використанням всіх наявних ресурсів, формуванням ефективної організаційно-управлінської структури закладу вищої освіти і розвитком потенціалу науково-педагогічних працівників. Розглянемо сутність різних наукових підходів до управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти (рис. 2).

Рисунок 2 – Наукові підходи до управління конкурентоспроможністю ЗВО

Джерело: узагальнено авторами на основі [5; 11].

Системний підхід полягає в розгляді закладу вищої освіти як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що впливають на результат функціонування ЗВО. Поєднання цих елементів в єдину систему призводить до появи додаткового синергетичного ефекту, що породжується не окремими частинами системи, а їх взаємозв'язком і спільною дією.

Процесний підхід до управління ЗВО - це підхід, який базується на концепції, згідно з якою управління є безперервною серією взаємопов'язаних дій або функцій.

Ситуаційний підхід концентрується на тому, що застосування різних методів управління ЗВО визначається конкретною ситуацією на ринку освітніх послуг.

При визначенні функціонального підходу управління конкурентоспроможністю ЗВО необхідно виходити з того, що в якості базових функцій повинні бути представлені всі функції менеджменту – управління, організація, мотивація та контроль.

Поведінковий підхід полягає в підвищенні ефективності діяльності ЗВО за рахунок підвищення ефективності її людських ресурсів на основі застосування концепцій поведінкових наук.

Сутність директивного підходу полягає в регламентації функцій, прав, обов'язків елементів системи управління у внутрішніх нормативних актах ЗВО (накази, розпорядження, вказівки, стандарти, інструкції, положення та ін.).

Маркетинговий підхід передбачає орієнтацію керуючої підсистеми менеджменту ЗВО при вирішенні будь-яких управлінських завдань на споживача освітніх послуг, здійснення аналізу конкурентоспроможності освітніх послуг на ринку, формування конкурентних переваг та ін.

Сутність інноваційного підходу до управління ЗВО полягає у застосуванні якісно нових методів управління освітньою організацією, створення гнучкої організаційної структури, яка буде адаптивною до мінливих умов зовнішнього середовища.

Глобальний підхід реалізується через розвиток нових інформаційних технологій, що дозволяють значно спростити міжнародну інтеграцію ЗВО на глобальному ринку освітніх послуг, розробку маркетингової стратегії та інших управлінських рішень. У зв'язку з цим вирішення більшості управлінських проблем в рамках світової ринку має відповідати вимогам системності, логічності та комплексності [11].

Розробку та формування механізму управління конкурентоспроможністю ЗВО необхідно здійснювати з урахуванням вищеназваних підходів до управління і факторів конкурентоспроможності. Механізм управління конкурентоспроможністю проявляється у взаємодії учасників ринку освітніх послуг, знаходить практичне втілення у місії, меті, завданнях, функціях, методах та інструментах і передбачає подальшу оцінку рівня конкурентоспроможності. Важливою складовою є наявність зворотного зв'язку з метою реалізації управлінських завдань, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності ЗВО на ринку освітніх послуг.

Взаємодіючи із зовнішнім середовищем заклади вищої освіти мають на меті формування конкурентоспроможності, виходячи із потреб національної економіки, замовників освітніх послуг і громадських інститутів, а також з огляду на ринкову кон'юнктуру, і формують місію, мету і завдання, які реалізуються за допомогою функцій, методів та інструментів, що складають внутрішнє середовище організації.

Характерною рисою механізму управління конкурентоспроможністю закладу вищої освіти має бути визначення загальних і специфічних методів та інструментів її формування, які з урахуванням впливу сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів дозволяють підвищити конкурентоспроможність закладів вищої освіти. До специфічних методів можна віднести: планування, організацію і контроль освітніх програм, науково-дослідної діяльності, дослідження ринку освітніх послуг, маркетингових комунікацій і розвитку бренду університету, постійний розвиток і підвищення кваліфікації науково-викладацького складу, впровадження передових освітніх та наукових практик, міжнародної взаємодії у сфері науково-дослідних

розробок. Специфічні інструменти включають в себе: планування і фінансування науково-дослідних розробок, видавничої діяльності, інтеграція освіти і високотехнологічного виробництва, міжнародна академічна мобільність, програми залучення провідних учених, іноземних студентів та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Управління конкурентоспроможністю є важливим стратегічним завданням ЗВО, вирішення якого можливе на основі проведення глибокого маркетингового дослідження конкурентоспроможності, а також розробки і впровадження механізму управління конкурентоспроможністю ЗВО. Розробка механізму управління конкурентоспроможністю має базуватись на основі підходів та методів управління конкурентоспроможністю, аналізі факторів впливу на конкурентоспроможність, можливості формування і коригування цілей і завдань, реалізація яких сприятиме ефективному здійсненню управлінських рішень. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці комплексного методу оцінювання конкурентоспроможності ЗВО, з урахуванням специфіки його функціонування.

Список літератури

1. Валькова Н.В. Конкурентоспроможність підприємства: структура та взаємозв'язок з вищими рівнями конкурентоспроможності. *Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту "Економічні науки"*. 2010. №6. С.92–97.
2. Войнаренко М.П., Валькова Н.В. Конкурентоспроможність вищих навчальних закладів: критерії формування. *Вісник КНУТД. Тематичний випуск. Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України*. 2014. №1(75). С.46–53
3. Верхоглядова Н.І. Економічний вимір якості вищої освіти як складової національної конкурентоспроможності: монографія. Донецьк: Вид-во ДНУ, 2004. 196 с.
4. Вища освіта в Україні в 2019 р. / Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення : 10.12.2020).
5. Загірняк Д.М. Вища освіта України: прагматизм фінансово-економічного розвитку: монографія. Харків: "Друкарня Мадрид", 2018. 532 с.
6. Костюкова Т.А. Сучасний освітній маркетинг та конкурентоспроможність вищих навчальних закладів. *Технології навчання*. 2015. № 15. С. 164–170.
7. Малихіна Я.М. Вплив факторів зовнішнього середовища на діяльність ВНЗ. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. №. 39 (3). С. 221–227.
8. Романова И.Б. Управление конкурентоспособностью высшего учебного заведения. Ульяновск: Средневолжский научный центр, 2005. 140 с.
9. Тарасенко І.О. Нефедова Т.М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2013. № 4 (72). С. 177–185.
10. Теловата М.Т. Класифікація факторів, що впливають на конкурентоспроможність вищих навчальних закладів України. *Вісник національного університету "Львівська політехніка"*. 2017. №862. 1 348 с.
11. Труніна І.М. Забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності: монографія. Харків: Видавництво «Точка», 2013. 436 с.
12. Почтовюк А.Б. Вища освіта: методологічні основи раціональності управління: монографія. Кременчук: СВД Олексієнко ВВ, 2014. 445 с.
13. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации. М.: Эксмо, 2013. 544 с.
14. Ховрак І.В. Соціальна відповідальність закладів вищої освіти як каталізатор збалансованого регіонального розвитку: монографія. Кременчук: ПП «Бітарт», 2020. 392 с.
15. Холявко Н.І. Сектор вищої освіти в системі інноваційного розвитку національної економіки. *Економіка і управління*. 2014. № 1, 33. 37 с.
16. Khovrak I. Higher education institutions as a driver of sustainable social development: Polish experience for Ukraine. *Environmental Economics*. 2020. № 1, p. 1–13.
17. Pochtovyuk A. Management rationality mechanism formation in higher education. *Actual Problems of Economics*, 2015. No 169. pp. 291–297.

18. Trunina I., Khovrak I. Harmonization of the interests of employers and institutions of higher education as a basis for the sustainable regional development. *IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*. 2019. p.398-401.
19. Tsymbalenko N.V. Competitiveness management of Ukrainian higher educational institutions. Науковий вісник Полісся. 2018. № 2 (14), Ч. 1. С. 124-128.

References

1. Val'kova, N.V. (2010). Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva: struktura ta vzayemozv'yazok z vyshchymy rivnyamy konkurentospromozhnosti.[Enterprise competitiveness: structure and relationship with higher levels of competitiveness]. *Visnyk Khmel'nyts'k. nats. un-tu "Ekonomichni nauky" - Bulletin of Khmelnytsky. Nat. University of Economics*, 6, 92–97 [in Ukrainian].
2. Voynarenko M.P., & Valkova N.V. (2014). Konkurentospromozhnist' vyshchykh navchal'nykh zakladiv: kryteriyi formuvanyanya [Competitiveness of higher education institutions: criteria for formation]. *Visnyk KNUTD. Tematychnyy vypusk. Efektyvnist' orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu innovatsiynoho rozvytku vyshchoyi osvity - Bulletin of KNUTD. Thematic issue. The effectiveness of the organizational and economic mechanism of innovative development of higher education in Ukraine*, 1(75), 46-53 [in Ukrainian].
3. Verkhoglyadova, N.I. (2004). *Ekonomichniy vymir yakosti vyshchoyi osvity yak skladovoi nationalnoi konkurentospromozhnosti: monohrafiya* [Economic dimension of the quality of higher education as a component of national competitiveness: a monograph]. Donetsk: Vyd-vo DNU [in Ukrainian].
4. Ofitsijnyj sajт Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Vyscha osvita v Ukraini v 2019 r. [Official Website of the State Statistics Service of Ukraine. Higher Education in Ukraine in 2019]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Zahirnyak, D.M. (2018). *Vyscha osvita Ukrayiny: prahmatyzm finansovo-ekonomichnoho rozvytku: monohrafiya* [Higher education in Ukraine: pragmatism of financial and economic development: a monograph]. Khar'kiv: Drukarnya Madryd [in Ukrainian].
6. Kostyukova, T.A. (2015) Suchasnyy osvitniy marketynh ta konkurentospromozhnist' vyshchykh navchal'nykh zakladiv. [Modern educational marketing and competitiveness of higher education] *Tekhnolohiyi navchannya - Learning technologies*, 15, 164-170 [in Ukrainian].
7. Malykhina, Y.A. (2013). Vplyv faktoriv zovnishn'oho seredovyscha na diyal'nist' VNZ [Influence of environmental factors on the activities of universities]. *Pedahohika i psykholohiya - Pedagogy and psychology*, 39 (3), 221–227. [in Ukrainian].
8. Romanova, I.B. (2005). *Upravleniye konkurentosposobnost'yu vysshogo uchenogo zavedeniya. [Management of competitiveness of a higher scientific institution]*. Ulyanovsk: Srednevolzhskiy nauchnyy tsentr [in Russian].
9. Tarasenko, I.O., & Nefedova, T.M. (2013). Problemy finansuvannya vyshchoyi osvity v Ukrayini v konteksti zabezpechennya konkurentospromozhnosti [Problems of financing higher education in Ukraine in the context of ensuring competitiveness]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu tekhnolohiy ta dyzaynu - Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design*, 4 (72), 177-185 [in Ukrainian].
10. Telovata, M.T. (2017). Kласифікація факторів, shcho vplyvayut' na konkurentospromozhnist' vyshchykh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny [Classification of factors influencing the competitiveness of higher educational institutions of Ukraine]. *Visnyk natsional'noho universytetu "Lviv'ska politekhnika" - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 862 [in Ukrainian].
11. Trunina, I.M. (2013). *Zabezpechennya konkurentospromozhnosti sub'yektiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: monohrafiya. [Ensuring the competitiveness of business entities: a monograph]*. Kharkiv: Vydavnytstvo «Tochka» [in Ukrainian].
12. Pochtovyuk, A.B. (2014). *Vyscha osvita: metodolohichni osnovy ratsional'nosti upravlinnya: monohrafiya. [Higher education: methodological bases of rationality of management: monograph]*. Kremenchuk: SVD Oleksiyenko V.V. [in Ukrainian].
13. Fatkhutdinov, R.A. (2013). *Upravleniye konkurentosposobnost'yu organizatsii [Management of the competitiveness of the organization]*. Moscow.: Eksmo - Moscow: Eksmo [in Russian].
14. Khovrak, I.V. (2020). *Sotsial'na vidpovidal'nist' zakladiv vyshchoyi osvity yak katalizator zbalansovanoho rehional'noho rozvytku: monohrafiya* [Social responsibility of higher education institutions as a catalyst for balanced regional development: a monograph]. Kremenchuk: PP «Bitart» [in Ukrainian].
15. Kholiavko, N.I. (2014). Sektor vyshchoyi osvity v systemi innovatsiynoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Higher education sector in the system of innovation development national economy]. *Ekonomika i upravlinnia – Economics and management*, 1, 33-37 [in Ukrainian].

16. Khovrak, I. (2020). Higher education institutions as a driver of sustainable social development: Polish experience for Ukraine. *Environmental Economics*, 1, 1-13 [in English].
17. Pochtovyuk, A. (2015). Management rationality mechanism formation in higher education. *Actual Problems of Economics*, 169, 291-297 [in English].
18. Trunina, I., & Khovrak, I. (2019). Harmonization of the interests of employers and institutions of higher education as a basis for the sustainable regional development. *IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*, 398-401[in English].
19. Tsymbalenko, N.V. (2018). Competitiveness management of Ukrainian higher educational institutions. *Naukovyy visnyk Polissya - Scientific Bulletin of Polissya*, 2(14), 1, 124-128 [in English].

Iryna Trunina, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics Sciences)

Maryna Bilyk

Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine

Management of Competitiveness of Higher Education Institutions

The article is devoted to the study of competitiveness management and higher education institutions, the study of factors influencing its formation, and the development of a mechanism for managing the competitiveness of higher education institutions, taking into account management approaches and competitiveness factors.

The main theoretical approaches to the determining of the category "competitiveness of higher education" were considered and analyzed. It is substantiated that higher education institutions of Ukraine operate in difficult conditions of uncertainty, which implies constant adaptation to the challenges of the external environment. Higher education institutions are increasingly applying the principles of management and development that exist in business organizations, thus adapting to market conditions. In the coming years in the market of educational services of Ukraine, the decrease in the number of free educational institutions and the number of applicants for higher education will continue. These trends dictate the need to form an effective system for managing the competitiveness of higher education institutions in the market of educational services. The classification of factors of competitiveness of higher education institutions on various grounds has been developed.

Managing the competitiveness of higher education institutions is seen as an activity aimed at forming a number of management decisions, which, in turn, should be aimed at resisting external influences to achieve leadership in accordance with the strategic goal. Strategic competitiveness management of higher education institutions is based on the principles of strategic management, scientific approaches to competitiveness management and should be aimed at creating sustainable competitive advantages related to the market situation of educational services, development of innovative components of the educational process, efficient use of all available resources. Effective organizational and managerial structure of the institution of higher education has been proposed.

competitiveness, competition, mechanism, institution of higher education

Одержано (Received) 14.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 330.341.1:339.138:311.1:311.21

JEL Classification: M21, M31

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).207-213](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).207-213)

Ю.Г. Горященко, доц., канд. екон. наук
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна

Інформаційне забезпечення маркетинг-статистики інноваційних підприємств

У статті визначено та проаналізовано методи і основні завдання маркетинг-статистики. Встановлено види, джерела та способи отримання маркетингової інформації підприємств. Проведено паралель між маркетинговим та статистичним спостереженням. Доведено системність маркетингових досліджень. Викладено зміст, значення та стратегічне бачення розвитку інформативності як міри корисності та повноти даних, а також ключової характеристики результатів маркетингових досліджень. Наведено релевантні факти статистики інтернет-маркетингу та цифрового маркетингу. Запропоновано вимоги до маркетингової інформації інноваційних підприємств, пропозиції щодо супроводження споживачів на всіх стадіях життєвого циклу, щодо укрупнення, систематизації та оптимізації методів маркетинг-статистики. Виокремлено ключові фактори успіху в маркетинг-статистиці: аналітичні інструменти та ефективний аналіз даних.

маркетинг-статистика, статистика підприємств, маркетингова інформація, інноваційне підприємство, SMM, SEO інструменти

Ю.Г. Горященко, доц., канд. экон. наук
Университет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина

Информационное обеспечение маркетинг-статистики инновационных предприятий

В статье определены и проанализированы методы и основные задачи маркетинг-статистики. Установлены виды, источники и способы получения маркетинговой информации. Проведена параллель между маркетинговым и статистическим наблюдением. Доказано системность маркетинговых исследований. Изложены содержание, значение и стратегическое видение развития информативности как меры полезности и полноты данных, а также ключевой характеристики результатов маркетинговых исследований. Приведены релевантные факты статистики интернет-маркетинга и цифрового маркетинга. Разработаны требования к маркетинговой информации инновационных предприятий, предложения по сопровождению потребителей на всех стадиях жизненного цикла, по укрупнению, систематизации и оптимизации методов маркетинг-статистики. Выделены ключевые факторы успеха в маркетинг-статистике: аналитические инструменты и эффективный анализ данных.

маркетинг-статистика, статистика предприятий, маркетинговая информация, инновационное предприятие, SMM, SEO инструменты

Постановка проблеми. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернет-маркетингу крилатий вираз «тримати руку на пульсі ринку» поступається за вживанням виразу «тримати руку на пульсі світового рекламного співтовариства», однак сенс не змінюється: ключовою характеристикою результатів соціальних і маркетингових досліджень та узагальнюючою характеристикою якості лишається інформативність – міра корисності та повноти даних. Оцінюванням всіх видів діяльності господарюючих суб'єктів, необхідних для проведення маркетингових досліджень, займається маркетинг-статистика, а тому вплив її на соціально-економічний розвиток держави, особливо на інноваційну екосистему, важко переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оптимізації сучасних методів обробки і аналізу маркетингової інформації займаються вчені О.І. Яшкіна (структуровано стратегічні маркетингові дослідження в інноваційному процесі) [19], І.Р. Поліщук (охарактеризовано динаміку основних статистичних показників

маркетингової політики підприємств для визначення можливих стратегій їх розвитку за стадіями життєвого циклу бізнесу та способом досягнення конкурентних переваг) [11], О.А. Шевчук (розглянуто особливості застосування статистичних методів аналізу в маркетингових дослідженнях) [18], С.О. Матковський, О.С. Гринькевич, О.З. Сорочак, Л.І. Гальків, І.В. Прокопович-Павлюк (наведено методiku оцінки та аналізу показників структурної і короткотермінової статистики умовного підприємства) [9], Г.Л. Багієв, О.Л. Богданова (запропоновано глибокий аналіз ринків готової і реалізованої продукції, сировини, капіталів і робочої сили в рамках маркетингових досліджень) [1], В.В. Липчук, І.Г. Яців, Б.М. Гошко (висвітлено особливості маркетингового аналізу величини продажу, мотивації купівельної і споживчої поведінки клієнтів підприємства) [7], Р.І. Колядюк, А.В. Коротков (аргументовано сучасні напрями, завдання і методи маркетингових досліджень) [4] та багато інших. Проте за наявності великої кількості теоретико-методологічних досліджень з цієї проблематики має місце дискусійність деяких положень.

В Україні продовжується активне формування цивілізованого бізнес середовища, в тому числі, засобами просунення маркетингу як фактору, що визначає економічний розвиток і благоустрій країни, здійснюється підтримка малого і середнього бізнесу шляхом впровадження принципів маркетингу у господарську діяльність, чинні Стандарти якості маркетингових досліджень УАМ 91.12.0-2108654-001-2002 з метою розвитку добросовісної конкуренції. У поєднанні з глобальною тенденцією розвитку мережевого суспільства – Інтернет – маркетинг, цифровий маркетинг та маркетинг-статистика у наш час стають особливим джерелом інтелектуальних ресурсів. Невирішеною проблемою залишається складність отримання та інтеграція даних, обсяги яких, до того ж, продовжують зростати.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аргументація актуальності вивчення маркетинг-статистики та пошук оптимізації сучасних методів обробки і аналізу маркетингової інформації інноваційних підприємств з метою спрощення отримання та інтеграції даних.

Виклад основного матеріалу. Маркетинг-статистика вивчає склад і рух інформаційних ресурсів, необхідних для проведення маркетингових досліджень, методології розрахунку і аналізу найважливіших показників, які використовуються в практичній роботі маркетингових служб, сучасних методів обробки і аналізу маркетингової інформації, а також системи організації ринків інформаційних послуг. Дана галузь статистики вивчає стан і динаміку ринку і ринкових відносин на всіх ієрархічних рівнях підприємницької діяльності. В більш вузькому змісті, маркетинг-статистика – це сукупність даних і показників, що характеризують стан внутрішнього і зовнішнього середовища маркетингу.

Предметом вивчення маркетинг-статистики є кількісна сторона масових явищ і процесів, які виражаються у сукупності соціально-економічних відносин, пов'язаних зі створенням та розвитком підприємств, виробництвом ними товарів і послуг та задоволення інформаційно-аналітичних потреб маркетингу.

Вітчизняна маркетинг-статистика базується на статистиці підприємств як складової української статистичної практики та науки кінця 90-х років 20 століття. Формуванню нового напрямку у розвитку національної статистичної системи сприяла ціла низка умов, серед яких визначальний вплив мали [9]:

- розвиток ринкових відносин і підприємництва в Україні;
- адаптація національної статистики до відповідних міжнародних норм і стандартів, зокрема перехід від побудови міжгалузевих балансів до системи національних рахунків;

– необхідність побудови Системи національних рахунків і розрахунку на її основі макроекономічних показників.

Основними завданнями маркетинг-статистики є:

– оцінка економічного стану, ресурсів і результатів виробничої, фінансової, інформаційної, маркетингової, інноваційної, інвестиційної, екологічної та інших видів діяльності підприємств, необхідних для проведення маркетингових досліджень;

– розробка методології розрахунку і аналізу найважливіших показників, які використовуються в практичній роботі маркетингових служб, сучасних методів обробки і аналізу маркетингової інформації;

– порівняльний аналіз конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на регіональному, національному та міжнародному рівнях;

– відстеження бізнес-циклів і прогнозування динаміки економічного розвитку виробництва, інноваційно-інвестиційної діяльності, збуту, динаміки цін і загалом ділової активності підприємств.

Загальнонаукові засади методології маркетингового дослідження включають: системний аналіз, який дозволяє розглядати ринкову ситуацію як об'єкт для дослідження з великим діапазоном причинно-наслідкових зв'язків; комплексний підхід, що забезпечує можливість досліджувати єдину сукупність поєднання різнорідних елементів, що утворюють ринок і ринкову діяльність; програмне та цільове планування, що використовується при розробці та реалізації стратегічного і оперативного вивчення стану і розвитку ринку.

Методи маркетингу широко використовують моделі маркетингу і маркетингового управління. Галузь маркетингових досліджень, як статистична наука, була ініційована Артуром Нільсеном разом зі створенням компанії ACNielsen Company в 1923 році [8]. Поняття ключової характеристики результатів соціальних і маркетингових досліджень – їх інформативність, як узагальнююча характеристика якості, було введено у 2017 році в маркетинг і статистику українським вченим Р.І. Колядюком.

Маркетинг використовує різні інструменти загальної теорії статистики та статистичного аналізу, такі як абсолютні, відносні і середні величини, аналіз варіаційних рядів, методи класифікації і групування, дисперсійний аналіз, індексний метод, компонентний аналіз, факторний аналіз, дискримінантний аналіз, метод експертних оцінок, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, методи графічного аналізу, трендові моделі, багатофакторні статистичні моделі, прогнозування, аналіз структури, аналіз еластичності, аналіз рядів динаміки, методи казуального аналізу, балансовий метод тощо [4]. Теоретичною основою для роботи зі стратегічними матрицями слід вважати положення, що матриці представляють собою результат класифікації стратегій за двома ознаками. Класифікація дає весь набір стратегій, в основі яких знаходяться застосовуються ознаки класифікації. Позиціонування продукту базується на статистичному групуванні. Найчастіше сегментація є статистичним групуванням, в результаті якого утворюються якісно однорідні групи споживачів.

Маркетингова інформація – це об'єктивні (статистичні дані, результати маркетингових досліджень тощо) і суб'єктивні (оцінки, відчуття, думки, чутки) відомості, необхідні для прийняття маркетингових рішень.

Особливістю маркетингової інформації інноваційного підприємства є специфічність послуг і товарів останнього. Будь-якому інноваційному підприємству – стартапу, інноваційному бізнес-інкубатору, інноваційному центру, технопарку або технополісу притаманні наступні ознаки:

- інноваційна орієнтація персоналу підприємства;
- стимулювання творчої активності працівників;
- аналіз великого обсягу аналітико-оціночних матеріалів тощо.

Для збирання необхідної маркетингової інформації інноваційних підприємств використовують різні джерела:

- друковані видання – періодика, монографії, брошури, спеціальні огляди ринків, довідники, статистичні збірники тощо;
- інформація та інформаційні послуги Державної служби статистики України, Торгівельно-промислової Палати України, Держстандарту України;
- електронні засоби;
- інформація від науково-дослідних інститутів за профілем, наприклад УкрНДІ маркетингу та зовнішньоекономічної інформації;
- спеціальні дослідження – опитування споживачів, покупців, торговельних агентів;
- спеціальні довідки – від офіційних організацій, представників фірм, експертів;
- балансові звіти, каталоги, проспекти фірм;
- виставки, ярмарки, конференції, презентації;
- клієнти, покупці, споживачі;
- постачальники матеріально-технічних ресурсів;
- фінансова сфера;
- неформальні джерела.

При проведенні маркетингових досліджень часто використовуються дискретні шкали оцінок, рейтингів: Лайкерта, семантично диференційована, графічна рейтингова і Степела, а також шкала з постійною сумою і рангові шкали.

Одна з найвідоміших і шанованих дослідних асоціацій у світі – ESOMAR (утворена 1948 р.) – Європейська асоціація дослідників громадської думки і маркетингу. Членство в ESOMAR означає дотримання членом стандартів проведення досліджень і служить певною гарантією високої якості досліджень. Першим національним представником ESOMAR в Україні (2001-2005 рр.) був віце-президент «Української асоціації маркетингу» («УАМ») В. Паніотто, з 2005 р. – генеральний директор «УАМ» І. Лирик. УАМ – всеукраїнська неприбуткова громадська організація, утворена в 1997 р., з метою створення професійного об'єднання маркетологів, пропаганди маркетингу як науки та формування цивілізованого бізнес середовища в Україні [15].

Класифікація сучасних методів статистичного аналізу, які використовуються в маркетингових дослідженнях інноваційних підприємств включає такі види статистичного аналізу:

- попередній аналіз – редагування, кодування, табуляція (уведення даних і їх табуляція може здійснюватися за допомогою спеціальних комп'ютерних програм, наприклад, Vortex, SPSS, Statistica, або в середовищі MS Excel чи Access), перетворення і коригування даних.
- дескриптивний аналіз – оцінка результатів за допомогою узагальнюючих величин: середні, мода, медіана, розподіл частот, середньоквадратичне відхилення тощо;
- вивідний аналіз – визначення довірчого інтервалу, перевірка гіпотез, аналіз розбіжностей, одномірні та багатомірні методи, аналіз зв'язків;
- прогнозний аналіз – аналіз, що проводиться на підставі прогнозних оцінок.

Доцільно зупинитися на окремому виді спостереження – опитуванні, яке є одним із найпоширеніших методів отримання інформації про респондентів і являє собою спосіб спостереження, за якого інформацію отримують зі слів респондентів, як правило, це несучільне спостереження. Існує три різновиди опитування: кореспондентський спосіб, самореєстрація, експедиційний спосіб.

Основними технологіями опитування є інтерв'ю (аналіз протоколу та глибинне інтерв'ю), анкетування (панель та метод контрольних груп), бесіда (групові дискусії (сенситивні панелі) та фокус-групи).

Метод аналізу протоколу є технікою опитування, за якої респондент-покупець будучи подумки поставлений в певну гіпотетичну (віртуальну) ситуацію повинен прийняти рішення про покупку. Потім респондент складає звіт-протокол, в якому він детально описує всі мотиви, якими керувався при прийнятті рішення. Глибинне інтерв'ю являє собою опитування в формі вільного, персонального інтерв'ю «один на один» з респондентом, що дозволяє отримати від респондента щирі, довірливі, емоційні відповіді на питання особистого і конфіденційного характеру, наприклад: доходи і витрати споживача, думки представників конкуруючих підприємств, ставлення до податків тощо. Панельний метод обстеження – це анкетування вибіркової сукупності респондентів (панелі), що проводиться систематично або періодично на платній основі, але з одним й тим ж переліком питань. Сенситивні панелі складаються з респондентів зі свіжим сприйняттям і реакціями, які не брали раніше участь в групових дискусіях та які протягом тижня проходять спеціальну підготовку для роботи в групі протягом 5-6 сесій. Вони широко використовуються в дослідженнях, пов'язаних з розробкою продукту (бренду). Метод фокус-груп являє собою один з різновидів групових дискусій (бесід) і складається з проведення кількох сеансів дискусій з однорідними групами респондентів з числа споживачів, здібності та інтелект яких сконцентровані (сфокусовані) переважно на певній темі.

До сучасних інструментів вивчення маркетинг-статистики в Інтернет можна віднести різноманітні кейси по SMM (Social Media Marketing), гайди (керівництво), SEO інструменти (Search Engine Optimization, пошукова оптимізація), хештеги, UTM-мітки, спеціальні програми для аудиту, аналітики та реклами соціальних мереж, управління проектами, інструменти контексту та багато інших. До того ж, варто зазначити, що накопичувати ідеї, знання, компетенції та інформацію, яка має наукову і комерційну цінність для маркетологів сьогодні, з бурхливим розвитком Інтернет, стало значно легше. Інтернет рясніє різноманітними онлайн курсів, тренінгів, семінарів та вебінарів, як от Google Digital Workshop, деякі факти статистики інтернет-маркетингу вражають: 87% маркетологів вважають, що робота в соцмережах найбільш ефективна для просування товарів/послуг (джерело: FX); починаючи з 2020 р. продажі сектора B2B, досягнувши позначки в 6,7 трильйона доларів, поступово переростають B2C (джерело: CMS connected); 57% B2B маркетологів заявляють, що завдяки саме SEO вони придбали більшість своїх клієнтів (джерело: HubSpot) [16]; пошуки інформації в інтернеті найчастіше пов'язані з покупками (джерело: Nielsen) [17]; витрати компаній на розробку маркетингових технологій сьогодні значно перевищують витрати на рекламу (джерело: Gartner); 69% загального часу, проведеного в інтернеті, користувач здійснює за допомогою мобільного телефону (джерело: ComScore, 2017 р.); середній CTR email-маркетингу в різних галузях промисловості становить 3,2% (джерело: IBM).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Основними результатами дослідження стали аргументація актуальності вивчення маркетинг-статистики та пропозиції з оптимізації сучасних методів обробки і аналізу маркетингової інформації інноваційних підприємств для спрощення отримання та інтеграції даних. Основні з них: 1) маркетингова інформація повинна бути релевантною, доступною та зрозумілою для всіх учасників ринку; 2) в умовах ринку вищі школи з відповідного напрямку підготовки повинні готувати особливих фахівців – висококваліфікованих аналітиків з необхідними навичками; 3) споживачі маркетингових послуг не будуть абсолютно задоволені до тих пір, поки маркетологи не зможуть супроводжувати їх на всіх стадіях життєвого циклу; 4) методи маркетинг-статистики повинні бути укрупнені, систематизовані та

оптимізовані; 5) ключовими факторами успіху в маркетинг-статистиці мають стати аналітичні інструменти; 6) важливими факторами успіху повинно стати налагодження ефективного аналізу даних на конкретному інноваційному підприємстві. У подальшому планується проведення аналізу основних елементів маркетингу-мікс (розширеної моделі комплексу маркетингу, призначеної для оптимального оперування ресурсами інноваційного підприємства).

Список літератури

1. Багиев Г.Л., Богданова Е.Л. Маркетинг-статистика: учебное пособие. СПб.: СПбГУЭФ, 1999. 108 с.
2. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: уч. пособие. М. 2004. 414 с.
3. Висока А., Царук Д., Горященко Ю. Маркетинг як сучасна концепція підприємництва. *Розвиток науки та бізнесу в умовах глобалізації* : мат-ли ВНПК, м. Тернопіль : Тернопіль: Осадца Ю.В., 15.05.2019. С.15-18.
4. Коротков А.В. Маркетинговые исследования Учебное пособие. М.: Юнити-Дана. 2012. 304 с.
5. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга. Профессиональное издание. М. : Вильямс. 2010. 1072 с.
6. Кущенко О.І. Статистика ринку товарів: навчально-методичний посібник. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 92 с.
7. Липчук В.В., Яців І. Г., Гошко Б.М. Маркетинговий аналіз: навчальний посібник. Липчук, Київ: Академвидав. 2008. 214 с.
8. Маркетингове дослідження. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 28.11.2020)
9. Матковський С.О., Гринькевич О.С., Сорочак О.З. Статистика підприємств : навчальний посібник. К.: Алерта, 2013. 560 с.
10. Організація виробничої та маркетингової діяльності малого і середнього бізнесу : колективна монографія за ред. проф., д.е.н., ак. АЕНУ К.С. Жадька, Дніпро: УМСФ, 2019. 227 с.
11. Поліщук І.Р. Статистичне дослідження стану маркетингової політики: обліковий вимір. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. 2016. Вип. 1. С. 190-203.
12. Приходько Д.О. Маркетинг : навч. посіб. Х.: ФОП Бровін О.В. 2019. 240 с.
13. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.11.2020)
14. Сайт КВЕД 2020 – перечень видов деятельности / Юридический супермаркет: пространство решений. URL: <https://www.juridicheskij-supermarket.ua/> (дата звернення: 30.11.2020)
15. Сайт Української асоціації маркетингу. URL: <http://www.uam.in.ua/> (дата звернення: 30.11.2020)
16. Сайт HubSpot. URL: <https://www.hubspot.com/marketing-statistics> (дата звернення: 30.11.2020)
17. Сайт Nielsen. URL: <https://www.nielsen.com/> (дата звернення: 30.11.2020)
18. Шевчук О.А. Статистичні методи в маркетингових дослідженнях ринків споживчих товарів *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2015. № 4. С. 27-33.
19. Яшкіна О.І. Статистичні інструменти визначення узгодженості думок експертів в маркетингових дослідженнях. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 10. С. 442-449.

References

1. Bahyev, H.L., & Bohdanova, E.L. (1999). *Marketynh-statystyka [Marketing statistics]*. SPb [in Russian].
2. Beliaevskiy, Y.K. (2004). *Marketynhovoe yssledovanye [Marketing research]*. Moscow [in Russian].
3. Vysoka, A., Tsaruk, D., & Horiashchenko, Yu. (2019). *Marketynh yak suchasna kontseptsiiia pidpriemnytstva [Marketing as a modern concept of entrepreneurship]*. *Rozvytok nauky ta biznesu v umovakh hlobalizatsii '19: Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia – International Scientific and Practical Conference* (pp. 15-18). Ternopil: Osadtsa Y.V. [in Ukrainian].
4. Korotkov, A.V. (2012). *Marketynhovie issledovanyia [Marketing research]*. Moscow: Yunyty-Dana [in Russian].
5. Kotler, F. (2010). *Osnovy marketynha. Professyonalnoe yzdanye [Marketing Basics. Professional edition]*. Moscow : Vyliams [in Russian].
6. Kushchenko, O.I. (2017). *Statystyka rynku tovariv [Goods market statistics]*. Kharkiv. : KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
7. Lypchuk, V. V. (2008). *Marketynhovyi analiz [Marketing analysis]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
8. *Marketynhove doslidzhennia* (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].

9. Matkovskiy, S.O., Hrynkevych, O.S., & Sorochak, O.Z. (2013). *Statystyka pidpriemstv [Enterprise statistics]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
10. Zhadko, K.S., Paderin, I.D., & Horiashchenko, Yu.G. et al. (2019). *Organization of production and marketing activities of small and medium-sized businesses*. K.S. Zhadko (Ed.). Dnipro: UMSF.
11. Polishchuk, I.R. (2016). Statystychne doslidzhennia stanu marketynhovoï polityky: oblikovyi vymir [Statistical progress in marketing policy: regional vimir]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. Ser. : Bukhhalterskyi oblik, kontrol i analiz – Problems of the theory and methodology of the accounting industry, control and analysis. Ser. : Accounting department, control and analysis, 1*, 190-203 [in Ukrainian].
12. Prykhodko, D. O. (2019). *Marketynh [Marketing]*. Kharkiv: FOP Brovin O.V. [in Ukrainian].
13. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Sait KVED 2020 – perechen vydov deiatelnosti [Site KVED 2020 – a list of activities]. *juridicheskij-supermarket.ua*. Retrieved from <https://www.juridicheskij-supermarket.ua/> [in Russian].
15. Sait Ukrainskoi asotsiatsii marketynhu [Site of the Ukrainian Marketing Association]. *www.uam.in.ua*. Retrieved from <http://www.uam.in.ua/ukr/about/> [in Ukrainian].
16. Sait HubSpot. *hubspot.com*. Retrieved from <https://www.hubspot.com/marketing-statistics> [in English].
17. Sait Nielsen. *nielsen.com*. Retrieved from <https://www.nielsen.com/> [in English].
18. Shevchuk, O.A. (2015). Statystichni metody v marketynhovykh doslidzhenniakh rynkiv spozhyvchyykh tovariv [Statistical Methods in Marketing Advances in Product Markets]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu – Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Audit, 4*, 27-33. [in Ukrainian].
19. Iashkina, O.I. (2013). Statystichni instrumenty vyznachennia uzgodzhenosti dumok ekspertiv v marketynhovykh doslidzhenniakh [Statistical tools for the performance of experts' opinions in marketing reports]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» – Economic bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kiev Polytechnic Institute», 10*, 442-449 [in Ukrainian].

Yulia Horiashchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
University of Customs and Finance, Dnepr, Ukraine

Information Support of Marketing Statistics of Innovative Enterprises

Ukraine continues to actively develop a civilized business environment, including by means of marketing promotion as a factor that determines the economic development and well-being of the country, support to small and medium-sized businesses through the implementation of marketing principles in economic activity, effective Standards of marketing research UAM 91.12.0-2108654-001-2002 in order to promote fair competition. In combination with the global trend of network society development – Internet – marketing, digital marketing and marketing statistics are nowadays becoming a special source of intellectual resources. The problem remains the complexity of obtaining and integrating data, the volumes of which continue to grow.

The purpose of this study is to substantiate the relevance of the study of marketing statistics and to seek optimization of modern methods of processing and analysis of marketing information in order to simplify the acquisition and integration of data.

In the process of research such methods of scientific cognition were used: observation and abstraction, comparison, analysis and synthesis, methods of historical and logical analysis of socio-economic realities. Modern marketing statistics tools include a variety of SMM (Social Media Marketing) cases, guides, Search Engine Optimization, hashtags, UTM tags, custom auditing, analytics, and social advertising programs networks, project management, context tools.

The main results of the study were the argumentation of the relevance of the study of marketing statistics and proposals for the optimization of modern methods of processing and analysis of marketing information to facilitate the acquisition and integration of data. The main ones are: 1) marketing information should be relevant, accessible and understandable to all market participants; 2) in the market conditions, higher education institutions in the respective field of training should train special specialists – highly qualified analysts with the necessary skills; 3) consumers of marketing services will not be completely satisfied until marketers are able to accompany them at all stages of the life cycle; 4) marketing statistics methods should be consolidated, systematized and optimized; 5) analytical tools should become key success factors in marketing statistics; 6) other factors for success should be establishing an effective data analysis at a particular enterprise.

marketing statistics, enterprise statistics, marketing information, innovative enterprise, SMM, SEO tools

Одержано (Received) 11.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 15.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 004.6:334.02

JEL Classification: C61, C63, C81, M11, M15, L25

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).214-220](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).214-220)

Б.В. Дмитришин, доц., канд. екон. наук

М.В. Боровий, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Бізнес-аналітика та її роль в управлінні конкурентоспроможністю підприємства

Статтю присвячено актуальним питанням проведення бізнес-аналітики на підприємстві. Узагальнено завдання, принципи та цілі бізнес-аналітики. Визначено взаємозв'язок бізнес-аналітики та конкурентоспроможності підприємства. Встановлено та обґрунтовано чинники впливу на конкурентоспроможність підприємства. Розкрито значущість та необхідність проведення бізнес-аналізу для прийняття управлінських рішень. Запропоновано інструментарій спеціаліста бізнес-аналітика в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища

система, конкурентоспроможність, управління конкурентоспроможністю, дані, бізнес-аналітика, підприємство

Б.В. Дмитришин, доц., канд. екон. наук

М.В. Боровой, асп.

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Бизнес-аналитика и ее роль в управлении конкурентоспособностью предприятия

Статья посвящена актуальным вопросам проведения бизнес-аналитики на предприятии. Обобщены задачи, принципы и цели бизнес-аналитики. Определена взаимосвязь бизнес-аналитики и конкурентоспособности предприятия. Установлено и обоснованно факторы влияния на конкурентоспособность предприятия. Раскрыто значимость и необходимость проведения бизнес-анализа для принятия управленческих решений. Предложен инструментарий специалиста бизнес-аналитика в условиях быстро меняющейся внешней среды

система, конкурентоспособность, управление конкурентоспособностью, данные, бизнес-аналитика, предприятие

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного функціонування підприємства вимагає економічно грамотного управління його діяльністю. Бізнес-аналітика допомагає вивчити тенденції розвитку, оцінити та дослідити чинники зміни результатів діяльності, обґрунтувати бізнес-план і управлінські рішення, здійснити контроль за їх виконанням, виявити резерви підвищення ефективності виробництва, виробити економічну стратегію його розвитку. Побудова механізму створення та підвищення конкурентоспроможності підприємства визначає його функціонування і розвиток в умовах сучасного високо конкурентного ринку і є основною передумовою розвитку національної економіки.

Бізнес-аналітика є тим процесом перетворення даних, що надходять в інформацію з метою збільшення конкурентоспроможності підприємства та його загальної ефективності, який побудований на вивченні комерційних цілей і розробці шляхів вирішення проблем, що виникають на шляху їх досягнення.

На жаль, сьогодні існують такі проблеми у сфері визначення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, як низький рівень інформаційного забезпечення, відсутність чітких цілей та завдань оцінювання, інтуїтивний характер проведення оцінки, відсутність єдиної методологічної бази, недостатній рівень використання сучасних економіко-математичних моделей, комп'ютерних технологій і програмного забезпечення для прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість досліджень в області інформаційного забезпечення аналізу бізнесу вказували в своїх роботах багато вчених і практиків: С.В. Валдайцев, Л.В. Гірінова [1], В.В. Григор'єв, А.Г. Грязнова, О. Остервальдер [4], Ш. Пратт, А.В. Сидорова [8], М.А. Федотова та інші.

Визначення поняття конкуренції розкривається в працях таких зарубіжних дослідників: М. Портера [6], Ж. Ламбена, Р. Фатхудінова, Ф. Котлера та інших. Різні аспекти забезпечення конкурентоспроможності об'єктів є предметом дослідження вітчизняних авторів, таких як Я.Б. Базиліук, В.Д. Базилевич, Я.А. Жаліло, З.С. Варналій, Р.І. Жовновач [2], Б.Є. Кваснюк, О.Є. Кузьмін [3], В.Ф. Фролова [9] та інших.

Слід зазначити, що в літературі висвітлюються лише деякі аспекти проблеми управління конкурентоспроможністю підприємства, тобто відсутній комплексний підхід, який би базувався на визначенні та систематизації ієрархії факторів конкурентоспроможності. Також, у науковій літературі недостатньо розкриті питання моделювання інформаційної бази підприємства, механізму взаємодії бізнес-аналізу та системи управління конкурентоспроможністю, практичних вигод від застосування інструментарію бізнес-аналітики у сфері управління конкурентоспроможністю.

Постановка завдання. Метою даної публікації є розвиток методологічних засад бізнес-аналітики як необхідної складової в системі управління конкурентоспроможністю сучасним підприємством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потрібною умовою постійного розвитку будь-якого підприємства є швидка реакція на зміни у зовнішньому середовищі, оскільки в основі сучасного ринкового успіху підприємства лежить конкурентна раціональність, тобто здатність мислити і діяти швидше, точніше та етичніше. Управління розвитком підприємства – це цілеспрямований вплив системи управління на керування з метою забезпечення процесу переходу від поточного стану підприємства до кращого (досконалішого) відповідно до поставлених цілей. Іншими словами, управління розвитком підприємств має на меті «переміщення системи з одного стану в інший з новими якісними та кількісними характеристиками конкурентоспроможності, досягнення яких залежить від факторів виробництва» [1, с. 19].

Бізнес-аналіз підприємства являє собою аналіз всіх сфер його діяльності з метою виявлення відхилення фактичних показників від планових, або від середньогалузевих. Бізнес-аналіз проводиться шляхом дослідження різних показників бізнесу. На основі отриманих даних приймаються управлінські рішення для підвищення ефективності діяльності фірми.

В основі бізнес-аналізу лежить ряд принципів, зокрема систематичність, складність, науковість, регулярність, специфічність, об'єктивність, результативність, спадковість та деякі інші [4, с. 17].

Загалом за допомогою бізнес-аналізу можна виявити недоліки фінансово-господарської діяльності, знайти резерви поліпшення фінансового стану організації, планувати фінансові результати. Завдання бізнес-аналізу достатньо добре визначені З. Яремко [9], зокрема це:

- оцінка ефективності використання ресурсів;
- визначення перспектив розвитку підприємства;
- розрахунок можливих ризиків та пропозиції варіантів їх страхування;
- складання бізнес-плану підприємства на основі аналізу минулих періодів;
- вивчення стану виконання показників плану та знаходження причин відхилень фактичних показників від нормативних;

- оцінка кінцевих фінансових результатів;
- пошук резервів збільшення виробництва і продажів.

Основне завдання бізнес-аналітика на підприємстві – виявити проблеми бізнесу і знайти найбільш ефективне рішення. Один з головних принципів бізнес-аналітики на підприємстві – забезпечення економічності та ефективності аналітичного процесу, тобто виконання найбільш повного і всебічного дослідження з мінімальними витратами. Для цього при його реалізації слід широко використовувати новітні методи аналізу, комп'ютерні технології обробки інформації, раціональні методи збору і зберігання даних [4, с. 6].

На кожному підприємстві необхідно виявити факти безгосподарності, непродуктивних втрат, необґрунтованих вкладень і т. д. Для їх усунення необхідно виявити і включити в роботу підприємства резерви виробництва, раціонального і ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, природних ресурсів.

На думку авторів, доцільно доповнити цей перелік такими важливим завданнями, як оцінка конкурентоспроможності підприємства (загалом та в розрізі окремих видів продукції, персоналу, структурних підрозділів), пошук механізмів та інструментів підвищення конкурентоспроможності

Конкурентоспроможність, як і бізнес-аналітика, – це складне інтегроване поняття, яке аналізувалося багатьма дослідниками на основі різних підходів. Конкурентоспроможність можна розглядати з точки зору продуктивності.

Система управління конкурентоспроможністю повинна охоплювати всі види діяльності, пов'язані зі створенням конкурентних переваг підприємства, товарів, робіт, послуг та взаємодіяти з ними.

Вона охоплює всі стадії життєвого циклу продукту і процеси, а саме:

- проектування й розроблення продукції;
- маркетинг і вивчення ринку;
- планування й розроблення процесів;
- виробництво чи надання послуг;
- закупівлі;
- контроль;
- збут і продаж;
- упаковку і складування;
- експлуатацію;
- технічну допомогу й обслуговування;
- монтаж і здачу в експлуатацію;
- утилізацію чи вторинне перероблення продукції після закінчення терміну її використання [7].

Необхідність системного підходу до управління конкурентоспроможністю пояснюється складністю даної економічної категорії і значною кількістю чинників, що впливають на неї. Бізнес-аналітика ставить перед собою завдання максимально спростити роботу компанії, збільшивши рентабельність її продажів і мінімізувавши втрати, що безумовно матиме позитивний ефект на конкурентоспроможність підприємства. Це загальне визначення складається з наступних конкретних цілей:

1. Знаходження найбільш доцільного рішення бізнес-проблеми, створення механізмів для запобігання її виникнення в майбутньому.

2. Оптимізація витрат фірми-замовника. Отримання експертного висновку, який би вказував на оптимізацію фінансових втрат. Кінцевий аналіз повинен допомогти виявити «дірки» в бюджеті підприємства, не допустити витоків фінансів

по невиправданим причинам. Наголос також робиться на виключення можливості прояву такої ситуації, як «втрачений дохід».

3. Економія часу, що впливає на терміни виконання бізнес-проекту. Якісна аналітика повинна вказати на всі ризики, які потенційно можуть перешкоджати виконанню певних завдань. Усунення таких перешкод дозволяє уникнути прострочення зобов'язань або занадто розтягнутою в часі, а тому нерентабельною діяльності.

4. Підвищення ефективності бізнесу шляхом пропозиції йому оптимальних форм здійснення комерційної діяльності, маркетингової роботи і взаємовідносин з клієнтурою.

5. Вироблення універсальних систем і засобів реагування, що запобігають повторення вже вирішених раніше проблем.

Взаємозв'язок процесів бізнес-аналітики та конкурентоспроможності підприємства структуровано на рис. 1.

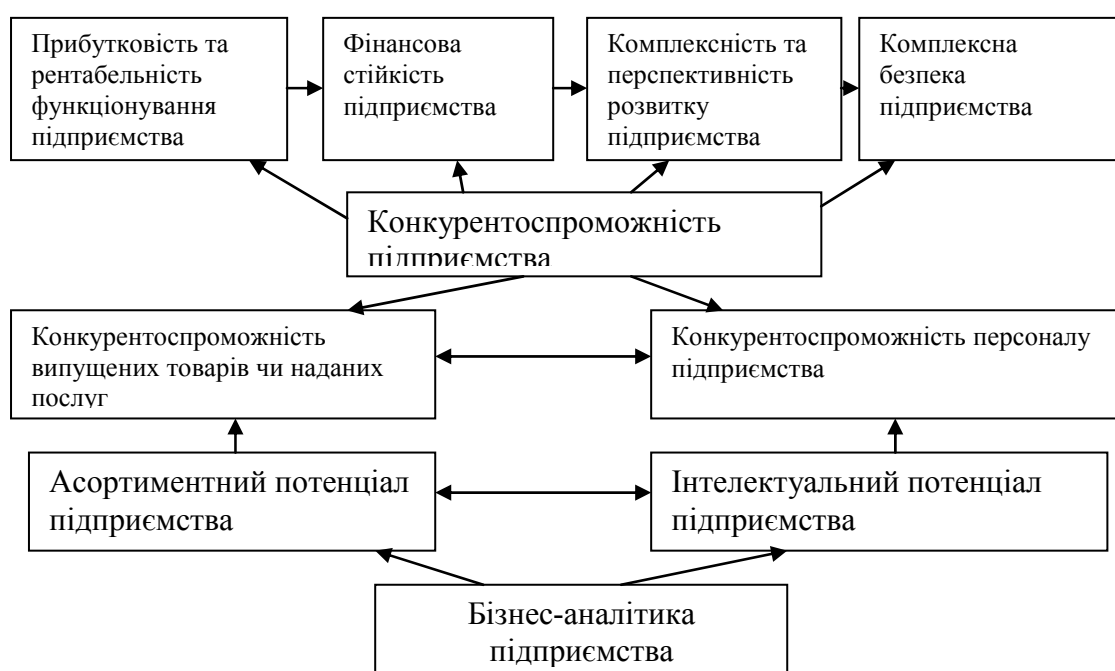

Рисунок 1 – Взаємозв'язок бізнес-аналітики та конкурентоспроможності підприємства

Джерело: складено авторами

Бізнес-аналітика та системи підтримки прийняття бізнес-рішень пропонують новий рівень управлінського вкладу в цілі і завдання компанії, скорочуючи час і витрати, необхідні для отримання інформації, яка дозволяє ефективно управляти організацією і виробництвом.

Системи бізнес-аналітики дозволяють поліпшити аналіз фінансових показників компанії, баланс компанії, скласти багатовимірну звітність про прибутки і збитки, розуміти грошовий потік і бачити найбільш релевантні фінансові показники, оцінювати потенціал та застосовувати управлінські заходи для його удосконалення. Якісне покращення асортиментного та інтелектуального потенціалів підприємства здійснює позитивний ефект на конкурентоспроможність випущених товарів (наданих послуг), персоналу підприємства. Так, за М. Портером [6] зростання конкурентоспроможності на рівні організації виявляється у зниженні витрат або диференціації продуктів, що дозволяє встановлювати преміальні ціни на товари підприємства.

Аналогічним чином, в виробничих секторах можна аналізувати управління потенціалом, вартістю і якістю продукції, що виробляється і досліджувати недоліки в зрізі контролю. Можливості аналізу і отримання часто несподіваних знань про свою компанію практично нескінченні.

Завдання бізнес-аналітики формуються на основі цілей управління, а її результати представляють суб'єктам управління. Тому відправною точкою аналітичної діяльності на підприємстві є стратегія його розвитку. Можна визначити чотири типи взаємозв'язку між бізнес-стратегією та бізнес-аналітикою на підприємстві [5, с. 19]:

- відсутність нормального зв'язку;
- підтримка бізнес-аналітики стратегії підприємства;
- діалог між стратегією та аналітикою підприємства;
- інформація як стратегічний ресурс бізнесу.

Перший тип відносин відображає ситуацію безсистемного використання бізнес-аналітики, при якій інформація на підприємстві використовується фрагментарно при вирішенні конкретних завдань без посилання на бізнес-стратегію. Формальний зв'язок між стратегією підприємства та бізнес-аналітикою, як правило, зумовлений такими причинами як:

- відсутність даних, компетентного персоналу та технологій для впровадження бізнес-аналітики;
- застосування бізнес-стратегії, яка не заснована на використанні інформації.

Другий тип відносин показує підтримку бізнес-аналітики корпоративної стратегії на функціональному рівні. Реалізація стратегії вимагає контролю процесу досягнення цілей за допомогою бізнес-аналітики. Ефективність бізнес-аналітики визначатиметься якістю звітування та його доступністю для користувачів, а також змістом останньої інформації.

Третій тип направлено на підтримку стратегії. При цьому приймаються циклічні рішення: формується стратегія, проводиться бенчмаркінг, постійне вимірювання та аналіз відхилень від цілей, на основі аналізу відбувається адаптація та оптимізація стратегії тощо.

І тільки в четвертому типі інформація при визначенні стратегії розвитку підприємства розглядається як стратегічний актив. При цьому менше переваги надається технічним рішенням, а більше – компетентності працівників, що вимагає від компанії наявності персоналу зі стратегічними та інформаційними знаннями, що призводить до підвищення рівня інтелектуалізації бізнесу.

Останнім часом в сфері аналітичної діяльності широко використовується спеціальне програмне забезпечення, покликане спростити процеси аналізу і оптимізувати систематизацію даних. Без таких сучасних інструментів, природно, обійтися важко, але в той же час діяльність аналітика не зводиться виключно до системної ІТ-роботи, а базується на ширшому обсязі аналітичних технологій, знань і, звичайно ж, на досвіді. Експерт в першу чергу визначає критерії, за якими повинна складатися оцінка, визначає сферу дослідження, її рамки. Чи не в кожному випадку об'єктивний аналіз вимагає вивчення всієї діяльності компанії, якщо в рішенні проблеми потребує, скажімо, певний сектор діяльності або структурна одиниця.

Оцінка роботи з даними організації, вивчення внутрішніх підходів до обробки і систематизації інформації на підприємстві, його програмного забезпечення і документообігу, а також моделювання процесів взаємин, – це ті повсякденні інструменти бізнес-аналітика, завдяки яким можуть бути виявлені найбільш сприятливі варіанти здійснення продажів. Також в набір дій бізнес-аналітика можуть бути включені такі механізми, як практичні заняття по визначенню умов замовника,

розробка можливих сценаріїв, відстеження проблем по ходу бізнес-процесу, аналіз нефункціональних умов компаній і комерційних правил ринку, вивчення ключових факторів продуктивності та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасний керівник в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища для прийняття управлінських рішень щодо вибору варіанту підвищення конкурентоспроможності підприємства змушений аналізувати досить багато неструктурованої і суперечливої інформації, при цьому стикаючись з наступними проблемами: як узагальнити масиви інформації для подальшого аналізу, як оцінити досягнутий рівень конкурентоспроможності і отримати картину підприємства на перспективу, як виявити можливі альтернативи поліпшення показників конкурентоспроможності і вибрати серед них найбільш підходящу, нарешті, як швидко відреагувати і впровадити необхідні зміни найменш болісно для працівників фірми.

В умовах посилення конкуренції, високого рівня невизначеності й ризику вітчизняних та міжнародних ринків вважається за доцільне рекомендувати українським підприємствам застосовувати не статичні, а стратегічно-орієнтовані адаптивні системи управління конкурентоспроможністю, засновані на широкому використанні моделювання бізнес-процесів. Застосування бізнес-аналітики може бути значною підмогою при пошуку вирішення перерахованих вище завдань.

Подальші дослідження доцільно зосередити на впровадженні сучасних методів бізнес-аналітики на підприємствах з врахуванням накопиченого досвіду найбільш розвинених країн світу, здійсненні порівняльного аналізу інструментів бізнес-аналізу з метою розкриття їх повних можливостей, виокремленні переваг та недоліків.

Список літератури

1. Гірінова Л.В., Сибірякова І. Г. Інформаційні системи та технології. Частина 1: Технічне та програмне забезпечення інформаційних технологій та систем: навч. посібник. Х.: Monograf, 2016. 121 с.
2. Жовновач Р.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств сільськогосподарського машинобудування : монографія. Кіровоград : Ексклюзив-Систем, 2015. 384 с.
3. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Романко О.П. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика: Монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. 180 с.
4. Остервальдер О, Піньє Ів. Побудова бізнес-моделей. Настільна книга стратега і новатора. К., Альпіна Паблішер Україна. 2020. 288 с.
5. Паклин Н.Б., Орешков В.И. Бизнес аналитика: от данных к знаниям. СПб, Изд. Питер. 2015. 624 с.
6. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. Переклад з англ. А Олійника та Р. Скіпальського. К.: Основи, 1997. 390 с.
7. Романова Т.В., Даровський С.О. Чинники, що впливають на збільшення прибутку підприємств України в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2015. №4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3976> (дата звернення 14.12.2020)
8. Сидорова А.В., Біленко Д.В., Буркіна Н.В. Бізнес-аналітика: навчально-методичний посібник. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2019. 104 с.
9. Фролова В.Ю. Системний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 2. С. 98-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2013_2_20 (дата звернення 14.12.2020)
10. Яремко З.М. Модель бізнес-аналітики підприємства в контексті стратегічного управління. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_3_76 (дата звернення 14.12.2020)

References

1. Hirinova, L.V., & Sybiriakova, I.H. (2016). *Informatsiini systemy ta tekhnolohii. Chastyna 1: Tekhnichne ta prohramne zabezpechennia informatsiinykh tekhnolohii ta system* [Information systems and

- technologies. Part 1: Hardware and software for information technology and systems]. Kharkiv: Monograf [in Ukrainian].
2. Zhovnovach, R.I. (2015). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia [Management of competitiveness of agricultural machinery enterprises]*. Kirovohrad : Ekskliuzyv-System [in Ukrainian].
 3. Kuzmin, O.Ie., Melnyk, O.H., & Romanko, O.P. (2011). *Konkurentospromozhnist pidpriemstva: planuvannia ta diahnozyka [Competitiveness of the enterprise: planning and diagnostics]*. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH [in Ukrainian].
 4. Ostervalder, O., & Pinie, Iv. (2020). *Pobudova biznes-modelei. Nastilna knyha strateha i novatora [Building business models. Desktop book strategist and innovator]*. Kyiv: Alpina Publisher Ukraina [in Ukrainian].
 5. Paklyn, N.B., & Oreshkov, V.Y. (2015). *Biznes analitika: ot dannykh k znaniyam [Business analytics: from data to knowledge]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
 6. Porter, M. (1997). *Competition strategy. Methods for the analysis of galuzei and performance of competitors*. (A. Oliinyk & R. Skipalskoho, Trans). Kyiv: Osnovy.
 7. Romanova, T.V., & Darovskyi, Ye.O. (2015). Chynnyky, shcho vplyvaiut na zbilshennia prybutku pidpriemstv Ukrainy v suchasnykh umovakh [Factors influencing the increase in profits of Ukrainian enterprises in modern conditions]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3976> [in Ukrainian].
 8. Sydorova, A.V., Bilenko, D.V., & Burkina, N.V. (2019). *Biznes-analityka [Business analytics]*. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian].
 9. Frolova, V.Iu. (2013). Systemnyi pidkhid do upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva [A systematic approach to managing the competitiveness of the enterprise]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu - Bulletin of Berdiansk University of Management and Business*, 2, 98-102. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2013_2_20 [in Ukrainian].
 10. Yaremko, Z.M. (2013). Model biznes-analityky pidpriemstva v konteksti stratehichnoho upravlinnia [Model of business analytics of the enterprise in the context of strategic management]. *Innovative Economy - Innovatsiina ekonomika*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_3_76 [in Ukrainian].

Bohdan Dmitrishin, Associated Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Maksym Boroviy, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Business Analytics and Its Role in Managing the Competitiveness of an Enterprise

The purpose of the article is to develop the methodological foundations of business analytics as a necessary component in the competitiveness management system of a modern enterprise. The article is devoted to solving the problem of relations business analytics (in particular business decision support systems) and systemic characteristics of enterprise competitiveness management.

Substantiation of factors influencing the formation of the competitiveness of an enterprise becomes significant at this stage of development of the national economy. The publication summarizes the tasks, principles and goals of business analytics. The relations between business analytics and enterprise competitiveness is defined and structured. Business analytics aims to simplify the work of the company as much as possible, increasing the profitability of sales and minimizing losses, which will certainly have a positive effect on the competitiveness of an enterprise. It is noted that the qualitative improvement of the range and intellectual potential of an enterprise has a positive effect on the competitiveness of manufactured goods (services), personnel of an enterprise. Factors influencing the competitiveness of an enterprise are established and substantiated. The types of relations between business strategy and business analytics are analyzed. The significance and necessity of conducting business analysis for making managerial decisions are revealed. The tools of a business analyst in a rapidly changing environment are proposed.

Ukrainian enterprises are recommended to use not static, but strategically-oriented adaptive systems of competitiveness management, based on the widespread use of business process modeling and business intelligence tools. Further research should be focused on the implementation of modern methods of business analytics in enterprises, taking into account the experience of the most developed countries, conducting a comparative analysis of business analysis tools to reveal their full potential, highlighting the advantages and disadvantages.

system, competitiveness, competitiveness management, data, business analytics, enterprise

Одержано (Received) 15.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 18.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 330.35

JEL Classification: M11, M21

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).221-227](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).221-227)

А.М. Лисенко, доц., канд. екон. наук

А.С. Коряк

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування

В статті на основі дослідження підходів науковців до трактування поняття «економічний потенціал» встановлено, що розроблені підходи мають суттєві відмінності, у зв'язку з чим виникла необхідність у їх концептуалізації з виокремленням ресурсно-виробничої, ресурсно-стратегічної, виробничо-стратегічної складових та формуванням на цій основі відповідних концепцій: ресурсно-виробничої, ресурсно-стратегічної, виробничо-стратегічної та ресурсно-виробничо-стратегічної. В основу формування ресурсно-виробничо-стратегічної концепції у трактуванні поняття «економічний потенціал» авторами покладено класичні підходи (виробничий, маркетинговий, ресурсний), з урахуванням чого поняття «економічний потенціал» визначено як сукупність ресурсів та можливостей, які з розвитком продуктивних сил та економічних відносин можуть бути максимально використаними у процесі вирішення стратегічних завдань.

економічний потенціал, ресурсно-виробнича концепція, ресурсно-стратегічна концепція, виробничо-стратегічна концепція, ресурсно-виробничо-стратегічна концепція

А.Н. Лысенко, доц., канд. экон. наук

А.С. Коряк

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Понятие экономического потенциала и концептуализация подходов к его трактовке

В статье на основании исследования подходов ученых к трактовке понятия «экономический потенциал» установлено, что существующие подходы имеют существенные различия, в связи, с чем возникла необходимость в их концептуализации с выделением ресурсно-производственной, ресурсно-стратегической, производственно-стратегической составляющих и формированием на этом основании соответствующих концепций: ресурсно-производственной, ресурсно-стратегической, производственно-стратегической и ресурсно-производственно-стратегической. В основу формирования ресурсно-производственно-стратегической концепции в трактовке понятия «экономический потенциал» авторами положены классические подходы (производственный, маркетинговый, ресурсный), с учетом чего понятие «экономический потенциал» определено как совокупность ресурсов и возможностей, которые с развитием производительных сил и экономических отношений могут быть максимально использованы в процессе решения стратегических задач.

экономический потенциал, ресурсно-производственная концепция, ресурсно-стратегическая концепция, производственно-стратегическая концепция, ресурсно-производственно-стратегическая концепция

Постановка проблеми. Сталий розвиток національної економіки неможливий без об'єктивної оцінки економічного потенціалу як окремих суб'єктів господарювання, так і конкретних територіальних громад та регіонів країни. Існуючі підходи в оцінюванні економічного потенціалу значною мірою залежать від трактування сутності поняття «економічний потенціал», місткість й компонентне наповнення якого на сьогоднішній день є доволі дискусійним питанням, що викликає значний інтерес науковців, оскільки здійснює значний вплив на формування набору вхідних показників та вихідних індикаторів оцінювання, які мають особливості формування на мікро-, мезо- та макрорівні. Саме тому підходи науковців до трактування сутності поняття «економічний потенціал» потребують детального вивчення, систематизації та удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження поняття економічного потенціалу та його структурних компонентів зробили Асаул А.Н., Балацький О.Ф., Бурса О.В., Васьківська К.В., Войнаренко М.П., Галімуков Ю.О., Князев С.Я., Коваль Л.В., Крихівська Н.О., Лозінська Л.Д., Нусінов В.Я., Рзаєва Т.Г., Шура Н.О. та інші науковці. Зокрема, суть та значення економічного потенціалу, його структуру й характерні особливості вивчали Бурса О.В. [2], Васьківська К.В., Галімуков Ю.О., Лозінська Л.Д. [3], Коваль Л.В. [7], Крихівська Н.О. [9]. Еволюція наукових поглядів на трактування економічного потенціалу підприємства стала об'єктом досліджень Нусінова В.Я. та Шури Н.О. [13]. Детально дослідив економічний потенціал адміністративних та виробничих систем Балацький О.Ф. [1], а Асаул А.Н., Войнаренко М.П., Князев С.Я., Рзаєва Т.Г. приділили значну увагу дослідженню виробничо-економічного потенціалу та ділової активності суб'єктів підприємницької діяльності [16]. Водночас спостерігається різнобічність підходів у трактуванні поняття економічного потенціалу науковцями, в його структуруванні, дослідженні особливостей його формування. Окреслені проблемні аспекти потребують подальшого вивчення та свідчать про актуальність продовження досліджень за даним напрямом.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є систематизація наукових підходів до трактування поняття «економічний потенціал», доведення необхідності у їх концептуалізації з виокремленням ресурсно-виробничої, ресурсно-стратегічної, виробничо-стратегічної складових та формуванням на цій основі відповідних концепцій.

Виклад основного матеріалу. До 70-х рр. XX ст. у вітчизняній практиці поняття потенціалу загалом використовувалося для оцінки економічної міцності держави. Відповідно до такого підходу, потенціал формували елементи суспільного виробництва минулого та поточного періодів. Однак при узагальненому підході вплив на формування економічного потенціалу держави можливостей різних суб'єктів господарювання, а також тенденцій розвитку галузей економіки враховувався опосередковано. Тому з плином часу актуальним стало вирішення проблем кількісного та якісного виміру потенціалу, підвищення ефективності його використання при досягненні поставлених цілей та завдань не лише на макроекономічному, а й на мезо- та мікроекономічному рівнях.

У форматі національної економіки поняття «економічний потенціал» нині прийнято трактувати як сукупність наявних засобів та джерел, використання яких спрямоване на максимальне забезпечення економічного зростання за рахунок ефективного розвитку виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг), що користуються значним попитом. При цьому необхідно враховувати сукупний вплив різноманітних внутрішніх та зовнішніх чинників на формування економічного потенціалу на відповідних рівнях економічних систем.

Слід зазначити, що у трактуванні поняття «економічний потенціал» спостерігаються певні розбіжності. Так, ще наприкінці 70-х-початку 80-х років XX ст., у західній практиці під цим поняттям окремі науковці (Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф.) [11] розуміли потенційно можливий максимальний випуск продукції, а інші (Котлер Ф.) – потенційно можливий максимальний ринковий попит на випущену продукцію [8]. Зважаючи на те, що ринкова економіка передбачає виробництво лише такої продукції (виконання робіт, надання послуг), що користується попитом, а отже може бути вигідно реалізованою, в основу визначення економічного потенціалу суб'єктів господарювання, галузей, економіки країни загалом можуть бути покладені як «виробничий», так і «маркетинговий (ринковий)» підходи.

Забезпечення максимального обсягу виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) передбачає необхідність залучення відповідних ресурсів, використання яких має бути високоефективним. Виходячи з цього, засновниками підходу, який базується на пошуку напрямів ефективного використання ресурсів, забезпеченні максимального використання виробничих можливостей стали Друкер П., Мак'ярелло Дж., Стрікленд А., Томпсон А. [4; 20].

Сучасні науковці Асаул А.Н., Войнаренко М.П., Князев С.Я., Рзасва Т.Г. вважають, що застосування виключно ресурсного підходу у трактуванні потенціалу є обмеженим та пропонують під потенціалом, як економічною категорією (стосовно діяльності суб'єктів господарювання), розуміти засоби, ресурси, приховані та невикористані резерви, можливості та реальну здатність суб'єктів господарювання забезпечувати цілі економічного зростання й соціально-економічного розвитку, враховуючи можливості підвищення рівня конкурентоздатності та розвитку системи управління [16, с. 17].

На основі поєднання базових умов та стратегічних цілей розвитку економіки, а також різних галузей та суб'єктів господарювання науковці розробили різні підходи у трактуванні економічного потенціалу (табл. 1).

Таблиця 1 – Трактування поняття «економічний потенціал» у наукових працях

№ з/п	Науковці	Підходи у трактуванні поняття «економічний потенціал»
1.	Балацький О.Ф. Лепьохіна О.В.	При визначенні економічного потенціалу поєднують економічні ресурси та їх оптимальне використання з можливостями досягнення максимального обсягу виробництва продукції [1, с. 140], [10, с. 129].
2.	Васьківська К.В., Лозінська Л.Д., Галімух Ю.О.	Зазначають, що економічний потенціал суб'єкта господарювання відображає «можливість і здатність підприємства розвиватися у певний момент часу, відповідно до поставлених цілей, у визначеному напрямі нарощувати конкурентні переваги» [3]
3.	Гіттик Ю.Л., Заяшников Є.Н., Хайниш С.В.	Економічний потенціал є сукупністю засобів та ресурсів, наявних в розпорядженні суб'єктів господарювання та держави, використання яких сприятиме досягненню поставлених цілей та вирішенню конкретних завдань [22].
4.	Добикіна О.К., Рижиков В.С., Касьянюк С.В., Кокотько М.Є., Костенко Т.Д., Герасимов А.А.	Економічний потенціал є сукупністю економічних ресурсів та виробничих можливостей, що можуть бути використані для досягнення поставлених цілей розвитку суб'єкта господарювання [15].
5.	Кудрицький А.В.	Потенціал в економічному розумінні – це поєднання сукупності ресурсів та можливостей суспільства, використання яких сприятиме досягненню цілей соціально-економічного розвитку [21, с. 736].
6.	Куроченко О.В., Копнов М.А., Сладкевич В.П.	Визначають економічний потенціал як спроможність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничу діяльність, випускати продукцію, товари, надавати послуги, задовольняти попит населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання [5].
7.	Одінцова Г.С., Селезньова Г.А.	Розглядають економічний потенціал через призму взаємозв'язку сукупності елементів з визначеними функціями для забезпечення процесу виробництва й досягнення стратегічних цілей суб'єкта господарювання [14].
8.	Свободін В.Н.	Економічний потенціал – «сукупність спільно функціонуючих ресурсів, що мають здатність виробляти певний обсяг продукції» [18, с. 7].

Джерело: узагальнено авторами на підставі [1; 3; 5; 10; 14; 15; 18; 21; 22]

Отже, існуючі трактування поняття «економічний потенціал» мають суттєві відмінності, у зв'язку з чим виникла необхідність у їх концептуалізації. Виходячи з цього, доцільно виокремити, передусім, ресурсно-виробничу, ресурсно-стратегічну, виробничо-стратегічну та ресурсно-виробничо-стратегічну концепції (рис. 1).

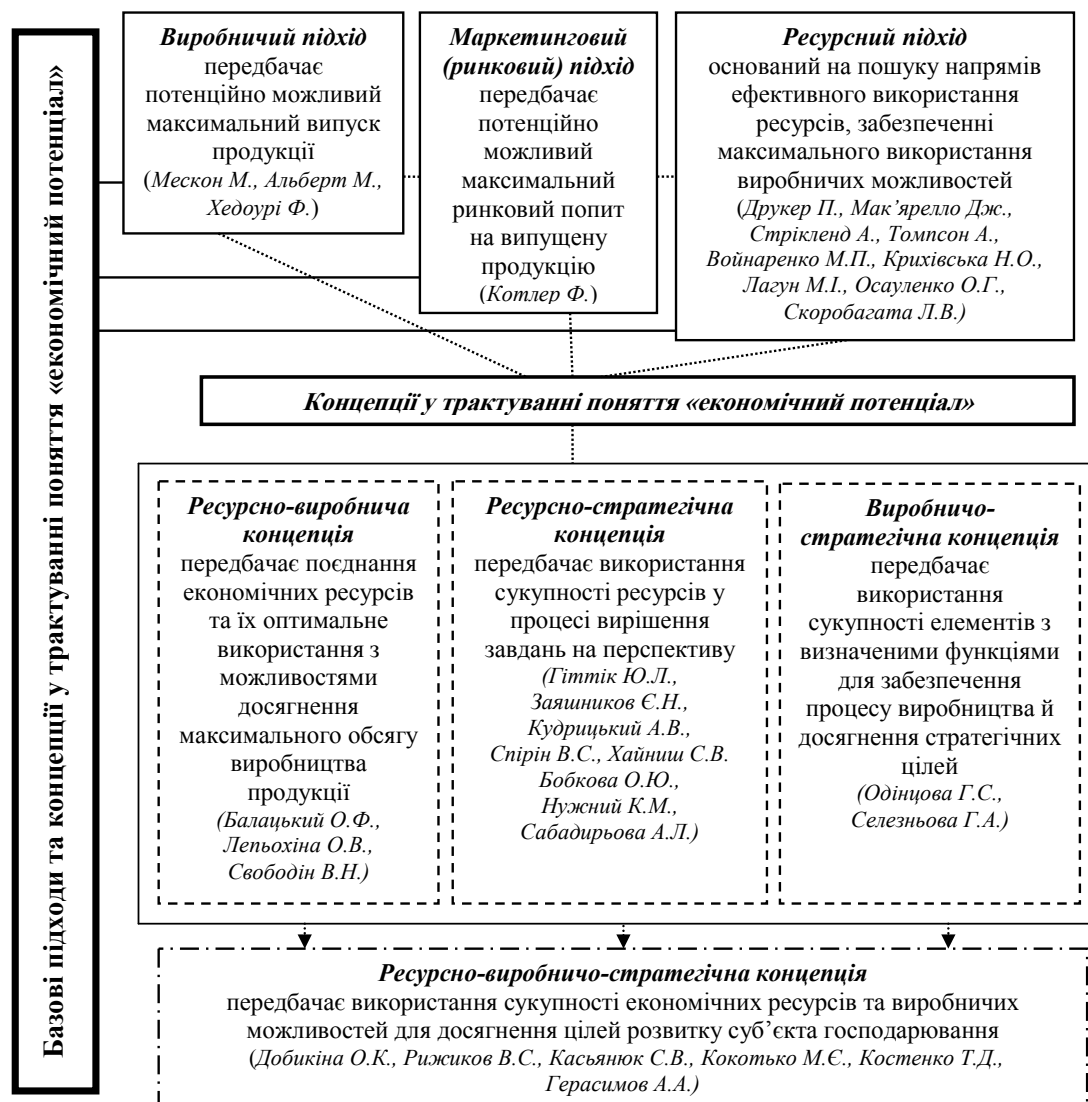

Рисунок 1 – Концептуалізація підходів щодо трактування поняття «економічний потенціал».

Джерело: авторська розробка на підставі узагальнення та систематизації [1; 4; 6; 8; 9; 10; 11; 12; 14; 15; 17; 18; 19; 20; 21; 22]

Слід зазначити, що ресурсно-виробничо-стратегічна концепція у трактуванні економічного потенціалу з'явилася в 2000-ні роки. Її прихильниками є Добикіна О.К., Рижигов В.С., Касьянюк С.В., Кокотько М.Є., Костенко Т.Д., Герасимов А.А. [15]. Водночас, Войнаренко М.П., Осауленко О.Г., Скоробагата Л.В. [6, с. 19], Крихівська Н.О. [9, с. 46] продовжують тлумачити економічний потенціал на основі застосування виключно ресурсного підходу, а Чевганова В.Я. та Карпенко Ю.В. ототожнюють економічний потенціал з виробничим [23, с. 10]. На нашу думку, такі підходи значно звужують змістове наповнення поняття «економічний потенціал».

Досліджуючи економічний потенціал суб'єкта господарювання через призму системно-комплексного підходу, Васківська К.В., Лозінська Л.Д., Галімуков Ю.О. розглядають його «не лише як обсяг ресурсів, а й як наявність можливостей та

здібностей» [3]. Серед структурних компонентів економічного потенціалу суб'єкта господарювання ними виокремлено такі складові, як «виробничий, кадровий, інформаційний, інвестиційно-інноваційний потенціали та стратегію розвитку» [3].

На думку Нусінова В.Я. та Шури Н.О., основу економічного потенціалу суб'єкта господарювання формують дві взаємно пов'язані складові: внутрішня (ресурсно-виробнича) та зовнішня (ринкова). Зокрема, ресурсно-виробнича складова уособлює «внутрішні потенційні можливості суб'єкта господарювання по виробництву товарів (робіт, послуг)», а ринкова – «потенційні зовнішні (ринкові) можливості по реалізації таких товарів (робіт, послуг) споживачам та отримання доходу» [13, с. 131].

Отже, в основу формування ресурсно-виробничо-стратегічної концепції у трактуванні поняття «економічний потенціал» покладено класичні підходи (виробничий, маркетинговий, ресурсний).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи відмінності у підходах науковців до трактування поняття «економічний потенціал», пропонуємо виокремлювати його ресурсно-виробничу, ресурсно-стратегічну, виробничо-стратегічну складові та формувати на цій основі відповідні концепції: ресурсно-виробничу, ресурсно-стратегічну, виробничо-стратегічну та ресурсно-виробничо-стратегічну. Виходячи з цього, економічний потенціал пропонуємо розуміти як сукупність ресурсів та можливостей, що з розвитком продуктивних сил та економічних відносин можуть бути максимально використаними у процесі вирішення стратегічних завдань. Перспективою подальших наукових розробок у даному напрямі є дослідження структурних компонентів економічного потенціалу та особливостей його формування й оцінювання на різних рівнях економічних систем.

Список літератури

1. Балацкий О.Ф. Экономический потенциал административных и производственных систем: Монография. – Сумы: Университетская книга, 2006. 972 с.
2. Бурса О. Економічний потенціал: суть та значення. *Наукові записки*. Українська академія друкарства. №7. 2004. С. 167-170.
3. Васьківська К.В., Лозінська Л.Д., Галімуков Ю.О. Економічний потенціал підприємства в умовах змін: суть та характерні особливості. *Ефективна економіка*. 2020. №5. – URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7858> (дата звернення: 28.09.2020).
4. Друкер П., Макьярелло Дж.А. Менеджмент. Пер. с англ. – М.: 2010. 704 с.
5. Економіка від А до Я: Понятійно-термінологічний словник // О.В. Куроченко, М.А. Копнов, В.П. Сладкевич та ін. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2008. 368 с.
6. Економічний потенціал підприємства: обліково-статистичний та інформаційно-технологічний контекст: монографія / М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата та ін.; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 223 с.
7. Коваль Л.В. Економічний потенціал підприємства: сутність та структура. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – Львів : Логістика, 2010. № 690. С. 59-65.
8. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс. Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. 656 с.
9. Крихівська Н.О. Підходи до визначення поняття «економічний потенціал підприємства». *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 21. С. 44-47.
10. Лепьохіна О.В. Фінансова та економічна взаємозалежність потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7. С. 127-136.
11. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. – М.: Диалектика-Вильямс, 2019. 672 с.
12. Нужний К.М., Бобкова О.Ю. Сутнісна характеристика економічного потенціалу підприємства. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська наука XXI століття – 2007», 16–31 травня 2007 г.* Т. 3. – Днепропетровск: Наука и образование, 2007. С. 727.
13. Нусінов В.Я., Шура Н.О. Еволюція наукових поглядів на трактування економічного потенціалу підприємства. *Молодий вчений*. 2016. № 1(28). Ч.1. С. 128-133.

14. Одинцова Г.С., Селезнева Г.А. Некоторые аспекты структуризации потенциала предприятия. *Економіка розвитку*. 2005. № 2. С. 74-75.
15. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник / Добикіна О.К., Рижигов В.С., Касьянюк С.В., Кокотко М.Є., Костенко Т.Д., Герасимов А.А. – К.: Центр учбової літератури, 2007. 208 с.
16. Производственно-экономический потенциал и деловая активность субъектов предпринимательской деятельности / А.Н. Асаул, М.П. Войнаренко, С.Я. Князев, Т.Г. Рзаева; под ред. засл. деят. науки, д-ра экон. наук, проф. А.Н. Асаула. – СПб.: АНО ИПЭВ, 2011. 312 с.
17. Сабадирьова А.Л. Теоретичні основи організації потенціалу підприємства. *Економіст*. 2010. № 1. С. 34-35.
18. Свободин В.Н. Производственный потенциал сельскохозяйственного предприятия и оценка эффективности его использования. *Вестник статистики*. 1984. № 10. С. 5-11.
19. Спирин В.С. Анализ экономического потенциала предприятия. – М.: Финансы и статистика. 1994. 168 с.
20. Томпсон А.А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. 12-е изд., пер. с англ. – М. 2006. 928 с.
21. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3-х т. Т. 2 / Редкол.: А.В. Кудрицкий (ответ. ред.) и др. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1998. 768 с.
22. Хайниш С.В., Гиттик Ю.Л., Заяшников Е.Н. Механизм активного развития предприятия. – М.: МНИИПУ, 1990. 71 с.
23. Чевганова В.Я., Карпенко Ю.В. До питання визначення економічної категорії «потенціал підприємства». *Регіональні перспективи*. 2000. № 2-3. С. 9-10.

References

1. Balackij, O.F. (2006). *Ekonomicheskij potencial administrativnyh i proizvodstvennyh system [Economic potential of administrative and production systems]*. Sumy: Universitetskaya kniga [in Ukrainian].
2. Bursa, O. (2004). Ekonomichny`j potencial: sut` ta znachennya. Naukovi zapu`sky` [Economic potential: essence and significance]. *Ukrayins`ka akademiya drukarstva – Ukrainian Academy of Printing*, 7, 167-170 [in Ukrainian].
3. Vas`kivs`ka, K.V., Lozins`ka, L.D., & Galimuk, Yu.O. (2020). Ekonomichny`j potencial pidpry`yemstva v umovax zmin: sut` ta karakterni osobly`vosti [Economic potential of the enterprise in the conditions of changes: essence and characteristic features]. *Efekte`vna ekonomika – Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7858> [in Ukrainian].
4. Druker, P., & Mak'yarello, Dzh.A. (2010). *Management*. Moscow.
5. Kurochenko, O.V., Kopnov, M.A., & Sladkevich, V.P. et al. (2008). *Ekonomika vid A do YA: Ponyatijno-terminologichnij slovník [Economics from A to YA : Conceptual and terminological vocabulary]*. Kyiv : DP «Vidavnichij dim «Personal»» [in Ukrainian].
6. Vojnarenko, M.P., Osaulenko, O.G., & Skorobagata, L.V. et al. (2010). *Ekonomichnij potencial pidpryemstva: oblikovo-statistichnij ta informacijno-tehnologichnij kontekst [Economic potential of the enterprise: accounting and statistical and information technology context]*. Kyiv : DP «Inform.-analit. agentstvo» [in Ukrainian].
7. Koval`, L.V. (2010). Ekonomichny`j potencial pidpry`yemstva: sutnist` ta struktura [Economic potential of the enterprise: essence and structure]. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «Lviv's`ka politehnika» – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*, 690, 59-65 [in Ukrainian].
8. Kotler, F. (2007). *Basics of marketing. Short course*. Moscow: Izdatel'skij dom «Vil'yams».
9. Kry`xivs`ka, N.O. (2013). Pidxody` do vy`znachennya ponyattya «ekonomichny`j potencial pidpry`yemstva» [Approaches to the definition of «economic potential of the enterprise»]. *Naukovi zapu`sky`. Seriya «Ekonomika» – Proceedings. Economics Series*, 21, 44-47 [in Ukrainian].
10. Lep`oxina, O.V. (2010). Finansova ta ekonomichna vzayemozalezhnist` potencialu pidpry`yemstva [Financial and economic interdependence of enterprise potential]. *Aktual`ni problemy` ekonomiky` – Current economic problems*, 7, 127-136 [in Ukrainian].
11. Meskon, M., Al'bert, M., & Hedouri, F. (2019). *Basics of management*. Moscow : Dialektika-Vil'yams.
12. Nuzhny`j, K.M., & Bobkova, O.Yu. (2007). Sutnisna xaraktery`sty`ka ekonomichnogo potencialu pidpry`yemstva [Essential characteristics of the economic potential of the enterprise]. *Evropejskaya nauka XXI veka – 2007: II Mezhdunarodnaia nauchnoprakticheskaja konferentsiya (16–31 maya 2007 hoda) – 2nd International Scientific and Practical Conference*. (p. 727). Dnepropetrovsk: Nauka y` obrazovany`e [in Ukrainian].
13. Nusinov, V.Ya., & Shura, N.O. (2016). Evolyuciya naukovy`x poglyadiv na traktuvannya ekonomichnogo potencialu pidpry`yemstva [Evolution of scientific views on the interpretation of the economic potential of the enterprise]. *Molody`j vcheny`j – A young scientist*, 1(28), Vol. 1, 128-133 [in Ukrainian].

14. Odincova, G.S., & Selezneva, G.A. (2005). Nekotorye aspekty strukturizatsii potentsiala predpriyatiya [Some aspects of structuring enterprise potential]. *Ekonomika rozvitku – Development economics*, 2, 74-75 [in Ukrainian].
15. Dobykina, O.K., Ryzhykov, V.S., Kasyanyuk, S.V., Kokotko, M.Ye., Kostenko, T.D., & Gerasymov, A.A. (2007). *Potencial pidpryemstva: formuvannya ta ocenka: navchalnyj posibnyk [The potential of the enterprise: formation and evaluation]*. Kyiv : Centr uchbovoyi literatury` [in Ukrainian].
16. Asaul, A.N., Vojnarenko, M.P., Knyazev, S.YA., & Rzaeva, T.G. (2011). *Proizvodstvenno-ekonomicheskij potencial i delovaya aktivnost subektov predprinimatelskoj deyatel'nosti [Production and economic potential and business activity of business entities]*. St. Petersburg : ANO IPEV [in Russian].
17. Sabady'r'ova, A.L. (2010). Teorety'chni osnovy` organizatsiyi potentsialu pidpry'emstva [Theoretical bases of the organization of enterprise potential]. *Ekonomist – Economist*, 1, 34-35 [in Ukrainian].
18. Svobodin, V.N. (1984). Proizvodstvennyj potencial sel'skohozyajstvennogo predpriyatiya i ocenka effektivnosti ego ispol'zovaniya [The production potential of an agricultural enterprise and an assessment of the effectiveness of its use]. *Vestnik statistiki – Statistics bulletin*, 10, 5-11 [in Russian].
19. Spirin, V.S. (1994). *Analiz ekonomicheskogo potentsiala predpriyatiya [Analysis of the economic potential of the enterprise]*. Moscow : Finansy i statistika [in Russian].
20. Tompson, A.A., & Strikland, A. Dzh. (2006). *Strategic management*. (12th ed.). Moscow.
21. Kudrickij, A.V. (Eds.). (1998). *Soviet Encyclopedic Dictionary*. (Vols. 1-3; Vol. 2). Kyiv : Glav. red.
22. Hajnish, S.V., Gittik, YU.L., & Zayashnikov, E.N. (1990). *Mekhanizm aktivnogo razvitiya predpriyatiya [The mechanism of active development of the enterprise]*. Moscow : MNIIPU [in Russian].
23. Chevganova, V.Ya., & Karpenko, Yu.V. (2000). Do py`tannya vy`znachennya ekonomichnoyi kategorii «potencial pidpry'emstva» [On the question of determining the economic category «enterprise potential»]. *Regional'ni perspektyvy` – Regional perspectives*, 2-3, 9-10 [in Ukrainian].

Alla Lysenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Anastasiya Koryak

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Concept of Economic Potential and Conceptualization of Approaches to Its Interpretation

The aim of the study is to systematize scientific approaches to the interpretation of the concept of "economic potential", to prove the need for their conceptualization with the separation of resource-production, resource-strategic, production-strategic components and the formation of appropriate concepts on this basis. The article, based on a study of the approaches of scientists to the interpretation of the concept of "economic potential", found that the developed approaches have significant differences, and therefore there is a need for their conceptualization. Relevant concepts have been formed: resource-production, resource-strategic, production-strategic and resource-production-strategic.

It is established that the resource-production concept provides a combination of economic resources and their optimal use with the ability to achieve maximum production. The resource-strategic concept involves the use of a set of resources in the process of solving problems for the future. Production and strategic concept involves the use of a set of elements with defined functions to ensure the production process and achieve strategic goals. The resource-production-strategic concept envisages the use of a set of economic resources and production opportunities to achieve the development goals of the business entity.

It has been substantiated that the economic potential of the business entity is formed by two interrelated components: internal (resource-production, which reflects the potential of the business entity to produce goods (works, services)) and external (which characterizes the market). opportunities for the sale of such goods (works, services) to consumers and income). The formation of the resource-production-strategic concept in the interpretation of the concept of "economic potential" the authors put the classical approaches (production, marketing, resource), taking into account the concept of "economic potential" is defined as a set of resources and opportunities. relations can be used to the maximum in the process of solving strategic tasks.

It is established that the prospect of further scientific developments in this direction is the study of structural components of economic potential and features of its formation and evaluation at different levels of economic systems.

economic potential, resource-production concept, resource-strategic concept, production-strategic concept, resource-production-strategic concept

Одержано (Received) 05.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 11.11.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 65.012.2:334.02

JEL Classification: O22, O14, C02

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).228-237](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).228-237)

С.С. Нісфоян, доц., канд.екон.наук

Н.П. Сисоліна, доц., канд.екон.наук

Г.В. Савеленко, доц., канд.техн.наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Розвиток методу аналізу ієрархій як механізму вибору інвестиційного проєкту на підприємстві

В статті розглянуто три можливих проєкти інвестицій виробничого підприємства. Досліджено механізми вибору інвестиційного проєкту на підприємстві. Визначено, що вирішенням завдання вибору оптимального проєкту є застосування методу аналізу ієрархій, запропонованого Т. Саати. Метод аналізу ієрархії дозволяє кількісно і якісно порівняти альтернативні проєкти. Критеріями для порівняння були: загальна сума капіталовкладень, необхідна на реалізацію проєкту, попит на продукцію, очікувана прибутковість та термін окупності проєкту. Побудовано багатокритеріальну матричну модель на основі методу аналізу ієрархій. Оптимальним в умовах багатокритеріальної невизначеності з урахуванням вимог замовника за результатами аналізу було обрано проєкт по випуску бетонних сумішей.

інвестиційний проєкт, метод аналізу ієрархій, матриці, підприємства

С.С. Нисфоян, доц., канд. экон. наук

Н.П. Сысолина, доц., канд. экон. наук

Г.В. Савеленко, доц., канд. техн. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Развитие метода анализа иерархий как механизма выбора инвестиционного проекта на предприятии

В статье рассмотрены три возможных проекта инвестиций производственного предприятия. Исследованы механизмы выбора инвестиционного проекта на предприятии. Определено, что решением задачи выбора оптимального проекта является применение метода анализа иерархий, предложенного Т. Саати. Метод анализа иерархий позволяет количественно и качественно сравнить альтернативные проекты. Критериями для сравнения были: общая сумма капиталовложений, необходимая для реализации проекта, спрос на продукцию, ожидаемая доходность и срок окупаемости проекта. Построена многокритериальная матричная модель на основе метода анализа иерархий. Оптимальным в условиях многокритериальной неопределенности с учетом требований заказчика по результатам анализа был выбран проект по выпуску бетонных смесей.

инвестиционный проєкт, метод анализа иерархий, матрицы, предприятия

Постановка проблеми. Ринкове середовище впливає на розвиток підприємств будь-якої галузі і у підприємств виникає проблема визначення напрямку для подальшого розвитку, коли необхідно обрати оптимальний інвестиційний проєкт, що відповідає прагненням та можливостям як споживачів, так і виробників продукції. При цьому завдання, що потрібно вирішити, є складними та багатокритеріальними.

Для визначення оптимального інвестиційного проєкту, щоб зменшити ймовірність ризику, замало інтуїції і досвіду, для цього застосовують різні математичні моделі. Існує велика кількість економічних завдань, у яких неможливо однозначно визначити основні параметри й змінні моделі досліджуваного процесу. У цьому випадку прийняття господарських рішень здійснюється в умовах невизначеності.

Математичні моделі в залежності від невідомих факторів поділяються на детерміновані, стохастичні й моделі з елементами невизначеності. Застосування імовірнісних методів моделювання економічних процесів виправдовує себе в тих випадках, коли є можливість накопичити й обробити велику кількість статистичної інформації.

В умовах невизначеності необхідно застосовувати математичні моделі з врахуванням теорії ігор або імітаційного моделювання. Їх сутність полягає в тому, що ухвалення рішень відбувається, коли приймають участь декілька сторін, причому часто з протилежними інтересами, наприклад, як у класичній ситуації взаємодії продавця й покупця. Такі ситуації відбуваються в умовах невизначеності другого порядку. Тому одним з оптимальних шляхів вирішення економічних завдань є застосування моделі теорії ігор, зокрема, методу аналізу ієрархій, оскільки він простий у використанні та потребує мінімум вихідних даних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем математичного моделювання присвячено достатньо праць вітчизняних і зарубіжних авторів. Зокрема, В.В. Вітлінський [2] описує основні економіко-математичні методи і моделі діяльності та вибору управлінських рішень, О.А. Рядно, Ю.В. Шерстенников [7] приводять дослідження моделей управління фірмою. Праця Л.О. Волонтира, Н.А. Потапової, І.М. Ушкаленко, І.А. Чікова [6] містить основи математичного програмування і економіко-математичного моделювання економічних процесів та ситуацій.

Дослідженню методу аналізу ієрархій (МАІ), який був розроблений американським вченим Т. Сааті [8], приділяли увагу багато науковців. Зокрема, М.Г. Бадюл, В.А. Крамаренко [1], Н.М. Ершова [3] приділяли увагу застосування МАІ у будівництві, Д.І. Євстрат, Ю.І. Кушнерук [4] – у торгівлі, Х.Б. Кульчицька, Л.С. Предко [5] – у поліграфії, О.В. Трунова [9], В.І. Хомяков [10] – у виборі інвестиційного проєкту в промисловості та ін.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, слід зазначити, що низка завдань теоретико-методичного обґрунтування та практичне застосування МАІ при виборі оптимального інвестиційного проєкту не одержали свого остаточного визначення. Доцільним є розв'язання проблем, пов'язаних з дослідженням та аналізом проєктів, з врахуванням їх специфічності, в умовах економічної нестабільності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та розвиток методу аналізу ієрархій як механізму вибору інвестиційного проєкту на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Для підприємств важливо обрати оптимальний проєкт інвестицій, розглядаючи вплив найбільш важливих критеріїв на спільну мету. Аналіз проєктів проводять послідовно побудувавши ієрархічну модель, за допомогою матричних функцій отримують узгодженість результатів. Перевагою методу аналізу ієрархій є можливість отримання результату при вирішенні складних, багатокритеріальних завдань.

Задля отримання пільгових кредитів запропоновано три проєкти підприємства з випуску продукції. Разом з проєктувальниками вибрано найважливіші критерії (чотири) оцінювання проєктів та визначено їх кількісні та якісні характеристики.

В дослідженні зосереджена увага на трьох проєктах: «1-ий проєкт» – виробництво піноблоків, зі строком окупності 4 роки. «2-ий проєкт» – виробництво тротуарної плитки, зі строком окупності 2 роки. «3-ій проєкт» – виробництво бетонної суміші, зі строком окупності 3 роки.

Необхідно зробити оптимальний вибір серед трьох проєктів, за такими критеріями:

- необхідні кошти (сума капіталу, яку необхідно вкласти у проєкт);
- попит на продукцію (представлена на ринку потреба у продукції певного виду);
- прибуток (очікувана прибутковість проєкту на рік);

– термін окупності (час, впродовж якого окупляться вкладені кошти).

Для побудови ієрархічної моделі проаналізуємо проблеми з вибору оптимального проєкту за методом МАІ, починаючи з побудови ієрархічної структури, яка містить мету, критерії та альтернативи (рис. 1).

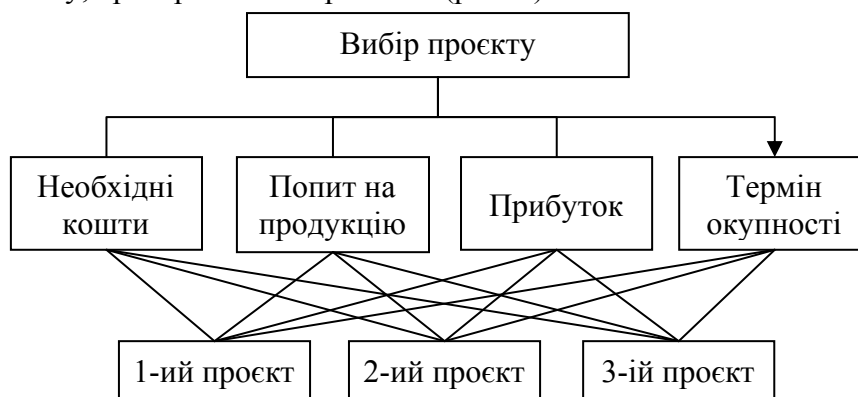

Рисунок 1 – Ієрархічна модель вибору проєктів підприємства

Джерело: побудовано авторами на основі [5, с. 53]

Вершиною домінантної ієрархічної моделі є мета – «Вибір проєкту» (перший рівень). Другий рівень отриманої ієрархії формують чотири критерії: «Необхідні кошти», «Попит на продукцію», «Прибуток», «Термін окупності», які уточнюють мету. На останньому рівні є три альтернативи: «1-ий проєкт», «2-ий проєкт», «3-ій проєкт», які оцінюють за критеріями другого рівня.

При визначенні вектора пріоритетів та оцінюванні узгодженості результатів, визначають пріоритети, які представляють відносну важливість або перевагу елементів на кожному рівні ієрархічної моделі. Що більша величина пріоритету, то більш значущим є відповідний елемент.

Психофізіологічна межа здатності людини одночасно розрізняти різні властивості елементів дорівнює 7 ± 2 , тому для створення психометричної шкали порівнянь Т. Сааті обрав 9 точок (табл. 1) [5].

Таблиця 1 – Шкала парних порівнянь Т. Сааті

Відносна важливість (бали)	Визначення	Пояснення
1	однакова важливість	обидва елементи дають однаковий внесок
3	один елемент незначним чином важливіший за другий	досвід дозволяє поставити один елемент трохи вище за другий
5	суттєва перевага	безумовна перевага одного над іншим
7	значна перевага	один елемент настільки важливіший за інший, що є практично значимим
9	абсолютна перевага одного над іншим	очевидність переваги підтверджується більшістю
2,4,6,8	проміжні оцінки між сусідніми твердженнями	компромісне рішення
обернені величини чисел, наведених вище	якщо при порівнянні одного елемента з другим, отримане одне з вищевказаних чисел (1-9), то при порівнянні другого з першим, матимемо обернену величину	

Джерело: побудовано авторами на основі [5, с. 53]

Закон ієрархічної неперервності вимагає, щоб елементи нижчого рівня були попарно порівняні щодо елементів наступного рівня і так до вершини ієрархії. Результати порівнянь формують матрицю, де попарно порівнюють відносну важливість лівих елементів таблиці (критеріїв) з елементами (критеріями) вгорі. Якщо елемент зліва важливіший за елемент вгорі, тоді в комірку таблиці 2 заноситься позитивне ціле число, якщо навпаки – дробове. Якщо обидва критерії рівнозначно впливають на досягнення головної мети – 1.

Кількість порівнянь, що може здійснювати експерт на рівні 2 становить:

$$K_{\text{порівн}} = \frac{n(n-1)}{2} = \frac{4(4-1)}{2} = 6. \quad (1)$$

де n – кількість критеріїв на одному рівні.

Таблицю парних порівнянь можна записати у вигляді оберненої симетричної квадратної матриці. Матриця формується зі значень парних порівнянь критеріїв на другому рівні щодо загальної мети, розташованої на першому рівні. Такі ж матриці будують для парних порівнянь кожної альтернативи на нижчому рівні щодо критеріїв вищого рівня.

За результатами експертних оцінювань критеріїв складається матриця парних порівнянь: номери рядка і стовпчика відповідають певному критерію (2).

Після формування матриці парних порівнянь за п'ятьма критеріями визначається власний вектор матриці, перевіряється узгодженість матриці за допомогою її власного числа, оскільки власний вектор забезпечує впорядкування пріоритетів, а власне значення є мірою узгодженості оцінок.

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 1/4 & 1/2 & 1/6 \\ 4 & 1 & 3 & 1/4 \\ 2 & 1/3 & 1 & 1/4 \\ 6 & 4 & 4 & 1 \end{pmatrix}. \quad (2)$$

Таблиця 2 – Матриця та результати парних порівнянь для критеріїв рівня 2

Номер рядка (i)	Критерії	Номер стовпця матриці (j)				Вектор пріоритетів (W_i)	Інтенсивність відносної важливості (IV)	Частка
		1	2	3	4			
1	Необхідні кошти, тис. у. о.	1	1/4	1/2	1/6	0,06952	0,2836	4,0801
2	Попит на продукцію	4	1	3	1/4	0,24081	1,0128	4,2058
3	Термін окупності, роки	2	1/3	1	1/4	0,11691	0,4794	4,1005
4	Прибуток, тис. у. о./рік	6	4	4	1	0,57276	2,4208	4,2265
Власне значення матриці ($\lambda_{\max}$)						4,1532		
Індекс узгодженості (IU)						0,0511		
Усереднене значення індексу узгодженості (UIU)						0,9		
Відносна узгодженість (BV)						0,0568 (5,68%)		

Джерело: розроблено авторами

Нормалізація головного власного вектора матриці дає вектор пріоритетів. Враховані чотири алгоритми наближених методів визначення нормованих власних векторів квадратної оберненої симетричної матриці, що запропонував Т. Сааті:

Підсумувати елементи кожного рядка і їх нормалізувати у спосіб ділення кожної суми на суму усіх елементів. Сума нормалізованих елементів дорівнює одиниці. Перший елемент результуючого вектора буде пріоритетом першого критерію, другий – другого і т. д.

Підсумувати елементи кожного стовпця і отримати зворотні величини цих сум. Нормалізувати їх так, щоб їхня сума дорівнювала одиниці, розділити кожну зворотну величину на суму всіх зворотних величин.

Розділити елементи кожного стовпця на суму елементів цього стовпчика (нормалізувати стовпчики), додати елементи кожного отриманого рядка і розділити цю суму на число елементів рядка. Це процес усереднення по нормалізованих стовпчиках.

Помножити n елементів кожного рядка і отримати корінь n -го ступеня. Нормалізувати отримані числа.

Усі алгоритми дають один і той же власний вектор матриці. Четвертий метод, як найточніший, був застосований для знаходження компонентів власного вектора локальних пріоритетів матриці за формулами:

$$\bar{u}_i = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n a_{ij}}; \quad i = 1 \dots n \quad (3)$$

де a – елемент i рядка j стовпця матриці парних порівнянь критеріїв,
 n – кількість критеріїв.

Відповідні обчислення для нашого завдання:

$$\begin{aligned} \bar{u}_1 &= \sqrt[4]{1 \cdot \frac{1}{4} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{6}} = 0,3799; & \bar{u}_3 &= \sqrt[4]{2 \cdot \frac{1}{3} \cdot 1 \cdot \frac{1}{4}} = 0,6389; \\ \bar{u}_2 &= \sqrt[4]{4 \cdot 1 \cdot 3 \cdot \frac{1}{4}} = 1,3161; & \bar{u}_4 &= \sqrt[4]{6 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 1} = 3,1302. \end{aligned}$$

Вектор пріоритетів отримано нормалізацією власного вектора матриці.

$$w_i = \frac{\bar{u}_i}{\sum_{i=1}^n \bar{u}_i}; \quad i = 1 \dots n \quad (4)$$

$$\begin{aligned} w_1 &= \frac{\sqrt[4]{1 \cdot \frac{1}{4} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{6}}}{\sqrt[4]{1 \cdot \frac{1}{4} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{6}} + \sqrt[4]{4 \cdot 1 \cdot 3 \cdot \frac{1}{4}} + \sqrt[4]{2 \cdot \frac{1}{3} \cdot 1 \cdot \frac{1}{4}} + \sqrt[4]{6 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 1}} = \frac{0,3799}{5,4651} = 0,06952; \\ w_2 &= \frac{1,3161}{5,4651} = 0,24081; \\ w_3 &= \frac{0,6389}{5,4651} = 0,11691; \\ w_4 &= \frac{3,1302}{5,4651} = 0,57276. \end{aligned}$$

Перевірка: сума нормалізованих компонентів вектора становить 1.

Множенням матриці порівнянь справа на отриману оцінку вектора отримано новий вектор інтенсивності відносної важливості. Поділом кожного компоненту цього вектора на відповідну компоненту оцінки вектора рішення визначено ще один вектор для знаходження власного значення матриці.

$$IB = A \cdot w = \begin{pmatrix} 1 & 1/4 & 1/2 & 1/6 \\ 4 & 1 & 3 & 1/4 \\ 2 & 1/3 & 1 & 1/4 \\ 6 & 4 & 4 & 1 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 0,06952 \\ 0,24081 \\ 0,11691 \\ 0,57276 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,2836 \\ 1,0128 \\ 0,4794 \\ 2,4208 \end{pmatrix} \quad (5)$$

За максимальне наближене власне значення матриці λ_{max} прийнято середнє арифметичне значення компонентів цього вектора, яке застосовують для оцінки узгодженості. Що ближче λ_{max} до n (числа критеріїв), то більш узгоджений результат.

$$0,2836 : 0,06952 = 4,0801;$$

$$1,0128 : 0,24081 = 4,2058;$$

$$0,4794 : 0,11691 = 4,1005;$$

$$2,4208 : 0,57276 = 4,2265.$$

Максимальне власне значення матриці $\lambda_{max} = 16,6129/4 = 4,1532$. Відомо, що узгодженість квадратної обернено симетричної матриці еквівалентна вимозі рівності її максимального власного значення λ_{max} з n . Визначили індекс узгодженості (IU)

$$IU = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1} = \frac{4,1532 - 4}{4 - 1} = 0,0511 \quad (6)$$

Індекс узгодженості порівнювали з випадково вибраним усередненим значенням індексу узгодженості (UIU) матриці того ж розміру. У таблиці 3 подані значення UIU матриць різного порядку за даними Т. Сааті.

Відношення індексу узгодженості до усередненого значення (UIU) для матриці того ж порядку називається відносною узгодженістю (BU).

Для $n = 4$, $UIU = 0,9$

Таблиця 3 – Усереднені значення індексу узгодженості для матриць різного порядку

Порядок матриці	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
UIU	0,58	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,54	1,56	1,57	1,59	

Джерело: побудовано авторами на основі [9, с. 2]

$$BU = \frac{IU}{UIU} = \frac{0,0511}{0,9} = 0,0568 \quad (5,68\%). \quad (7)$$

МАІ допускає певний рівень неузгодженості. Відносна неузгодженість не має бути більшою за 10 % (в деяких випадках, коли немає потреби у високій точності, дозволяється не більше за 20 %). Якщо BU виходить за ці межі, тоді експертам необхідно дослідити задачу і перевірити свої судження.

Оцінюючи альтернативні проекти, визначено вектори пріоритетів альтернатив відносно критеріїв, а також вектор глобальних пріоритетів, на основі якого можна ухвалювати рішення щодо вибору проекту. Кращою вважається альтернатива з максимальним значенням пріоритету.

Наприклад, порівнюючи альтернативи «1-ий проєкт» та «2-ий проєкт» щодо характеристики «Необхідні кошти», визначено необхідні кошти якого із цих проєктів є меншими, тоді критерій є кращим.

Оскільки в ієрархії є три альтернативних проєкти та чотири критеріїв оцінювання, то експерт проводив таку кількість пар порівнянь:

$$K_{\text{порівн}} = \frac{n(n-1)}{2} = 4 \frac{3(3-1)}{2} = 12 \text{ для рівня 3 ієрархічної моделі.}$$

Таблиця 4 – Матриця парних порівнянь та їх узгодженість для елементів рівня 3 за критерієм «Необхідні кошти»

№	Альтернативні проєкти	Матриця парних порівнянь проєктів для			Вектор пріоритетів (V)	Інтенсивність відносної важливості (IB)	Частка
		1	2	3			
1	1-ий проєкт	1	3	1/2	0,31962	0,9647	3,0183
2	2-ий проєкт	1/3	1	1/4	0,12196	0,3681	3,0183
3	3-ій проєкт	2	4	1	0,55843	1,6855	3,0183
Власне значення матриці (λ_{max})					3,0183		
Індекс узгодженості (IU)					0,0091		
Усереднене значення індексу узгодженості (UIU)					0,58		
Відносна узгодженість (BU)					0,0158 (1,58%)		

Джерело: розроблено авторами

$$IB = A \cdot w = \begin{pmatrix} 1 & 3 & 1/2 \\ 1/3 & 1 & 1/4 \\ 2 & 4 & 1 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 0,31962 \\ 0,12196 \\ 0,55843 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,9647 \\ 0,3681 \\ 1,6855 \end{pmatrix}$$

Таблиця 5 – Матриця парних порівнянь та їх узгодженість для елементів рівня 3 за критерієм «Попит на продукцію»

№	Альтернативні проєкти	Матриця парних порівнянь проєктів для			Вектор пріоритетів (V)	Інтенсивність відносної важливості (IB)	Частка
		1	2	3			
1	1-ий проєкт	1	2	1/3	0,24931	0,7613	3,0536
2	2-ий проєкт	1/2	1	1/3	0,15706	0,4796	3,0536
3	3-ій проєкт	3	3	1	0,59363	1,8127	3,0536
Власне значення матриці (λ_{max})					3,0536		
Індекс узгодженості (IU)					0,0268		
Усереднене значення індексу узгодженості (UIU)					0,58		
Відносна узгодженість (BU)					0,0462 (4,62%)		

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 6 – Матриця парних порівнянь та їх узгодженість для елементів рівня 3 за критерієм «Термін окупності»

№	Альтернативні проекти	Матриця парних порівнянь проектів для			Вектор пріоритетів (V)	Інтенсивність відносної важливості (IB)	Частка
		1	2	3			
1	1-ий проєкт	1	1/3	1/2	0,15146	0,4707	3,1078
2	2-ий проєкт	3	1	4	0,63010	1,9582	3,1078
3	3-ій проєкт	2	1/4	1	0,21844	0,6789	3,1078
Власне значення матриці (λ_{max})					3,1078		
Індекс узгодженості (IU)					0,0539		
Усереднене значення індексу узгодженості (UIU)					0,58		
Відносна узгодженість (BU)					0,0929 (9,29%)		

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 7 – Матриця парних порівнянь та їх узгодженість для елементів рівня 3 за критерієм «Прибуток»

№	Альтернативні проекти	Матриця парних порівнянь проектів для			Вектор пріоритетів (V)	Інтенсивність відносної важливості (IB)	Частка
		1	2	3			
1	1-ий проєкт	1	2	1/3	0,23849	0,7198	3,0183
2	2-ий проєкт	1/2	1	1/4	0,13650	0,4120	3,0183
3	3-ій проєкт	3	4	1	0,62501	1,8865	3,0183
Власне значення матриці (λ_{max})					3,0183		
Індекс узгодженості (IU)					0,0091		
Усереднене значення індексу узгодженості (UIU)					0,58		
Відносна узгодженість (BU)					0,0158 (1,58%)		

Джерело: розроблено авторами

Отримані результати представлені у табл. 8.

Таблиця 8 – Визначення вектора глобальних пріоритетів

Проекти	Вектори пріоритетів альтернатив відносно критеріїв				
	Кошти	Попит	Термін окупності	Прибуток	Глобальний вектор
1	0,31962	0,24931	0,15146	0,23849	0,23656
2	0,12196	0,15706	0,63010	0,13650	0,19815
3	0,55843	0,59363	0,21844	0,62501	0,56529

Джерело: розроблено авторами

Методом аналізу ієрархій отримано найбільше значення компоненти вектора глобальних пріоритетів - 0,56529 для «3-ій проєкту», який передбачає випуск бетонних сумішей. Отже, він є оптимальним під час вибору. Для цього проєкту найвищі пріоритети вектора альтернатив мають критерії «Попиту» та «Прибутку». «2-ий проєкт» з випуску тротуарної плитки не рекомендується до впровадження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Метод аналізу ієрархій є ефективним методом порівняння як різних проєктних пропозицій, що відповідають меті, так і оцінювання та порівняння різних за розмірністю кількісних та якісних критеріїв оцінювання проєктів. МАІ дає змогу визначити ієрархію компонентів системи в цілому, детально проаналізувати критерії, їх функціональну взаємодію і вплив на систему, що досліджується, загалом.

Застосовуючи метод аналізу ієрархій Т. Сааті, вибрано оптимальний проєкт підприємства серед проєктів, які передбачають випуск різної продукції в умовах багатокритеріальної невизначеності з врахуванням вимог замовника. Проведене дослідження показало, що підприємству доцільно впроваджувати два проєкти з трьох розглянутих. Найкращим в умовах багатокритеріальної невизначеності з урахуванням вимог замовника за результатами аналізу були отримані результати по проєкту, який передбачає випуск бетонних сумішей.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з дослідженням залежностей між критеріями досягнення мети на основі їх кореляційного та факторного аналізу.

Список літератури

1. Бадюл М. Г., Крамаренко В. А. Застосування методу аналізу ієрархій у проєктуванні та будівництві. *Будівництво, матеріалознавство, машинобудування*. 2013. Вип. 70. С.27-35.
2. Економіко-математичне моделювання: Навч. посібник / За заг. ред. В. В. Вітлінського. – К.: КНЕУ, 2008. – 536 с.
3. Ершова Н. М. Принятие решений на основе метода анализа иерархий. *Вісник Придніпровської держ. акад. буд-ва і архітектури*. 2015. № 9 (210). С. 39-45.
4. Євстрат Д. І., Кушнерук Ю. І. Застосування методу аналізу ієрархій для оцінки маркетингової активності торговельних підприємств. *Проблеми економіки*. 2012. № 2. С. 66-71.
5. Кульчицька Х.Б., Предко Л.С. Застосування методу аналізу ієрархій при виборі проєкту в поліграфії. *Поліграфія і видавнича справа*. 2018. № 1. С. 51–60.
6. Оптимізаційні методи та моделі в підприємницькій діяльності: Навчальний посібник. / Волонтир Л.О, Потапова Н.А., Ушкаленко І.М., Чіков І.А., Вінницький національний аграрний університет. – Вінниця: ВНАУ, 2020 – 404 с.
7. Рядно О.А., Шерстеников Ю.В. Математичне моделювання підприємницької діяльності : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2011. – 352 с.
8. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. / пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. Москва: Радио и связь. 1993. 278 с.
9. Трунова О.В. Застосування методу Сааті при прийнятті управлінських рішень. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108.1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_34. (дата звернення: 19.11.2020)
10. Хомяков В. І. Менеджмент підприємства. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Кондор, 2005. 434 с.

References

1. Badiul, M. H., & Kramarenko, V. A. (2013). Zastosuvannia metodu analizu iierarkhii u proektuvanni ta budivnytstvi [Application of the method of hierarchy analysis in design and construction]. *Budivnytstvo, materialoznavstvo, mashynobuduvannia – Construction, materials science, mechanical engineering*, 70, 27-35 [in Ukrainian].
2. Vitlinskoho, V. V. (2015). *Ekonomiko-matematychnye modelyuvannya. [Economic and mathematical modeling]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Ershova, N. M. (2015). Priniatie reshenii na osnove metoda analiza ierarkhii. [Decision making based on the method of analysis of hierarchies]. *Visnyk Prydniprovskoyi derzh. akad. bud-va i arkhitektury – Bulletin of the Dnieper state. acad. construction and architecture*, 9 (210), 39-45 [in Russian].
4. Yevstrat, D. I., & Kushneruk, Yu. I. (2012). Zastosuvannia metodu analizu iierarkhii dlia otsinky marketynhovoї aktyvnosti torhovelnykh pidpriemstv [Application of the method of analysis of

- hierarchies to assess the marketing activity of commercial enterprises]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 2, 66-71 [in Ukrainian].
5. Kulchytska, H. B., & Predko, L. S. (2018). Zastosuvannya metodu analizu iyerarkhiy pry vybori proektu v polihrafiyi [Application of the method of analysis of hierarchies when choosing a project in printing]. *Polihrafiya i vydavnycha sprava - Printing and publishing*, 1, 51–60 [in Ukrainian].
 6. Volunteer, L. O., Potapova, N. A., Ushkalenko, I. M., & Chikov, I. A. (2020). *Optimizatsiyni metody ta modeli v pidpryyemnytskiy diyalnosti [Optimization methods and models in business]*. Vinnytsya: VNAU [in Ukrainian].
 7. Ryadno, O. A., & Sherstennikov, Yu.V. (2011). *Matematychnye modelyuvannya pidpryyemnytskoyi diyalnosti: navchalnyy posibnyk dlya studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv ekonomichnykh spetsialnostey [Mathematical modeling of entrepreneurial activity: a textbook for students of higher educational institutions of economic specialties]*. Dnepropetrovsk: DSFA [in Ukrainian].
 8. Saaty, T. (1993). *Priniatie reshenii. Metod analiza ierarkhii [Decision making. Hierarchy analysis method]*. Moskva : Radio i sviaz [in Russian].
 9. Trunova, O. V. (2013). Zastosuvannya metodu Saati pry pryiniatti upravlinskykh rishen [Application of the Saaty method in making management decisions] *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Pedagogical sciences*, 108.1. Retrieve from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_34 [in Ukrainian].
 10. Khomiakov, V.I. (2005). *Menedzhment pidpriemstva [Enterprise management]*. Kyiv: Kondor, [in Ukrainian].

Serhii Nisfoian, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nataliia Sysolina, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Hryhorii Savelenko, Associate Professor, PhD tech. sci. (Candidate of Engineering Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Improving the Efficiency of Investment Project Selection Mechanisms at the Enterprise

It is important for companies to choose the optimal project, considering the impact of the most important criteria on the common goal.

The article investigates the mechanism of choosing the optimal of the three proposed investment projects at the production enterprise: production of foam blocks, production of paving slabs, production of concrete mix.

To solve the problem of choosing the optimal project, the method of hierarchy analysis proposed by T. Saaty was used. The method of analysis of hierarchies is considered to be a general theory of measurement, it is used to derive a scale from pairwise comparisons in multilevel hierarchical structures. Comparisons can be made on the basis of real or approximate values. The method is widely used in tasks related to multicriteria decision making, strategic planning, forecasting, etc.

The method of hierarchy analysis allows to quantitatively and qualitatively compare alternative projects. The criteria for comparison were: the total amount of investment required for the project, product demand, expected profitability and payback period of the project.

A multicriteria matrix model based on the method of hierarchy analysis is constructed. The relationship between the criteria was established and the consistency of results was assessed at all levels of the model. According to the results of the analysis, the optimal project was determined, which has the greatest value of the component of the vector of global priorities - 0.56529 (for the project involving the production of concrete mixtures). For this project, the criteria of "Demand" and "Profit" have the highest priorities of the vector of alternatives.

The application of the method of analysis of hierarchies allows to reduce the amount of before the project work and numerically confirm the choice of the project.

investment project, method of analysis of hierarchies, matrices, enterprises

Одержано (Received) 02.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 11.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 338.1: 338.43

JEL Classification: M11, M21, O13, Q10

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).238-245](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).238-245)

М.В. Поленкова, доц., канд. екон. наук

Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна

Специфіка функціонування підприємств аграрного сектору у контексті соціально-економічного розвитку України

В статті обґрунтовано вагому роль сільського господарства в економічній системі України. Виявлено ключові тенденції функціонування підприємств аграрного сектору України. Досліджено динаміку обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Окреслено послідовність застосування методу багатofакторного динамічного регресійного моделювання. В рамках дослідження розраховано вплив функціонування підприємств аграрного сектору на індекс виробництва сільськогосподарської продукції.

продукція рослинництва, продукція тваринництва, сільськогосподарські підприємства, аграрний сектор, соціально-економічний розвиток

М.В. Поленкова, доц., канд. екон. наук

Національний університет «Черниговская политехника», г. Чернигов, Украина

Специфика функционирования предприятий аграрного сектора в контексте социально-экономического развития Украины

В статье обоснована важная роль сельского хозяйства в экономической системе Украины. Выявлены ключевые тенденции функционирования предприятий аграрного сектора Украины. Исследована динамика объемов производства сельскохозяйственной продукции. Определены последовательность применения метода многофакторного динамического регрессионного моделирования. В рамках исследования рассчитано влияние функционирования предприятий аграрного сектора на индекс производства сельскохозяйственной продукции.

продукция растениеводства, продукция животноводства, сельскохозяйственные предприятия, аграрный сектор, социально-экономическое развитие

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності національного аграрного сектору передбачає стійке функціонування всіх його взаємопов'язаних підсистем: агропромислового виробництва; продуктових ринків; збуту, розподілу і споживання продовольства; кадрового, фінансового, матеріально-технічного, технологічного, інформаційного та наукового забезпечення. Проте в сучасних умовах функціонування сільськогосподарських підприємств супроводжується низкою проблемних аспектів, що суттєво перешкоджає їх перспективному розвитку. В умовах євроінтеграції виникає об'єктивна необхідність у формуванні ефективних механізмів щодо посилення конкурентних позицій українських підприємств аграрного сектору на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування сільськогосподарських підприємств присвятили свої наукові праці багато вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, зокрема Буш Г. [7], Девіс К. [8], Герасименко Ю. [1], Єранкіна О. [2], Коваленко Є. [3], Пур Дж. [9], Скидан О., Степаненко Н., Швець Т. [6], Шпрінгман М. [10] та інші науковці. Проте, різноаспектно досліджуючи особливості функціонування підприємств аграрного сектору, науковців основному зосереджуються на внутрішньогалузевих питаннях їх розвитку, зокрема оптимізації ресурсного забезпечення сільськогосподарського процесу у сфері рослинництва і тваринництва, залученні інноваційних технологій та підходів в управлінні, а також посиленні корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах.

Попри значний науковий доробок невирішеною залишається ще низка актуальних питань соціально-економічного характеру щодо функціонування підприємств аграрного сектору у контексті сталого розвитку України

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей функціонування підприємств аграрного сектору у контексті соціально-економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство здійснює значний вплив на розвиток економіки країни. Його вагому роль в економічній системі України підтверджують наступні показники: 10,5% валової доданої вартості (358,1 млрд. грн. у 2019 р.); 9% валового внутрішнього продукту (358,1 млрд. грн. у 2019 р.); 18,2% від усього зайнятого населення (3010,4 тис. осіб у 2019 р.); 7,7% від загальної кількості найманих працівників; 9,4% у структурі усіх капітальних інвестицій за видами економічної діяльності (58555 млн. грн. у 2019 р.); 4,1% від усіх основних засобів (399,5 млрд. грн. у 2018 р.); 43,9% від загального обсягу експорту[4; 5].

У процесі функціонування підприємств аграрного сектору України виокремлюються наступні тенденції (табл. 1):

- зростання кількості зайнятого населення з 2860,7 тис. осіб у 2017 р. до 3010,4 тис. осіб у 2019 р. на фоні скорочення кількості найманих працівників із 515 тис. осіб у 2016 р. до 463,2 тис. осіб у 2019 р.;
- поступове зростання середньомісячної заробітної плати працівників із 143,7 дол. США у 2015 р. до 338,1 дол. США у 2019 р.;
- зменшення обсягів капітальних інвестицій у 2019 р. (2265,6 млн. дол. США) після поступового їх зростання протягом 2015-2018 рр.;
- нарощення обсягів валової доданої вартості у сільському господарстві з 10946,6 млн. дол. США у 2016 р. до 13854,3 млн. дол. США у 2019 р.;
- стрімке зростання обсягів основних засобів із 8045,6 млн. дол. США у 2015 р. до 15458,2 млн. дол. США у 2019 р.

Таблиця 1– Динаміка основних показників функціонування аграрного сектору протягом 2015-2019 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість зайнятого населення (тис. осіб)	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4
Кількість найманих працівників (тис. осіб)	502,7	515,0	490,9	481,4	463,2
Середньомісячна плата працівників (дол. США)	143,7	153,3	216,6	263,5	338,1
Капітальні інвестиції у сільське господарство (млн. дол. США)	1341,7	1943,5	2383,8	2391,8	2265,6
Валова додана вартість (млн. дол. США)	10977,8	10946,6	11428,1	13278,2	13854,3
Основні засоби (млн. дол. США)	8045,6	9958,4	12327,1	15458,2	–

Джерело: розраховано за [4; 5]

Протягом останніх двох років простежується поступове збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції галузей рослинництва (підприємствами – із 323,7 млрд. грн. у 2017 р. до 376,8 млрд. грн. у 2019 р.; фермерськими господарствами – із 60,5 млрд. грн. у 2017 р. до 75,8 млрд. грн. у 2019 р.; господарствами населення – із 156,4 млрд. грн. у 2017 р. до 161,9 млрд. грн. у 2019 р. (в постійних цінах 2016 р.) та тваринництва (підприємствами – із 67,3 млрд. грн. у 2017 р. до 73 млрд. грн. у 2019 р.; фермерськими господарствами – із 2,8 млрд. грн. у 2017 р. до

3,2 млрд. грн. у 2019 р. (в постійних цінах 2016 р.) [5]. Лише домашні господарства, що спеціалізуються на тваринництві протягом 2014-2019 рр. демонструють негативну динаміку обсягів виробництва (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за категоріями господарств (% до попереднього року)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Господарства усіх категорій										
Продукція сільськогосподарства	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4
Продукція рослинництва	96,4	128,7	93,3	117,1	103,1	94,8	109,1	97,1	110,2	101,8
Продукція тваринництва	104,3	99,8	104,9	103,9	99,5	96,4	97,3	100,2	101,2	100,2
Підприємства										
Продукція сільськогосподарства	97,5	128,3	94,1	120,5	103,8	94,8	109,7	97,0	112,0	102,7
Продукція рослинництва	94,6	134,9	91,0	123,6	103,9	94,5	112,4	96,2	113,6	102,5
Продукція тваринництва	109,8	104,5	108,1	108,6	103,4	96,5	97,5	101,0	104,5	103,8
Господарства населення										
Продукція сільськогосподарства	99,9	110,4	99,0	104,3	99,7	95,8	100,9	99,3	101,7	99,1
Продукція рослинництва	99,4	119,2	97,2	106,4	101,4	95,5	102,8	99,1	103,3	100,2
Продукція тваринництва	100,8	96,6	102,5	100,3	96,3	96,3	97,2	99,6	98,1	96,7

Джерело: сформовано за [4; 5]

Для виявлення впливу функціонування підприємств аграрного сектору на індекс сільськогосподарської продукції застосуємо метод багатофакторного динамічного регресійного моделювання, зокрема динамічну балансову кросс-секшн регресію:

$$A = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n,$$

де A – індекс сільськогосподарської продукції (вихідна, залежна змінна);

$a_1, \dots, a_n$ – параметри моделі;

$x_1, \dots, x_n$ – показники функціонування підприємств аграрного сектору.

В якості вхідних параметрів (незалежних змінних) на основі експертного оцінювання визначено ключові показники функціонування підприємств аграрного сектору (x_1 – x_{38}). Вихідними показниками обрано: індекс сільськогосподарської продукції (A).

У процесі застосування даного методу сформовані масштабні генеральні вибірки із 2736 спостережень (38 вхідних незалежних змінних у динаміці 3 років (2017-2019 рр.) у розрізі 24 регіонів України). Усі розрахунки проведено у програмному середовищі Statistica 10.0.

Первинні результати розрахунків подано на рис. 1.

Regression Summary for Dependent Variable: A2 (Spreadsheet1)						
R= ,87838876 R²= ,77156681 Adjusted R²= ,69398573						
F(18,53)=9,9453 p<,00000 Std.Error of estimate: 5,0690						
N=72	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(53)	p-value
Intercept			91,07368	11,60718	7,84633	0,000000
x1	0,95805	0,414478	0,03599	0,01557	2,31146	0,024726
x3	0,77339	0,180966	0,48622	0,11377	4,27367	0,000080
x4	-1,85100	0,497989	-0,10523	0,02831	-3,71695	0,000487
x5	2,34835	0,377228	0,00556	0,00089	6,22528	0,000000
x7	-1,67953	0,538813	-0,59980	0,19242	-3,11708	0,002949
x8	2,54129	0,645523	0,00446	0,00113	3,93680	0,000242
x9	-0,78713	0,228077	-0,20405	0,05912	-3,45114	0,001104
x11	-0,68831	0,238161	-0,00344	0,00119	-2,89008	0,005570
x12	0,51098	0,127800	0,08375	0,02095	3,99833	0,000199
x14	0,45406	0,149177	0,17931	0,05891	3,04373	0,003632
x16	-0,65955	0,162300	-0,03672	0,00904	-4,06375	0,000161
x18	-0,80969	0,188788	-1,32489	0,30891	-4,28891	0,000076
x19	0,26656	0,091664	0,12645	0,04348	2,90803	0,005302
x20	0,24572	0,110616	0,01808	0,00814	2,22136	0,030620
x26	-1,16403	0,275472	-0,00001	0,00000	-4,22560	0,000094
x27	1,04459	0,354455	0,00001	0,00000	2,94704	0,004761
x33	-1,17795	0,238250	-0,00002	0,00000	-4,94416	0,000008
x38	0,29677	0,102981	0,47814	0,16591	2,88181	0,005698

Рисунок 1 – Первинні результати розрахунків для A2 (у програмному середовищі Statistica 10.0)
Джерело: розраховано автором

За результатами розрахунків простежується статистична значущість розрахунків, що підтверджують: коефіцієнт кореляції, скоригований коефіцієнт детермінації; Ф-критерій Фішера; стандартна похибка; р-рівень (рис. 1; табл. 3).

За результатами аналізу найбільшим впливом серед досліджуваних показників на індекс виробництва сільськогосподарської продукції відзначаються: обсяги виробництва коренеплодів, бульбоплодів, культур овочевих і баштанних продовольчих господарствами усіх категорій ($x_8 = 2,54$); обсяги виробництва технічних культур підприємствами ($x_5 = 2,35$); витрати підприємств на пальне і мастильні матеріали ($x_{27} = 1,04$). Значний позитивний вплив також здійснює площа, з якої підприємствами зібрано зернові і зернобобові культури ($x_1 = 0,96$) та урожайність зернових і зернобобових культур на підприємствах ($x_3 = 0,77$). Тобто, при збільшенні на 1% показника x_8 індекс виробництва сільськогосподарської продукції зростає на 2,54%, відповідно, при збільшенні на 1% показника x_5 – зростає на 2,35%; x_{27} – на 1,04%; x_1 – на 0,96%; x_3 – на 0,77%.

Найбільшим оберненим впливом характеризуються показники: площа, з якої підприємствами зібрано технічні культури ($x_4 = -1,85$); площа, з якої господарствами усіх категорій зібрано коренеплодів, бульбоплодів, культур овочевих і баштанних продовольчих ($x_7 = -1,68$); амортизація ($x_{33} = -1,18$); витрати підприємств на мінеральні добрива ($x_{26} = -1,16$). Вагомий негативний вплив також простежується від обсягів реалізації на забій (у живій масі) великої рогатої худоби ($x_{18} = -0,81$); урожайності коренеплодів, бульбоплодів, культур овочевих і баштанних продовольчих на господарствах усіх категорій ($x_9 = -0,79$) та обсягів виробництва кормових культур господарствами усіх категорій ($x_{11} = -0,69$). При збільшенні значень цих показників на 1% індекс виробництва сільськогосподарської продукції зменшуватиметься.

Таблиця 3 – Результати розрахунків впливу функціонування підприємств аграрного сектору на індекс сільськогосподарської продукції

Незалежні змінні	Залежна змінна: (A)
	Коефіцієнт кореляції
	0,878
	Скоригований коефіцієнт детермінації
	0,772
	Критерій Фішера
	F(18,53)=9,945 при $p < 0,00000$
	Стандартна похибка
1	2
Вільний член (b)	91,07
	для A
x_1 – площа, з якої підприємствами зібрано зернові і зернобобові культури	0,96
x_2 – обсяги виробництва зернових та зернобобових культур підприємствами	–
x_3 – урожайність зернових і зернобобових культур на підприємствах	0,77
x_4 – площа, з якої підприємствами зібрано технічні культури	-1,85
x_5 – обсяги виробництва технічних культур підприємствами	2,35
x_6 – урожайність технічних культур на підприємствах	–
x_7 – площа, з якої господарствами усіх категорій зібрано коренеплодів, бульбоплодів, культур овочевих і баштанних продовольчих	-1,68
x_8 – обсяги виробництва коренеплодів, бульбоплодів, культур овочевих і баштанних продовольчих господарствами усіх категорій	2,54
x_9 – урожайність коренеплодів, бульбоплодів, культур овочевих і баштанних продовольчих на господарствах усіх категорій	-0,79
x_{10} – площа, з якої господарствами усіх категорій зібрано кормових культур	–
x_{11} – обсяги виробництва кормових культур господарствами усіх категорій	-0,69
x_{12} – урожайність кормових культур на господарствах усіх категорій	0,51
x_{13} – площа, на якій були застосовані мінеральні добрива	–
x_{14} – площа, на якій були застосовані органічні добрива;	0,45
x_{15} – площа, на якій були застосовані пестициди	–
x_{16} – обсяги виробництва молока господарствами усіх категорій	-0,66
x_{17} – кількість одержаних яєць від птиці свійської господарствами усіх категорій	–

Продовження табл. 3

1	2
x_{18} – реалізація на забій (у живій масі) ВРХ	-0,81
x_{19} – реалізація на забій (у живій масі) свиней	0,27
x_{20} – реалізація на забій (у живій масі) птиці свійської	0,25
x_{21} – продуктивність праці на підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у рослинництві	–
x_{22} – продуктивність праці на підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у тваринництві	–
x_{23} – витрати підприємств на насіння і посадковий матеріал	–
x_{24} – витрати підприємств на корми	–
x_{25} – витрати підприємств на іншу продукцію сільського господарства	–
x_{26} – витрати підприємств на мінеральні добрива	-1,16
x_{27} – витрати підприємств на паливе і мастильні матеріали	1,04
x_{28} – витрати підприємств на електроенергію	–
x_{29} – витрати підприємств на паливо й енергію	–
x_{30} – витрати підприємств на запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	–
x_{31} – відрахування на соціальні заходи	–
x_{32} – орендна плата за земельні частки (паї)	–
x_{33} – амортизація	-1,18
x_{34} – оплата послуг сторонніх організацій	–
x_{35} – чисельність наявного сільського населення	–
x_{36} – кількість зайнятого населення у сільському господарстві	–
x_{37} – середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві	–
x_{38} – обсяг грошових доходів домогосподарств від продажу сільськогосподарської продукції	0,3

де A – індекс сільськогосподарської продукції.

Джерело: розраховано автором

Відтак, особливості впливу функціонування сільськогосподарських підприємств на індекс виробництва сільськогосподарської продукції можна відобразити за допомогою наступного рівняння:

$$A = 91,07 + 0,96x_1 + 0,77x_3 - 1,85x_4 + 2,35x_5 - 1,68x_7 + 2,54x_8 - 0,79x_9 - 0,69x_{11} + 0,51x_{12} + 0,45x_{14} - 0,66x_{16} - 0,81x_{18} + 0,27x_{19} + 0,25x_{20} - 1,16x_{26} + 1,04x_{27} - 1,18x_{33} + 0,3x_{38}.$$

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аграрний сектор відіграє стратегічну роль у процесі соціально-економічного розвитку країни. Збільшення сільськогосподарського виробництва та зростання доходу сільського населення на душу населення разом із індустріалізацією та урбанізацією призводять до збільшення попиту на промислове виробництво.

При цьому виокремлюються декілька аспектів впливу сільського господарства на соціально-економічний розвиток, зокрема через: забезпечення продуктами

харчування та сировиною інші сектори економіки; формування попиту на товари, що виготовлені в інших секторах сільським населенням, за рахунок посилення купівельної спроможності від сільськогосподарської діяльності; забезпечення формування надлишкових інвестицій у формі заощаджень та податків, які інвестуються в інші сектори; акумулювання цінних іноземних валют за рахунок експорту сільськогосподарської продукції; забезпечення роботою значної кількості некваліфікованої робочої сили.

За результатами проведених розрахунків на основі балансової кросс-секшн регресії виокремлено показники функціонування підприємств аграрного сектору, що здійснюють найбільший вплив на індекс виробництва сільськогосподарської продукції.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо визначення впливу функціонування підприємств аграрного сектору на сталий розвиток України, зокрема крізь призму економічного, екологічного та соціального аспектів.

Список літератури

1. Герасименко Ю. Розвиток сільських територій як інструмент реалізації соціальної відповідальності агробізнесу. URL: http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17/sekcija_5_ekonomichni_nauki/rozvitok_silskih_teritorij_jak_instrument_realizaciji_socialnoji_vidpovidalnosti_agrobiznesu/8-1-0-78. (дата звернення 07.11.2020)
2. Єранкін О. О. Соціальна відповідальність агробізнесу в контексті вирішення проблем розвитку сільських територій. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2011. Вип. 6/2. С. 31–34.
3. Коваленко Є. В. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 9. URL : <http://globalnational.in.ua/archive/9-2016/28.pdf>. (дата звернення 10.11.2020)
4. Офіційне Інтернет-представництво Міністерства розвитку економіки торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.minagro.gov.ua/?lang=uk-UA>. (дата звернення 10.11.2020)
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Степаненко Н. І., Скидан О. В., Швець Т. В. Стратегічні засади формування та розвитку обслуговуючих підприємств північно-західного регіону України. Агробізнес : проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку : кол. моногр. / за ред. Я. В. Сухія, В. С. Ніценка. Одеса : СВД М. П. Черкасов, 2011. С. 263–300.
7. Busch, G., & Spiller, A. (2018). Consumer acceptance of livestock farming around the globe. *Animal Frontiers*, 8(1), 1–3.
8. Davis, K. F., Gephart, J. A., Emery, K. A., Leach, A. M., Galloway, J. N., & D'Odorico, P. (2016). Meeting future food demand with current agricultural resources. *Global Environmental Change*, 39, 125–132.
9. Poore, J., & Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, 360(6392), 987–992.
10. Springmann, M., Clark, M., Mason-D'Croz, D., Wiebe, K., Bodirsky, B. L., Lassalle, L., et al. (2018). Options for keeping the food system within environmental limits. *Nature*, 562(7728), 519–525.

References

1. Herasymenko, Yu. (2014). Rozvytok silskykh terytorii yak instrument realizatsii sotsialnoi vidpovidalnosti ahrobiznesu [Development of rural territories as an instrument for the implementation of social responsibility for agribusiness]. *E-konferentsii. Sektsiia 5 Ekonomichninauky - E-conferences. Section 5. Economics*. Retrieved from http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17/sekcija_5_ekonomichni_nauki/rozvitok_silskih_teritorij_jak_instrument_realizaciji_socialnoji_vidpovidalnosti_agrobiznesu/8-1-0-78 [in Ukrainian].
2. Yerankin, O.O. (2011). Sotsialna vidpovidalnist ahrobiznesu v konteksti vyrishennia problem rozvytku silskykh terytorii [Social responsibility of agribusiness in the context of solving problems of rural development]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment – Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management*, 6/2, 31–34 [in Ukrainian].

3. Kovalenko, Ye.V. (2015). Rozvytok korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini [Development of corporate social responsibility in Ukraine]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 9, 134–139. Retrieved from <http://globalnational.in.ua/archive/9-2016/28.pdf> [in Ukrainian].
4. Ministry of Economic Development of Trade and Agriculture of Ukraine: Official Internet representation (2020). *minagro.gov.ua*. Retrieved from <http://minagro.gov.ua>. [in Ukrainian]. Виправити згідно вимог.
5. State Statistics Service of Ukraine: Official site (2019). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian]. Виправити згідно вимог.
6. Stepanenko, N.I., Skydan, O.V. & Shvets, T.V. (2011). Strategic principles of formation and development of service enterprises of the north-western region of Ukraine. *Agribusiness: problems, current status and development prospects*. Ya.V. Sukhii & V.S. Nitsenko (Eds.). Odesa: SVD M.P. Cherkasov.
7. Busch, G., & Spiller, A. (2018). Consumer acceptance of live stock farming around the globe. *Animal Frontiers*, 8(1), 1–3 [in English].
8. Davis, K.F., Gephart, J.A., Emery, K.A., Leach, A.M., Galloway, J.N., & D'Odorico, P. (2016). Meeting future food demand with current agricultural resources. *Global Environmental Change*, 39, 125–132 [in English].
9. Poore, J., & Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, 360(6392), 987–992 [in English].
10. Springmann, M., Clark, M., Mason-D'Croz, D., Wiebe, K., Bodirsky, B. L., & Lassaletta, L., et al. (2018). Options for keeping the food system within environmental limits. *Nature*, 562(7728), 519–525 [in English].

Maryna Polenkova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine

Specifics of the Functioning of Agricultural Enterprises in the Context of Socio-economic Development of Ukraine

The article substantiates the important role of agriculture in the economic system of Ukraine. The key tendencies of functioning of the enterprises of the agrarian sector of Ukraine are revealed. The dynamics of agricultural production volumes is studied. The sequence of application of the method of multifactor dynamic regression modeling is outlined. The study calculated the impact of the functioning of agricultural enterprises on the index of agricultural production.

Improving the competitiveness of the national agricultural sector involves the sustainable operation of all its interconnected subsystems: agro-industrial production; food markets; sale, distribution and consumption of food; personnel, financial, logistical, technological, informational and scientific support. However, in modern conditions, the functioning of agricultural enterprises is accompanied by a number of problematic aspects, which significantly hinders their long-term development. In the context of European integration there is an objective need to form effective mechanisms to strengthen the competitive position of Ukrainian.

The agricultural sector plays a strategic role in the socio-economic development of the country. The increase in agricultural production and the growth of per capita income of the rural population together with industrialization and urbanization lead to an increase in demand for industrial production. According to the results of the calculations based on the balance cross-section regression, the indicators of functioning of agricultural enterprises that have the greatest impact on the index of agricultural production are identified. According to the results of the analysis, the greatest influence among the studied indicators on the index of agricultural production is noted: the volume of production of roots, tubers, crops of vegetables and melons by food farms of all categories; volumes of production of technical crops by enterprises; costs of enterprises for fuel and lubricants. Significant positive impact is also exerted by the area from which enterprises harvested cereals and legumes and the yield of cereals and legumes at enterprises.

crop products, livestock products, agricultural enterprises, agricultural sector, socio-economic development

Одержано (Received) 03.12.2020

Прорецензовано (Reviewed) 10.12.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 378.14

JEL Classification: J11; J24

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).246-262](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).246-262)**О.М. Скібіцький**, доц., канд. екон. наук*Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна***В.О. Липчанський**, доц., канд. пед. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

Дистанційна освіта фахівців туристичного і готельно-ресторанного бізнесу

Досліджено феномен дистанційного навчання у сучасному науково-педагогічному дискурсі. Розкриті базові поняття дистанційної освіти. Визначені особливості організації дистанційного навчання в туристичній і споріднених галузях готельного і ресторанного обслуговування. Проведено аналіз розповсюдження дистанційного навчання в світі. Проаналізовано стан та перспективи організації системи дистанційного навчання фахівців туристичної галузі в Україні. Розглянуті методика проведення дослідження організації дистанційного навчання у вітчизняних ЗВО. Досліджені можливості системи управління навчанням *Moodle*. Запропоновані напрямки організації дистанційного навчання в процесі вивчення окремих дисциплін студентами ЗВО. Окреслені напрямки впровадження новітніх інноваційних технологій в систему дистанційної освіти та їх інвестування

сфера послуг, форми навчання, дистанційна освіта, туристичний бізнес, готельно-ресторанна справа, інформаційні технології в освіті, електронний підручник, інтерактивні методи навчання

А.Н. Скибицкий, доц., канд. экон. наук*Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова, г. Киев, Украина***В.А. Липчанский**, доц., канд. пед. наук*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина*

Дистанционное образование специалистов туристического и гостинично-ресторанного бизнеса

Исследован феномен дистанционного обучения в современном научно-педагогическом дискурсе. Раскрыты базовые понятия дистанционного образования. Определены особенности организации дистанционного обучения в туристической и родственных ей отраслях гостиничного и ресторанного сервиса. Проведен анализ распространенности дистанционного обучения в мире. Проанализировано состояние и перспективы организации системы дистанционного обучения специалистов туристической сферы в Украине. Рассмотрены методика проведения исследования организации дистанционного обучения в отечественных ВУЗах. Исследованы возможности системы управления обучением *Moodle*. Предложены направления организации дистанционного обучения в процессе изучения отдельных дисциплин студентами ВУЗов. Обозначены направления внедрения новейших инновационных технологий в систему дистанционного образования и их инвестирования

сфера услуг, формы обучения, дистанционное образование, туристический бизнес, гостинично-ресторанное дело, информационные технологии в образовании, электронный учебник, интерактивные методы обучения

Постановка проблеми. Під час реформування освіти у вищих навчальних закладах прогресивно розробляється концепція дистанційної освіти, що передбачає розробку різноманітних технологій. Дистанційне навчання на сьогодні є одним із ключових напрямів оновлення всіх ланок освітньої системи України. Відбувається науково-теоретичне осмислення дистанційних форм навчання. Розробляється відповідне методичне забезпечення, до наукового обсягу входить нова термінологія, триває експериментальна апробація нових дистанційних освітніх технологій.

Саме розширення впровадження інноваційної форми навчання – дистанційної – забезпечить ефективну управлінську діяльність фахівців обслуговуючої сфери як сьогодні, так і в майбутньому, яка через системність, актуальність, постійну модернізацію та адаптацію до сучасних умов існування суспільства, сприятиме

становленню України, як європейської держави, дасть змогу подолати брак висококваліфікованих управлінських кадрів, які мають володіти новітніми інформаційними технологіями і методиками управління в сфері туризму.

Основи професійної компетентності педагога як організатора дистанційного навчання закладаються в навчально-виховному процесі ЗВО за умови, якщо, з одного боку, дистанційні технології застосовуються для професійної підготовки майбутнього менеджера готельно-ресторанно, туристичного бізнесу, з іншого – якщо в процесі дистанційного навчання він здобуває знання та вміння щодо реалізації дистанційних технологій у майбутній професійній діяльності.

Дистанційне навчання – це самостійна форма навчання, інформаційні технології в дистанційному навчанні є провідним засобом.

У чому основні переваги онлайн-освіти перед звичним нам навчанням:

- доступ до інформації в будь-який зручний для студентів (учнів) час;
- можливість вчитися в тому темпі, який підходить конкретному студенту/учневі;
- вибір напрямків, предметів і навіть викладачів;
- географічна доступність та інше.

Ефективному впровадженню дистанційного навчання в систему освіти України сприятиме дослідження та використання досвіду зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наукового забезпечення дистанційного навчання, його проблеми та напрями вивчення знайшли своє відбиття в дослідженнях таких авторів, як: Биков В., Лещенко М., Тимчук Л., Блощинський І.Г. [1] Борбіт А.В. [2], Мазуркевич І.В., Костінська О.Л., Буйницька О. П. [3], Вишнівський В. В. [5], Дегтяренко Т.М. [6], Дзюба П.А. [7], Зайцева Т.А., Дробніца І.П., Муковіз О.П. [16] та ін. Окремі аспекти неперервної освіти і відкритого навчання, організаційно-педагогічні засади дистанційної підготовки фахівців відображено в працях Д. Бодненко, Т. Десятова, С. Лисенко, В. Лугового тощо.

В Україні питанням запровадження інформаційних, зокрема, дистанційних технологій у систему підготовки студентів присвячені публікації В.М. Сороко, Р.А. Ільєсова, В.А. Куценка, Є.О. Ралдугіна, С.А. Калашнікової, І.І. Журальнової В.М. Кухаренка тощо. На особливу увагу заслуговують праці таких науковців, як: Т. Койчева, О. Колгатін, І. Лещенко, В. Луговий, О. Малярчук, Н. Мукан, Н. Ничкало, В. Олійник, В. Пасічник, О. Рибалко, Сиротенко, О. Собаєва, П. Стефаненко, Б. Шуневич та ін.

Водночас, ученими різних країн опубліковано значну кількість наукових монографій і статей, присвячених найрізноманітнішим проблемам дистанційної освіти. Серед іноземних (у т.ч. російських) авторів, які займалися цією проблемою, слід виділити таких як. Ли Юань [14] і Стефан Пауэлл, Ендрю П. Келли [11], Фредерик М. Хес, Rumble G. and Harry K [27]., Sánchez-Elvira Paniagua A. and Simpson O. [28].

Заслуговують на увагу дослідження вчених: А. Андрєєва, А. Багдасяна, Ю. Богачкова, Б. Гольтбенга, В. Гриценка, Н. Задорожну, А. Калмикова, Д. Кигана, В. Кухаренка, В. Куценка, Г. Лелікова, М. Моїсєєва, А. Монако, О. Оболенського, Є. Полат, Є. Ралдугіна, В. Солдаткіна, В. Сороко, В. Тихомирова, А. Хуторського тощо.

У цих та інших працях розглянуті питання створення навчальних матеріалів за допомогою інформаційних технологій, принципи розробки дистанційних курсів для підприємств і державних службовців,

Разом із тим необхідність опрацювання означеної проблеми і розробки методичних рекомендацій для підготовки менеджерів, диктується відсутністю ґрунтовних, системних вітчизняних наробок, присвячених питанням упровадження

дистанційної форми навчання в систему підготовки, фахівців туристичної і суміжних до неї галузей, їхньої перепідготовки, тренінгів (підвищення кваліфікації) в контексті глобалізації і системної інтеграції міжнародного ринку освітніх послуг.

Постановка завдання. Метою дослідження є проаналізувати стан та вивчити досвід організації дистанційного навчання для удосконалення цієї форми набуття вищої освіти.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- визначити теоретичні засади організації дистанційного навчання;
- розкрити сутність ключових дефініцій дослідження;
- встановити особливості впровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах;
- дослідити сучасний стан дистанційного навчання у педагогічних закладах вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Світовий туризм на початку XXI ст. набув надзвичайно стрімкого розвитку. У 2020 р. у світі прогнозується 1,5 млрд. туристів [7]. Нині розвиток туристичної галузі є надзвичайно актуальними і для України, оскільки туризм є одним із важливих чинників виходу нашої економіки до збільшення надходжень до бюджету. Розвиток туризму в Україні, як чинник формування економіки держави зумовлює необхідність створення галузевої системи підготовки та підвищення кваліфікації відповідних кадрів [8].

Підготовка кадрів у туризмі традиційно була пов'язана лише із підвищенням кваліфікації працівників галузі, що, за відсутності базової освіти, не вирішувало кадрової проблеми.

Сьогодні підготовкою кадрів для туризму та готельного і ресторанного господарства займається 146 вищих навчальних закладів України різних форм власності та рівнів акредитації, які здійснюють підготовку зі спеціальностей 073 «Менеджмент», спеціалізація 07305 «Готельний і ресторанний менеджмент», спеціальність 241 «Готельно-ресторанна справа», спеціалізація «Міжнародний готельний бізнес», з напрямів підготовки «Туризм», «Менеджмент» (професійне спрямування «Менеджмент туристичного бізнесу»), «Харчові технології та інженерія (професійне спрямування «Технології в ресторанному господарстві»)» [8].

В практичній та науково-дослідницькій роботі всі напрями підготовки із зазначених спеціалізацій (як вид професійної діяльності) треба розглядати як управління діяльністю туристичного підприємства (в т.ч. управління галуззю, трудовим колективом, окремими працівниками), здійснюване в умовах невизначеності та спрямоване на забезпечення його економічної та функціональної ефективності [20].

Як показав досвід, для держави дистанційна освіта – достатньо недорога форма навчання. Середня оцінка світових освітніх систем показує, що ДН обходиться на 50% дешевше за традиційні форми. Аналіз діяльності центрів ДН показав, що витрати на підготовку фахівця, використовуючи ДН, складають приблизно 60% від витрат на підготовку фахівців за денною формою [25]. Проте, розкид вартості програм для студентів дуже широкий – від безкоштовних до достатньо дорогих, ціна яких складає декілька тисяч доларів. На кінець 1997 р. в 107 країнах світу діяло близько 1000 навчальних закладів, що мають дистанційну форму навчання. Кількість тих, хто отримав вищу освіту, використовуючи таку форму навчання, в 1997 р. складала близько 50 млн чоловік, в 2000 р. – 90 млн, за прогнозами в 2023 р. складатиме 120 млн осіб [13].

Ретроспективний огляд становлення дистанційного навчання дозволяє виокремити його найбільш значні події. Так, аналізуючи досвід впровадження дистанційного навчання в освітні системи різних країн можна виділити 10 основних

причин що спонукали до організації дистанційного навчання в ЗВО [18, с. 80]. Перерахуємо їх в міру убування їхньої значущості:

1. Поліпшення якості навчання.
2. Потреба учнів у вдосконаленні знань/умінь.
3. Переваги нових педагогічних технологій.
4. Зростаючий попит на нову форму навчання.
5. Отримання доходів.
6. Можливість постійної взаємодії педагогів і учнів.
7. Необхідність виживання в інформаційному суспільстві.
8. Можливість скорочення витрат на реорганізацію освіти.
9. Наказ міністерства.
10. Зменшення штату адміністративного персоналу [10].

Перелічені мотиви дали свої результати – наприкінці 1997 р. в 107 країнах світу діяло близько 1000 навчальних закладів, що мали дистанційну форму навчання. Кількість тих, хто отримав вищу освіту, використовуючи таку форму навчання, в 1997 р. складала близько 50 млн. чоловік, в 2000 р. – 90 млн., а за прогнозами в 2023 р. складатиме 120 млн. осіб [23].

Отже, наразі актуальною технологією освіти стає дистанційне навчання. Цілями ДН є: стимулювання інтелектуальної активності студентів, а також залучення їх у відбір, опрацювання й організацію дидактичного матеріалу; посилення мотивації, яка досягається шляхом чіткого визначення цінностей і внутрішніх причин, що спонукають вчитися; розвиток здатностей і навичок навчання і самонавчання, які забезпечують розширення і поглиблення навчальних технологій і методів (прийомів) [12].

Основи професійної компетентності викладача, як організатора дистанційного навчання, закладаються в навчально-виховному процесі ЗВО за умови, якщо, з одного боку, дистанційні технології застосовуються для професійної підготовки майбутнього вчителя, з іншого – якщо в процесі дистанційного навчання він здобуває знання та вміння щодо реалізації дистанційних технологій у майбутній професійній діяльності [26].

Розроблена Х. Хінтерхубером і В. Поппом «модель компетентності в стратегічному управлінні» являє собою каталог для систематизації всіх, у тому числі і нових вимог, які висуваються до управлінського персоналу туристичних і суміжних підприємств. Відповідно до цього каталогу компетентність керівництва є сумою наступних компонентів: функціональної компетентності, ситуативної, інтелектуальної і соціальної компетентності [1].

Функціональна компетентність – це знання про технологію, маркетинг, контролінг, а також придбання і засвоєння косих функціональних (професійних) знань, готовність менеджерів до навчання.

Ситуативну компетентність відносять до тих вимог до управління, які обумовлені специфікою різних фаз життєвого циклу підприємства (створення, зростання тощо).

Інтелектуальна компетентність припускає наявність аналітичного мислення в комбінації з умінням мислити в категоріях комплексних зв'язків.

Соціальна компетентність охоплює комунікаційні й інтегративні здатності керівників, що проявляються як у внутрішньо-фірмовій діяльності, так і при взаємодії з оточуючим середовищем.

На думку авторів цієї моделі [14], функціональна і ситуативна компетентність характеризує професіоналізм, а інтелектуальна і соціальна – психологічну

самостійність керівника. Вони повинні диференційовано проявлятися у топ менеджерів у залежності від їхнього ієрархічного рівня і специфіки конкретної ситуації.

Значення кожної компетентності не викликає сумнівів, проте, дискусійним можна назвати питання чіткого визначення кожного виду компетентності, особливо – соціальної компетентності. Так, деякі вчені під соціальною складовою мають на увазі функції управління виробничим об'єктом як соціальним організмом, у якому специфічно переломлюються основні характеристики суспільства, особливості й завдання певного етапу розвитку. Конкретний зміст цих функцій складає спрямований вплив керівника на вирішення соціальних проблем, властивих об'єкту управління, взаємини між його помітними соціальними елементами, між об'єктом і його соціальним середовищем.

Порівняльний аналіз європейських моделей професійної готовності туристичної освіти майбутнього фахівця дозволив виділити та узагальнити такі основні види компетенцій:

- інструментальна – містить у собі комплекс загальних наукових знань, практичних навичок та вмінь, пов'язаних з туристичною діяльністю, наданням туристичних послуг тощо, а також практичний досвід їх застосування;
- спеціальна – містить у собі комплекс спеціальних наукових знань у сфері туризму, практичних навичок та вмінь, а також практичний досвід їх застосування;
- міжособистісна – характеризує вміння співпрацювати з людьми (керівництвом, підлеглими, споживачами послуг, контрагентами, партнерами тощо), працювати в колективі, значущість для особи етичних та гуманістичних принципів, здатність до самоаналізу;
- системна – характеризує вміння фахівця застосовувати набуті знання на практиці, виконувати галузеві статистичні, методологічні та аналітичні дослідження, результатом (метою) яких є особистісний професійний розвиток, або ж вирішення виробничих завдань;
- управлінська – характеризує вміння фахівця оцінювати ситуацію, мобілізувати та управляти внутрішньо-організаційним ресурсним потенціалом для досягнення поставлених перед підприємством завдань [4].

Досліджуючи поняття професійної компетентності працівника науковці розглядають:

- базові компетенції, які передбачають засвоєння основ сучасного науково знання, принципів та закономірностей більшості основних конкретних видів бізнесу;
- спеціальні компетентності, котрі безпосередньо стосуються діяльності в туристичній галузі;
- інтегровані компетенції, які є сукупність знань, вмінь та навичок, що надають змогу фахівцю на практиці реалізувати свою компетентність;
- метапрофесійні якості особистості, під якими розуміються якості особистості фахівця, котрі використовуються в групі суміжних та багатопрофільних професій;
- ключові компетенції, які визначають реалізацію спеціальних компетентностей та інтегрованих компетенцій;
- ключові кваліфікації, під якими розуміють метапрофесійні конструкти широкого радіусу використання, котрі включають базові компетентності, ключові компетенції та метапрофесійні якості [1, с. 123].

Спеціальні фахові компетенції за результатами навчання передбачають вміння, знання та навички щодо виконання:

- дослідно-аналітичних функцій;

- технологічних функцій;
- сервісних функцій;
- організаційних функцій;
- управлінських функцій [1, с. 124].

Розглянемо, які проблеми вбачаються у формуванні професійних компетентностей:

- вимоги ринку праці та ідентифікація знань та вмінь (початковий рівень, компетенції);
- розбіжності у визначенні переліку первинних посад кожного освітнього рівня підготовки (молодший бакалавр, бакалавр, магістр, МВА, доктор філософії);
- різноплановість напрямів підготовки фахівців для туристичної сфери;
- слабка мотивація ринку праці щодо оцінювання якості освіти;
- визначення потреб у фахівцях певної кваліфікації;
- деструкція у системі підготовки;
- слабка зацікавленість ЗВО у працевлаштуванні випускників певного фаху, відсутність ланцюга “навчання протягом всього життя” [6, с. 43].

Отже, сьогоденній дипломований фахівець будь-якого підприємства, в т.ч. і готельно-ресторанного, туристичного бізнесу, та супутніх і обслуговуючих галузей, повинен мати гарні знання, стратегічне мислення, заповзятливість, широку ерудицію, адаптивність і високу культуру.

Важливу роль у формуванні інформаційної культури, на думку О. Буйницької, відіграє освіта, і особливо вища, яка спрямована на виховання фахівців інформаційного суспільства, виробляючи у них відповідні навички і вміння: диференціації інформації, виділення значущої інформації, вироблення критеріїв її оцінки, підготовки інформації та її використання [15, с. 193].

На сучасному етапі модернізації та розвитку освіти інформатизація й індивідуалізація засобів навчання, створення інтелектуальних дидактичних систем, які сприяють підвищенню ефективності навчально-виховного процесу є пріоритетним напрямком.

Впровадження інформаційних технологій повинно допомогти освіті вийти на якісно новий рівень розповсюдження знань.

Сьогодення потребує від освіти нового фахівця, який вміє швидко адаптуватися в умовах стрімкої зміни технологій, вміє за короткий обсяг часу обробляти великі обсяги інформації та постійно підвищувати свій професійний рівень.

У цьому контексті особливої уваги потребує питання розвитку системи дистанційної освіти для підготовки спеціалістів різних напрямів. Саме з погляду на перспективи розвитку держави та забезпечення її конкуренто-здатності на ринку освітніх послуг, все більшого впровадження в освітній процес набуває дистанційна освіта.

При реформуванні дидактичного процесу у ЗВО розробляється концепція прогресивної ДО, що передбачає розробку різноманітних технологій, зокрема технології змішаного навчання (*blended learning*) [14, с. 20].

Засновником дистанційного навчання вважають британського винахідника І. Пітмена, який у 1840 р за допомогою поштових відправлень почав навчати стенографії студентів у Лондоні. Відповідно до нового методу («стенограма Пітмена») студенти переписувались з викладачами, виконували різні завдання і надсилали курсові роботи. Для цієї форми навчання ще в 1843 р. було створено безкоштовне товариство кореспондентського навчання стенографії, де могли навчатися всі бажаючі [13].

Перший етап (1836-1950 рр.) – кореспондентське навчання, при якому переважає односторонній зв'язок і воно схоже на самонавчання. Схему зв'язку навчального закладу, викладача, студента і навчального матеріалу на цьому етапі наведено на рис. 1.

Рисунок 1 – Односторонній зв'язок навчального закладу, викладача, студента і навчального матеріалу

Джерело: складено авторами на основі [3]

Другий етап (1950-1970 рр.) – кейс навчання, за якого переважає двосторонній зв'язок: навчання: телефоном, інтерактивні: відео, радіо- і телетрансляції, мультимедіа, комп'ютерні програми, електронна пошта, факс тощо.

Зв'язок навчального закладу, викладача, студента і навчального матеріалу представлено на рис. 2.

Рисунок 2 – Двосторонній зв'язок навчального закладу, викладача, студента і навчального матеріалу

Джерело: складено авторами на основі [3]

Третій етап (1970-1990 рр.) – трансляційне навчання, за якого переважає багатосторонній зв'язок між студентом, викладачем, освітнім закладом і навчальними матеріалами. Такий зв'язок став можливим із використанням Інтернет, високошвидкісних ліній зв'язку, сучасного апаратного і програмного забезпечення, що уможливили проведення аудіо-, відео-, телеконференції, форуми, електронні бесіди (*chats*) та ін.

Перший заклад, який використав дистанційне навчання став Берлінський інститут вивчення іноземних мов, створений Ч. Тусеном і Г. Ланченштейдтом у 1856 р. Навчання в ньому відбувалося за перепискою, яке отримало назву «кореспондентське навчання» (*corresponding learning*). У 1877 р. шотландський Університет Святого Андрія запропонував кореспондентське навчання для підготовки жінок з різних країн

на звання ліцензіата мистецтв. Впродовж наступних років дистанційну підготовку студентів запровадили: Королівський університет Канади (1889 р.); Чиказький університет (1891 р.); Квіслендський університет (1911 р.). Власне з кінця XIX ст. термін «кореспондентське навчання» поступився місцем терміну «дистанційне навчання» (*distant education*), що пов'язують із появою поняття у 1892 р. у каталозі заочних кореспондентських курсів Університету штату Вісконсін (США) [19].

На сьогодні він має філіали у 120 країнах і здійснює навчання 185.000 студентів за 2,5 тисячами навчальними курсами. Навчальний процес у цьому закладі здійснюється за допомогою супутникового телебачення, поширення відокремлених носіїв електронної інформації, електронної пошти, Інтернету та традиційних літературних джерел [18].

Наведені факти становлення дистанційної освіти були систематизовані О. Муковіз, що дало науковцю підстави виокремити три етапи розвитку дистанційного навчання на три етапи [6, с. 9-11]:

Схема зв'язку навчального закладу, викладача, студента і навчального матеріалу презентовано на рис. 3.

Рисунок 3 – Багатобічний зв'язок навчального закладу, викладача, студента, і навчального матеріалу

Джерело: складено авторами на основі [3]

Сам термін «дистанційне навчання» офіційно визнали у 1982 р., коли Міжнародна рада з кореспондентської освіти (*International Council for Correspondence Education – ICCE*) змінила свою назву на Міжнародну раду з дистанційного навчання (*International Council for Distance Education – ICDE*) [13].

Узагальнюючи викладене, можемо стверджувати, що з розвитком комунікаційних технологій, появою глобальної мережі Інтернет дистанційне навчання у світовому контексті зазнало значної трансформації [23].

Певну історію має дистанційне навчання у вітчизняній освіті. Так, вже у 20-х рр. XX ст. в Україні виник різновид кореспондентського навчання – заочне навчання, яке широко використовувалося в навчальних закладах різного типу.

Отже, ретроспективний огляд впровадження дистанційної форми навчання на теренах вітчизняної освіти дозволяє стверджувати її тотожність зарубіжному досвіду із суттєвим часовим прискоренням. Саме тому у визначення поняття «дистанційне навчання» в зарубіжній літературі враховується, що основою сучасних форм дистанційного навчання виступають два джерела: кореспондентське (заочне) навчання та б) очне навчання з використанням інформаційних технологій.

Відповідно до накопиченого світового досвіду вчені виділяють дві базові моделі: британська (або асинхронна, індивідуальна) та американська (або синхронна, групова).

Як якісно новий рівень заочної форми навчання, яка закономірно набуває змін у зв'язку з появою, поширенням та використанням в освітніх цілях нових інформаційних

технологій, розглядають дистанційне навчання Борбіт А. В., Мазуркевич І. В., Костінська О. Л. Вчені доводять, що дистанційне навчання вирішує багато вузьких місць традиційної заочної форми навчання, зокрема: відсутність систематичності у спілкуванні викладача і студента; недостатній рівень педагогічного управління процесом учіння; низький рівень інтерактивності навчання тощо [14, с. 38].

Дещо іншої думки особливостей дистанційного навчання має Є. Полат, коли стверджує, що відмінність дистанційної та заочної форм навчання полягає у таких аспектах.

1. Ключовим поняттям дистанційної освіти є інтерактивність – постійне систематичне взаємодія вчителя і учнів, учнів між собою в навчальному процесі. У заочному навчанні інтерактивність епізодична. Інтерактивність в дистанційній формі навчання реалізується на двох рівнях: на рівні взаємодії вчителя та учнів і учнів між собою, і на рівні взаємодії учнів з використовуваними ними засобами навчання, переважно електронними засобами. Друга форма взаємодії можлива в будь-якій формі навчання.

2. Засоби реалізації всіх компонентів системи дистанційної освіти мають специфічний вплив на кожен з компонентів системи навчання, обумовлюючи їх відбір, структурування та організацію. Курс заочного навчання і курс дистанційного навчання відрізняються один від іншого принципово, організацією навчального матеріалу, його структурою, способом взаємодії викладача та учнів, організацією інформаційно-освітнього середовища навчального процесу. Методи і форми навчання також принципово відрізняються під впливом використовуваних Інтернет-технологій. Вони вбудовані в навчальний процес і представляють його невід’ємну частину.

3. Система управління пізнавальною діяльністю студентів (учнів) також обумовлена специфікою використовуваних послуг Інтернет [25, с.14].

На сьогодні, електронну дистанційну освіту розглядають, як вид навчання, в якому всі аспекти освітнього процесу базуються на комп’ютерних технологіях. Сучасні електронні технології освіти дозволяють створювати групи для навчання, керувати ними; проводити онлайн-тести; збирати й опрацьовувати результати; організовувати колективну роботу над завданнями [18].

Використання комп’ютерних технологій інтегровано в електронну освіту, що дозволяє створити єдиний навчальний простір, доступний для всіх учасників освітнього процесу [17, с. 19].

Таким чином до потенційних студентів можна віднести територіально віддалених слухачів, військовослужбовців, жінок у декретній відпустці, людей з інвалідністю, фахівців, що підвищують кваліфікацію тощо.

Варто також додати, що у дистанційному навчанні виділяють три основні технології, а саме: кейс-технологію; телевізійно-супутникову технологію; мережеву технологію. Зазначимо, що кейс-технологія була створена першою, вона працює за принципом модульності. Такий принцип дає змогу поєднати потреби і можливості освітніх стандартів з вимогами студентів. Телевізійно-супутникову технологію стає менш актуальною, її успішно замінює інтернет-технологія (мережева технологія) та технологія дистанційної освіти.

Наведені факти переконують що ДО є однією з прогресивних форм навчання в ХХІ ст., оскільки їй притаманна відкритість, безперервність, економічність, доступність.

Лі Юань і Стефан Пауелл, фахівці Бостонського університету (Великобританія) вважають, що вже зараз університетам необхідно сповна скористатися підричним потенціалом масового відкритого навчання, оскільки «існує явна необхідність у нових

бізнес-моделях та інноваціях у вищій освіті для того, щоб впоратися з труднощами соціальних та економічних змін у подальшому» [22].

При використанні дистанційного навчання в вищому навчальному закладі змінюється роль викладача. На нього покладаються такі функції, як координування пізнавального процесу, коригування курсу, що вивчається, консультування слухачів під час впорядкування індивідуального навчального плану, керування їхніми навчальними проектами тощо. Він допомагає студентам у їхньому професійному самовизначенні.

Діяльність студента змінюється у напрямі від одержання знань до їх пошуку. При дистанційній формі навчання тьютор, закріплений за групою студентів, поєднує в собі якості викладача, консультанта і менеджера навчального процесу. Тьютор стає ключовою фігурою в дистанційному навчанні.

З аналізу досвіду зарубіжних університетів робимо висновок, що в більшості випадків розробник курсу і тьютор – це та ж сама особа. За визначенням О. Муковіза, тьютор – це викладач-консультант, наставник, керівник навчальної групи, що вивчає курс, займається методичною підготовкою і проводить групові практичні заняття (тьюторіали), надає допомогу у виконанні контрольних робіт, перевіряє й оцінює їх, проводить консультації і надає психологічну, педагогічну підтримку та індивідуальну допомогу студентам у розв'язанні навчальних проблем, здійснює професійну орієнтацію і консультування з питань працевлаштування [6, с. 28].

Завданнями тьютора є створення та підтримка моделі ефективного навчання, відповідальність за підтримку дискусійного напрямку, передача спеціальних знань та відомостей, забезпечення комфортного психолого- педагогічного клімату у групі. Отже тьютор – це викладач-консультант, який контролює навчальний процес у дистанційній формі й виконує одночасно функції викладача, консультанта й організатора (менеджера) навчального процесу [1].

При дистанційній формі навчання тьютор, закріплений за групою студентів, поєднує в собі якості викладача, консультанта і менеджера навчального процесу. Тьютор стає ключовою фігурою в дистанційному навчанні.

У цій системі, викладач створює загальний курс навчання, використовуючи мультимедійні педагогічні ресурси, індивідуалізує його до потреб та здібностей кожного студента, та здійснює підтримку діяльності студентів [13, с. 27].

Аналіз інформаційних ресурсів Інтернету показав, що найбільший інтерес серед таких систем представляє програмно-інструментальна платформа дистанційного навчання *Moodle*.

Вважається, що абревіатура *MOODLE* пов'язана з виразом: *Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment* – модульне об'єктно- орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке дозволяє будь-кому дистанційно, за допомогою Інтернету, оволодіти навчальним матеріалом та самому створювати дистанційні курси і проводити навчання на відстані [5].

Головним розробником системи є *Martin Dougiamas* з Австралії. Цей проект є відкритим та в ньому бере участь і велика кількість інших розробників.

Це система управління вмістом сайту, спеціально розроблена для створення викладачами якісних онлайн-курсів. Цей програмний продукт використовується більше ніж у 100 країнах світу університетами, школами, компаніями й незалежними викладачами [14].

Інформаційне середовище *Moodle* надає викладачеві широкі можливості для розміщення навчальних матеріалів:

- веб-сторінки;
- інтерактивні елементи курсу;

- засоби комунікації;
- електронні книги;
- тренінги та навчальні програми;
- посилання на файли;
- аудіо- та відеоматеріали;
- каталоги.

Платформа *Moodle* в мережному варіанті є майданчиком для проведення форумів та чатів окремих груп слухачів курсів. Чат використовується на дистанційному етапі згідно з графіком навчального процесу, який отримує кожний слухач, для «живого» спілкування викладача зі слухачами курсів. Інша можливість, яку надає *Moodle* в мережному варіанті для спілкування – це форум.

Форум відрізняється від чата тим, що його можна вважати семінаром, який розтягнутий у часі. Крім того форум використовується для проведення консультацій як на дистанційному етапі курсового навчання, так і в міжкурсовий період для обговорення актуальних питань. Ці види спілкування на дистанційному етапі можуть зайняти місце тематичної дискусії чи семінарського заняття [2].

Використання електронного навчального середовища *Moodle* дозволяє зберігати індивідуальний підхід до освітнього процесу та організовувати групову діяльність студентів за допомогою чатів, форумів та інших комунікативних складових системи.

У *Moodle* є рішення для всіх можливих завдань управління навчальним процесом. Якщо ж готового рішення поки немає або воно недосконале, функціонал системи можна легко розширити [6].

Можливості, які *Moodle* дає користувачам, можна згрупувати за ролями (рис. 4).

Підсумовуючи, можна сказати, що дистанційне навчання є перспективною формою організації процесу навчання, яка здатна забезпечити систему підготовки та безперервної підтримки високого рівня кваліфікації фахівців.

Підвищує соціальну і професійну мобільність населення, підприємницьку та соціальну активність, рівень самосвідомості.

Технології дистанційного навчання можуть упроваджуватись не лише в дистанційній, а і в інших формах навчання: очній, заочній, екстернаті, що і є перспективою наших подальших наукових пошуків.

Втім, використання ключових понять і термінів дистанційного навчання в дослідженнях багатьох науковців є дискусійним. Тому вважаємо однією з причин існування труднощів у розумінні поняття «дистанційне навчання» є теоретико-методологічне обґрунтування його дефініцій, відсутність єдиного розуміння змісту базових визначень, пов'язаних з цим терміном. Можна нарахувати не менше тридцяти термінів-еквівалентів, що з'явилися впродовж останніх 15-20 років [24]. З огляду на проблему визначення точного поняття «дистанційне навчання» виникає потреба більш ґрунтовне дослідження цього терміну.

Вирішальну роль у дистанційному навчанні відіграє електронний підручник, який відрізняється від звичайних підручників. Він складається так, щоб максимально активізувати процес пізнання студентами і навчити їх працювати самостійно. Для цього навчальний матеріал підручника (посібника) викладається так, щоб бути зрозумілим без звертання до інших джерел, а наприкінці кожного модуля пропонуються питання (аналітичні й узагальнюючі), ключові терміни, контрольні тести. Наприкінці посібника (підручника) даються відповіді на типові питання. Проте, на частину питань відповідей у тексті не дається. А отже студент повинен знайти їх самостійно. При цьому слухачі обговорюють загальні проблеми курсу в режимі активного діалогу з викладачем.

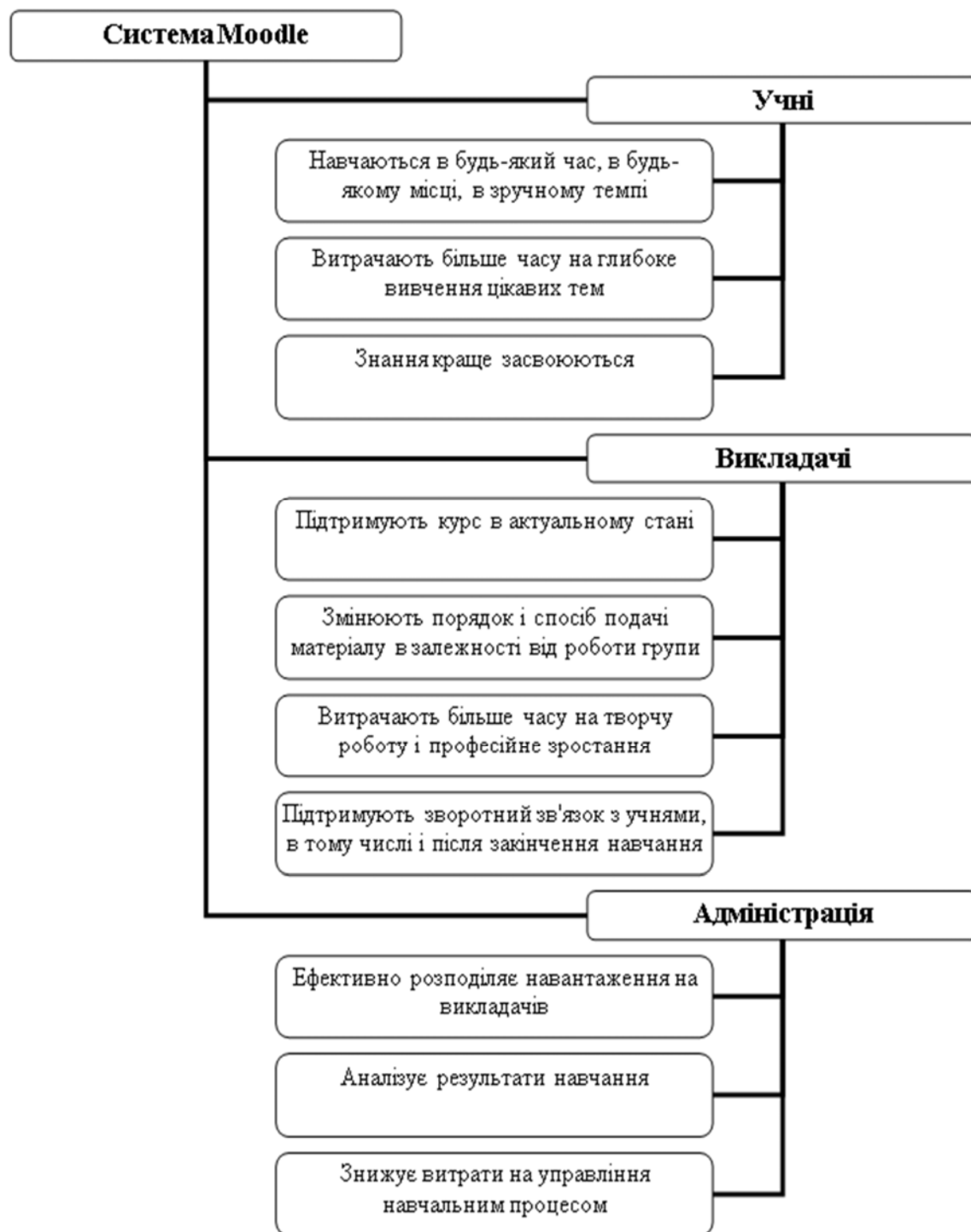

Рисунок 4 – Схема можливостей системи Moodle для користувачів

Джерело: Складено автором на підставі [5]

На думку дослідників [15; 17; 18; 19], основними проблемами дистанційного навчання як на Заході, так і в Україні є:

- 1) погіршення якості освіти через зменшення контакту студентів із викладачами;
- 2) виключення виховного процесу зі сфери освіти;

3) погіршення здоров'я слухачів при навчанні з використанням комп'ютерів через тривалу і неконтрольовану роботу із ними;

4) зменшення особистісних контактів людей, тому що більша частина комунікацій здійснюється заочно (по телефону, електронній пошті, мережі Інтернет тощо).

На жаль, вітчизняна система дистанційного навчання поки не досягла бажаного рівня, який би наближався до світового. Причини цього ми бачимо в наступному:

– в Україні не вдалося створити повноцінні комп'ютерні підручники, що дозволяють вчитися студентам самостійно;

– не вдалося залучити в дану сферу найбільш кваліфікованих і досвідчених викладачів і практиків;

– у слабкій організації системи зворотного зв'язку «студент – викладач», що не дозволяє студентові вчитися на помилках;

– у відсутності механізму оцінки педагогічної корисності комп'ютерних засобів викладання і навчання.

В Україні дистанційне навчання звелось до двох, далеко не кращих систем заочного навчання:

1) імпульсного;

2) консультативного.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Характерними ознаками поняття дистанційного навчання є: форма здобуття знань, рівноцінне очному, заочному, екстернатному; комплекс освітніх послуг, які можуть надаватися різним категоріям студентів та учнів за допомогою інформаційного навчального середовища та мультимедійних технологій; індивідуалізований процес, який відбувається опосередковано через взаємодію вчителя та школяра засобами інтернет-технологій. Потрібно усвідомлювати чітке розмежування заочної та дистанційної освіти. Отже, підведемо підсумок:

1. Встановлено, що внаслідок інформатизації відбувається вплив на всі сфери людської діяльності та з'являються нові інформаційні технології.

2. Уточнено, що передумовами виникнення форм дистанційного навчання є: нова освітня парадигма, яка визначила пріоритети розвитку відкритої освіти; позитивна динаміка соціально-економічного і науково-технічного розвитку; посилення інтеграційних та демократичних процесів в освіті та суспільстві в цілому; інформатизація освіти та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес вищих закладів освіти; швидкий розвиток інформаційних технологій; поява навчальних освітніх середовищ, платформ дистанційного навчання як засобу реалізації завдань дистанційної освіти.

3. При організації навчального процесу за дистанційною формою вибір платформи дистанційного навчання є дуже важливим. Так, основними напрямками використання системи *Moodle* в навчальному процесі є такі: вивчення теоретичного навчального матеріалу; представлення в електронному вигляді; формування практичних умінь і навичок; структурування результатів навчальної діяльності; автоматизація роботи з навчальною інформацією; забезпечення мережевої комунікації; організація та проведення мережевих інтерактивних групових та індивідуальних занять у режимі *on-line* та *off-line*; контроль та моніторинг навчальної діяльності слухачів дистанційного курсу.

4. Для визначення стану організації дистанційного навчання у ЗВО була проаналізована наявність середовища для дистанційного навчання. Складена

порівняльна таблиця висвітлює дані про кількість наявних дистанційних курсів у обраних закладах. На підставі отриманих результатів нами була побудована гістограма кількості дистанційних курсів у ЗВО.

5. З'ясовано критерії оцінювання якості електронного дистанційного курсу. Проведено зіставлення дистанційних курсів педагогічних ЗВО на підставі критеріїв структурно-функціональної експертизи.

6. Зроблено описову характеристику веб-середовища дистанційного навчання у ЗВО. За результатами описової характеристики обраних сайтів дистанційного навчання можна зробити висновок про недосконалість системи управління веб-ресурсами навчальних дисциплін. Зокрема, пошук посилання на сайт середовища дистанційного навчання на окремих сайтах закладів ускладнено, відсутність скороченого опису дистанційних курсів, доступ до дистанційних курсів по гостьовому доступу досить обмежений.

Для усунення виявлених недоліків дистанційних курсів при вивченні дисциплін з циклу управління ресторанно-готельним і туристичним бізнесом необхідним є опрацювання методичні рекомендації щодо підготовки електронних навчальних курсів для вивчення цих дисциплін при організації дистанційного навчання.

Список літератури

1. Блощинський І. Г. Сутність та зміст поняття «дистанційне навчання» в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип.3. С. 34-38.
2. Борбіт А. В., Мазуркевич І. В., Костінська О. Л. Використання системи дистанційного навчання E-Science, E-Learning для підвищення кваліфікації за дистанційною формою навчання: методичний збірник. Біла Церква : КЗВО КОР «Академія неперервної освіти», 2018. 49 с.
3. Буйницька О. П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання: навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2012. 240 с.
4. Вікі-сервіс «Освіта». URL: <http://www.eduwiki.urau.net> (дата звернення: 02.09.2020).
5. Вишнівський В. В. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів : навч. посібник. Київ: ДУТ, 2014. 140 с.
6. Дегтяренко Т. М. Поширення ідей впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему спеціальної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. № 2 (46). С. 11-21.
7. Дзюба П. А. Посібник до вивчення дисципліни «Методика викладання фахових дисциплін в вищій школі». Дніпро : Ліра, 2015. 24 с.
8. Дистанційна освіта: забезпечення доступності та неперервної освіти впродовж життя. *E-Learning and University Education-2017* : матеріали XLII Міжн. наук.-метод. конф., 9–10 лютого 2017 року. Полтава : ПУЕТ, 2017. 365 с.
9. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія : матеріали міжв. вебінару, 31 березня 2017 р.. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 102 с.
10. Законодавство України про туризм і готельну справу: збірник офіційних текстів законів станом на 1 лютого 2012 р. / упоряд. Ю. І. Руснак. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 242 с.
11. Келли Э. П., Фредерик М. Хесс (2013). Больше, чем реконструкция: инновации в области высшего образования. Hudson Institute Initiative on Future Innovation. URL: <http://inoi.omsu.ru/588-dvaperevoda-o-mook.html> (дата звернення: 02.09.2020).
12. Липчанський В. О., Шведчикова Т. В. Використання хмарних технологій та соціального сервісу Wiki у навчальному процесі. *Наукові записки КНТУ*. 2015. Вип.17. С. 123-130.
13. Литовка А. Класифікація інноваційної діяльності туристичного підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 416-420.
14. Ли Юань и Стефан Пауэлл. МООК и открытое образование: значение для высшего образования. Белая книга / пер. Виталина Лаптева, ФИЯ, ОмГУ им. Ф. М. Достоевского, март 2013. С. 3-10. URL: <http://publications.cetis.ac.uk/2013/667>, CETIS (дата звернення: 02.09.2020)

15. Лупич О. О. Вітчизняний готельний оператор: суть та роль у підвищенні ефективності готельного господарства. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки*. 2016. № 24, ч. 3. С. 131–136.
16. Муковіз О. П. Основи організації дистанційного навчання у системі неперервної освіти: методичні рекомендації. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 66 с.
17. Официальный сайт электронной платформы Moodle. URL: [https:// docs. moodle. org/ 30/ en/Pedagogy](https://docs.moodle.org/30/en/Pedagogy) (дата звернення: 07.09.2020)
18. Проект внедрения вики-сайтов в образование. URL: <http://ru.wikibooks.org/wiki> (дата звернення: 07.09.2020)
19. Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 30.10.2013 № 1518.
20. Про затвердження Положення про дистанційне навчання. Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466.
21. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси України: наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2012 № 1060.
22. Про затвердження складових галузевих стандартів вищої освіти з напрямку 0504 «Туризм»: наказ Міністерства освіти і науки України від 14.06.2004 № 476.
23. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 638.
24. Інформаційні системи і технології в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі: підручник / М. М. Скопєнь, М. К. Сукач, О. П. Будя, О. І. Артеменко. Київ: Ліра-К, 2017. 764 с.
25. Уидлет С. Руководство по компетенциям. Москва : Изд-во ГИППО, 2008. 228 с.
26. Barjaktarović D. (2013). *Upravljanje kvalitetom u hotelijerstvu*, Beograd, Univerzitet Singidunum. 115 p.
27. Rumble G. & Harry K. (2018). *The Distance Teaching Universities*. London, UK : Routledge. 258 p.
28. Sánchez-Elvira Paniagua A. & Simpson O. (2018). Developing Student Support for Open and Distance Learning: The EMPOWER Project. *Journal of Interactive Media in Education*. No19. Pp. 1-10.

References

1. Bloshchyns'kyy, I. H. (2015). Sutnist' ta zmist ponyattya «dystantsiynе navchannya» v zarubizhnyi ta vitchyznyaniy naukoviy literature [The essence and content of "distance learning" in foreign and domestic scientific literature]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy –Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*. Vol.3, 34-38 [in Ukrainian].
2. Borbit, A.V., Mazurkevych, I.V. & Kostins'ka, O.L. (2018). *Vykorystannya systemy dystantsiynoho navchannya E-Science, E-Learning dlya pidvyshchennya kvalifikatsiyi za dystantsiynoyu formoyu navchannya: metodychnyy zbirnyk [The use of distance learning E-Science, E-Learning to improve the skills of distance learning: a methodical collection]*. Bila Tserkva : KZVO KOR «Akademiya neperervnoyi osvity» [in Ukrainian].
3. Buynyts'ka, O.P. (2012). *Informatsiyni tekhnolohiyi ta tekhnichni zasoby navchannya. [Information technologies and technical means of education]*. Kyiv : TSUL [in Ukrainian].
4. Viki-servis «Osvita» [Wiki-service "Education"]. [eduwiki.uran.net](http://www.eduwiki.uran.net). Retrieved from <http://www.eduwiki.uran.net> [in Ukrainian].
5. Vyshnivs'kyy, V.V. (2014). *Orhanizatsiya dystantsiynoho navchannya. Stvorennnya elektronnykh navchal'nykh kursiv ta elektronnykh testiv [Organization of distance learning. Creation of electronic training courses and electronic tests]*. Kyiv : DUT [in Ukrainian].
6. Dehtyarenko, T. M. (2015). Poshyrennya idey uprovezhennya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u systemu spetsial'noyi osvity [Dissemination of ideas for the introduction of information and communication technologies in the system of special education]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technologies and teaching aids*, 2 (46), 11-21 [in Ukrainian].
7. Dzyuba, P. A. (2015). *Posibnyk do vyvchennya dysypliny «Metodyka vykladannya fakhovykh dysyplin v vyshchey shkoli» [Manual for the study of the discipline "Methods of teaching professional disciplines in higher education"]*. Dnipro : Lira [in Ukrainian].
8. Dystantsiyna osvita: zabezpechennya dostupnosti ta neperervnoyi osvity vprodovzh zhyttya [Distance education: ensuring accessibility and continuing education throughout life]. *E-Learning and University Education-2017: XLII Mizhnarodna nauково-metodychna konferentsia* (m. Poltava, 9–10 lyutoho 2017 roku) – *XLII International Scientific and Method Conference (365 p.)*. Poltava : PUET [in Ukrainian].

9. Dystantsiynе navchannya yak suchasna osvityna tekhnolohiya [Distance learning as a modern educational technology: materials of the interuniversity webinar] : *mizhvuzivs'kiy vebinar (m. Vinnytsya, 31 bereznia 2017 r.)* – Interuniversity Webinar (102 p.). Vinnytsya : VTEI KNTU [in Ukrainian].
10. Zakonodavstvo Ukrayiny pro turizm i hotel'nu spravu: zbirnyk ofitsiynykh tekstiv zakoniv stanom na 1 lyutoho 2012 r. [Legislation of Ukraine on tourism and hotel business: a collection of official texts of laws as of February 1, 2012] Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
11. Kelly, É. P. & Frederyk, M. Khess (2013). Bol'she, chem rekonstruktsiya: ynnovatsyy v oblasti vyssheho obrazovannya [More than reconstruction: innovation in higher education]. Hudson Institute Initiative on Future Innovation. *inoo.omsu.ru*. Retrieved from <http://inoo.omsu.ru/588-dvaperevoda-o-mook.html>
12. Lytovka, A. (2016). Klasyfikatsiya innovatsiynoyi diyal'nosti turystychnoho pidpryemstva. [Classification of innovative activity of a tourist enterprise]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 14, 416-420 [in Ukrainian].
13. Lypchans'kyy, V. O. & Shvedchikova, T. V. (2015). Vykorystannya khmarnykh tekhnolohiy ta sotsial'noho servisu Wiki u navchal'nomu protsesi [The use of cloud technologies and social service Wiki in the educational process]. *Naukovi zapysky KNTU – Scientific notes of KNTU, Vol.17*, 123-130 [in Ukrainian].
14. Ly Yuan' y Stefan Pauéll (2013). *MOOC and open education: Importance for higher education. White Paper*. (Vitalina Lapteva, Trns.). Nauchnie zapysky OmHU ym. F. M. Dostoevskoho [in Russian].
15. Lupych, O. O. (2016). Vitchyznyany hotel'nyy operator: sut' ta rol' u pidvyshchenni efektyvnosti hotel'noho hospodarstva [Domestic hotel operator: the essence and role in improving the efficiency of the hotel industry]. *Zbirnyk naukovykh prats' Podil's'koho derzhavnoho ahrarno-tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of Podolsk State Agrarian and Technical University. Economic sciences*, 24, is. 3, 131-136 [in Ukrainian].
16. Mukoviz, O. P. (2016). *Osnovy orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya u systemi neperervnoyi osvity: metodychni rekomendatsiyi [Fundamentals of distance learning in the system of continuing education: guidelines]*. Uman' : FOP Zhovtyy O. O. [in Ukrainian].
17. Ofytsyal'nyy sayt elektronnoy platformy Moodle [Official site of the electronic platform Moodle]. *docs.moodle.org*. Retrieved from <https://docs.moodle.org/30/en/Pedagogy> [in Russian].
18. Proekt vnedrennya vyky-saytov v obrazovanye [Project for the implementation of wiki sites in education]. *ru.wikibooks.org/wiki*. Retrieved from <http://ru.wikibooks.org/wiki> [in Russian].
19. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 30.10.2013 № 1518 “Pro zatverdzhennya Vymoh do vyshchykh navchal'nykh zakladiv ta zakladiv pislyadyploymnoyi osvity, naukovykh, osvityno-naukovykh ustanov, shcho nadayut' osvityni posluhy za dystantsiynoyu formoyu navchannya” [Ministry of Education and Science of Ukraine Decree October 30, 2013 N 1518 “On approval of the Requirements to higher educational institutions and institutions of postgraduate education, scientific, educational and scientific institutions that provide educational services by distance learning”] [in Ukrainian].
20. Nakaz MON Ukrayiny vid 25.04.2013 № 466 “Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dystantsiynе navchannya” [Ministry of Education and Science of Ukraine Decree of April 04, 2013 N 466 “On approval of the Regulations on distance learning”] [in Ukrainian].
21. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 01.10.2012 № 1060 “Pro zatverdzhennya Polozhennya pro elektronni osvityni resursy Ukrayiny” [Ministry of Education and Science of Ukraine Decree October 01, 2012 N 1060 “On approval of the Regulations on electronic educational resources of Ukraine”] [in Ukrainian].
22. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 14.06.2004 № 476 “Pro zatverdzhennya skladovykh haluzevykh standartiv vyshchoyi osvity z napryamu 0504 «Turizm»” [Ministry of Education and Science of Ukraine Decree June 14, 2004 N 476 “On approval of the constituent industry standards of higher education in the direction of 0504 "Tourism""] [in Ukrainian].
23. Pro skhvalennya Kontseptsii Derzhavnoyi tsil'ovoyi prohramy rozvytku turizmu ta kurortiv na period do 2022 roku [On approval of the Concept of the State target program for the development of tourism and resorts for the period up to 2022], *rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.08.2013 № 638*.
24. Skopen', M.M. (2017). *Informatsiyni systemy i tekhnolohiyi v hotel'no-restorannomu ta turystychnomu biznesi: pidruchnyk [Information systems and technologies in hotel and restaurant and tourism business: a textbook]*. Kyiv : Lira-K [in Ukrainian].
25. Uyddet, S. (2008). *Rukovodstvo po kompetentsiyam [Information systems and technologies in hotel and restaurant and tourism business: a textbook]*. Moskva : Yzd-vo HYPPO [in Russian].

26. Barjaktarović, D. (2013). *Quality Management in Hospitality*. Beograd, Univerzitet Singidunum [in Serbian].
27. Rumble, G. & Harry, K. (2018). *The Distance Teaching Universities*. London, UK : Routledge [in English].
28. Sánchez-Elvira Paniagua, A. & Simpson, O. (2018). Developing Student Support for Open and Distance Learning: The EMPOWER Project. *Journal of Interactive Media in Education*, 19, 1-10. [in English].

Olexandr Skibitsky, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

National Pedagogical University named by M. Drahomanov, Kiev, Ukraine

Volodymyr Lypchanskyi, Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Distance Education of Specialists in Tourist and Hotel & Restaurant Business

The phenomenon of distance learning in modern scientific and pedagogical discourse is studied. Peculiarities of distance learning organization in tourism and related branches of hotel and restaurant service are determined. An analysis of the spread of distance learning in the world. The state and prospects of the organization of the system of distance learning of specialists of the tourist branch in Ukraine are analyzed. The method of conducting a study of the organization of distance learning in domestic free economic zones is considered. The possibilities of the *Moodle* learning management system are investigated. The directions of the organization of distance learning in the course of studying of separate disciplines by students of IHE are offered. The directions of introduction of the newest innovative technologies in are outlined c system of distance education and their investment

It is specified that the prerequisites for the emergence of forms of distance learning are: a new educational paradigm that has identified priorities for the development of open education. The positive dynamics of socio-economic. scientific and technological development is depicted, such as: strengthening integration and democratic processes in education and society as a whole; informatization of education and introduction of information and communication technologies in the educational process of higher education institutions, rapid development of information technologies; the emergence of educational environments, distance learning platforms as a means of implementing the tasks of distance education.

The criteria for evaluating the quality of the electronic distance learning course have been clarified. The comparison of distance courses of pedagogical free economic zones on the basis of criteria of structural and functional examination is carried out.

To eliminate the identified shortcomings of distance learning courses in the study of disciplines in the cycle of management of restaurant and hotel and tourism business, it is necessary to develop guidelines for the preparation of electronic training courses for the study of these disciplines in the organization of distance learning.

sphere of services, forms of education, distance education, tourist business, hotel and restaurant business. information technologies in education, electronic textbook, interactive teaching methods

Одержано (Received) 17.09.2020

Прорецензовано (Reviewed) 20.10.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 338.242

JEL Classification: M15, O21

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5\(38\).263-272](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.5(38).263-272)**Ю.В. Малаховський**, проф., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***О.П. Онофрійчук**, асп.**О.О. Кулішова**, асп.*ДВНЗ “Приазовський державний технічний університет”, м. Маріуполь, Україна*

Економічна безпека підприємницьких структур в умовах діджиталізації

Стаття присвячена дослідженню складових економічної безпеки підприємства (ЕБП) в умовах цифрової трансформації економіки. Проаналізовано розвиток поняття ЕБП з урахуванням тенденцій до глобалізації та інформатизації суспільства. Обґрунтовано важливість дослідження системи інформаційної безпеки підприємства. Запропоновано алгоритм самооцінки інформаційної безпеки підприємства, який базується на критеріях Enabler моделі EFQM. Запропоновану модель рекомендовано для виявлення можливостей вдосконалення та координації зусиль щодо досягнення стійких показників інформаційної безпеки.

економічна безпека, інформаційна безпека, логіка RADAR, модель EFQM, критерії Enabler**Ю. В. Малаховский**, проф., канд. экон. наук*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***А. П. Онофрийчук**, асп.**А. А. Кулишова**, асп.*ДВНЗ “Приазовский государственный технический университет”, г. Мариуполь, Украина*

Экономическая безопасность предпринимательских структур в условиях диджитализации

Статья посвящена исследованию составляющих экономической безопасности предприятия (ЭБП) в условиях цифровой трансформации экономики. Проанализировано развитие понятия ЕБП с учетом тенденций к глобализации и информатизации общества. Обоснована важность исследования системы информационной безопасности предприятия. Предложен алгоритм самооценки информационной безопасности предприятия, основанный на критериях Enabler модели EFQM. Предложенная модель рекомендована для выявления возможностей совершенствования и координации усилий по достижению устойчивых показателей информационной безопасности.

экономическая безопасность, информационная безопасность, логика RADAR, модель EFQM, критерии Enabler

Постановка проблеми. Щоденний технічний прогрес призвів до цифрової трансформації світової економіки, сильно вплинувши на всі аспекти нашого життя та економічну безпеку. Нові технології, що лежать в основі Четвертої промислової революції, мають великий вплив на бізнес, торгівлю, транспорт, а також на традиційні способи зайнятості, робочого часу та простору. Окрім значних змін у способі життя, ці технології ведуть до формування нових економічних моделей, а також нових форм управління. Наслідки цифрових перетворень, що швидко розвиваються, призводять не лише до прогресу та процвітання, але й до появи нових або посиленних загроз і викликів безпеці. Дотримуючись всеосяжної концепції безпеки, яка охоплює політико-військові, економічні та екологічні, а також питання прав людини, виникає потреба в реагуванні на виклики та можливості цифрової трансформації, підвищуючи таким чином безпеку та стабільність у регіоні та сприяння міжнародному співробітництву з економічних питань. Це досягається тісною співпрацею з усіма зацікавленими сторонами, починаючи від державного та приватного секторів, закінчуючи науковими колами, громадянським суспільством та міжнародними організаціями, підтримуючи також нашу широку присутність на місцях.

© Ю.В. Малаховський, О.П. Онофрійчук, О.О. Кулішова, 2020

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зниження економічної безпеки досліджується в роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників. У своїх працях В. Михайлюк [15], Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Пономарьов [2], Л. Омелянович, Г. Долматов [5], Дж. Сперлинг та Е. Кирхер [17], К. Ражковски [16] розглядають складові економічної безпеки. Фундаментальні дослідження за напрямком представлено роботами, присвяченими захищеності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз під впливом трансформаційних зрушень політики безпеки бізнесу на макро- на мезорівнях, такими науковцями як Ілляшенко О. [1], Корженівська Н. [3], Мальята Л. [4], та багатьох інших. Науковці Артеменко Л. [9], Касьянова Н., Касьянов А. [14], Бужта К. [10] досліджують інформаційну безпеку, яка на сучасному етапі є однією з основних для підприємницьких структур. Однак, поки що, не існує єдиного підходу, що досліджує рівень економічної безпеки в умовах діджиталізації.

Постановка завдання. Метою даної публікації є дослідження системи параметрів економічної безпеки та удосконалення процесу використання логіки RADAR як елементу оцінки інформаційної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні наукові дослідження з питань економічної безпеки є досить значними, різноманітними та ретельними. На нашу думку, доцільно провести дослідження з виділення основних підходів, їх характеристики, індивідуальних відмінностей, загальних параметрів, які в майбутньому слугуватиме теоретичною основою для визначення складових системи управління процесом економічної безпеки підприємницьких структур. Через глобалізацію та економічну взаємозалежність між країнами концепція економічної безпеки стала необхідною у всьому світі у пошуках нового значення та мети.

Важливість концепції економічної безпеки також бачиться в тому, що вчені визнають її важливим чинником національної безпеки, оскільки економіка є рушійною силою планування, організації та зосередження на найкращому використанні ресурсів.

Розглянувши та проаналізувавши численні визначення економічної безпеки [2, 15, 17], можливо дійти висновку, що у галузі соціальних наук ми можемо знайти поняття безпеки як здатності виживати, незалежності, ідентичності та розвитку. Місцевий вимір безпеки включає системну безпеку, соціальний порядок, особисту безпеку, громадську безпеку, громадський порядок, фінансову безпеку. Вони включають специфічні для місцевої громади потреби, проблеми, можливості та форми діяльності.

Поняття економічної безпеки відображає не тільки сумісність певних економічних діячів, а й численні виклики та загрози, які необхідно подолати зусиллями суспільства в цілому. Виклики та загрози мають своє джерело як у внутрішній системі даної країни, так і все частіше в результаті розвитку та функціонування світової економіки.

Деякі вчені реалізували концепцію, згідно з якою економічна безпека підприємств визначалася як система структурних, управлінських, технічних, правових та інших заходів з метою забезпечення економічної безпеки, де підтримується стійкий та соціально прийнятний розвиток компанії при цьому всі сторони підприємства задоволені (менеджмент, інвестори, робітники, клієнти), доки їхні інтереси є законними [9].

Яніголо А. та Полаєва Т. [13] представляють систему широкомасштабною, з можливістю гарантувати підприємствам ефективну діяльність, яка сприяє сталому розвитку на основі застосованого комплексу заходів. Доведено чотири основні фактори економічної безпеки підприємств: а) планування; б) моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища; в) виявлення та здійснення заходів щодо реагування на

загрози; г) контроль та вдосконалення системи. Ця система здатна протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, використовуючи свої наявні ресурси, і може бути на чотирьох різних стадіях: а) нормальна; б) докризова; в) криза; г) критична [14]. Враховуючи турбулентність зовнішнього середовища, мінливість чинників внутрішнього середовища виникає потреба щодо дослідження параметрів економічної безпеки на трьох рівнях управління: макро-, мезо- та мікрорівень (табл. 1).

Таблиця 1 – Система параметрів економічної безпеки

Рівень управління	Складові економічної безпеки	Характеристика складових економічної безпеки
Макрорівень	Політична	Характер впливу конкретних політичних змін
	Економічна	Опис макроекономічної ситуації, вплив на зміни макроекономічних характеристик
	Соціальна	Характер впливу на економічну активність соціальних змін
	Технологічна	Динаміка інноваційного розвитку, темпи розвитку наукового і технічного прогресу
	Інституційна	Характер впливу на підприємство змін у законодавстві
	Природна	Характер впливу зміни в навколишньому середовищі, зміни екологічної ситуації в цілому
	Інформаційна	Стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави
Мезорівень	Характеристики сфери діяльності	Характеристики контрагентів, які впливають на розвиток підприємства
	Територіальні характеристики	Ресурсне забезпечення території інфраструктурне забезпечення території, привабливість регіону
	Інформаційна характеристика	Структура інформаційного забезпечення в галузі, діджиталізація виробничого процесу
Мікрорівень	Фінансові	Фінансовий стан підприємства, вірогідність банкрутства
	Потенціал персоналу	Кваліфікація та надійність персоналу
	Технічна та технологічна	Відповідність технічного обладнання і технологічної підтримки потребами технологічного процесу
	Інформація	Адекватність і надійність інформаційної підтримки
	Виробництво ресурсів	Достатність ресурсів резерву для безперебійного функціонування
	Управлінський потенціал	Адекватність і компетентність керівних органах
	Продажі	Зважена маркетингова товарна політика

Джерело: допрацьовано авторами на основі [15]

Отже, на сучасному етапі розвитку слід особливу увагу приділити параметру економічної безпеки – інформаційна безпека. Даний параметр присутній на всіх рівнях управління. Забезпечення інформаційної безпеки стає необхідною умовою стійкого прогресу підприємницької діяльності для:

- збереження конкурентних переваг;
- захисту репутації;
- забезпечення відповідності чинним законам та правилам.

Дослідження, проведене серед фахівців з ІТ-безпеки промислових підприємств, показує, що, як правило, вище керівництво не розглядає інформаційну безпеку як стратегічний пріоритет, і, хоча ресурси, політика, процедури та технології існують як результат проектів з дотримання вимог, вони не доповнюються спільною культурою безпеки, спрямованою на залучення персоналу та ресурсів до захисту інформації як засобу підтримки досягнення стратегічних цілей організації.

Першим етапом формування на основі ефективної культури безпеки є визначення спільного бачення безпеки та чітких цілей, узгоджених із загальною стратегією підприємницької структури. Цього можна досягти завдяки використанню запропонованої методології, заснованої на моделі Європейського фонду управління якістю (EFQM) для досконалості бізнесу, спрямованої на узгодження цілей бізнесу та безпеки, координацію зусиль для досягнення стійких показників безпеки та надання знань та найкращих практик обмін. Інтеграція заходів з інформаційної безпеки з організаційними цілями та отримання зобов'язань вищого керівництва щодо інформаційної безпеки є необхідною (хоча і недостатньою) умовою для забезпечення необхідних ресурсів та ефективності діяльності [6]. Її завданнями є:

- виявити підходи, що використовуються для оцінки та постійного вдосконалення інформаційної безпеки;
- розробити методологію оцінки та постійного вдосконалення інтеграції інформаційної безпеки;
- надати рекомендації щодо інформаційної безпеки та принципів повного управління якістю на основі дослідження сучасних світових практик.

Модель EFQM дозволяє зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між тим, що робить організація, активізаторами та результатами, яких вона досягає. Приналежність моделі полягає в тому, що її можна застосовувати до будь-якої організації, незалежно від розміру, сектору та зрілості.

EFQM модель складається з набору трьох інтегрованих компонентів:

1. Основні поняття досконалості – фундаментальні концепції визначають основні принципи, які складають основу для досягнення стійкого вдосконалення в будь-якій організації.
2. Критерії – дають основу для допомоги організаціям перетворити основоположні концепції та радіолокаційне мислення на практиці.
3. Логіка RADAR – динамічна система оцінки та потужний інструмент управління, який забезпечує структурований підхід до опитування результатів діяльності організації.

Третя складова даної моделі має чотири елементи (табл. 2).

Логіка RADAR містить загальні рекомендації стосовно аналізу і удосконалення всіх видів діяльності і результатів, які досягає підприємницька структура.

Модель може бути використана для оцінки поточних можливостей організації. Результатом оцінки є зазвичай ряд сильних сторін та можливостей для покращення майбутніх показників.

Використовуючи логіку RADAR, підприємницька структура має можливість перевіряти та визначати результати, яких слід досягти для підтримки своєї стратегії та досягти економічної безпеки:

- планувати та розвивати набір обґрунтованих та послідовних підходів для досягнення визначених результатів у короткостроковій та довгостроковій перспективі;
- реалізувати підходи систематично;
- оцінювати та вдосконалювати впроваджений підхід за допомогою систематичного моніторингу та аналізу на основі постійного вивчення внутрішнього та зовнішнього досвіду.

Таблиця 2 – Сутність складових елементів логіки RADAR

Складові логіки RADAR	Сутність складових
Results	Результати (визначення бажаних результатів)
Approach	Підхід (розробка підходів для досягнення бажаних результатів)
Deployment	Застосування (планування і впровадження розроблених підходів, та їх застосування)
Assesement	Оцінка (оцінка результатів діяльності)

Джерело: сформовано авторами на основі [11]

Запропонована методологія слідує логіці RADAR для визначення та оцінки зрілості використовуваних підходів та структурування проектів вдосконалення. Починаючи з бажаних результатів, зазначених у Політиці інформаційної безпеки, підходи до інформаційної безпеки плануються та розробляються шляхом зіставлення існуючих довідкових систем з критеріями Enabler моделі EFQM, як представлено у табл. 3.

Таблиця 3 – Зіставлення рамок інформаційної безпеки з критеріями, що сприяють підвищенню рівня безпеки

Критерії Enabler	Опис	Довідкові рамки	Первинна довідка
1	2	3	4
Керівництво безпекою	Наявність лідерів, які визначають потребу в інформаційній безпеці для загального успіху організації та забезпечують реалізацію ситуацій, беручи приклад і викликаючи довіру протягом часу. Вони гнучкі та керують культурою усвідомлення ризиків, що дозволяє організації своєчасно передбачати та зменшувати ризики, щоб забезпечити стійкий успіх	Модель EFQM (Критерії лідерства); COBIT 5 Enabler - Культура, етика та поведінка; ISO 27001: 2013;	Модель EQFM
Політика та стратегія	Розробляється стратегія інформаційної безпеки, яка повністю узгоджується з місією та баченням організації. Вони розробляють та впроваджують обґрунтовані та інтегровані політики, цілі та процеси для реалізації стратегії	ISO 27001: 2013 - 4,5,6; Модель EFQM; КОБІТ 5 Цілі Каскад	COBIT 5 цілі Каскад
Партнерства та ресурси	Повністю розуміють вплив зовнішніх партнерських відносин, постачальників та внутрішніх ресурсів на ефективне функціонування процесів і постійно калібрують контроль безпеки з визначеними ризиками та можливостями	ISO 27001: 2013; BSI IT Grundschutz; COBIT 5 Enabler: Послуги, інфраструктура та додатки	ISO 27001: 2013

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Персонал	Керують культурою усвідомлення ризиків та свідомості безпеки, яка захищає активи та цілі компанії, а також особисте приватне життя, свободи та інтереси. Вони розвивають культуру безпеки на благо людей, а не проти. Поведінки безпеки повідомляються, винагороджуються та визнаються, мотивуючи людей, формуючи прихильність та використовуючи всі переваги своїх навичок та знань для підтримки досягнення організаційних цілей	ISO 27001: 2013; КОБІТ 5 Посібник: Люди, навички та компетенції; Спеціальна публікація NIST 800-50	ISO 27001: 2013
Процеси та послуги	Розробляють, управляють та вдосконалюють процеси безпеки для управління ризиками, забезпечують відповідність та створюють все більшу цінність для зацікавлених сторін	ISO 27001: 2013; КОБІТ 5 Опорна модель процесу; Спеціальна публікація NIST 800-53; Відкрита модель зрілості управління інформаційною безпекою	ISO 27001: 2013

Джерело: структуровано авторами на основі [6-8]

В ході дослідження було апробовано 6-етапну методологію самооцінювання інформаційної безпеки, засновану на логіці RADAR, спрямовану на стимулювання інновацій та створення основи постійного вдосконалення інформаційної безпеки на основі повного керівництва якістю. Методологію узагальнено на рис. 1.

Запропоновану методологію може використовувати будь-яка підприємницька структура, яка бажає вийти за рамки дотримання вимог до Системи управління інформаційною безпекою, визначених у стандартах, таких як ISO 27001 [7] або стандартах NIST [8], для виявлення можливостей для вдосконалення та координації зусиль щодо досягнення стійких показників інформаційної безпеки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Слід визнати, що досі не сформульовано стандартизованого концептуального визначення такої широкої мультидисциплінарної категорії, як концепція ЕБП. Дослідження значного обсягу наукових публікацій, що пов'язані з проблематикою ЕБП, дозволяє зробити висновок, що її рівень значною мірою визначатиметься серйозністю управлінського підходу до прогнозування, запобігання та реагування на конкретні шкідливі загрози. Ці загрози можуть мати внутрішній або зовнішній характер, при групуванні яких важливо підкреслити, що кожне підприємство є окремим випадком і загрози для одного підприємства можуть розглядатись у якості можливостей для інших. З метою забезпечення ЕБП суб'єкти господарювання повинні розробити науково обґрунтовану офіційну або неформальну систему захисту від шкідливих загроз, забезпечити функціональну операційну діяльність, здатну протидіяти шкідливим наслідкам, щоб підприємство могло досягти оптимального стану економічної безпеки. Саме з цієї нагоди авторами розглядається можливість застосування системи RADAR.

На сучасному етапі глобалізації економіки підприємства стикаються з численними загрозами, які можуть мати прямий або опосередкований вплив на їхню діяльність, продуктивність, ланцюг постачання, робочу силу, доступ до дешевого фінансування або необхідних ресурсів.

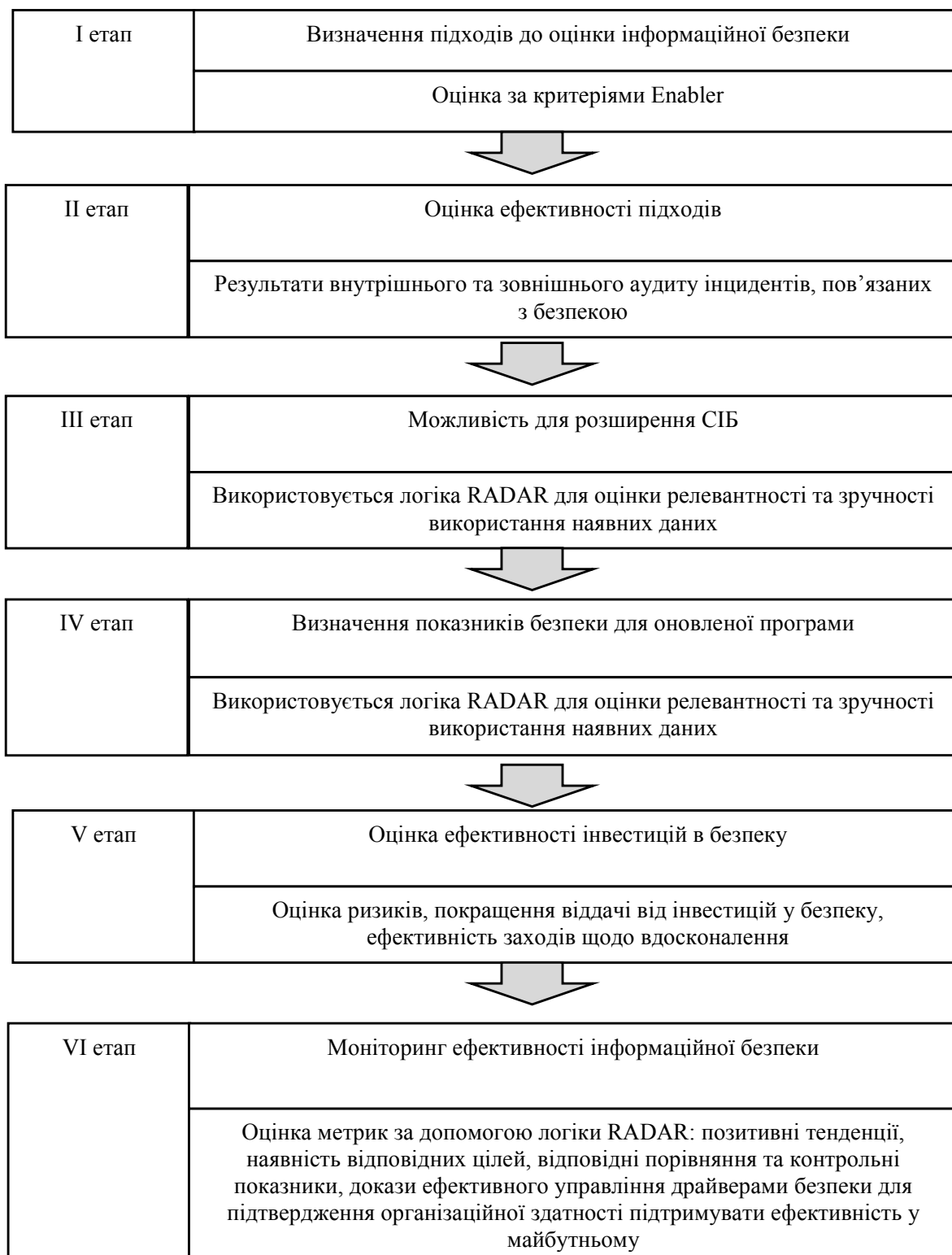

Рисунок 1 – Етапи самооцінювання інформаційної безпеки підприємницької структури
Джерело: розроблено авторами

Повноцінне та всеосяжне запровадження системи RADAR здатне спричиняти позитивний фінансовий вплив на рівень короткострокової ліквідності, довгострокової платоспроможності, зрештою, на формування бажаного рівня прибутковості для акціонерів, спричиняти масовані позитивні зовнішні ефекти для суспільства та навколишнього середовища в цілому. Складність забезпечення ЕБП пояснюється різноманіттям проявів та взаємозв'язків інтерактивних елементів серед внутрішніх складових діяльності підприємств та непередбачуваністю прояву зовнішніх факторів. Дослідження привели до логічного висновку, що концепція ЕБП є важливою, її значення широке і включає значну кількість факторів, суттєвими з яких для підприємства є власна економічна діяльність, принципові засади її організації, убезпечення діяльності фізичних осіб, а також численні прояви чинників формування регіональної, національної та міжнародної економічної безпеки. Тому стратегічним напрямом подальших дослідженнях авторам вбачається можливість та необхідність вивчити, схематизувати з можливістю чисельної формалізації системно-структурні взаємовідношення компонент та загроз ЕБП, реального сектора національної економіки та держави в цілому.

Список літератури

1. Ілляшенко О.В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04; 21.04.02. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєвєродонецьк, 2016. 606 с.
2. Козаченко А.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. К.: Либра. 2003. 280 с.
3. Корженівська Н.Л. Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети. Дисертація на здобуття ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04. Подільський державний аграрно-технічний університет. 2019. 530 с.
4. Малюта Л.Я. Інституційні детермінанти організаційного забезпечення економічної безпеки підприємств в контексті їх інноваційно-технологічного розвитку. Автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора економічних наук: 08.00.04. Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. Тернопіль: ТНТУ, 2018. 42 с.
5. Омелянович Л.О., Долматова Г.Є. Економічна безпека торговельного підприємства. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 195 с.
6. Офіційний сайт Європейського фонду управління якістю. URL: <https://www.efqm.org> (дата звернення 01.10.2020).
7. Офіційний сайт Міжнародної організації зі стандартизації. URL: https://www.iso.org_ (дата звернення 03.09.2020).
8. Офіційний сайт Національного інституту стандартів і технологій (США). URL: https://www.nist.gov_ (Дата звернення 02.10.2020).
9. Artemenko L. The system of enterprise economic security: international and Ukrainian content. *World Scientific News*. 2016. Т. 57. pp. 695-705.
10. Buszta, K. Security Management. *Information Security Management Handbook*. Auerbach Publications, 2010. pp. 2007-2014.
11. Cucu, M. Self-organization with the Excellence Model and RADAR Matrix for continuous improvement. *International Conference on Management Science & Engineering* (November 24-26). Melbourne, 2011.
12. Ge, X., Yuan, Y., Lu, L. An Information Security Maturity Evaluation Mode. *International Conference on Advances in Engineering*, Procedia Engineering, 2011. pp. 335-339.
13. Ianioglo, A. & Polajeva, T. The Essence and Phases of the Comprehensive System of Ensuring the Economic Security of Enterprise. *International Journal of Learning and Change*, 2017. Vol. 9(1). pp. 59-74.
14. Kasyanova N.V., Kasyanov A.V. Diagnosing economic security of an industrial enterprise. *Economy of Industry*. 2014. №. 1 (65). pp. 136-144.

15. Mikhailiuk V.S. Methodological and Analytical Preconditions to Provide a Mechanism for Economic Security of Business Entities. *Russian Conference on Digital Economy and Knowledge Management (RuDEcK 2020)*. Atlantis Press, 2020. pp. 467-472.
16. Raczkowski, K. Percepcja bezpieczeństwa ekonomicznego i wyzwania dla zarządzania nim w XXI w. K. Raczkowski (red.), *Bezpieczeństwo ekonomiczne. Wyzwania dla zarządzania państwem*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2012. 81 p.
17. Sperling, J., & Kircher, E. Economic Security and Cooperation in Post-Cold War Europe. *Review of International Studies*. Cambridge University Press, 1998. pp. 221-237.

References

1. Illiashenko, O.V. (2016). Metodolohichni zasady formuvannya ta funktsionuvannya mekhanizmiv systemy ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Methodological bases of formation and functioning of mechanisms of system of economic safety of the enterprise]. *Doctor's thesis*. Syevyeronets'k [in Ukrainian].
2. Kozachenko, A., Ponomarev, V., & Liashenko, A. (2003). *Ekonomycheskaia bezopasnost' predpriyatiya: suschnost' y mekhanizm obespecheniya* [Economic security of the enterprise: the essence and mechanism of provision]. Kyev: Lybra [in Russian].
3. Korzhenivs'ka, N.L. (2019). Ekonomichna bezpeka tovarovyrobnykiv zerna v umovakh rynkovoyi hlobalizatsiyi: teoriya, metodolohiya, priorityty [Economic security of grain producers in the conditions of market globalization: theory, methodology, priorities]. *Doctor's thesis*. Kam'ianets'-Podil's'kyj [in Ukrainian].
4. Maliuta, L.Ya. (2018). Instytutysni determinanty orhanizatsiynoho zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv v konteksti yikh innovatsiyno-tekhnologichnoho rozvytku [Institutional determinants of organizational support of economic security of enterprises in the context of their innovation and technological development]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ternopil' [in Ukrainian].
5. Omelianovych, L.O., & Dolmatova, H.Ye. (2005). *Ekonomichna bezpeka torhovel'noho pidpryyemstva* [Economic security of a commercial enterprise]. Donetsk: Don DUET [in Ukrainian].
6. Ofitsiynyy sayt Yevropeys'koho fondu upravlinnya yakistyu [The official site of The European Foundation for Quality Management]. Retrieved from: <https://www.efqm.org> [in English].
7. Ofitsiynyy sayt Mizhnarodnoyi orhanizatsiyi zi standartyzatsiyi [The official site of International Organization for Standardization]. Retrieved from: <https://www.iso.org/> [in English].
8. Ofitsiynyy sayt Natsional'noho instytutu standartiv i tekhnolohiy (SSHA) [The official site of National Institute of Standards and Technology]. Retrieved from: <https://www.nist.gov> [in English].
9. Artemenko, L. (2016). The system of enterprise economic security: international and Ukrainian content. *World Scientific News*, 57, 695-705 [in English].
10. Buszta, K. (2010). Security Management. *Information Security Management Handbook*. Harold, T., Krause, M., Raton (Ed.); FL: Auerbach Publications [in English].
11. Cucu, M. (2011). Self-organization with the Excellence Model and RADAR Matrix for continuous improvement. *International Conference on Management Science & Engineering (November 24-26)*. Melbourne, Australia [in English].
12. Ge, X., Yuan, Y., & Lu, L. (2011). An Information Security Maturity Evaluation Mode. *International Conference on Advances in Engineering, Procedia Engineering* (pp. 335-339) [in English].
13. Ianioglo, A., & Polajeva, T. (2017). The Essence and Phases of the Comprehensive System of Ensuring the Economic Security of Enterprise. *International Journal of Learning and Change*, 9(1), 59-74 [in English].
14. Kasyanova, N.V., & Kasyanov, A.V. (2014). Diagnosing economic security of an industrial enterprise. *Economy of Industry*, 1 (65), 136-144 [in English].
15. Mikhailiuk, V.S. (2020). Methodological and Analytical Preconditions to Provide a Mechanism for Economic Security of Business Entities. *Russian Conference on Digital Economy and Knowledge Management (RuDEcK 2020)*. (pp. 467-472). Atlantis Press [in English].
16. Raczkowski, K. (2012). Perception of economic security and challenges to its management in the 21st century. *Bezpieczeństwo ekonomiczne. Wyzwania dla zarządzania państwem*. Raczkowski, K. (Ed.); Warszawa: Wolters Kluwer [in Polish].
17. Sperling, J., & Kircher, E. (1998). Economic Security and Cooperation in Post-Cold War Europe. *Review of International Studies*, 221-237 [in English]

Yurii Malakhovskiy, Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Oleh Onofriichuk, Postgraduate

Olena Kulishova, Postgraduate

SHEE "Pryazovskyi State Technical University", Mariupol, Ukraine

Economic Security of Entrepreneurial Structures in the Minds of Digitalization

The purpose of this publication is to study the system of economic security parameters and improve the process of using RADAR logic as an element of assessing the information security of the enterprise.

The importance of the concept of economic security of enterprises (EBP) is that scientists recognize it as an important factor in national security, since the real economy is an environment of planning, organization and the best use of resources. Four main factors of EBP are considered: a) planning; b) monitoring of the external and internal environment; (b) identifying and implementing threat response measures; d) control and improvement of the system.

Taking into account the turbulence of the external environment, the impact on the formation of parameters of the EBP of macro-, meso- and microeconomic level factors is investigated. It is proposed to lay the methodology based on the model of the European Quality Management Fund (EFQM) as the basis for the formation of the EBP culture. Its goal is to achieve a high level of business excellence, the direction is to promote the processes of coordination of business and security goals, coordination of efforts to achieve sustainable security indicators, the formation of market knowledge and best practices for their exchange. The prospects for practical use of the EFQM model, the components of which are: basic concepts of perfection are carefully studied; criteria; RADAR logic.

The conclusion about the feasibility of implementing the RADAR system is substantiated. Full and comprehensive implementation of the system can have a positive impact on the level of short-term liquidity of the company's assets, its long-term solvency, the formation of the desired level of profitability for shareholders, and generate positive external effects for society and the environment. The complexity of ensuring the EBP is explained by the variety of manifestations and relationships of interactive elements among the internal components of enterprises and the unpredictability of the manifestation of external factors. A logical conclusion is drawn about the importance of the EBP concept, its ability to include a significant number of factors in the sphere of management influence. The direct consequences of using the EBP concept are the comprehensive provision of both its own economic security and the fundamental principles of its organization, the safety of the activities of individuals, the ability to take into account numerous factors in the formation of the actual level of regional, national and international economic security of the state. The strategic directions of further research are outlined: study, schematization, numerical formalization of system-structural relations of components and threats to economic security of enterprises, the real sector and the national economy as a whole.

economical security, information security, RADAR logic, EFQM model, Enabler criteria

Одержано (Received) 03.11.2020

Прорецензовано (Reviewed) 16.11.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 657

JEL Classification: M21, M41

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).273-283](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).273-283)

О.С. Роева, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Розвиток управлінського обліку запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності

В статті висвітлено підходи щодо трактування сутності управлінського обліку, його сприйняття, розуміння та призначення, визначено зміст управлінського обліку запасів. Обґрунтовано авторський підхід до формування концепції управлінського обліку запасів в системі інформаційного забезпечення управління інноваційною діяльністю. Доведено доцільність формування інформаційного масиву даних системи управлінського обліку запасів та подальшого його використання для складання управлінської звітності на основі даних, що акумульовані системою бухгалтерського обліку. Наведено схему організації управлінського обліку запасів на основі трансформації даних бухгалтерського обліку. Запропоновано критерії класифікації запасів в системі управлінського обліку та підходи щодо побудови аналітичних рахунків обліку запасів різного рівня деталізації, що спрямовано на забезпечення інформаційних потреб менеджменту в процесі провадження інноваційної діяльності на підприємстві.

запаси, інноваційна діяльність, інформація, управлінський облік, бухгалтерський облік, облік запасів, класифікація запасів, аналітичні рахунки

О.С. Роева, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина

Развитие управленческого учета запасов в информационном обеспечении инновационной деятельности

В статье освещены подходы к трактовке сущности управленческого учета, его восприятия, понимания и назначения, определено содержание управленческого учета запасов. Обоснован авторский подход к формированию концепции управленческого учета запасов в системе информационного обеспечения управления инновационной деятельностью. Доказана целесообразность формирования информационного массива данных системы управленческого учета запасов и дальнейшего его использования для составления управленческой отчетности на основе данных, аккумулированных системой бухгалтерского учета. Приведена схема организации управленческого учета запасов на основе трансформации данных бухгалтерского учета. Предложены критерии классификации запасов в системе управленческого учета и подходы к построению аналитических счетов учета запасов различного уровня детализации, что направлено на обеспечение информационных потребностей менеджмента в процессе осуществления инновационной деятельности на предприятии.

запасы, инновационная деятельность, информация, управленческий учет, бухгалтерский учет, учет запасов, классификация запасов, аналитические счета

Постановка проблеми. Ефективне провадження інноваційної діяльності базується на функціонуванні дієвої системи управління такою діяльністю. В свою чергу, обґрунтованість, правильність і своєчасність прийняття відповідних управлінських рішень залежить від якості, повноти, достовірності та актуальності інформації, що надходить в управлінську систему, оскільки, як зазначається в науковій літературі, і з чим ми погоджуємося, «інформація – це головний елемент будь-якої з функцій управління» [4].

Інформація є одним із основних ресурсів забезпечення ефективного провадження інноваційної діяльності підприємства, оскільки саме від наявної інформації залежить прийняття своєчасних та обґрунтованих управлінських рішень, визначення мети і завдань поточної та стратегічної діяльності підприємства та координація дій підрозділів, спрямованих на досягнення визначених цілей і завдань.

Забезпечення системи управління підприємством необхідною інформацією в значній мірі залежить від рівня організації та прийнятої методології бухгалтерського обліку на підприємстві, оскільки бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень [10]. Отже, лише на підставі даних бухгалтерського обліку можливо встановити тенденції і закономірності розвитку інноваційної діяльності на підприємстві та розробити оптимальні управлінські рішення задля забезпечення її ефективності.

Здебільшого, інформація, що орієнтована на управління діяльністю підприємства, у тому числі інноваційною, формується в системі управлінського обліку. Саме на такому аспекті сприйняття управлінського обліку акцентує увагу Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», розуміючи під управлінським обліком систему збору, обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством [10].

Це пояснюється тим, що саме управлінський облік завдяки врахуванню технічних і технологічних особливостей виробничих процесів підприємства, його внутрішньовиробничих відносин, наявних ресурсів і фінансових можливостей та спроможністю оперативно реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування підприємства спрямований на задоволення потреб менеджменту в отриманні своєчасної, повної, корисної та точної інформації.

Інформація управлінського обліку служить основою для формування ділової політики підприємства, розроблення стратегічних, тактичних та оперативних цілей і завдань; планування й керування господарською діяльністю; проведення фінансово-економічних розрахунків та реалізації концепції контролінгу. Будь-яке підприємство може вибрати пріоритетні завдання і, орієнтуючись на них, впровадити свою систему управлінського обліку [13].

Важливе значення в системі забезпечення ефективної інноваційної діяльності підприємства належить управлінському обліку запасів, оскільки саме запаси виступають одним з основних економічних ресурсів діяльності, а інформація про запаси, яка формується в системі управлінського обліку впливає на результати та ефективність функціонування як підприємства в цілому так і можливості подальшого розширення та активізації його інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і прикладні проблеми формування системи управлінського обліку досліджували провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких: П. Атамас [1], А. Аткінсон [16], С. Голов [2], К. Друрі [3], Р. Ентоні [15], П. Іванюта [6], Л. Нападовська [8], В. Сопко [11], Н. Ткаченко [12], Ч. Хорнгрен [14], М. Шилз [17], та інші. Водночас, малодослідженими залишаються питання побудови системи управлінського обліку запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності, спрямованої на формування і надання управлінському персоналу інформації про надходження, рух, списання та збереження запасів (включаючи поточне та стратегічне управління, планування і контроль), забезпечення оптимального використання запасів в процесі інноваційної діяльності.

Постановка завдання. Завданнями даної статті є: визначення змісту управлінського обліку та його специфічних ознак в контексті обліку запасів; формування концепції управлінського обліку запасів в системі управління інноваційною діяльністю підприємства; визначення порядку організації управлінського обліку запасів на основі трансформації даних бухгалтерського обліку; обґрунтування підходів щодо класифікації запасів в системі управлінського обліку та побудови аналітичних рахунків обліку запасів різного рівня деталізації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у вітчизняній науковій літературі триває дискусія відносно визначення сутності поняття «управлінський облік», в той час як більшість західних дослідників підтримують твердження про те, що управлінський облік представляє собою процес підготовки інформації, необхідної керівництву для управління.

Так, Американська асоціація бухгалтерів трактує управлінський облік як процес ідентифікації інформації, обчислення й оцінки показників та надання даних користувачам для вироблення, обґрунтування та прийняття рішень [14].

Ч. Хорнгрен і Дж. Фостер наголошують на тому, що управлінський облік – це ідентифікація, вимірювання, збір, систематизація, аналіз, розкладання, інтерпретація та передача інформації, необхідної для управління будь-якими об'єктами [14, с. 8].

Р. Ентоні та Дж. Ріс управлінський облік розуміють як процес, що забезпечує управлінський апарат організації інформацією, яка використовується для планування, особистого управління і контролю за діяльністю організації. Цей процес включає виявлення, вимірювання, збирання, аналіз, підготовку, інтерпретацію, передачу і приймання інформації, необхідної управлінському апарату для виконання його функцій [15, с. 269].

На думку К. Друрі, призначення управлінського обліку – це підготовка інформації для внутрішніх менеджерів задля допомоги їм в процесі прийняття вірних управлінських рішень [3].

На відміну від зарубіжних дослідників, деякі вітчизняні науковці зміст управлінського обліку розкривають як процес виробничого обліку і калькулювання [6], фінансового обліку витрат і доходів діяльності підприємства [11, с. 361].

С. Голов розкриває зміст управлінського обліку як процес виявлення, зміни, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю в середині організації і для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів [2, с. 17]. Схожої думки, під час трактування сутності управлінського обліку, дотримується П. Атамас, розуміючи його як процес виявлення, вимірювання, збирання, нагромадження, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі облікової інформації, яка використовується управлінським персоналом всередині підприємства при прийнятті управлінських рішень та для забезпечення ефективного використання ресурсів [1, с. 5].

На думку Н. Ткаченко, «управлінський облік - це сукупність методів, процедур, які забезпечують підготовку і надання інформації для планування, контролю та прийняття рішень на різних рівнях управління підприємством, установою, організацією» [12].

Як зазначає Л. Нападовська «управлінський облік можна охарактеризувати як інтегровану систему підготовки й забезпечення різних видів управління інтерпретованою відповідним чином інформацією для ефективного планування, контролю та прийняття управлінських рішень» [8].

Враховуючи наявні в науковій літературі та нормативних актах підходи щодо трактування й розуміння сутності управлінського обліку, вважаємо, що управлінський облік представляє собою систему збору, аналізу, узагальнення й подання інформації про діяльність підприємства та його структурних підрозділів управлінському персоналу з метою забезпечення ефективного управління підприємством, прийняття правильних та обґрунтованих поточних, стратегічних і тактичних рішень, а також планування подальшого розвитку підприємства.

Таким чином необхідність ведення управлінського обліку на підприємстві зумовлюється потребою своєчасного забезпечення керівництва підприємства

відповідною кількісною, якісною, фактичною, прогновною та іншою інформацією.

Застосування традиційних методів бухгалтерського обліку і контролю не завжди дозволяє в повному обсязі врахувати і забезпечувати вимоги сучасної управлінської системи. Отже, управлінський облік виступає основою інформаційного забезпечення ефективного провадження фінансово-господарської діяльності підприємства. Відмінною характеристикою даного виду обліку є його орієнтованість на інформаційні потреби менеджменту конкретного підприємства. В контексті цього вважаємо, що інформація, яка формується в системі управлінського обліку запасів, дозволяє найбільш повно відобразити технологічні і економічні особливості використання запасів в процесі інноваційної діяльності, здійснювати контроль за їх збереженням і економним витрачанням.

Управлінський облік охоплює всю систему формування і використання інформації про надходження, використання і списання запасів як для управління підприємством в цілому, так і його інноваційною діяльністю, включаючи стратегічне управління, планування і контроль, забезпечення оптимального використання запасів.

Метою управлінського обліку запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності є задоволення потреб користувачів управлінської звітності в об'єктивній плановій, фактичній та прогнозній інформації про запаси задля забезпечення можливостей прийняття обґрунтованих управлінських рішень в процесі провадження інноваційної діяльності. Реалізація означеної мети вбачається можливою через вирішення наступних завдань:

- збір даних про запаси, їх фіксування в первинних документах;
- аналіз зібраної інформації;
- щоденний моніторинг усіх показників, що пов'язані із наявністю, рухом та списанням запасів, коригування відхилень;
- планування, прогнозування та оцінка потреби в запасах;
- надання деталізованої та конкретизованої інформації керівництву щодо наявності, руху та списання запасів;
- розробка та подання на розгляд найбільш раціональних рішень, що стосуються управління запасами;
- складання управлінської звітності по запасам.

Окреслені мета і завдання управлінського обліку запасів дають змогу визначити такі його функції: забезпечення всіх рівнів управління інформацією про запаси, необхідною для поточного планування, контролю і прийняття оперативних управлінських рішень задля ефективного провадження інноваційної діяльності; оперативний контроль та оцінка наявності і руху запасів, результатів інноваційної діяльності структурних підрозділів підприємства; формування інформації про запаси для внутрішнього зв'язку між різними рівнями управління; перспективне планування потреби в запасах на основі аналізу й оцінки фактичних результатів інноваційної діяльності.

Система управлінського обліку запасів інтерпретує облікові дані в управлінську інформацію, тим самим пов'язуючи процес управління інноваційною діяльністю підприємства з обліковим процесом. Інструментарій управлінського обліку запасів залежить від спрямованості інформації на потреби відповідного рівня управління.

Все вище означене дозволяє сформувати концепцію управлінського обліку запасів, що забезпечує прийняття управлінських рішень в процесі інноваційної діяльності (рис. 1).

Рисунок 1 – Концепція управлінського обліку запасів в системі управління інноваційною діяльністю

Джерело: побудовано автором

Відділам та структурним підрозділам підприємства, які несуть відповідальність за організацію і ведення управлінського обліку важливо розуміти, що коректно функціонувати такий облік (в тому числі облік запасів) буде тільки в тому випадку, якщо налагоджена ефективна взаємодія між бухгалтерським та управлінським обліком, оскільки бухгалтерський облік виступає в якості первинного обліку, який реєструє факти господарського життя підприємства. Інформація, яка відображена у системі бухгалтерського обліку є основою для формування даних управлінського обліку та складання управлінської звітності.

Організація процесу отримання інформації в системі бухгалтерського обліку задля подальшої її інтеграції в систему управлінського обліку має ряд позитивних моментів:

- немає необхідності подвійного обліку інформації про фінансово-господарську діяльність в бухгалтерському обліку та в управлінському обліку, що дозволяє зекономити витрати на персонал, скоротити зайвий документообіг;
- не виникають розбіжності між даними управлінського та бухгалтерського обліку;
- з'являється можливість створення єдиного інформаційного простору в

результаті формування зведених даних фінансової та управлінської звітності, що здійснюється бухгалтерією, й даних оперативного обліку, що ведеться іншими управлінськими службами та структурними підрозділами;

- не потрібно вкладати значні кошти в автоматизацію управлінського обліку.

Інтеграція бухгалтерського та управлінського обліку має на меті організацію аналітичних рахунків і записів на рахунках бухгалтерського обліку таким чином, щоб забезпечити необхідною інформацією управлінський облік.

Аналітика такої системи повинна бути достатньою для:

- зіставлення фактичних показників із запланованими, тобто узгоджуватися з підсистемою планування (бюджетування);
- проведення аналізу та прийняття управлінських рішень, тобто відповідати прийнятим підприємством методам управління і аналізу.

Схема організації управлінського обліку на основі трансформації даних бухгалтерського обліку наведена на рис. 2.

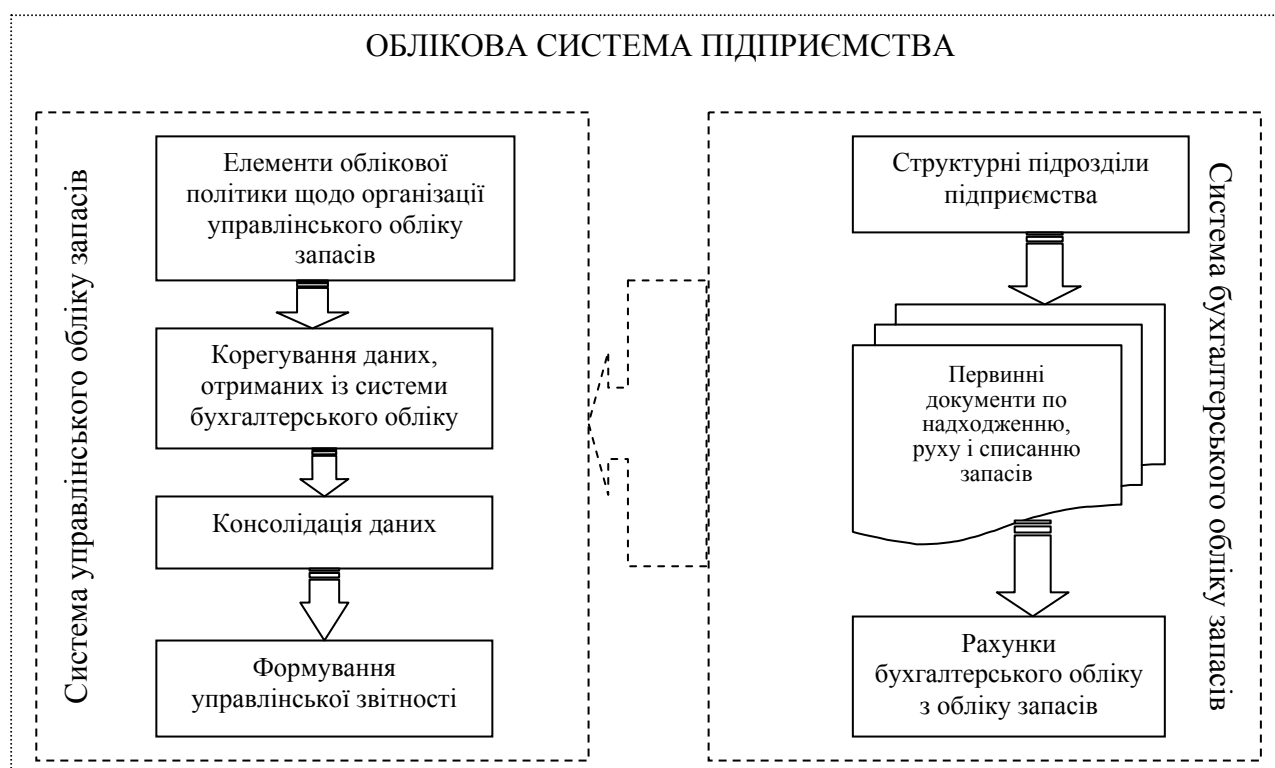

Рисунок 2 – Організація управлінського обліку запасів на основі трансформації даних бухгалтерського обліку

Джерело: побудовано автором.

Для того, щоб звіти, призначені для управлінського персоналу, відображали достовірну інформацію про наявність та рух запасів в процесі інноваційної діяльності та забезпечували необхідний ступінь деталізації, потрібно, щоб запаси були об'єднані в певні групи.

Зокрема, підприємство може обрати будь-який з наступних варіантів класифікації запасів:

1. Відповідно до місця запасів у виробничому циклі. У даній класифікації запаси можуть поділятися на такі групи: сировина і матеріали, незавершене виробництво, готова продукція та малоцінні швидкозношувальні предмети.

2. Залежно від номенклатури запасів. При виборі цього варіанту підприємство буде класифікувати запаси окремо по кожній одиниці номенклатури. Застосування такого варіанта виправдовує себе, якщо підприємству потрібно отримати максимальну ступінь деталізації за будь-яким окремим найменуванням запасів.

3. Відповідно до визначених на підприємстві центрів відповідальності. Застосування такого варіанта класифікації дозволить підприємству зрозуміти, які запаси і в якій кількості потрібні для діяльності кожного підрозділу (при цьому не тільки виробничого, а й інших).

4. Залежно від ролі, яку конкретні запаси відіграють в процесі провадження інноваційної діяльності, для окремих підрозділів підприємства або для підприємства в цілому. У контексті такої класифікації виділяються: стратегічно важливі для підприємства запаси; стандартні запаси (які не відіграють ключову роль в процесі інноваційної діяльності); малозначимі запаси.

5. За центрами витрат. Застосування зазначеного варіанта класифікації дозволяє визначити розподіл запасів на підприємстві за їх місцезнаходженням (територіальний розподіл запасів). Наприклад, можуть бути виділені запаси, які розміщені на загальних складах підприємства (склад - центр витрат), на складах конкретних виробничих підрозділів тощо.

Ґрунтуючись на нормах П(С)БО 9 [5] і описаних вище варіантах класифікації запасів, підприємство на власний розсуд, виходячи із потреб менеджменту, відкриває аналітичні рахунки до окремих синтетичних рахунків обліку запасів.

Зокрема, сировина і матеріали, відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій обліковується на рахунок 201 [7; 9].

До даного рахунку підприємство, з урахуванням потреб менеджменту, може відкривати декілька аналітичних рахунків 2-го, 3-го і 4-го порядку.

Здійснювати класифікацію запасів на аналітичних рахунках різного рівня потрібно в залежності від управлінських цілей такого обліку. Але в загальному вигляді вважаємо за можливе запропонувати такий порядок обліку.

Рахунки 1-го порядку, доцільно виділяти відповідно до номенклатурної градації сировини і матеріалів (наприклад, рахунок 201-СМ, де СМ - номенклатурний вид сировини і матеріалів).

Далі для більш системної деталізації, аналітичні рахунки 2-го порядку слід формувати на основі групування запасів за центрами відповідальності. Тобто буде виділятися, наприклад, рахунок обліку конкретної номенклатурної групи запасів, призначених для:

- виробничого підрозділу, який здійснює виробництво інноваційної продукції (рахунок 201-СМ-1);
- адміністративних потреб (рахунок 201-СМ-2) і т.д.

При формуванні в управлінських цілях аналітичних рахунків 3-го порядку слід здійснювати класифікацію запасів виходячи із їх ролі у виробничому процесі на підприємстві. Зокрема, тут можуть бути виділені рахунки з обліку запасів, споживання яких в процесі провадження інноваційної діяльності на підприємстві є:

- стандартним (рахунок 201-СМ-1-1);
- стратегічно важливим (рахунок 201-СМ-1-2).
- малозначимим (рахунок 201-СМ-1-3).

Рахунки 4-го порядку вважаємо за можливе формувати на основі існуючих на підприємстві центрів витрат (тобто, які відображають місцезнаходження (територіальну приналежність) запасів). А саме, можна виділити такі рахунки:

- сировина та матеріали, що знаходяться на складі 1 (рахунок 201-СМ-1-1-1);
- сировина та матеріали, що знаходяться на складі 2 (рахунок 201-СМ-1-1-2), і

т. д.

Рух запасів у виробничому циклі (а саме їх надходження у виробництво) відображається на рахунку 23.

Тому, саме в розрізі даного рахунку ведеться аналітика, яка може бути 4-х або 5-ти порядковою.

Аналітичні рахунки 1-го порядку в управлінських цілях по 23-му рахунку (як і в обліку за рахунком 201) слід вести в розрізі номенклатурних груп продукції, що виготовляється підприємством (наприклад, рахунок 23-ПР, де ПР - номенклатурне найменування продукції).

На рівні деталізації 2-го порядку аналітичні рахунки можуть бути сформовані в залежності від зон відповідальності. На виробництві такими зонами зазвичай виступають цехи. Тому для управлінського обліку запасів за рахунком 23 можуть бути створені такі рахунки 2-го порядку:

- рахунок для обліку запасів, які використані у виробництві цехом 1 (рахунок 23-ПР-1);
- рахунок для обліку запасів, які використані у виробництві цехом 2 (рахунок 23-ПР-2) і т. д.

Третій рівень деталізації доцільно проводити відповідно до ролі конкретних запасів у виробництві продукції, що має різну цінність для підприємства. А саме, даний рівень деталізації передбачає ведення управлінського обліку за такими рахунками 3-го порядку:

- запаси, які використовуються для виробництва інноваційної продукції (тобто продукції підвищеної, стратегічної значущості) (рахунок 23-ПР-1-1);
- запаси, які використовуються для виробництва продукції звичайної, стандартної значущості (рахунок 23-ПР-1-2), і т. д.

При виділенні рахунків 4-го рівня підприємству важливо розуміти, що центр відповідальності на виробництві буде збігатися з центром витрат (таким є цех). Однак деталізувати облік запасів на даному етапі все одно можливо. Для цього потрібно виділити в якості ознаки для групування конкретні виробничі операції. Тоді рахунки 4-го порядку будуть такими:

- запаси, які використовуються у виробництві цехом 1 на 1-й фазі виробництва (23-ПР-1-1-1);
- запаси, які використовуються цехом 1 на 2-й фазі виробництва (23-ПР-1-1-2), і т. д.

Можна також сформувати і 5-й рівень деталізації рахунків в розрізі елементів витрат. За допомогою такого рівня деталізації підприємство може визначити, скільки саме сировини і матеріалів припадає на виробництво певного виду продукції (з певним ступенем важливості) в одному з існуючих цехів та на конкретній фазі виробництва.

Наприклад, якщо субрахунок 5-го порядку призначений для обліку використаних сировини і матеріалів, то, відповідно, найменування рахунку 23-ПР-1-1-1-2 означатиме, що на ньому обліковуються сировина і матеріали, витрачені на виробництво інноваційної продукції номенклатури ПР підвищеної, стратегічної значущості цехом 1 на 2-й фазі виробництва.

Отже, для коректного відображення інформації про запаси в системі управлінського обліку слід, насамперед, правильно визначити базові класифікаційні ознаки, які будуть покладені в основу управлінської аналітики за такими рахунками, як 20 «Виробничі запаси», 23 «Виробництво» й надалі, в розрізі кожного із зазначених

рахунків, скласти перелік рівнів аналітики 1-5-го порядків. Саме такий підхід до організації управлінського обліку запасів здатний забезпечити формування повної та достовірної інформації про наявність та рух запасів в процесі провадження інноваційної діяльності на підприємстві з необхідним рівнем деталізації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю підприємства базується на відповідному інформаційному забезпеченні, що формується в системі управлінського обліку, одне з визначальних місць в якому займає облік запасів. Обґрунтовано, що управлінський облік запасів в інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності спрямований на задоволення потреб користувачів управлінської звітності в об'єктивній плановій, фактичній та прогнозній інформації про запаси задля забезпечення можливостей прийняття обґрунтованих управлінських рішень в процесі провадження інноваційної діяльності. Авторський підхід щодо формування системи управлінського обліку запасів ілюструє розроблена концепція управлінського обліку запасів в системі управління інноваційною діяльністю, яка визначає мету та основні завдання такого обліку, включає відповідні елементи, принципи та методику управлінського обліку запасів.

Доведено доцільність інтеграції вихідної інформації, яка сформована в системі бухгалтерського обліку запасів в систему управлінського обліку з подальшою її трансформацією відповідно до потреб менеджменту. Висвітлено підходи до класифікації запасів в системі управлінського обліку, які ґрунтуються на таких критеріях: визначені місця запасів у виробничому циклі; номенклатурі запасів; визначених центрах відповідальності, центрах витрат; ролі запасів в процесі інноваційної діяльності та уможливають побудову аналітичних рахунків по окремих синтетичних рахунках обліку запасів задля забезпечення необхідного ступеня деталізації інформації про запаси для потреб внутрішніх користувачів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку форм управлінської звітності, яка призначена для розкриття інформації про наявність запасів, їх вартість, оцінку, норми витрачання на виробництво конкретної продукції, кількість витрачених запасів, їх залишки та потребу в запасах для забезпечення виконання планових показників виробництва інноваційної продукції.

Список літератури

1. Атамас П.Й. Управлінський облік: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 440 с.
2. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
3. Друри К. Управленческий и производственный учет : ученик. Москва : ЮНИТИ - ДАНА, 2002. 1071 с.
4. Економічний аналіз : навч. посіб. / Болюх М. А., Бурчевський В. З., Горбатюк М. І.; за ред. М. Г. Чумаченка. Київ: КНЕУ, 2001. 540 с.
5. Запаси : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку від 20 жовт. 1999 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (дата звернення: 09.09.2020).
6. Іванюта П.В., Левченко З.М. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік у виробничих підрозділах сільськогосподарських господарюючих суб'єктів: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.
7. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30 лист. 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 12.09.2020).
8. Нападовська Л.В. Управлінський облік : підруч. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 648 с.
9. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30 лист. 1999. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (дата звернення: 07.09.2020).

10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 996-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 09.09.2020).
11. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством. Київ : КНЕУ, 2006. 526 с.
12. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: підруч. Київ: Алерта, 2011. 976 с.
13. Управленческий учет как составляющая часть единой учетной системы предприятия / под. ред. Т. К. Киселева. Запорожье : Запорожский гос. центр научно-технической и экономической информации, 2004. 68 с.
14. Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / пер. с англ., под ред. Я.В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2000. 416 с.
15. Энтони Р., Рис Дж. Учёт: ситуации и примеры / пер. с англ., под ред. А.М. Петрачкова. Москва : Финансы и статистика, 1993. 450 с.
16. Atkinson A.A., Banker R.D., Kaplan R.S., Young S.M. Management Accounting. The Robert's Kaplan series in management. Prentice Hall. Inc. 1997. 750 p.
17. Shiels M. Management Accounting Change: Organizational Causes and Individual Effects. Michigan State University. 2007. 37 p. URL: http://www.cimaglobal.com/Documents/Thought_leadership_docs/Visiting_Professor/tech_pres_management_accounting_change_organisational_causes_and_individual_effects_May07.pdf (дата звернення: 04.09.2020).

References

1. Atamas, P. I. (2006). *Upravlinskyi oblik [Managerial Accounting]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
2. Holov, S. F. (2007). *Bukhhalterskyi oblik v Ukraini: analiz stanu ta perspektyvy rozvytku [Accounting in Ukraine: analysis of the state and prospects of development]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Druri, K. (2002). *Upravlencheskiy i proizvodstvennyy uchet [Management and production accounting]*. Moskva : YuNITI – DANA [in Russian].
4. Boliukh, M. A., Burchevskiy, V. Z., Horbatiuk, M. I. (2001). *Ekonomichnyi analiz [Economic analysis]*. M. H. Chumachenko (Ed.). Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
5. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku vid 20.10. 1999 № 9 «Zapasy» [Regulation (Standard) of accounting of October 20, 1999 № 9 «Inventories»]. (1999, 20 October) <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> [in Ukrainian].
6. Ivaniuta, P. V., Levchenko, Z. M. (2006). *Vnutrishnohospodarskyi (upravlinskyi) oblik u vyrobnychkykh pidrozdilakh silskohospodarskykh hospodariuiuchykh subiektiv [Internal (management) accounting in production units of agricultural economic entities]*. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11. 1999 № 291 «Instruktsiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii» [Order of the Ministry of Finance of Ukraine of November 30, 1999 № 291 «Instruction on application of the Chart of Accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations»]. (1999, 30 November) <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> [in Ukrainian].
8. Napadovska, L. V. (2010). *Upravlinskyi oblik [Managerial Accounting]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
9. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11. 1999 № 291 «Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii» [Chart of accounts for assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations]. (1999, 30 November) <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 №996-XIV «Pro buhgalterskij oblik ta finansovu zvitnist v Ukrayini» [The Law of Ukraine of July 16, 1999 №996-XIV «On accounting and financial reporting in Ukraine»]. (1999, 16 July) <http://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].
11. Sopko, V.V. (2006). *Bukhhalterskyi oblik v upravlinni pidpriemstvom [Accounting in enterprise management]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
12. Tkachenko, N.M. (2011). *Bukhhalterskyi finansovyi oblik, opodatkuvannia i zvitnist [Accounting, financial accounting, taxation and reporting]*. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].

13. Kyseleva, T. K. (Eds.). (2004). *Management accounting as part of a single accounting system of the enterprise*. Zaporozhye : Zaporozhskiy gos. tsentr nauchno-tekhnicheskoy i ekonomicheskoy informatsii [in Ukrainian].
14. Khorngren, Ch.T., & Foster, Dzh. (2000). *Accounting: management aspect*. Ya. V. Sokolova (Ed). Moskov : Finansy i statistika.
15. Entoni, R., & Ris, Dzh. (1993). *Accounting: situations and examples*. A.M. Petrachkova. (Ed). Moskov : Finansy i statistika.
16. Atkinson, A.A., Banker, R.D., Kaplan, R.S., & Young, S.M. (1997). *Management Accounting. The Robert's Kaplan series in management*. Prentice Hall. Inc. [in English].
17. Shiels, M. (2007). *Management Accounting Change: Organizational Causes and Individual Effects*. Michigan State University. Retrieved from http://www.cimaglobal.com/Documents/Thought_leadership_docs/VisitingProfessor/tech_pres_management_accounting_change_organisational_causes_and_individual_effects_May07.pdf (дата звернення: 04.09.2020). [in English].

Olha Roieva, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Development of Management Accounting of Stocks in Information Support of Innovative Activity

The article is devoted to the research of organizational and methodical bases of construction of the administrative account of stocks and definition of its role in information maintenance of innovative activity.

Based on the study and systematization of scientific literature and regulations, it is established that management accounting is a system of collecting, analyzing, summarizing and presenting information about the activities of the enterprise and its structural units to management staff to ensure effective enterprise management, adoption of correct and reasonable current, strategic and tactical decisions, as well as planning for further development of the enterprise. It is substantiated that inventory management in information support of innovation is aimed at meeting the needs of users of management reporting in objective planning, actual and forecast information about inventories to ensure the ability to make informed management decisions in the process of innovation.

The concept of inventory management developed by the author in the innovation management system defines the purpose and main tasks of such accounting, includes the relevant elements, principles and methods of inventory management, which together forms the organizational and methodological foundations of inventory management.

The expediency of forming an information array of data of the management accounting system and its further use for compiling management reporting on the basis of data accumulated by the accounting system is proved. The scheme of organization of inventory management based on the transformation of accounting data is given.

Approaches to the classification of stocks in the management accounting system are highlighted, which substantiate the expediency of allocating the following classification groups of stocks: according to the place of stocks in the production cycle; depending on the nomenclature of stocks; in accordance with the centers of responsibility identified at the enterprise; depending on the role that specific stocks play in the process of innovation; by cost centers. Approaches to the construction of analytical accounts of inventory accounting of different levels of detail, which is aimed at ensuring the information needs of management in the process of conducting innovative activities at the enterprise re substantiated.

inventories, innovation, information, management accounting, accounting, inventory accounting, inventory classification, analytical accounts

Одержано (Received) 18.09.2020

Прорецензовано (Reviewed) 25.09.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

УДК 368(477)

JEL Classification: F14, F51

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5\(38\).284-291](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.5(38).284-291)**О. Ю. Коцюрба**, доц., канд. екон. наук**Д. С. Насипайко**, канд. екон. наук, доц.*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

Страховий ринок України: сучасний стан та проблеми розвитку

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування страхового ринку України в сучасних умовах виникнення нових непередбачених загроз та викликів. Проаналізовано сучасний стан національного страхового ринку та визначено основні тенденції його розвитку у 2017-2020 рр. З'ясовано, що зміна основних показників страхового ринку України відбулась під впливом спаду економіки внаслідок поширення коронавірусної хвороби. Визначено основні проблеми, які стримують розвиток національного страхового ринку, та вирішення яких забезпечить його становлення як драйвера економічного розвитку країни.

страховий ринок, страхові премії, страхові виплати, страхування, страхові компанії**О. Ю. Коцюрба**, доц., канд. екон. наук**Д. С. Насипайко**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина*

Страховой рынок Украины: современное состояние и проблемы развития

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования страхового рынка Украины в современных условиях возникновения новых непредвиденных угроз и вызовов. Проанализировано современное состояние национального страхового рынка и определены основные тенденции его развития в 2017-2020 гг. Установлено, что изменение основных показателей страхового рынка Украины состояла под влиянием спада экономики в результате распространения коронавирусной болезни. Определены основные проблемы, сдерживающие развитие национального страхового рынка, и решение которых обеспечит его становление как драйвера экономического развития страны.

страховой рынок, страховые премии, страховые выплаты, страхование, страховые компании

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічний розвиток супроводжується ризиками ендогенного та екзогенного характеру. Запобігання виникнення даних ризиків або їх мінімізація забезпечується за допомогою страхування, яке покликане захищати майнові інтереси фізичних та юридичних осіб у разі настання певних несприятливих подій через відшкодування понесених ними збитків.

До того ж страхування виступає важливим джерелом акумуляції коштів, які знаходяться у вигляді страхових премій з подальшим їх перетворенням у довгострокові інвестиції в розвиток національної економіки. За допомогою страхування забезпечується й зменшення навантаження на державний бюджет в частині відшкодування збитків, спричинених внаслідок надзвичайних ситуацій, катастроф, катаклізмів, різноманітних природних лих, а також захист бізнесу від непередбачуваних ризиків та забезпечується соціальна підтримка громадян [3].

В динамічних умовах інтеграції України в Європейське Співтовариство, мінливості економічного середовища, активізації процесів глобалізації постає необхідність дослідження проблем функціонування страхового ринку та знаходження перспективних напрямів його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми розвитку страхового ринку України досліджується багатьма вченими та економістами. Так, вчені Н. Фесенко та Л. Яремченко зосереджують свою увагу на питаннях глобалізації страхового ринку України та проблем з цим пов'язаних [11]. О. Руда наголошує на

необхідності ефективного регулювання страхового ринку та формуванні стратегії його розвитку [9]. В. Плиса розглядає страховий ринок України в контексті його інвестиційної привабливості та відзначає необхідність формування операційного потенціалу страхового ринку в Україні [6]. Ю. Заволока, А. Єфременко, Ю. Малащенко дослідили використання цифрових та інтернет-технологій в страховій галузі, що розкривають нові можливості в страхуванні як для страховиків, так і для страхувальників [1]. Дослідження Д. Коваленко зосереджене на розвитку пруденційного регулювання страхового ринку в Україні на основі прийняття довгострокової стратегії розвитку страхового ринку як складової пруденційної політики, визначенні системоутворюючих страховиків та посиленні незалежності регулятора [4]. А. Горлач розглянув фінансову стійкість страхового ринку, виокремив чинники впливу та основні критерії її забезпечення [2].

Не зважаючи на велику кількість досліджень вчених з питань функціонування страхового ринку України, питання нових тенденцій та проблем розвитку страхового ринку України потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження функціонування страхового ринку України, визначення сучасних тенденцій та проблем розвитку з урахуванням нових економічних викликів.

Виклад основного матеріалу. Складовою фінансової системи будь-якої держави є страховий ринок, основним призначенням якого виступає забезпечення майнового захисту інтересів населення, юридичних осіб та держави. Ефективність його функціонування являється відображенням рівня загальноекономічної ситуації в країні та регулювання державою.

Страховий ринок України являється одним із найперспективніших із точки зору потенціалу розвитку. Однак в Україні страхування охоплено менш ніж 10-15% страхового поля, в той час як у країнах Західної Європи – більш ніж 94% [7, с. 815].

В сучасній економічній літературі представлені різноманітні підходи до визначення сукупності факторів, що стримують розвиток страхового ринку України. Так, наприклад, виділяють фактори нормативно-правового, економічного, інформаційного та соціального характеру. Тому аналіз основних показників національного страхового ринку дозволить визначити «вузькі» місця його функціонування та окреслити перспективи його подальшого розвитку з урахуванням сучасних загальноекономічних тенденцій.

Протягом 2017-2020 рр. на страховому ринку країни мало місце зменшення кількості страхових компаній та кількості укладених договорів, що є наслідком загальної економічної нестабільності в державі та зниження динаміки розвитку страховому ринку. З табл. 1 можна побачити, що у III кварталі 2020 р. на ринку функціонувало 215 страховиків, з яких 20 страховиків зі страхування життя та 195 страховиків з ризикового страхування або 9,3 і 90,7 % відповідно. Тоді як у III кварталі 2017 року загальна кількість страховиків на ринку складала 296, з яких 34 страховики зі страхування життя та 262 страховиків з ризикового страхування або 11,5 і 88,5 % відповідно. Подібна тенденція мала місце і стосовно кількості укладених договорів страхування, так якщо у III кв. 2017 року було укладено 136344,3 тис. договорів, то у III кв. 2020 р. їх кількість зменшилась до 89434,5 тис. шт.

Таблиця 1 – Показники страхового ринку України в III кв. 2017-III кв. 2020 рр.

Показники	Період			
	III кв. 2017	III кв. 2018	III кв. 2019	III кв. 2020
Кількість зареєстрованих страховиків, з них:	296	285	234	215
компанії зі страхування життя	34	31	26	20
компанії, що здійснюють страхування інше ніж страхування життя	262	254	208	195
Кількість укладених договорів страхування (тис. од.)	136344,3	153312,5	149589,2	89434,5
Загальні активи, млн. грн.	56813,8	59468,2	66950,6	61626,35
Величина страхових резервів, млн. грн.	21804,8	24833,2	29661,3	29614,85

Джерело: складено авторами за даними [10]

Така ситуація пояснюється загальним погіршенням соціально-економічного стану в державі та тісною залежністю від цього національного страхового ринку.

Особливістю фінансів страхових компаній є виокремлення у залученому капіталі страхових резервів. Необхідність формування страхових резервів визначається імовірнісним характером страхових подій, невизначеністю часу настання та величини збитку.

Страхові резерви – величина, яка визначає грошову оцінку зобов'язань страховика за договорами страхування (перестрахування), розрахована відповідно до вимог законодавства з метою забезпечення майбутніх страхових виплат залежно від видів страхування [8].

Страхові резерви у III кв. 2020 р. зросли порівняно з III кв. 2017 р. на 7810,05 млн. грн. внаслідок зростання зобов'язань страхових компаній, що мають забезпечуватись відповідним обсягом страхових резервів.

В період з III кв. 2017 р. до III кв. 2019 р. обсяги валових страхових премій відзначалися нарощенням з 31391,1 до 40561,9 млн. грн., а у III кв. 2020 р. мало місце зменшення обсягів до 32967,1 млн. грн. (рис. 1).

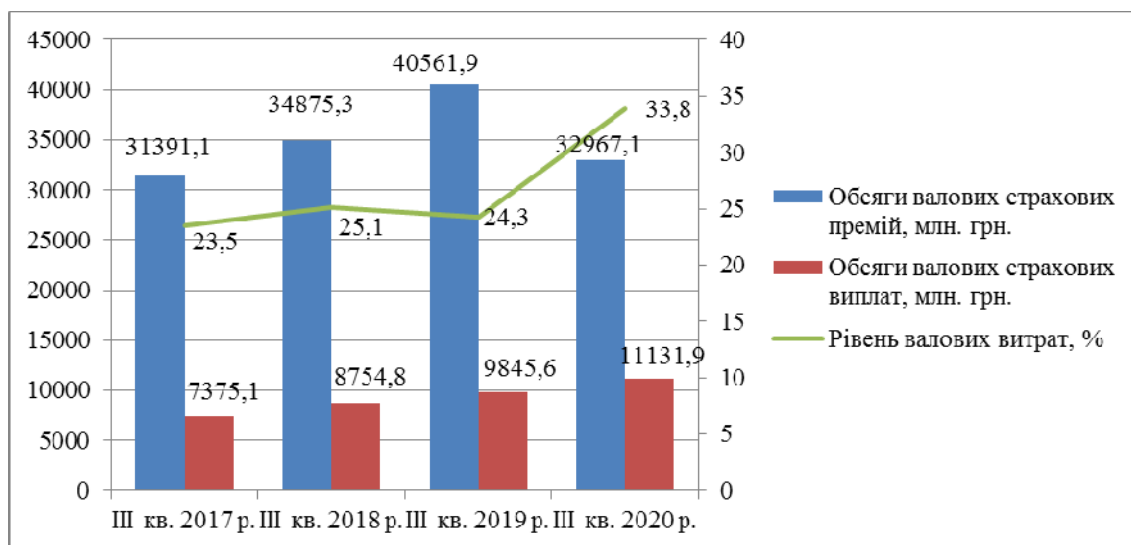

Рисунок 1 – Динаміка обсягів страхових премій та виплат, рівня валових страхових виплат за III кв. 2017 р. – III кв. 2020 р.

Джерело: складено авторами за даними [10]

Причиною цього стало розповсюдження пандемії та запровадження на державному рівні обмежуючих карантинних заходів, що суттєво знизило фінансові можливості потенційних клієнтів страхових компаній.

Аналіз динаміки валових страхових виплат навпаки засвідчив зростання їх обсягів з 7375,1 млн. грн. у III кв. 2017 р. до 11131,9 млн. грн. у III кв. 2020 р., що відбулось внаслідок збільшення кількості настання страхових випадків, які були передбачені в укладених договорах страхування. Це є підтвердженням важливості страхування як засобу зниження ризиків.

Зростанням відзначається і рівень валових страхових виплат страхових компаній, так якщо у III кв. 2017 р. він склав 23,5 %, то у III кв. 2020 р. – вже 33,8 %. Відповідно до досліджень науковців прийнятним вважається рівень валових виплат до 40%. Тобто страховики в Україні на кінець 2020 р. внаслідок фінансової нестабільності наблизились до критичної межі рівня валових виплат.

Структура валових страхових премій та валових страхових виплат відзначається своєю нерівномірністю (рис. 2, 3).

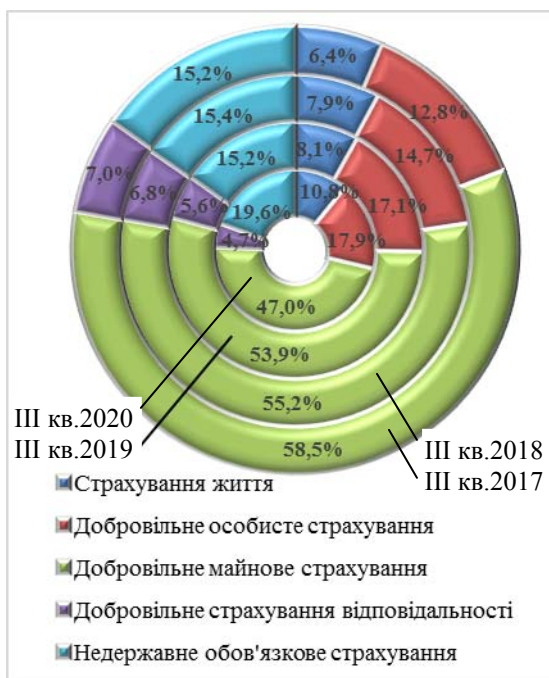

Рисунок 2 – Структура валових страхових премій у III кв. 2017 р. – III кв. 2020 р.

Джерело: складено авторами за даними [10]

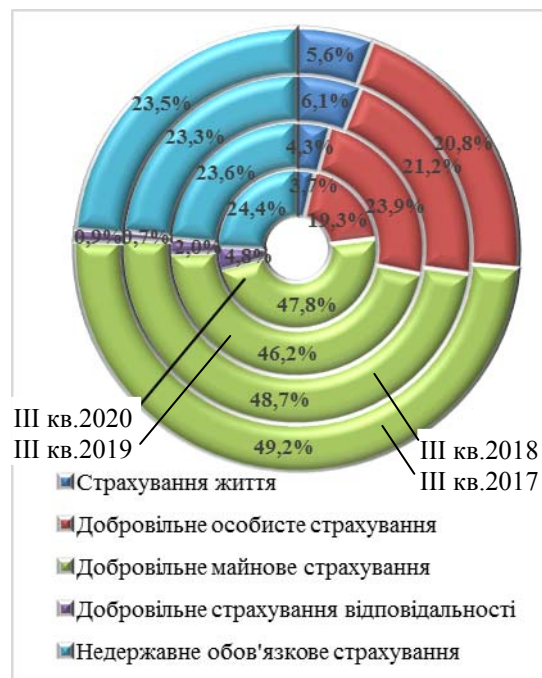

Рисунок 3 – Структура валових страхових виплат у III кв. 2017 р. – III кв. 2020 р.

Важливим індикатором розвитку страхових компаній є кількість укладених ними страхових договорів. Оцінюючи наявну динаміку, бачимо збільшення їх кількості лише у III кв. 2018 р. до 153312,5 тис. од. з послідуєчим зменшенням до 89434,5 тис. од. у III кв. 2020 р., при чому зменшення відбулось за договорами зі страхування життя та обов'язкового страхування.

На макроекономічному рівні основним показником розвитку страхового ринку являється частка валових страхових премій у відношенні до ВВП (показник проникнення страхування). Для страхового ринку України характерним є не тільки наднизький її рівень, але й перманентне зменшення (рис. 4). Так, якщо у 2017 р. даний показник 1,5 %, то у 2020 р. – вже 1,1 %. Однак вважається, що страховий ринок є

ефективним при значенні цього показника на рівні не менше, ніж 7 % [5, с. 263]. Наприклад, у Фінляндії ця частка складає 11,8 %, у Франції – 9,7 %, а у США – 7,3 % [9]. Тобто, очевидними є кризові явища на національному страховому ринку.

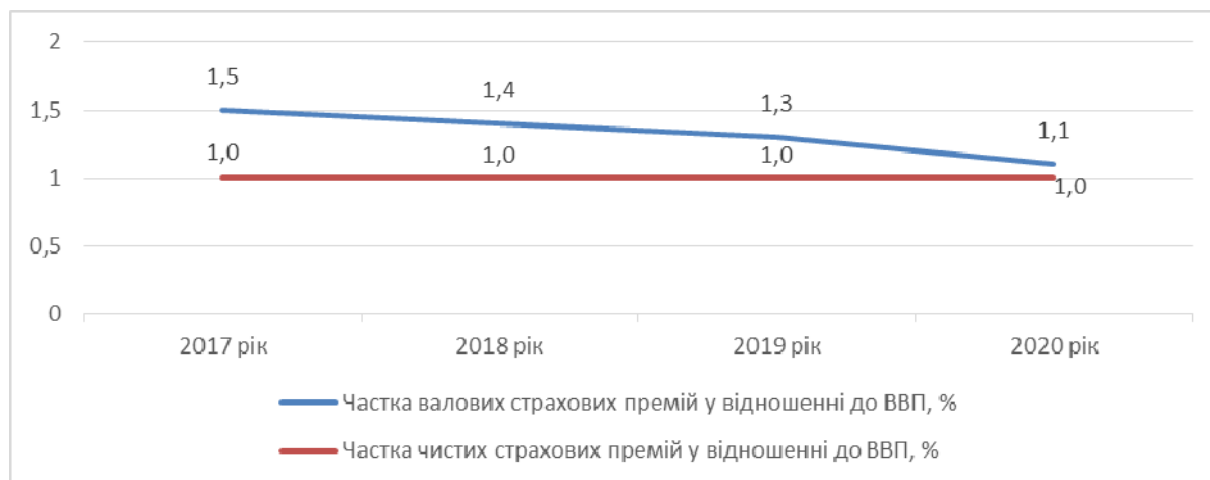

Рисунок 4 – Динаміка показника проникнення страхування у 2017-2020 р.

Джерело: складено авторами за даними [10]

В сучасних умовах основними проблемами розвитку страхового ринку України являються наступні:

- відсутність єдиної державної стратегії розвитку національного страхового ринку, зміна регулятора і, відповідно, загальних бачень розвитку національного страхового ринку його представниками;
- недосконалість та фрагментарність нормативно-правової бази у сфері страхування;
- погіршення економічної та політичної ситуації в країні;
- низький рівень якості страхових послуг, які надаються окремими страховими компаніями, та страхової культури учасників страхового ринку;
- нерозвиненість фінансового ринку та брак ліквідних та надійних фінансових інструментів для інвестування ресурсів страхових компаній;
- страхове шахрайство;
- слабкі зовнішньоекономічні зв'язки України у сфері страхування з іншими країнами [11, с. 31];
- низький рівень впровадження інновацій страховиками;
- неналежний рівень інформаційної відкритості страхового ринку та ін.

Усунення зазначених вище проблем дасть можливість сформулювати ефективний, розвинений страховий ринок, який в сучасних умовах може стати не просто драйвером розвитку фінансового ринку, а й національної економіки та сприяти підвищенню фінансово-економічної безпеки країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, слід відмітити, що Україна за рівнем розвитку страхового ринку значно поступається країнам Європи. Головною передумовою цього стало погіршення економічної ситуації в країні, що відбулось під впливом окупації Російською Федерацією Криму, проведення з 2014 року антитерористичної операції та операції Об'єднаних Сил на сході країни, а ще й до того поширення з кінця 2019 року пандемії коронавірусної хвороби у всьому світі, що стало справжнім випробуванням на міцність для економік всіх без виключення країн світу. Проведений аналіз засвідчив,

що якщо до 2020 року на національному страховому ринку відмічався незначний, але сталий розвиток, то з 2020 року на нього суттєво вплинули обмежуючі карантинні заходи на рівні держави і обсяги валових страхових премій впали одразу на 19 % в порівнянні з 2019 роком. Але, з іншої сторони, карантин виступив «прискорювачем» цифрової трансформації сфери страхування та появи на українському ринку нових страхових продуктів, таких як: кібер-страхування, Р2Р-страхування і мікрострахування, блокчейн і смартконтракти у страхуванні, insuretech, які вже певний час успішно реалізуються в зарубіжній страховій практиці. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення стратегічних орієнтирів та формулювання тактичних заходів розвитку національного страхового ринку в умовах постійного виникнення нових загроз та викликів.

Список літератури

1. Заволока Ю., Єфременко А., Малащенко Ю. Особливості функціонування страхового ринку України в умовах сучасної цифрової трансформації. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 102-106.
2. Горlach А. С. Фінансова стійкість страхового ринку України. URL: <http://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/materkonf2122020.pdf#page=164> (дата звернення: 14.09.2020).
3. Клепікова О. А. Дослідження динаміки розвитку страхового ринку України як складової світового ринку страхових послуг. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2010. Т. 15. Вип. 20. С. 101-111.
4. Коваленко Д. П. Розвиток пруденційного регулювання страхового ринку в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Чернівці, 2020. 179 с.
5. Левченко В. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України в умовах фінансової нестабільності. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 257-266.
6. Плиса В. Інвестиційна привабливість страхового ринку України. Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 25 листопада 2020 р. Кропивницький: Ексклюзив-Систем, 2020. 404 с.
7. Пономарьова О. Б. Визначення проблем страхового ринку та їх вирішення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 5. С. 814-817.
8. Про затвердження Положення про обов'язкові критерії і нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 07.06.2018 р. № 850 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z078218/ed20180607#n38> (дата звернення: 14.09.2020).
9. Руда О. Л. Розвиток страхового ринку в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://socrates.vsu.org/repository/getfile.php/24613.pdf> (дата звернення: 14.09.2020).
10. Статистика страхового рынка Украины. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення: 14.09.2020).
11. Фесенко Н. В., Яремченко Л. М. Стан та перспективи функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 28-34.

References

1. Zavoloka, Yu., Yefremenko, A., Malashenko, Yu. (2020). Osoblyvosti funktsionuvannia strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh suchasnoi tsyfrovoyi transformatsii [Features of the functioning of the Ukraine' insurance market in modern digital transformation conditions]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 6, 102-106 [in Ukrainian].
2. Horlach, A. S. (2020). Finansova stiikist strakhovoho rynku Ukrainy. [Financial stability of the Ukraine' insurance market]. *tnu.edu.ua*. Retrieved from <http://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/materkonf2122020.pdf#page=164> [in Ukrainian].
3. Klepikova, O. A. (2010). Doslidzhennia dynamiky rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy yak skladovoi svitovoho rynku strakhovykh posluh. [Investigation of the development' dynamics of the Ukraine' insurance market as a component of the insurance services' global market]. *Visnyk Odeskoho*

- natsionalnoho universytetu. Ekonomika – Bulletin of the Odessa National University. Economics, T. 15, V. 20, 101-111 [in Ukrainian].*
4. Kovalenko, D. P. (2020). Rozvytok prudentsiinoho rehuliuвання strakhovoho rynku v Ukraini [Prudential regulation' development of the insurance market in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Chernihiv: Chernihiv National Technological University [in Ukrainian].
 5. Levchenko, V. (2011). Problemy ta perspektyvy rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh finansovoi nestabilnosti [Problems and prospects for the development of the Ukraine' insurance market in conditions of financial instability]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoї sluzhby Ukrainy – Scientific works' collection of the National University of Ukraine' State Tax Service, 1, 257-266 [in Ukrainian].*
 6. Plysa, V. (2020). Investytsiina pryvablyvist strakhovoho rynku Ukrainy [Investment attractiveness of the Ukraine' insurance market]. Development of accounting, audit, and taxation in the conditions of innovative transformation of socio-economic systems: *VIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia (25 lystopada 2020 r.) – International Scientific and Practical Conference (p. 102), Kropyvnytskyi, Exclusive-System [in Ukrainian].*
 7. Ponomarova, O. B. (2015). Vyznachennia problem strakhovoho rynku ta yikh vyrishennia [Determination of the insurance market' problems and their solution]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy, 5, 814-817 [in Ukrainian].*
 8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro oboviazkovi kryterii i normatyvy dostatnosti kapitalu ta platospromozhnosti, likvidnosti, prybutkovosti, yakosti aktyviv ta ryzykovosti operatsii strakhovyka: Rozporiadzhennia Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuє derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh vid 07.06.2018 r. № 850 [On approval of the Regulations on mandatory criteria and standards of capital adequacy and solvency, liquidity, profitability, quality assets and risks of operations of the insurer: the disposal of the National Commission, which carries out state regulation in the field of financial services markets from 07.06.2018 No. 850]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z078218/ed20180607#n38> [in Ukrainian].
 9. Ruda, O. L. (2020). Rozvytok strakhovoho rynku v Ukraini [Development of the insurance market in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Effective economy, 2*. Retrieved from <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/24613.pdf> [in Ukrainian].
 10. Statistika strakhovoho rynku Ukrainy [Statistics of the Ukraine' insurance market]. *forinsurer.com*. Retrieved from <https://forinsurer.com/stat> [in Russian].
 11. Fesenko, N. V., Yaremchenko, L. M. (2019). Stan ta perspektyvy funktsionuvannia strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [The condition and prospects of the functioning of the Ukraine' insurance market in the conditions of globalization]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State, 8, 28-34 [in Ukrainian].*

Olha Kotsiurba, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Daria Nasypaiko, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Insurance Market of Ukraine: Current State and Development Problems

The article is devoted to the study of the peculiarities of the Ukraine' insurance market functioning in the modern conditions of emergence of new unforeseen threats and challenges.

The current state of the national insurance market is analyzed and the main trends of its development in 2017-2020 are identified. It was found that the change in the main indicators of the insurance market of Ukraine occurred under the influence of economic downturn due to the spread of coronary heart disease. Thus, if until 2020 the national insurance market was marked by insignificant but stable development, then from 2020 it was significantly affected by restrictive quarantine measures at the state level, which led to a sharp decrease of 19% in gross insurance premiums compared to 2019. There was a decrease in the number of insurers during the study period from 296 to 215, with the largest decrease in the number of companies providing insurance other than life insurance. It is noted that the impetus for the national insurance market development will provide the sale of new insurance products, such as cyber-insurance, P2P insurance and microinsurance, blockchain and smart contracts in insurance, insurtech.

The main problems that hinder the development of the national insurance market are identified. These include: the lack of a unified state strategy for the development of the national insurance market, the change of the regulator and, accordingly, the general vision of the development of the national insurance market by its representatives; imperfection and fragmentation of the regulatory framework in the field of insurance; underdeveloped financial market and lack of liquid and reliable financial instruments for investing resources of insurance companies; fears of fraud; low level of innovation by insurers; improper level of information openness

of the insurance market, etc. The solution of these problems will ensure its formation as a driver of economic development of the country.

insurance market, insurance premiums, insurance payments, insurance, insurance companies

Одержано (Received) 17.09.2020

Прорецензовано (Reviewed) 28.09.2020

Прийнято до друку (Approved) 21.12.2020

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Амін Аль-Газалі – стажист кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4524-7360>, e-mail: abosultan711@hotmail.com

Амин Аль-Газали – стажер кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4524-7360>, e-mail: abosultan711@hotmail.com

Amin Al-Ghazali – Intern, Department of Economics, Management and Commercial Activities, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4524-7360>, e-mail: abosultan711@hotmail.com

Білик Марина Юрївна – асистент кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9660-3708>, e-mail: marina.bilick@gmail.com

Билык Марина Юриевна – ассистент кафедры бизнес администрирования, маркетинга и туризма, Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского, г. Кременчуг, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9660-3708>, e-mail: marina.bilick@gmail.com

Maryna Bilyk – Assistant of the Department of Business Administration, Marketing and Tourism, Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9660-3708>, e-mail: marina.bilick@gmail.com

Бойко Світлана Володимирівна – викладач кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5587-1792>, e-mail: svetlianaboyko@gmail.com

Бойко Светлана Владимировна – преподаватель кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5587-1792>, e-mail: svetlianaboyko@gmail.com

Svitlana Boiko – Teacher of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics' Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5587-1792>, e-mail: svetlianaboyko@gmail.com

Бондарь Вікторія Анатоліївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчової промисловості, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0419-6579>, e-mail: bondarv1801@gmail.com

Бондарь Виктория Анатольевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и логистики, Одесская национальная академия пищевой промышленности, г. Одесса, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0419-6579>, e-mail: bondarv1801@gmail.com

Victoria Bondar – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer at the Department of Management and Logistics, Odessa National Academy of Food Industry, Odessa, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0419-6579>, e-mail: bondarv1801@gmail.com

Боровий Максим Володимирович – аспірант кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2837-9019>, e-mail: maksym_borovy@onet.pl

Боровой Максим Владимирович – аспирант кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2837-9019>, e-mail: maksym_borovy@onet.pl

Maksym Borovy – postgraduate, Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2837-9019>, e-mail: maksym_borovy@onet.pl

Вавінський Богдан Олегович – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5212-6623>, e-mail: vavinskyibo@gmail.com

Вавинський Богдан Олегович – аспірант, кафедри економіки, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5212-6623>, e-mail: vavinskyibo@gmail.com

Bohdan Vavinskii – postgraduate, Department of of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5212-6623>, e-mail: vavinskyibo@gmail.com

Волошин В'ячеслав Степанович – професор, доктор технічних наук, ректор, професор кафедри охорони праці й навколишнього середовища, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9922-5618>, e-mail: slavasv52@outlook.com

Волошин Вячеслав Степанович – профессор, доктор технических наук, ректор, профессор кафедры охраны труда и окружающей среды, ГБУЗ «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9922-5618>, e-mail: slavasv52@outlook.com

Vyacheslav Voloshin – Professor, Doctor of Technical Sciences, Rector, Professor of the Department of Labor and Environment Protection, SHEI «Priazovskyi State Technical University», Mariupol, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9922-5618>, e-mail: slavasv52@outlook.com

В'юник Ольга Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1381-1684>, e-mail: alionatkachuk2017@ukr.net

Вьюник Ольга Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1381-1684>, e-mail: alionatkachuk2017@ukr.net

Olga Viunyk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1381-1684>, e-mail: alionatkachuk2017@ukr.net

Головченко Наталія Юрївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-1703>, e-mail: natali.holovchenko@gmail.com

Головченко Наталья Юрьевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-1703>, e-mail: natali.holovchenko@gmail.com

Nataliia Holovchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-1703>, e-mail: natali.holovchenko@gmail.com

Головченко Олександр Олександрович – доцент, кандидат економічних наук, заступник директора з операційної діяльності ТОВ «Газопостачальна компанія «Нафтогаз України», м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7420-3797>, e-mail: gaa211177@gmail.com

Головченко Александр Александрович – доцент, кандидат экономических наук, Заместитель директора по операционной деятельности ООО «Газоснабжающая компания «Нафтогаз Украины», г. Кропивницький, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7420-3797>, e-mail: gaa211177@gmail.com

Oleksandr Holovchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Chief Operating Officer, Naftogaz of Ukraine Gas Supply Company LLC, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7420-3797>, e-mail: gaa211177@gmail.com

Гончар Вікторія Василівна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8765-6656>, e-mail: gonchar.mariupol@gmail.com

Гончар Виктория Васильевна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедры маркетинга и бизнес-администрирования, ГБУЗ «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8765-6656>, e-mail: gonchar.mariupol@gmail.com

Viktoriia Gonchar – Professor, Doctor of Economic Sciences, Head of Marketing and Business - Administration Department, SHEI «Priazovskiy State Technical University», Mariupol, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8765-6656>, e-mail: gonchar.mariupol@gmail.com

Горященко Юлія Григорівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7020-1412>, e-mail: julia.goryaschenko@gmail.com

Горященко Юлия Григорьевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, Университет таможенного дела и финансов, г. Днепро, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7020-1412>, e-mail: julia.goryaschenko@gmail.com

Yuliia Horiashchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Marketing, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7020-1412>, e-mail: julia.goryaschenko@gmail.com

Дмитришин Богдан Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9519-0104>, e-mail: dmtrishinbv@gmail.com

Дмитришин Богдан Васильевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9519-0104>, e-mail: dmtrishinbv@gmail.com

Bohdan Dmitrishin – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9519-0104>, e-mail: dmtrishinbv@gmail.com

Єрмаченко Володимир Єгорович – професор, кандидат економічних наук, професор кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5779-3967>, e-mail: yvyuer@gmail.com

Ермаченко Владимир Егорович – профессор, кандидат экономических наук, профессор кафедры туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5779-3967>, e-mail: yvyuer@gmail.com

Volodymyr Yermachenko – Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Professor of the Tourism Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5779-3967>, e-mail: yvyuer@gmail.com

Жадько Костянтин Степанович – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємства, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2650-1431>, e-mail: kafedrep@gmail.com

Жадько Костантин Степанович – профессор, доктор экономических наук, заведующий кафедрой предпринимательства, маркетинга и экономики предприятия, Университет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2650-1431>, e-mail: kafedrep@gmail.com

Kostiantyn Zhadko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2650-1431>, e-mail: kafedrep@gmail.com

Жилінська Людмила Олександрівна – доцент, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів та економічної безпеки, Дніпровський національний університет імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7524-4507>, e-mail: ludazhil2017@gmail.com

Жилинская Людмила Александровна – доцент, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и экономической безопасности, Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта им. академика В. Лазаряна, г. Днепр, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7524-4507>, e-mail: ludazhil2017@gmail.com

Ludmila Zhylynska – Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Finance and Economic Security, Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7524-4507>, e-mail: ludazhil2017@gmail.com

Кансо Алі Ахмед – стажист кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-8105>, e-mail: alikanso@hotmail.com

Кансо Али Ахмед – стажер кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-8105>, e-mail: alikanso@hotmail.com

Ali Canso – Intern, Department of Economics, Management and Commercial Activities
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-8105>, e-mail: alikanso@hotmail.com

Карзун Ирина Григорівна – кандидат економічних наук, головний спеціаліст відділу державної атестації, Міністерство освіти і науки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5510-9594>, e-mail: karzun@icloud.com

Карзун Ирина Григорьевна – кандидат экономических наук, главный специалист отдела государственной аттестации, Министерство образования и науки Украины, г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5510-9594>, e-mail: karzun@icloud.com

Iryna Karzun – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Chief Specialist of the Department of State Certification, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5510-9594>, e-mail: karzun@icloud.com

Кіріченко Ольга В'ячеславівна – асистент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6479-3842>, e-mail: olgasuper2003@ukr.net

Кириченко Ольга Вячеславовна – ассистент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6479-3842>, e-mail: olgasuper2003@ukr.net

Olha Kirichenko – Assistant of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6479-3842>, e-mail: olgasuper2003@ukr.net

Коваленко Сніжана Володимирівна – асистент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4632-9912>, e-mail: snezhana1011@ukr.net

Коваленко Снежанна Владимировна – ассистент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4632-9912>, e-mail: snezhana1011@ukr.net

Sniganna Kovalenko – Assistant of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4632-9912>, e-mail: snezhana1011@ukr.net

Коваль Віктор Васильович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та менеджменту, Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Одеса, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2562-4373>, e-mail: victor-koval@ukr.net

Коваль Виктор Васильевич – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики, учета и менеджмента, Одесский торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, г. Одесса, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2562-4373>, e-mail: victor-koval@ukr.net

Viktor Koval – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Economics, Accounting and Management, Odessa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Odessa, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2562-4373>, e-mail: victor-koval@ukr.net

Коряк Анастасія Сергіївна – здобувач першого (бакалаврського) рівня, факультет обліку та фінансів, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, e-mail: nastyakoriak@gmail.com

Коряк Анастасия Сергеевна – соискатель первого (бакалаврського) уровня, факультет учета и финансов, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, e-mail: nastyakoriak@gmail.com

Anastasiya Koryak – Student, Accounting and Finance Faculty, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *e-mail: nastyakoriak@gmail.com*

Корієв Валентин Леонідович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри управління персоналом і маркетингу, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4279-2101>, *e-mail: kvl79203@gmail.com*

Коринев Валентин Леонидович – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры управления персоналом и маркетинга, Запорожский национальный университет, г. Запорожье, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4279-2101>, *e-mail: kvl79203@gmail.com*

Valentyn Korinyev – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the HR and Marketings' Department, Zaporizhia National University, Zaporizhia, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4279-2101>, *e-mail: kvl79203@gmail.com*

Коцюрба Ольга Юрійвна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6356-7301>, *e-mail: kotsyurbaolga@ukr.net*

Коцюрба Ольга Юрійвна – кандидат экономических наук, доцент кафедры. финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6356-7301>, *e-mail: kotsyurbaolga@ukr.net*

Olha Kotsiurba – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6356-7301>, *e-mail: kotsyurbaolga@ukr.net*

Кузьминчук Наталія Валеріївна – професор, доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9844-3429>, *e-mail: nkuzminchuk@ukr.net*

Кузьминчук Наталья Валериевна – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры маркетинга, менеджмента и предпринимательства, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9844-3429>, *e-mail: nkuzminchuk@ukr.net*

Nataliia Kuzmynchuk – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of Department of the Marketing, Management and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0002-9844-3429>, *e-mail: nkuzminchuk@ukr.net*

Кулішова Олена Олексіївна – аспірант кафедри економіки підприємств, ДВНЗ “Приазовський державний технічний університет”, м. Маріуполь, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2423-8609>, *e-mail: kulishova_o_o@pstu.edu*

Кулишова Елена Алексеевна – аспирант кафедры экономики предприятий, ДВНЗ “Приазовский государственный технический университет”, г. Мариуполь, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2423-8609>, *e-mail: kulishova_o_o@pstu.edu*

Olena Kulishova – Postgraduate student of the Department of Economic of Enterprises, SHEE “Pryazovskyi State Technical University”, Mariupol, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2423-8609>, *e-mail: kulishova_o_o@pstu.edu*

Куценко Тетяна Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7800-2987>, *e-mail: chkutsenko@gmail.com*

Куценко Татьяна Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, менеджмента и предпринимательства, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, г. Харьков, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7800-2987>, *e-mail: chkutsenko@gmail.com*

Tetiana Kutsenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7800-2987>, *e-mail: chkutsenko@gmail.com*

Левченко Анна Олександрівна – професор, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6141-1565>, *e-mail: om_levchenko@ukr.net*

Левченко Анна Александровна – профессор, кандидат экономических наук, профессор кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный

технічний університет, г. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6141-1565>, e-mail: om_levchenko@ukr.net

Anna Levchenko – Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6141-1565>, e-mail: om_levchenko@ukr.net

Левченко Олександр Миколайович – професор, доктор економічних наук, проректор з наукової роботи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5452-7420>, e-mail: om_levchenko@ukr.net

Левченко Александр Николаевич – профессор, доктор экономических наук, проректор по научной работе, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5452-7420>, e-mail: om_levchenko@ukr.net

Oleksandr Levchenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Pro-rector of Scientific Work, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5452-7420>, e-mail: om_levchenko@ukr.net

Липчанський Володимир Олександрович – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3803-0518>, e-mail: lindervlad92@gmail.com

Липчанский Владимир Александрович – доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3803-0518>, e-mail: lindervlad92@gmail.com

Volodymyr Lypchanskyi – Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3803-0518>, e-mail: lindervlad92@gmail.com

Лисенко Алла Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8193-4267>, e-mail: lysenkoalla2010@ukr.net

Лысенко Алла Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8193-4267>, e-mail: lysenkoalla2010@ukr.net

Alla Lysenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8193-4267>, e-mail: lysenkoalla2010@ukr.net

Малаховський Юрій Віталійович – професор, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0540-4429>, e-mail: yurmala@gmail.com

Малаховский Юрий Виталиевич – профессор, кандидат экономических наук, профессор кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0540-4429>, e-mail: yurmala@gmail.com

Yurii Malakhovskiy – Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0540-4429>, e-mail: yurmala@gmail.com

Мохамед Мохамед – аспірант, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3023-5607>, e-mail: M1hamed@icloud.com

Мохамед Мохамед – аспирант, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3023-5607>, e-mail: M1hamed@icloud.com

Mohamed Mohamed – Postgraduate, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3023-5607>, e-mail: M1hamed@icloud.com

Музиченко Анатолій Степанович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5824-7933>, e-mail: masinter.ua@gmail.com

Музыченко Анатолий Степанович – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: 0000-0002-5824-7933, e-mail: masinter.ua@gmail.com

Anatolii Muzychenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: 0000-0002-5824-7933, e-mail: masinter.ua@gmail.com

Насипайко Дар'я Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8374-0917>, e-mail: dariusn1304@gmail.com

Насыпайко Дарья Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8374-0917>, e-mail: dariusn1304@gmail.com

Daria Nasypaiko – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8374-0917>, e-mail: dariusn1304@gmail.com

Нисфоян Сергій Сергійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: , <https://orcid.org/0000-0002-9433-1622>, e-mail: nisfoyanss@gmail.com

Нисфоян Сергей Сергеевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: , <https://orcid.org/0000-0002-9433-1622>, e-mail: nisfoyanss@gmail.com

Serhii Nisfoian – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Economics and Entrepreneurship, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: , <https://orcid.org/0000-0002-9433-1622>, e-mail: nisfoyanss@gmail.com

Онофрійчук Олег Петрович – аспірант кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6495-2973>, e-mail: lechkin@ukr.net

Онофрийчук Олег Петрович – аспирант кафедры маркетинга и бизнес-администрирования, ГБУЗ «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6495-2973>, e-mail: lechkin@ukr.net

Oleh Onofriichuk – Postgraduate student of the Department of Marketing and Business Administration, SHEE “Pryazovskyi State Technical University”, Mariupol, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6495-2973>, e-mail: lechkin@ukr.net

Орлик Михайло Васильович – аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3394-1731>, e-mail: orlik.mihail@gmail.com

Орлик Михаил Васильевич – аспирант кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3394-1731>, e-mail: orlik.mihail@gmail.com

Mykhailo Orlyk – Postgraduate student, Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3394-1731>, e-mail: orlik.mihail@gmail.com

Поленкова Марина Володимирівна – доцент, кандидат технічних наук, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1571-6792>, e-mail: m.v.polenkova@ukr.net

Поленкова Марина Владимировна – доцент, кандидат технических наук, Национальный университет «Черниговская политехника», г. Чернигов, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1571-6792>, e-mail: m.v.polenkova@ukr.net

Maryna Polenkova – PhD in Economics (Candidate of Economics Sciences), Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1571-6792>, e-mail: m.v.polenkova@ukr.net

Попова Діана Вадимівна – здобувач кафедри бізнесу, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: dianavpopova1995@gmail.com

Попова Диана Вадимовна – соискатель кафедры бизнеса, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: dianavpopova1995@gmail.com

Popova Diana – Applicant of the Department of Business, Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: dianavpopova1995@gmail.com

Росва Ольга Сергіївна – аспірант, кафедра аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6715-9716>, e-mail: olha.roieva@gmail.com

Росва Ольга Сергеевна – аспирант, кафедра аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6715-9716>, e-mail: olha.roieva@gmail.com

Roieva Olha – Postgraduate, Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6715-9716>, e-mail: olha.roieva@gmail.com

Романчук Сергій Анатолійович – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6059>, e-mail: licinio@ukr.net

Романчук Сергей Анатольевич – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6059>, e-mail: licinio@ukr.net

Sergey Romanchuk – Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Technics Sciences), Associate Professor of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics' Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6059>, e-mail: licinio@ukr.net

Савеленко Григорій Володимирович – доцент, кандидат технічних наук, старший викладач кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9310-6223>, e-mail: grigoriy.savelenko@gmail.com

Савеленко Григорій Владимирович – доцент, кандидат технических наук, старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9310-6223>, e-mail: grigoriy.savelenko@gmail.com

Hryhorii Savelenko – Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Technic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9310-6223>, e-mail: grigoriy.savelenko@gmail.com

Самойленко Дмитро Михайлович – аспірант кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємства, м. Дніпро, Україна, e-mail: kafedrep@gmail.com

Самойленко Дмитрий Михайлович – аспирант кафедры предпринимательства, маркетинга и экономики предприятия, Университет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина, e-mail: kafedrep@gmail.com

Dmytro Samoilenko – graduate student of the Department of Entrepreneurship, Marketing and Business Economics University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine, e-mail: kafedrep@gmail.com

Саркісян Лариса Геворгівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри світової економіки, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3030-5000>, e-mail: l.sarkisian@knute.edu.ua

Саркисян Лариса Геворгиевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики, Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3030-5000>, e-mail: l.sarkisian@knute.edu.ua

Larysa Sarkisian – PhD in Economics (Candidate of Economics Sciences), Associate Professor of World Economy Department, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3030-5000>, e-mail: l.sarkisian@knute.edu.ua

Сисолина Наталья Петрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0101-8854>, e-mail: natlsysol@gmail.com

Сысолина Наталья Петровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0101-8854>, e-mail: natlsysol@gmail.com

Nataliia Sysolina – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Technic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0101-8854>, e-mail: natlsysol@gmail.com

Скібіцький Олександр Миколайович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри методології науки і міжнародної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0919-7623>, e-mail: skibo@ukr.net

Скибицкий Александр Николаевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры методологии науки и международного образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова, г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0919-7623>, e-mail: skibo@ukr.net

Olexandr Skibitsky – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor at the Department of Methodology of Science and International Education, National Pedagogical University named by M. Drahomanov, Kiev, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0919-7623>, e-mail: skibo@ukr.net

Сущенко Олена Анатоліївна – професор, доктор економічних наук, завідувачка кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2645-8015>, e-mail: helen.sushchenko@gmail.com

Сущенко Елена Анатольевна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедрой туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2645-8015>, e-mail: helen.sushchenko@gmail.com

Olena Sushchenko – Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economic Sciences), Head of Tourism Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2645-8015>, e-mail: helen.sushchenko@gmail.com

Труніна Ірина Михайлівна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7416-1830>, e-mail: truninairina0@gmail.com

Трунина Ирина Михайловна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедрой бизнес администрирования, маркетинга и туризма, Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского, г. Кременчуг, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7416-1830>, e-mail: truninairina0@gmail.com

Iryna Trunina – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Head of the Department of Business Administration, Marketing and Tourism, Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7416-1830>, e-mail: truninairina0@gmail.com

Чорноглазов Віктор Анатолійович – головний спеціаліст з питань опіки та піклування – юрисконсульт, Управління соціального захисту населення виконавчого комітету Фортечної районної в місті Кропивницькому ради, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3567-7946>, e-mail: viktorach@ukr.net

Черноглазов Виктор Анатольевич – главный специалист по вопросам опеки и попечительства – юрисконсульт Управление социальной защиты населения исполнительного комитета Фортечной районной в городе Кропивницком рады, г. Кропивницкий, Украины, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3567-7946>

3567-7946, *e-mail: viktorach@ukr.net*

Viktor Chornohlazov – Chief Specialist for Guardianship and Care - Legal Adviser, Department of Social Protection of the Population of the Executive Committee of the Fortechnyi Council in the city of Kropyvnytskyi Council, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3567-7946>, *e-mail: viktorach@ukr.net*

Чорноглазова Ганна Віталіївна – кандидат педагогических наук, старший викладач кафедри авіаційної техніки, Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3207-3525>, *e-mail: ch_hanna@ukr.net*

Черноглазова Анна Витальевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры авиационной техники, Лётная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3207-3525>, *e-mail: ch_hanna@ukr.net*

Hanna Chernohlazova – PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences), Senior Lecturer of the Department of Aviation Engineering, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3207-3525>, *e-mail: ch_hanna@ukr.net*

Шалімов Володимир Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9462-8277>, *e-mail: v.shalimov@ukr.net*

Шалимов Владимир Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9462-8277>, *e-mail: v.shalimov@ukr.net*

Volodymyr Shalimov – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9462-8277>, *e-mail: v.shalimov@ukr.net*

Центральноукраїнський науковий вісник

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 5(38)

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка І.М. Каліч

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 18.12.2020. Підписано до друку 21.12.2020. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 37,75
Тираж 300 прим. Замовлення № 0581

*Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53*